

รายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง

การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน
Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature

ภายใต้แผนงานวิจัย
พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน
Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

โดย

นายอนันต์ จิตอารี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766062

รายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง

การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน
Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature

ภายใต้แผนงานวิจัย

พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน
Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

โดย

นายอนันต์ จิตอารี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766062

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ชื่อรายงานการวิจัย : การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน
ผู้วิจัย : นายอนันต์ จิตอารี
ส่วนงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ปีงบประมาณ : ๒๕๖๖
ทุนอุดหนุนการวิจัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย เพื่อแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกพงศาวดารในคัมภีร์ใบลาน ด้วยภาษาล้านนา ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา คือ ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องทางด้านปริวรรตและแปลภาษาล้านนา วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ๑. การปริวรรต หมายถึง การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารที่ถูกบันทึกไว้บนใบลานด้วยอักษรภาษาล้านนา ให้เป็นอักษรไทยแล้วตรวจชำระให้ถูกต้องตามหลักของการเทียบเคียงอักษรไทยกับอักษรภาษาล้านนา ให้มีใจความคงเดิมตามแบบต้นฉบับของคัมภีร์พงศาวดารน่าน ทั้งการสะกดและการใช้การปริวรรตอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย ๒. การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย หมายถึงการแปลเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่เป็นสำนวนภาษาล้านนาให้เป็นสำนวนภาษาไทยกลาง เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหา ๓ เนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย แบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

คำสำคัญ : พงศาวดารน่าน, การปริวรรต, อักษรล้านนา

Research Title : Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature
Researchers : Anan Jitaree
Department : Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nan Buddhist College
Fiscal Year : 2023
Research Scholarship Sponsor : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน สำเร็จได้ด้วยดีเนื่องจากผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ที่ให้ความกรุณาในการสนับสนุนงานวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ทุกประการไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ พระครูสุธีกิตติบัณฑิต,รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ พระมหาชุตีภัก อภินนุโท ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผน และส่งเสริมการวิจัย ที่กรุณาตรวจรูปแบบรายงานวิจัย รวมถึงเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกรูป/คน ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยสามารถทำวิจัยได้สำเร็จ

กราบขอบพระคุณ พระชยानันท์หมณี,รศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยในการให้การสนับสนุนการวิจัย

ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญภาษาล้านนา ที่ได้ให้ข้อมูลคำชี้แนะการปริวรรตและการวิเคราะห์คำที่ปรากฏในคัมภีร์พงศาวดารน่าน อันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยจนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ด้วยดี

ในการนี้ ความสำเร็จและคุณค่าของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแต่บิดา มารดา ผู้มีพระคุณ และ คณาจารย์ทุกท่านที่ประสาทวิชา อบรมสั่งสอน หล่อหลอมขัดเกลา จนผู้วิจัยมีพัฒนาการ มีความก้าวหน้ามาจนถึงทุกวันนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้ทุกท่านที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ประสบแต่ความสุข ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรมยิ่งขึ้นไป

อนันต์ จิตอารี

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญแผนภาพ.....	จ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์โครงการวิจัย.....	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๒.๑ แนวคิดการปริวรรตอักษรล้านนา.....	๖
๒.๒ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.....	๙
๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน.....	๑๒
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๖
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม.....	๒๒
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓๖
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๓๙
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๓๙
๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๔๐
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย.....	๔๑
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๔๑
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๔๓
๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย.....	๔๓
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๔๔
๔.๑ ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย.....	๔๔
๔.๒ แปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง.....	๙๕
๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน	๑๔๓

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๑๕๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๕๙
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๖๐
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๖๔
บรรณานุกรม.....	๑๖๕
ภาคผนวก.....	๑๗๐
ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย.....	๑๗๑
ภาคผนวก ข หนังสือเชิญ ผู้ทรงคุณวุฒิ,ผู้ให้ข้อมูล.....	๑๗๔
ภาคผนวก ง ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๑๗๕

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่

หน้า

๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....

๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

จังหวัดน่าน เมืองน่าน มีที่มาของชื่อปรากฏในตำนานพระอัมภาคว่า "นันทสุวรรณนคร" ในตำนานเก่าๆ เรียกเมืองน่านอีกคำหนึ่งว่า "กาวน่าน" ต่อมามีการเรียกชื่อเมืองน่านว่า "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ที่มาของชื่อเมืองน่าน มาจากชื่อแม่น้ำน่าน อันเป็นที่ตั้งของเมืองที่อยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อของเมืองน่าน ได้ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่แรกตั้งเมืองใหม่ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ซึ่งเรียกเมืองแห่งนี้ว่า "เมืองน่าน" เมืองน่าน แม้จะมีการเรียกว่า "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ซึ่งใช้กันในทางราชการในสมัยโบราณ และศุภอักษรนาม นันทบุรี เป็นนามที่ไพเราะ และมีความหมายมงคลนาม แต่ก็มีหลายพยางค์และเรียกยาก จึงกลับมานิยมเรียก นามเมืองตามเดิมว่า "เมืองน่าน" ตลอดจนถึงปัจจุบัน เมืองน่าน ในอดีตเป็นนครรัฐเล็ก ๆ ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำสาขา ในหุบเขา ทางตะวันออกของภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์เมืองน่าน เริ่มปรากฏ ชันราว พ.ศ. ๑๘๒๕ ภายใต้การนำของพญาภูคาศูนย์ การปกครองอยู่ที่เมืองย่าง (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณริมฝั่งด้านใต้ ของแม่น้ำย่าง ใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว ตำบลยม อำเภอท่าวังผา) เพราะปรากฏร่องรอย ชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระยาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ โดย ขุนนุ่น ผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองพระบาง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมือง วรรณคร หรือเมืองบัว ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) ไอรสของพญาผานอง เมืองบัว ได้มีการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนมีความสัมพันธ์ กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิดพงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้าง วัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ ๗ องค์ พระพิมพ์ทองคำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ ให้กับพญาการเมือง มาบูชา ณ เมืองบัว ด้วย พญาการเมือง ได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาล จึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองบัว ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า ภูเพียงแช่แห้ง ในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง หลังจากพญาการเมืองถึงแก่พิราลัย ไอรส คือ พญาผากองขึ้นครองเมืองแทน ต่อมาเกิดปัญหาความแห้งแล้ง จึงย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตกบริเวณบ้านห้วยใต้ คือบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๑ ในสมัยเจ้าปู่แข่งครองเมืองระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๕๐ - ๑๙๖๐ ได้สร้างวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดพระธาตุเขาน้อย วัดพญาภู แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่พิราลัยเสียก่อน พญาจ้าวหาร

ผาสุม ผู้เป็นหลานได้สร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้าง พระพุทธรูปทองคำปางลีลาปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ในปี พ.ศ. ๑๙๙๓ พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์นครเชียงใหม่ มีความประสงค์จะครอบครองเมืองน่านและแหล่งเกลือ บ่อมาง (ต.บ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ) ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือ^๑ จึงได้จัดกองทัพเข้ายึด

เมืองน่าน เมืองน่านจึงถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของ อาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนา มาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปรางค์ศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัย อย่างชัดเจน ดังเช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้างล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น "พระเจ้านครน่าน" มีพระนามปรากฏตาม สุพรรณบัฏว่า "พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุริตจารีราชนุภาวรัักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาลภูบาลบพิตรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์"^๒ เป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์น่าน ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าน่านพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้สร้างหอคำ (คุ้มหลวง ขึ้นแทนหลังเดิมซึ่งสร้างในสมัยของ เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และด้านหน้าหอคำ มีช่วงไว้ทำหน้าที่คล้ายสนามหลวง สำหรับจัดงานพิธีต่างๆ ตลอดจนเป็นที่จัดขบวนทัพออกสู้ศึก จัดขบวนนำเสด็จหรือขบวนรับแขกเมืองสำคัญ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่าน ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยุบเลิกตั้งแต่นั้นมา ส่วนหอคำได้ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดน่าน จนปี พ.ศ. ๒๕๑๑ จังหวัดน่าน ได้มอบหอคำให้กรมศิลปากร ใช้เป็นสถานที่จัดตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน จนกระทั่งปัจจุบัน จึงได้มีการประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๘ เห็นชอบมติที่ประชุมของคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า เรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ครั้งที่ ๓/๒๕๑๘ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๘ ดังนี้ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน และเวียงพระธาตุแช่แห้ง เป็นพื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า (ข้อ ๙ (๑) ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า พ.ศ.๒๕๔๖ มีผลเมื่อได้รับการประกาศโดยคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่าแล้ว และได้มีการประกาศเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๙ ได้ประกาศให้พื้นที่ใจเมืองน่าน ในเขตตำบลในเวียง เป็นพื้นที่เมืองเก่าน่าน

^๑ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, เอกลักษณ์น่าน, (เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิค.๒๕๔๙),หน้า ๘

^๒ กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ,(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์,๒๕๓๗),หน้า ๑๕

ด้วยสภาพภูมิประเทศของจังหวัดน่านถึงจะเป็นเมืองเล็กๆ แต่มากด้วยอารยธรรมที่เก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง ในอดีตจังหวัดน่านถือได้ว่าเป็นนครรัฐที่มีการปกครองโดยเจ้าผู้ครองนครน่าน สืบเชื้อสายมาแต่ต้นตระกูลมีรูปแบบการปกครองและกฎหมายปกครองเป็นของตัวเอง ที่เรียกกันว่ากฎหมายอาณาจักรหลักคำ จังหวัดน่านนั้นมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานมีลำดับชั้นการปกครองทั้งที่เคยตกอยู่ใต้ของอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในยุคก่อน ตัวอย่างเช่น เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย ล้านนา อีกทั้งยังเป็นเมืองที่เป็นที่หมายปองของประเทศพม่าที่เข้ามารุกรานอยู่ตลอด จนมีประวัติศาสตร์เล่าสืบต่อกันมาถึงการสู้รบด้วยยุทธวิธีชาญฉลาด คือการสร้างพระธาตุแข่งขันกันเป็นต้น รวมถึงการตั้งรกรากของนครรัฐน่านในอดีตมีการย้ายเมืองหลวงของน่านจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งทั้งหมดนี้ ได้ถูกบันทึกลงในพงศาวดารน่าน เป็นการบันทึกถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครน่าน การย้ายเมืองและสร้างเมือง น่านรวมถึงความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างบ้านแปงเมืองให้เจริญรุ่งเรืองจึงถือได้ว่าพงศาวดารน่าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของล้านนาในอดีต ปรากฏสืบมาถึงปัจจุบัน ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่นับวันคนรุ่นหลังยังไม่สามารถทำความเข้าใจได้ เนื่องจากตลอดศตวรรษที่ผ่านมา ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ได้ละเลยการศึกษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นเกือบสิ้นเชิง โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งบันทึกด้วยอักษรพื้นเมืองมีจำนวนหลายแสนผูก การเก็บรักษาและถูกทำลายไปทางตรงและทางอ้อมตลอดมา ผู้ที่มีความสามารถอ่าน และปริวรรตได้ก็มีจำนวนน้อยลง องค์ความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์ใบลานจำนวนมากเหล่านั้นก็ขาดหายไปอย่างน่าเสียดาย เหมือนกระแสน้ำปิงวัง ยม น่าน น้ำเก่าไหลไปน้ำใหม่ไหลตาม เหมือนวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลตามกันไป

จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยได้เล็งเห็นความสำคัญของพงศาวดารน่านที่ถูกเก็บไว้ ในรูปของการบันทึกเป็นอักษรภาษาล้านนาหรืออักษรตัวเมือง ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและเข้าถึงของผู้ที่สนใจเรื่องราวความเป็นมาของนครรัฐแห่งนี้รวมถึงองค์ความรู้ของความเป็นนครน่านที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จึงมีความต้องการที่จะทำการปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ให้เป็นอักษรไทยกลาง และแปลเป็นภาษาไทยกลางที่ทำให้ผู้สนใจและนิสิตนักศึกษา รวมถึงนักเรียนในระบบการศึกษาปฐมศึกษาและมัธยมศึกษาสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ในพงศาวดารน่าน และมีความภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์น่าน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย
๒. เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง
๓. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. จะมีกระบวนการปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทยได้อย่างไร
๒. จะมีกระบวนการในการแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลางได้อย่างไร

๓. คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านมีอะไรบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ได้แก่

๑. ขอบเขตเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบเนื้อหาในการศึกษาเพื่อ ปรีวรรต และวิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาของพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร เพื่อให้เกิดคุณค่าในฐานะที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ของชาวน่าน

๒. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน โดยจัดกลุ่มเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิคือตัวพงศาวดารและเอกสารชั้นทุติยภูมิได้แก่จดหมายเหตุ ประชุมพงศาวดาร ตลอดจนถึงตำนาน ตำราทางวิชาการต่างๆ

๓. ขอบเขตพื้นที่

เนื่องจากการศึกษาวิจัยในการปรีวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงกำหนดพื้นที่ของการของการศึกษาวิจัย ดังนี้

๑. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

๒. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ

พงศาวดารน่าน หมายถึง หนังสือพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน ที่บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับจังหวัดน่านหรือเจ้าผู้ครองนครน่านที่กล่าวถึงการก่อตั้งเมืองน่านขึ้นมาในอดีต การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครรัฐน่าน การศึกสงครามการย้ายเมืองจากเมืองวรรณครมาเมืองภูเพียงแห่งตลอดจนถึงเมืองนันทบุรีศรีนครน่าน บันทึกเหตุการณ์ความสัมพันธ์กับอาณาจักรภายนอกระหว่างนครรัฐน่านกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา เป็นต้น

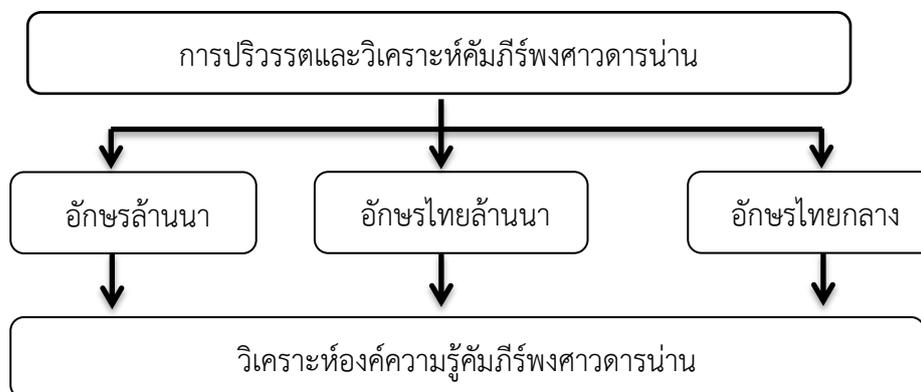
ประวัติศาสตร์น่าน หมายถึง เหตุการณ์หรือเรื่องราวในอดีตของจังหวัดน่าน ที่กล่าวถึงเรื่องราวความเป็นมาของการก่อตั้งเมืองน่าน การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครรัฐน่าน การศึกสงครามการย้ายเมือง เหตุการณ์ความสัมพันธ์กับอาณาจักรภายนอกระหว่างนครรัฐน่านกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา รวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตของคนน่าน และเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองที่มีระบบกฎหมายเป็นของตนเองในอดีตของจังหวัดน่าน

การปรีวรรตคัมภีร์ใบลาน หมายถึง การเลือกเอาบันทึกพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีการบันทึกวัน เดือน ปี ที่ชัดเจนและมีเนื้อหาครบถ้วนไม่ขาดหาย ด้วยการถ่ายทอดคัมภีร์ใบลานอักษรต้นฉบับที่มีการบันทึกด้วยอักษรล้านนา เป็นอักษรไทยล้านนาแล้วถ่ายทอดเป็นอักษรไทยกลาง

การวิเคราะห์ หมายถึง การจำแนก แยกแยะ โดยใช้วิธีการวิพากษ์เป็นส่วนๆ โดยอาศัยบทความทางวิชาการ แนวคิดของผู้วิจัย และผู้ที่เกี่ยวข้องกับพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร เป็นหลักในการวิเคราะห์

๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้สร้างกรอบแนวคิดที่สำคัญของการศึกษาวิจัย ดังนี้

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบถึงความเป็นมาของประวัติวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
๒. ได้รู้ประวัติความเป็นมาของอดีตเจ้าผู้ครองเมืองน่าน และรูปแบบการปกครอง ความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ ในคัมภีร์พงศาวดารน่าน
๓. ได้องค์ความรู้ จากการวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่านฯ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนา ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มานำเสนอตามลำดับดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดการปริวรรตอักษรล้านนา
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
- ๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- ๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดการปริวรรตอักษรล้านนา

การปริวรรตอักษรพื้นเมืองมาเป็นอักษรปัจจุบันมีหลายแบบด้วยกัน คือ ๑. แบบปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว ๒. แบบปริวรรตตามเสียงในภาษาท้องถิ่น ๓. แบบปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้แพร่หลายออกไปทั่วประเทศ^๓

๑) การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว

การปริวรรตตัวอักษรในศิลาจารึกมาเป็นตัวอักษรปัจจุบัน นิยมกันว่าจะปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว โดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่าน ตัวอย่างเช่น หนังสือพื้นเมืองของ ล้านนา (อักษรธรรมล้านนา) ใช้อักษรตัวเดียวกัน ๓ แทน “ๆ นางมณโฑ” ในภาษา บาลี และแทน “ด เด็ก” ในภาษาไทย เวลาปริวรรตเราจะใช้ “๑” แทนทุกตัว ไม่ว่าจะ เป็นภาษาบาลีหรือภาษาไทย เช่น “บัณฑิตเทิร” เพราะตัวที่ขีดเส้นใต้ปริวรรตมาจากตัว อักษร ๓ ตัวเดียวกัน

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น “บ” ในอักษรธรรมล้านนา บางครั้งก็ใช้แทน “บ ใบไม้ บางครั้งก็ใช้แทน “ป ปลา” เราต้องปริวรรตเป็น “บ” ตามรูปอักษรโดยตลอด แม้จะ มองดูแปลกตา เช่น “เบรบมาบรากต” แต่เราก็จะแสดงคำที่เขียนตามอักษรวิธีปัจจุบัน ไว้ให้เปรียบเทียบด้วย คือ “เปรตบมาปรากฏ

^๓ ประเสริฐ ญ นคร, แนวการปริวรรตอักษรพื้นเมืองล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑. หน้า ๗๑-๗๓.

๒) การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น

สมัยเมื่อสิบห้าปีมาแล้ว มีผู้พิมพ์ชาดกและคำวขอล้านนาออกมาจำหน่าย โดยใช้อักษรไทยภาคกลาง แต่เขียนตามเสียงภาษาถิ่น เช่น อักษรธรรมล้านนา เขียนว่า “พี เมารักน้อง” หนังสือที่พิมพ์ออกมาจะเขียนตามเสียงเป็น “เมารักน้อง” และข้อความว่า “เปรตบมาบราท” ก็จะพิมพ์เป็น “เผยบมาผาก

การปริวรรตแบบนี้จะเป็นประโยชน์ต่อคนในท้องถิ่น ผู้ต้องการจะศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของตน แต่คนส่วนใหญ่ในประเทศไทยจะอ่านไม่รู้เรื่อง เพราะจะมีคำที่ไม่เข้าใจความหมายกว่าร้อยละห้าสิบ

วิธีที่หนึ่งนั้นเหมาะสำหรับใช้กับศิลาจารึก และที่ไม่มีปัญหายุ่งยาก เพราะมีทั้งข้อความที่ปริวรรตมาตัวต่อตัวและข้อความที่เขียนตามอักษรวิธีใหม่ พร้อมทั้งมีคำอธิบายศัพท์ประกอบอีกด้วย แต่ในการปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น เขียนข้อความ ปริวรรตเพียงครั้งเดียว ถ้าใช้วิธีปริวรรตตัวต่อตัวจะอ่านให้เข้าใจความหมายได้ยากมาก

ฉะนั้น ผู้บรรยายจึงใคร่จะเสนอให้ใช้วิธีที่สาม ซึ่งหวังว่าจะลดคำที่ไม่เข้าใจลงไป ให้เหลือเพียงร้อยละสามสิบ ท่านผู้อ่านซึ่งอยู่ในถิ่นอื่นคงจะพออ่านได้รสของวรรณกรรม และพอจะอ่านให้เข้าใจได้เป็นส่วนใหญ่ คงจะเหลือศัพท์ท้องถิ่นที่พอจะเดาความหมายได้ เองอีกบ้างเป็นบางคำ วรรณกรรมท้องถิ่นจะได้แพร่หลายไปทั่วประเทศ และคนที่ศึกษา วรรณคดีภาคกลางอาจจะได้คำศัพท์ที่ภาคกลางเลิกใช้แล้ว แต่ยังคงใช้อยู่ในภาษาถิ่นในปัจจุบัน

๓) การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้แพร่หลายไปทั่วประเทศ

วิธีที่สามนี้ใช้หลักการที่จะเขียนคำส่วนใหญ่ ให้อยู่ในรูปที่ตรงกับภาษากลางให้มากที่สุด เพื่อให้คนไทยทุกถิ่นสามารถอ่านเข้าใจได้

๓.๑ ถ้าตัวหนังสือในต้นฉบับภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามตัว หนังสือโดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่านในภาษาถิ่น เช่น ต้นฉบับเขียนว่า “ช่าง” แต่ออกเสียง เป็น “จ้าง” ในภาษาถิ่นล้านนา และออกเสียงเป็น “ช่าง” ในภาษาถิ่นอีสาน ให้ถ่าย ทอดเป็น “ช่าง” ตามตัวหนังสือ คนไทยทุกภาคก็จะสามารถอ่านเข้าใจความหมายของ คำๆ นี้ได้

๓.๒ ถ้าเสียงอ่านในภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามเสียงอ่านโดย ไม่ต้องคำนึงถึงอักษรวิธีที่ใช้เขียนในต้นฉบับเดิม เช่น ข้อความว่า “ไพเทร” อ่านตาม สำเนียงท้องถิ่นเป็น “จักไปเดิน” ก็ให้ถ่ายทอดตามเสียงอ่าน เหตุผลมีดังต่อไปนี้ อักษรวิธีล้านนาอาจใช้ไม้ขีด (ตรงกับไม้หันอากาศในภาคกลาง) แทนแม่กก เช่น “แทน “จัก” และ “ลู” แทน “ลูก” ก็น่าจะถ่ายทอดมาเป็น “ลูก” จะดีกว่า

อักษรวิธีล้านนา ถ้าเขียน “ไป” จะออกเสียงเป็น “ไป” จึงจำเป็นต้องเขียน “ไพ เพื่อให้ อ่านออกเสียงเป็น “ไป” เมื่อถ่ายทอดมาจึงควรจะใช้ “ไป” เสียดีกว่า ตามอักษรวิธีล้านนา ใช้อักษร

ตัวเดียวแทน “๑” และ “ด” เมื่อคำได้ออกเสียงเป็น “ด” จะถ่ายทอดมาเป็น “ท” ให้อ่านยุ่งยากเพื่อประโยชน์อะไร

ส่วนการที่แนะนำให้ใช้ตัวสะกด “น” แทน “ร” นั้น เพราะเห็นว่าคำในต้นฉบับ ท้องถิ่น คำเดียวกันเขียนผิดกันไปได้หลายแบบ คงมุ่งเพียงแต่จะเขียนให้ออกเสียงตรง ตามที่ต้องการเท่านั้น ทั้งนี้เพราะยังไม่มีพจนานุกรมออกมาบังคับให้เขียนเป็นมาตรฐาน เดียวกัน ฉะนั้นถ้าจะถ่ายทอดตาม อักษรวิธีของภาคกลางก็จะช่วยให้อ่านเข้าใจกันได้ทั่ว ประเทศ

๓.๓ ข้อยกเว้นจากหนังสือข้อ ๓.๑ และ ๓.๒ อาจจะมีอยู่บ้าง เช่นคำบางคำเป็นภาษาถิ่น ที่ไม่มีใช้ในภาคกลาง เช่นคำว่า “นักเซน” ออกเสียงเป็น “นักเด็น” จะควร เขียนตามเสียงของ ท้องถิ่นหรือตามตัวหนังสือ เพื่อรักษาสัมผัสอักษรไว้ นอกจากนี้คำบางคำอาจจะต้องเขียนตามเสียง ภาษาถิ่น เช่น “ไปเป็นของเป็นแล้วเนอ” แทนที่จะใช้ “ไปเป็นของเพิ่น (เพื่อน) แล้วเนอ” ถ้าอักษรวิธี ของภาคเหนือ จะช่วยในทางภาษาศาสตร์ได้บ้าง เช่นคำว่า “เหล่น” อาจจะทำแบบคงรูปไว้ แทนที่จะเปลี่ยนเป็น “เล่น” เพื่อช่วยให้นักภาษาศาสตร์ สอบค้นเสียงวรรณยุกต์คำไทยดั้งเดิมได้ ก็ไม่ น่าจะขัดข้องประการใด ๔. เบ็ดเตล็ด

๔.๑ ผู้บรรยายขอวิธีปริวรรตของ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี คือ หน้าซ้ายเขียนอักษร ธรรม ล้านนาตามต้นฉบับ หน้าขวาเขียนข้อความที่ปริวรรตเป็นอักษรภาคกลาง บรรทัด ต่อบรรทัด ชิดเส้น ใต้คำศัพท์ที่แปลยาก แล้วให้คำแปลไว้ในวงเล็บ โดยเขียนต่อไปทาง ขวามือบรรทัดเดียวกัน แต่ในการ ปริวรรตอักษรพื้นเมืองทั่วไป อาจต้องตัดอักษรธรรม ล้านนาทิ้งไป เพื่อประหยัดค่าพิมพ์ก็เป็นได้

๔.๒ การชำระวรรณกรรมที่มีต้นฉบับหลายสำนวน ผู้บรรยายเคยชำระโคลง นิราศหรือภู่ ชัย โดยนำต้นฉบับทั้งของภาคกลางและภาคเหนือมาเทียบกัน แล้ววินิจฉัย ว่าที่ถูกต้องเป็นอย่างไร แล้วรวบรวมเป็นต้นฉบับใหม่ตามที่วินิจฉัยแล้ว ถ้าคำใดมี ต้นฉบับไม่ตรงกันก็จะมีหมายเหตุว่าต้นฉบับ หมายเลขใดมีข้อความต่างออกไปอย่างไร ทุกฉบับ ต่อมาได้แยกเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ และฉบับ เชียงใหม่ เทียบกันไว้เป็นคู่ๆ ได้ทราบว่ายาวเยอมนักใช้ทฤษฎีเขียนต้นฉบับตามที่วินิจฉัยแล้ว เช่นกัน ผู้บรรยายเห็นว่า วิธีดังกล่าวเป็นวิธีที่ผิด ที่ถูกต้องจะเทียบว่าต้นฉบับสำนวนใด ดีที่สุด แล้ว พิมพ์ตามต้นฉบับนั้นและใช้เชิงอรรถบอกว่าฉบับอื่นแตกต่างกันไปอย่างไรบ้าง และผู้ชำระสันนิษฐาน ว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ว่าผู้ชำระไม่ควรจะไปแก้ วรรณคดีของเขาตามใจชอบ

อีกประการหนึ่ง คำที่ยังหาความหมายไม่ได้ อาจจะแปลกจนผู้ชำระคิดว่าคัด ลอกมาผิด เลยไปเปลี่ยนแก้คำของเขา ภายหลังอาจมีผู้ค้นหาความหมายได้จากภาษา ไทยถิ่นอื่นก็เป็นได้ เช่น “ถีบพันปานเดิม” ประเทศลาวยังใช้คำว่า แปลว่า ไปอย่างรวดเร็ว และ “กลางแล่นไปเออย” ไทยใหญ่ ยังเรียกตะขาบว่า ชกลาง อยู่ ดังนี้ เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๒.๒.๑ ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ผู้วิจัยได้ศึกษาหาความรู้ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และได้ค้นพบว่า มีผู้ที่ให้คำจำกัดความ หรือความหมาย ได้แก่

สุเทพ สุนทรเกษม^๔ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นเรื่องศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงแห่งเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง หรือไม่ก็เป็นอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใหญ่เกินกว่าจังหวัดหรือมณฑล หน่วยของการศึกษาท้องถิ่นอาจจะเป็นหมู่บ้านหนึ่งหรือหลายๆ หมู่บ้าน ที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเมืองขนาดเล็กหรือไม่ก็อาจเป็นแคว้น ภาค หรือมณฑล ที่สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นนั้นต่างก็มีความสำนึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมสังคมและการเมือง

ธิดา สารระยา^๕ กล่าวว่า การลงไปศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่มีมวลชนเป็นตัวเคลื่อนไหว คือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่ง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน เป็นประวัติศาสตร์ที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริง ซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่าประวัติศาสตร์จากภายใน (History from the inside) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและมี dynamic เสมอ ประวัติศาสตร์จากภายในไม่ได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงเกิดจากแรงสะท้อนทางความคิดของคนในสังคม ซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องปรัมปรามาแล้วแต่อดีตและโดยการสัมภาษณ์ สืบสวนในปัจจุบัน

ศรีศักร วัลลิโภดม^๖ กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นอันเป็นบริเวณที่มีชุมชนอยู่รวมกันและมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคมระบบความเชื่อพิธีกรรม และการเมือง การปกครอง จนกล่าวได้ว่าทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ มีอะไรหลายๆ อย่างร่วมกันและคล้ายคลึงกันจนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนถิ่นเดียวกัน การศึกษาเช่นนี้เน้นอดีตมาจนถึงปัจจุบันโดยแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งๆ ได้อย่างไร เช่น ท้องถิ่นนั้นมีสภาพแวดล้อมอย่างไร ตั้งอยู่ตำแหน่งไหนภายในเขตอำเภอใด จังหวัดไหน และภูมิภาคใดมีหลักฐานทางค่านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่แสดงความเป็นมาทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้างบรรดากลุ่มชนที่อยู่รวมกันเป็นชุมชนที่สืบมาจนปัจจุบันเป็นพวกไหน อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิมหรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นเมื่อเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันแล้ว มีความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างไรเกิดขึ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์^๗ กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ การหาพื้นที่ยืนของชุมชนที่อยู่นอกรัฐชาติ เพราะรัฐชาติพยายามทำให้เราอยู่ภายใต้กรอบที่เขากำหนดให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ

^๔ สุเทพ สุนทรเกษม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค,วารสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.๒๕๔๒,หน้า ๒-๕

^๕ ธิดา สารระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ,(กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.๒๕๓๙),หน้า ๑๕

^๖ ศรีศักร วัลลิโภดม. พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานีในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. (พระนครศรีอยุธยา : ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา.๒๕๕๓),หน้า ๒๓

^๗ อานันท์ กาญจนพันธุ์. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน.(กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๒๕๔๕), หน้า ๔๕

การศึกษาที่อยากรู้ว่าผู้คนในชาติอื่นอยู่ในพื้นที่รัฐชาติทั้งหมดหรือพื้นที่อื่นที่เขาสร้างได้เองบ้าง โดยการแสวงหาผ่านการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ว่าในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาผู้คนที่หลากหลายในสังคมไทยเขายืนอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ใช่ของรัฐชาติตรงไหนบ้าง มีบางพื้นที่ที่อยู่นอกรัฐชาติพื้นที่เหล่านี้คือพื้นที่ของความเป็นคน เพราะพื้นที่ของรัฐชาติคือ พื้นที่ของการเป็นประชากรทุกคนไม่ยอมเป็นราษฎรธรรมดา อยากมีอะไรที่มีความเป็นมนุษย์เล็ดรอดออกมาได้บ้างเป็นคำถามหนึ่งที่เราอยากเรียนรู้ประวัติศาสตร์จะช่วยให้เรารู้ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ ประวัติศาสตร์ของการอยู่เป็นผู้คนเป็นอย่างไร

สรุปความหมายของประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นคือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาพัฒนาการของประชาชนในระดับท้องถิ่น ซึ่งอาจเป็นประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ครอบคลุมด้านต่างๆทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่น และแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาเกิดขึ้นในท้องถิ่น

๒.๒.๒ ความสำคัญ และแนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history มีความสำคัญต่อเรื่องราวของท้องถิ่นมากกว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ มากกว่าจะเป็นการศึกษาสงครามและเรื่องราววีรกรรมของชาวบ้าน โดยมีหลักฐานจากผู้สูงอายุ และผู้ทรงความรู้จากชุมชนตำนาน ประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งมีแนวคิดของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว ผู้ศึกษาได้รวบรวมไว้ ๓ แนวคิดหลัก ดังนี้

แนวคิดที่ ๑ ของ ธิดา สาระยา^{๕๕} ซึ่งได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากส่วนกลาง ส่วนที่ ๒ เป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ที่มุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของคนที่อยู่ภายในท้องถิ่นในปัจจุบัน

แนวคิดที่ ๒ ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดของ สุเทพ สุนทรเกษม^{๕๖} ที่กล่าวถึงขอบเขตและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์จุลภาค คือ ศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นและมีขอบเขตที่จำกัด ชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวตนทางสังคม (Social entities) การเจริญเติบโต การเสื่อม และการสิ้นสุดในตัวของมันเอง

แนวคิดที่ ๓ เป็นแนวคิดของ จามะรี เชียงทอง^{๕๗} ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า ควรจะทำการศึกษาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเน้นในแนว Action research นี้ ผู้วิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเดียว หากแต่รับรู้ถึง

^{๕๕} ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒).

(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.๒๕๓๙), หน้า ๔๑ - ๔๗

^{๕๖} สุเทพ สุนทรเกษม. ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและวัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น.๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘ - ๑๒๗

^{๕๗} จามะรี เชียงทอง. การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา. สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. (เชียงใหม่ : ไซต์วอม บัค.๒๕๔๓), หน้า ๕๔

ปัญหาของคนในชุมชนที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และแปลงข้อมูลเหล่านั้นให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น และช่วยให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องเข้ามามีความรู้ปัญหาของคนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันมีอยู่อย่างน้อย ๓ ประการที่สัมพันธ์กัน ดังนี้

๑) เป็นการสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของประชาชนในท้องถิ่นให้ตระหนักถึงสถานภาพของตัวเองในประวัติศาสตร์ และเป็นความรู้ที่จะสั่งสมเรียนรู้ถ่ายทอดกันในชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งเป็นแกนสำหรับร้อยเรียง “หลักสูตรท้องถิ่น” สำหรับการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

๒) ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการกำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับศักยภาพและข้อจำกัดของ “ท้องถิ่น” ต่างๆ

๓) จะเกิดเป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดความสมดุลแก่การศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญแก่ศูนย์กลางมากเกินไป รากฐานทางวิชาการที่มีอคติเน้นศูนย์กลางย่อมครอบงำการวางนโยบายสาธารณะต่างๆ ดังที่ได้เห็นอยู่ตลอดมา ด้วยเหตุดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เปิด “พื้นที่” ให้ประชาชนมากขึ้นจึงย่อมช่วยเพิ่มพลังและอำนาจแก่พวกเขาในการมีส่วนร่วมการใช้อำนาจรัฐด้วย

จากความสำเร็จ และแนวคิด ข้างต้นผู้วิจัยขอสรุป คือ การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของประชาชนในท้องถิ่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการกำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมชุมชน และองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดความสมดุลทางการศึกษาประวัติศาสตร์

๒.๒.๓ ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถกล่าวได้ ดังนี้

๑) ก่อให้เกิดความรักความภาคภูมิใจในชาติบ้านเมืองของตน คือทำให้เรารู้ถึงความเสียสละของบรรพบุรุษที่ได้สร้างบ้านเมืองมา รักชาติบ้านเมืองด้วยชีวิต สร้างสมวัฒนธรรมอันดีงามมาสู่รุ่นลูกหลาน จึงก่อให้เกิดความภูมิใจ รักหวงแหนมรดกที่บรรพบุรุษทิ้งไว้ ต้องการที่จะอนุรักษ์และสืบสานสิ่งที่ดีงามไปยังคนรุ่นลูกหลานของเราต่อไป

๒) ทำให้เข้าใจทัศนคติของผู้อื่น การศึกษาประวัติศาสตร์ช่วยให้เราเข้าใจความคิดความรู้สึกของคนใน

สังคมต่างๆ และในเวลาต่างๆ กัน

๓) ทำให้ได้บทเรียนจากประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตย่อมมีทั้งด้านดีและด้านร้าย พฤติกรรมใดที่นำความเสียหายมาสู่สังคมส่วนรวมในอดีต ซึ่งอาจส่งผลร้ายมาสู่ปัจจุบันและเชื่อมโยงไปถึงอนาคตด้วย เราก็จำไว้เป็นบทเรียน ไม่สร้างความเสื่อมเสียเช่นนั้นอีก เหตุการณ์หรือพฤติกรรมในทางดี เราก็นำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติ

๔) ทำให้เราเข้าใจในปัจจุบันชัดเจนขึ้น การเรียนรู้ว่าชาติหรือประเทศของเรานั้นมีที่มาจากไหน มีพัฒนาการมาอย่างไร มีวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นอย่างไร และเปลี่ยนแปลงไปเพราะอะไร ซึ่งจะทำให้เรารู้จักตัวเองและเข้าใจสังคมปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

๕) ทำให้ได้ฝึกทักษะที่เป็นประโยชน์ ซึ่งนำมาใช้ในการเรียนวิชาอื่นและนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ เช่น ทักษะการค้นคว้าข้อมูล ทักษะการแสดงความคิดเห็น ทักษะการเขียนรายงาน การค้นคว้าด้วยตนเอง เป็นต้น

ผู้วิจัยได้ข้อสรุปดังนี้ ความรักความภูมิใจในชาติบ้านเมืองของตน เข้าใจทัศนคติของผู้อื่นได้ บทเรียนจากประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตย่อมมีทั้งด้านดีและด้านร้าย เข้าใจในปัจจุบันชัดเจนขึ้น และได้ฝึกทักษะที่เป็นประโยชน์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากในการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน

“ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) มีความหมายที่ครอบคลุมถึงทรัพยากร ประเภทต่างๆทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง (Object) สถานที่/แหล่ง (Sites) และภูมิทัศน์ (Landscape) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณี บอกล่า และภาษา เป็นต้น ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่า วัฒนธรรมมีคุณลักษณะ เป็นอินทรีย์ (Organic) และสามารถวิวัฒน์ (Evolving) ไปได้อย่างต่อเนื่อง^{๑๑} ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นจัดเป็นทรัพยากรประเภทหนึ่งที่ยับยั้งได้ (Tangible Cultural Resource) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง และวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้อง กับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิด ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบัน

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่โบราณหรือแหล่ง อารยธรรมในอดีต ซึ่งสามารถพบเห็นและศึกษาได้ใน ๓ กลุ่ม คือ

๑. ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)

๒. วัตถุทางชาติพันธุ์ (Ethnographic Material)

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่มีความสัมพันธ์กับทั้งทรัพยากรโบราณคดีและ

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุทางชาติพันธุ์ ซึ่งรวมไปถึงวรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การ แสดง นิทานขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ ภาษา ศิลปะ เป็นต้นซึ่งในปัจจุบันสามารถจัดแบ่งทรัพยากรวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแนวทางการศึกษา ด้านโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นส่วนหนึ่ง ของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ที่มุ่งเน้นการนำความรู้ทางวัฒนธรรมอันเป็น มรดกทางปัญญาของชุมชนและสังคมออกมาเผยแพร่เพื่อให้ผู้คนได้รับรู้และนำไปสร้างสรรค์สิ่ง ที่เหมาะสม รวมทั้งนำมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยปัจจุบัน

โดยแนวคิดการจัดการความรู้นั้นมาจากการมองถึงโลกในยุคปัจจุบันว่า ได้เข้าสู่ยุคเศรษฐกิจ ฐานความรู้ (Knowledge-based Economy - KBE) งานต่างๆ จำเป็นต้องใช้ความรู้มาสร้างผลผลิต

^{๑๑} สายันต์ ไพโรชาญจิตร, การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า.๒๘-๓๒.

ให้เกิดมูลค่าเพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดการความรู้เป็นคำกว้างๆ ที่มีความหมายครอบคลุมเทคนิค กลไก ต่างๆ มากมาย เพื่อสนับสนุนให้การทำงานของแรงงานความรู้ (Knowledge Worker) มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้นกลไกดังกล่าวได้แก่ การรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ที่ต่างๆ มารวมไว้ที่เดียวกัน การสร้างบรรยากาศให้คนคิดค้น เรียนรู้ สร้างความรู้ใหม่ๆ ขึ้น การจัดระเบียบความรู้ในเอกสาร และทำ สมุดหน้าเหลืองรวบรวมรายชื่อผู้มีความรู้ในด้านต่างๆ และที่สำคัญที่สุด คือการสร้างช่องทาง และเงื่อนไขให้คนเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เพื่อนำไปใช้พัฒนางานของตนให้สัมฤทธิ์ผล

๒.๓.๑ ความหมายการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ (Knowledge Management - KM) คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบ แลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิด ความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดย องค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการ เรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็น สำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการ จัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการ ทรัพยากรมนุษย์^{๑๒} การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะ ทำให้คนรู้จักหาความรู้และนำความรู้มาใช้ในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ การ จัดการความรู้จำเป็นต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Continuous Learning อยู่ตลอดเวลา เพราะการ เรียนรู้อย่างต่อเนื่องจะทำให้ผู้เรียนรู้เป็นคนที่มีโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล รู้ว่าควรทำอะไรไม่ ควรทำอะไรในช่วงเวลาไหนรวมถึงการรับรู้ถึงข้อดีข้อเสียจากการเลือกปฏิบัติในแนวทางใดแนวทาง หนึ่ง ซึ่งความสามารถต่าง ๆ เหล่านี้ที่จะสะท้อนถึงคุณค่า (Value) ของผู้เรียนรู้ในฐานะผู้นำของผู้นำ ความรู้สู่สังคม

การจัดการความรู้มีความหมายกว้างกว่าการจัดการสารสนเทศ กว้างกว่าการจัดการข้อมูล และกว้างกว่าการจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยในการจัดการความรู้ จะต้องมีการ จัดการครบทั้ง ๓ องค์ประกอบของความรู้คือ ความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้ เปิดเผยรวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (core activities) ขององค์กร กลุ่ม บุคคล หรือเครือข่าย

รูปแบบการจัดการองค์ความรู้โดยปกติจะถูกจัดให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรและ ประสงค์ที่จะได้ผลลัพธ์เฉพาะด้าน เช่น เพื่อแบ่งปันภูมิปัญญา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน เพื่อ ความได้เปรียบทางการแข่งขัน หรือเพื่อเพิ่มระดับนวัตกรรมให้สูงขึ้นการจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้นๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อ จึงจะครอบคลุมความหมาย ซึ่งได้แก่

๑. การจัดการความรู้มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการ เข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้

^{๑๒} วิจารณ์ พานิช, การจัดการความรู้. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

๒. การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กรเกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัต และวิถีปฏิบัติ มีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคม มีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

๓. การจัดการความรู้ต้องการผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งสำหรับช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้น กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูดคนเก่งและตีมาพัฒนา การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ในองค์กรถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

๔. การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างควมมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน "ต้นทุนทางปัญญา" (intellectual capital และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกว่าการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาฐานข้อมูล การนำความรู้ออกมาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีความเกี่ยวข้องกับต้นทุนทางปัญญา คำว่า "ต้นทุนทางปัญญา" (Intellectual Capita มีความหมายรวมถึง ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ทริพย์สินทางปัญญา และประสบการณ์ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งได้สิ่งที่มีรวมอยู่ใน "ต้นทุนทางปัญญา" ซึ่งอาจมีรายการที่แตกต่างกัน แล้วแต่วิธีคิด และความเห็นของแต่ละคน

๒.๓.๒ ประเภทของความรู้

ความรู้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้สองประเภท คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝงเร้น (Tacit Knowledge) ความรู้ชัดแจ้งคือความรู้ที่เขียนอธิบายออกมาเป็นตัวอักษร เช่น คู่มือปฏิบัติงาน หนังสือ ตำรา ส่วนความรู้แฝงเร้นคือความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ไม่ได้ถอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร หรือบางครั้งก็ไม่สามารถถอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ความรู้ที่สำคัญส่วนใหญ่ มีลักษณะเป็นความรู้แฝงเร้น อยู่ในคนทำงาน และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละเรื่อง จึงต้องอาศัยกลไกแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้คนได้พบกัน สร้างความไว้วางใจกัน และถ่ายทอดความรู้ระหว่างกัน และกันตามตัวของเซกิ (SECI Model) ความรู้ทั้งแบบแฝงเร้นและแบบชัดแจ้งจะมีการแปรเปลี่ยนถ่ายทอดไปตามกลไกต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดความรู้ การผสานความรู้ และการซึมซับความรู้^{๑๓} การจัดการความรู้ที่มีหลายรูปแบบแต่ที่น่าสนใจ คือ การจัดการความรู้ ที่ทำให้คนเคารพศักดิ์ศรีของคนอื่น เป็นรูปแบบการจัดการความรู้ที่เชื่อว่า ทุกคนมีความรู้ปฏิบัติในระดับความชำนาญที่ต่างกัน เคารพความรู้ที่อยู่ในคน เพราะหากถ้าเคารพความรู้ในตำราวิชาการอย่างเดียว นั้น ก็เท่ากับว่าเป็นการมองว่า คนที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เป็นคนที่ไม่มีความรู้

๒.๓.๓ ขั้นตอนการจัดการความรู้

^{๑๓} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร (อบอูน), นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา. (กรุงเทพมหานคร :โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

การจัดการความรู้ไม่มีหลักการหรือวิธีปฏิบัติตายตัว แต่โดยส่วนใหญ่ประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๙ ประการ คือ

๑. การขุดค้น การค้นหา และการรวบรวมความรู้ เป็นการค้นหาและคัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร แล้วนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

๒. การจัดหมวดหมู่ความรู้ เพื่อให้เหมาะสมต่อการใช้งาน โดยการจัดหมวดหมู่ความรู้ที่มุ่งเน้นการง่ายต่อการนำมาใช้งานและการพัฒนาความรู้ที่ต่อเนื่อง

๓. การจัดเก็บความรู้ เพื่อเป็นการค้นหาได้ง่าย และการสะสมความรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่งบางครั้งความรู้แบบดั้งเดิมอาจเหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ในปัจจุบัน

๔. การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้รวบรวมไว้นำมาสื่อสารให้บุคลากรในหน่วยงานได้รับทราบและเป็นการขยายความรู้ที่กว้างขวางออกไป ซึ่งจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

๕. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการนำความรู้จากฝ่ายต่างๆ หรือจากบุคคลที่มีความรู้มาแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ในเป็นที่ประจักษ์

๖. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้ เป็นการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นั้น ไปสู่การสร้างความรู้ที่มีความเหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้

๗. การสร้างความรู้ใหม่ เป็นการนำความรู้ที่ผ่านวิเคราะห์ สังเคราะห์มาประยุกต์ใช้ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จนเกิดความรู้ใหม่

๘. การประยุกต์ใช้ความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้กระบวนการทั้งหมดมาประยุกต์ใช้ เพื่อเกิดมูลค่าและคุณค่า หรือให้ได้ผลสัมฤทธิ์ตามความมุ่งหมายของการใช้ความรู้

๙. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้ ผลที่ต่อเนื่องจากการใช้ความรู้ คือ บุคคลได้รับการเรียนรู้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์และการพัฒนาความรู้ในระยะยาว

๒.๓.๔ การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น มิได้หมายถึงเฉพาะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของสถานที่ วัตถุ หรือสิ่งของเท่านั้น แต่หากหมายรวมถึง ความคิด ความเชื่อ ความรู้ วิธีการปฏิบัติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern Interaction) ดังนั้น การจัดการความรู้ในทรัพยากรวัฒนธรรม จึงสามารถดำเนินการได้ โดยอาศัยหลักที่สำคัญ "การนำความรู้ที่มีอยู่ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ออกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาคน สิ่งแวดล้อม และกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างสมความรู้ ความดี และความงามของผู้คนในสังคม โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ

๑. การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากภายในและภายนอก (ปรโตโมสะ และ โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากจิตใจภายในของบุคคลและมาจากการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ของบุคคลและสภาพแวดล้อม

๒. การยึดมั่นในความรู้ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ความดีและความงามของมนุษย์ กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับชุดความรู้ที่เป็นชุดความรู้เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีความดีและความงาม อันจะเป็นพลังให้สังคมได้ใช้ความรู้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนและการพัฒนาสังคม

๓. หลักเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นการให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและพัฒนาผู้รู้ นั้นให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่ทรงคุณค่า ที่จะนำพาสังคมไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น อาจใช้ขั้นตอนและกระบวนการของการจัดการความรู้ทั่วไปได้ แต่ต้องมีหลักการสำคัญ ๓ ประการตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้โดยให้ความสำคัญกับ “ผู้รู้” “ความรู้” และ “กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง” ที่ตั้งอยู่การสร้างสรรค์ความรู้ ความดี และความงามที่มาจากบุคคลและสังคมแนวความคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นแนวคิดที่ช่วยให้มีการนำความรู้ที่มีอยู่ในที่ต่างๆ มาวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้

สรุปว่าการจัดการความรู้ คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบแลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิดความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดยองค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการจัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการทรัพยากรมนุษย์

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒.๔.๑ ความหมายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา หรือ Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ที่นำมาไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์ หรือ ภูมิปัญญา คือ พื้นความรู้ของปวงชนในสังคมนั้น ๆ และปวงชนในสังคมยอมรับรู้เชื่อถือ เข้าใจ ร่วมกัน เรียกว่า ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร รุ่งแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในหลายด้านเช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชนด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Folk Wisdom)

ได้มีผู้ให้ความหมายดังนี้ กระทรวงศึกษาธิการ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์ เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ จากกล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาการจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชนและในการตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ศักดิ์ชัย เกียรติจินา^{๑๔} ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ความสามารถของชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็นศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหาจัดการปรับตัว เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข เป็นแก่นของชุมชนที่จรรโลง ความเป็นชาติให้อยู่รอดจากทุกภัยพิบัติทั้งปวง

จารุวรรณ ธรรมวัต^{๑๕} ได้ให้ความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผน การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

จากการศึกษาความหมายและแนวคิดของภูมิปัญญาของชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพอสรุปได้ว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำเนินชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้อย่างแพร่หลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพและกระบวนการเหล่านี้มาจนหลายชั่วคนซึ่งจะเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น เกิดจากการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์เป็นระยะเวลายาวนาน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่มาใช้ในการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพการปรับตัวและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต จนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและสังคม

๒.๔.๒ ลักษณะของภูมิปัญญา

ประเวศ วะสี^{๑๖} ได้กล่าวว่าภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

๑. ความคิด เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาทระบบสมอง และต่อมต่าง ๆ ทำหน้าที่คิดให้แก่วิญญาณและนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากการบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการ

^{๑๔} ศักดิ์ชัย เกียรติจินา, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๗(๔) : ๗-๑๑ เมษายน - พฤษภาคม, ๒๕๕๒.

^{๑๕} จารุวรรณ ธรรมวัต, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, (มหาสารคาม : โรงพิมพ์สิรินธรออฟเซต, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

^{๑๖} ประเวศ วะสี, การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๕-๖.

วิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

๒ ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎีญาณวิทยาที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ การสืบค้นกำเนิดแห่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ การหาคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space) เนื้อสาร (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) องค์ความรู้เป็นหมวด ๆ (Category) ความรู้ หรือองค์ความรู้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

๓ ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือความศรัทธาหรือยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับวิญญาณโลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

๔ ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ ความปรารถนาอยากจะมี อยากจะเป็นที่ยกย่อง สรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรักและมีความสุขเมื่อได้เห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของ

การจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจาและความคิด โดยสรุปค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา เป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

๕ ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชน ได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจ ว่าควรแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ยอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือ กระทำหรือดำเนินการ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสม ไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

๖ ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคล เช่น ชุมชนใน การที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า "พรสวรรค์" ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือชุมชนย่อมจะต้องมีแตกต่างกัน เช่น การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหาและการแสดงทุกอย่างเป็นที่ชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ ฉะนั้นความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาอีกประการหนึ่ง

๗ ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ในจิตใจ หรือจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไขป้องกันควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไป ตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

ดังนั้น องค์ประกอบของภูมิปัญญาจึงมีส่วนสำคัญที่จะทำให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เกิดคุณค่าแก่ ความภาคภูมิใจซึ่งได้แก่ ความคิดที่เกิดจากการจินตนาการจากสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในสังคม ความรู้ อาจเกิดจากภูมิความรู้ที่ได้จากการทดสอบทดลองหลายครั้งจนได้ความรู้ที่แท้จริง ความเชื่อถืออันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มีบาปบุญคุณโทษ และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องกับค่านิยมที่คนในสังคมให้

การยกย่องเชิดชูว่าเป็นสิ่งดีงามควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้มีการสืบทอดแก่ลูกหลาน ความเห็นที่เกิดจากพิจารณารอบคอบจากชุมชนจนเกิดการยอมรับด้วยความจริงใจ ความสามารถอันเกิดจากพรสวรรค์ หรือจากการฝึกฝนจนสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ ความฉลาดไหวพริบการแก้ไข เช่นกัน ย่อมเกิดขึ้นจากจินตนาการ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ และค่านิยม การสั่งสมประสบการณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จนสามารถสร้างองค์ความรู้และสังเคราะห์ใหม่ให้มีความก้าวหน้าและนำมาใช้งานได้ มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒.๔.๓ ประเภทของภูมิปัญญา

มณีนีภา ชุตติบุตร^{๑๗} ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑. คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่ถ่ายทอดกันมา ได้แก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยการพึ่งพาธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ เช่น ชุมชนภูเขา มีความเชื่อเรื่องผีป่า เจ้าป่า เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ตามพื้นราบจะเชื่อในเรื่อง พระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสู่ขวัญ การให้ความเคารพแม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล มักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านางเรือ เป็นต้น ความคิด ความเชื่อ เหล่านี้จะนำมาสู่การพัฒนาชีวิตและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเช่น การตั้งธนาคารแห่งชีวิตเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน โดยยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การจัดพิธีกรรมบวชต้นไม้การจัดตั้งป่าสมุนไพร ธนาคารผ้า กลุ่มทอผ้า กลุ่มชาปนากิจ เป็นต้น

๒. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติ สืบทอดกันมา เป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิต เช่น ประเพณีการบวชนาคเข้าพรรษา แต่งงาน นอกจากนั้นยังมีศิลปกรรมพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ เช่น งานจักสาน และงานทอกระเป่าลิเปา ภาคใต้ สร้อยจันทบูร เครื่องจักรสานต่าง ๆ เครื่องปั้นดินเผา งานแกะสลัก งานปั้น งานหล่อด้วยโลหะ การก่อสร้างอาคารที่อยู่อาศัย ภาพเขียนบนผนังการฟ้อนรำ และเพลงพื้นบ้าน เป็นต้น

๓. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เป็นการดำเนินชีวิตที่ เคยถูกครอบงำจากสภาพแวดล้อม พ่อค้าคนกลาง ระบบเศรษฐกิจ ระบบโรงงาน กลับสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติ สามารถยืนหยัดต่อสู้กับความล้มเหลวกับการล้มละลายทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมได้อย่างภูมิใจด้วยกำลังกาย และการสั่งสมประสบการณ์ กำลังปัญญา เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง การทำสวนสมุนไพรและการแพทย์แผนโบราณ

๔. แนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เช่น การเลี้ยงปลาตู้กบักอยู่ในบ่อซีเมนต์ โดยจัดระบบถ่ายเทน้ำและคิดสูตรอาหารปลาขึ้นมาเอง การประดิษฐ์เครื่องนวดข้าวแบบประหยัด เป็นต้น

^{๑๗} มณีนีภา ชุตติบุตร, "แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน", วารสารหมู่บ้าน, ๗ (๘๗): ๕; ธันวาคม, ๒๕๓๘.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๕) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาด้านการเกษตร
๒. ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ
๓. ภูมิปัญญาด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ
๔. ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาหมู่บ้าน
๕. ภูมิปัญญาด้านศิลปะ
๖. ภูมิปัญญาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม
๗. ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรม

จากการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นักการศึกษา และหน่วยงานต่าง ๆ ได้กล่าวมาสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งตามลักษณะของคนในท้องถิ่นหรือชุมชนได้คิดหรือได้รับการถ่ายทอดและถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความรู้สึก ความนึกคิด ในการสร้างสรรค์แบบแผนของการดำเนินชีวิต รวมถึงการนำเทคโนโลยีพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

๒.๔.๔ ความสำคัญของภูมิปัญญา

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ คนไทยได้สร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง มีการดำรงชีวิตด้วยความสุขร่มเย็นอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะได้ใช้ภูมิปัญญาของตนมาตลอด ภูมิปัญญาไทยจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น

พระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตาแบบพ่อปกครองลูก ผู้ใดประสบความเดือดร้อนก็สามารถที่ระฆังแสดงความเดือดร้อนเพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ต่อประเทศชาติ ร่วมกันสร้างบ้านเรือนจนเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำยุทธหัตถีจนชนะข้าศึกศัตรู และทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และเหล่าพสกนิกรมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระปรีชาสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ จนรอดพ้นภัยพิบัติ หลายครั้งพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้าน แม้แต่ด้านการเกษตร พระองค์ได้พระราชทานทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกรทั้งด้านการเกษตรแบบผสมผสานและยั่งยืน พื้นฟูสภาพแวดล้อม นำความสงบร่มเย็นของประชาชนให้กลับคืนมา สมดังพระราชประสงค์ที่ทรงอุทิศพระวรกายและพระสติปัญญาในการพัฒนาการเกษตรไทยตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชย์

๒. สร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย

คนไทยในอดีตที่มีความสามารถปรากฏในประวัติศาสตร์มีมาก เป็นที่ยอมรับของนานาอารยประเทศ เช่น นายขนมต้มเป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือเก่งในการใช้อวัยวะทุกส่วน ทุกท่าของแม่ไม้มวยไทยสามารถชกมวยไทยจนชนะพม่าได้ถึงเก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน แม้ในปัจจุบันมวยไทยก็

ยังถือว่า เป็นศิลปะชั้นเยี่ยม เป็นที่นิยมฝึกและแข่งขันในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ปัจจุบันมีค่ายมวยไทยทั่วโลก ชาวต่างประเทศที่ได้ฝึกมวยไทยจะรู้สึกยินดีและภาคภูมิใจ ในการที่จะใช้กติกาของมวยไทย เช่น การไหว้ครูมวยไทย การออกคำสั่งในการชกเป็นภาษาไทยทุกคำ เช่น คำว่า "ชก" "นับหนึ่งถึงสิบ" เป็นต้น ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทย นอกจากนี้ ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย เช่น มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม โดยที่มีอักษรไทยเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบันวรรณกรรมไทยถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะ ได้อรรถรสครบทุกด้าน วรรณกรรมหลายเรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษาด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการ และยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า กระชาย ใบมะกรูดใบโหระพา ใบกะเพรา เป็นต้น

๓. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมคนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยนำหลักธรรมคำสอนของศาสนามาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อน-น้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีประนอมรักสงบ ใจเย็น มีความอดทนให้อภัยแก่ผู้สำนึกผิด ดำรงวิถีชีวิตอย่างเรียบง่ายปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ แม้จะอดอยากเพราะแห้งแล้ง แต่ไม่มีใครอดตาย เพราะพึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกันแบบ "พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้" เป็นต้นทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการนำเอาหลักของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และดำเนินกุศโลบายด้านต่างประเทศ จนทำให้ชาวพุทธทั่วโลกยกย่องให้ประเทศไทยเป็นผู้นำทางพุทธศาสนา และเป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.)

๔. สร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคมและธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย ๑๒ เดือนตลอดทั้งปี ล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อน ทำให้ต้องการความเย็นจึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการแห่ทางสงกรานต์การทำนายฝนว่าจะตกมากหรือน้อยในแต่ละปี ส่วนประเพณีลอยกระทง คุณค่าอยู่ที่การบูชาระลึกถึงบุญคุณของน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคน พืช และสัตว์ ให้ได้ใช้ทั้งบริโภคและอุปโภค ในวันลอยกระทง คนจึงทำความสะอาดแม่น้ำลำธาร บูชาแม่น้ำจากตัวอย่างข้างต้น ล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติทั้งสิ้น

ในการรักษาป่าไม้ต้นน้ำลำธาร ได้ประยุกต์ให้มีประเพณีการบวชป่า ให้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ยังความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นน้ำ ลำธาร ให้พื้นสภาพกลับคืนมาได้มาก

อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทยที่คำนึงถึงความสมดุล ทำแต่น้อยพอยู่พอกินแบบ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” ของพ่อทองดี นันทะ เมื่อเหลือกินก็แจกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บ้านใกล้เรือนเคียง นอกจากนี้ ยังนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือใช้จริง ๆ จึงจะนำไปขาย

อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเกษตรแบบ “กิน-แจก-แลก-ขาย” ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน เคารพกันนับถือ เป็นญาติกันทั้งหมู่บ้าน จึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสัมพันธ์กันอย่าง แนบแน่นธรรมชาติไม่ถูกทำลายไปมากนักเนื่องจากทำพอยู่พอกิน ไม่โลภมากและไม่ทำลายทุกอย่าง ผิดกับในปัจจุบัน ถือเป็นภูมิปัญญาที่สร้างความสมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ

๕. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไป ความรู้สมัยใหม่จะหลั่งไหลเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่นการรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดตั้งกับเรือ ไส้ใบพัดเป็นทางเสือ ทำให้เรือสามารถแล่นได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จักทำการเกษตรแบบผสมผสาน สามารถพลิกฟื้นคืนธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์แทนสภาพเดิมที่ถูกทำลายไป การรู้จักออมเงิน สะสมทุน ให้สมาชิกกู้ยืม ปลดปล่อยหนี้สิน และจัดสวัสดิการแก่สมาชิก จนชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็ง สามารถช่วยตนเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เช่นกลุ่มออมทรัพย์ศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช จัดในรูปกองทุนหมุนเวียนของชุมชน จนสามารถช่วยตนเองได้

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การศึกษาแนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด และผลงานจากนักวิชาการหลายท่านที่ได้นำเสนอไว้หลายประเด็น เช่น ความหมาย แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม สาเหตุการมีส่วนร่วม ปัจจัยของการมีส่วนร่วม และประโยชน์ของการมีส่วนร่วม ดังนี้

๒.๕.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ “กระบวนการที่ความกังวล ความต้องการ และคุณค่าของประชาชน ได้รับการบูรณาการในกระบวนการตัดสินใจของภาครัฐ ผ่านกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง โดยมีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะทำให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับ การสนับสนุนจากประชาชน” การมีส่วนร่วมนั้นจะหมายถึงการที่ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นก่อนการตัดสินใจจะเกิดขึ้น หรือหมายความว่า ผู้มีอำนาจตัดสินใจจะสามารถตัดสินใจใดๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อประชาชนได้ก็ต่อเมื่อได้รับความเห็นชอบ จากประชาชนก่อนเท่านั้น Creighton ตั้งคำถามถึงประเด็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ โดยพิจารณาว่าทำไม เจ้าหน้าที่ของรัฐจึงเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจได้เท่านั้น ถึงแม้ว่าปัจจุบันเจ้าหน้าที่ของรัฐมีแนวโน้มที่จะทำกระบวนการตัดสินใจให้เปิดเผย และมีความโปร่งใสมากขึ้น แต่ในหลายกรณีหรือสถานการณ์ โดยอำนาจการตัดสินใจขั้นสุดท้ายก็ยังคงเป็นของเจ้าหน้าที่ภาครัฐอยู่นั่นเอง^{๑๘}

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด ซึ่งเป็นการสื่อสารสองทางระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์กร ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมการดำเนินการ

^{๑๘} ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า และ มูลนิธิเอเชีย, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

และร่วมรับผลประโยชน์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันของกลุ่ม และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคี ความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม การให้ความหมายคำจำกัดความการมีส่วนร่วมร่วมมีมากมายหลายทัศนะ โดยการเกี่ยวข้องทางจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่มซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย^{๑๙}

บางมิตีกล่าวถึง การที่ปัจเจกบุคคลที่ดี กลุ่มคน หรือองค์กรประชาชนที่ดี ได้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินโครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์ และการประเมินผลโครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดยปราศจากข้อจำกัดที่มาจากบุคคลภายนอก และเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีอำนาจอิสระในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วยความพึงพอใจ และผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย^{๒๐}

ซึ่งอาจเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหา ร่วมกับการใช้วิทยาการ^{๒๑} หรือการที่ผู้ได้รับผลประโยชน์หรือมีส่วนได้เสียในการพัฒนาได้ใช้ความพยายามร่วมกันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการพัฒนา ด้วยความรู้สึกผูกพันในความเป็นเจ้าของหรือหุ้นส่วน เพื่อทำให้งานหรือโครงการนั้นบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน^{๒๒}

ในขณะที่ “ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจหรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มีชีพเพียงส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้น และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ^{๒๓}

บางครั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายกว้างซึ่งมักจะคาบเกี่ยวกับการพัฒนานั้นก็คือ การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ กำหนดปัญหาและความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ประชาชน/ชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และควบคุมดูแลกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ

^{๑๙} Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, (New York : Mc Graw -Hill Book Co, 1972), p. 15.

^{๒๐} เสาวนิตย์ ชัยมุสิก, การบริหารโรงเรียนเป็นฐานเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุ๊คพ้อยท์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑.

^{๒๑} Erwin, Williams, Participation Management : Concept, Theory and Implementation, (At lanta, Ga : Georgia State University Press, 1976), p. 138.

^{๒๒} White, Alastair T, The community A Discussion of the Agreement Community Participation, Current issue and Lesson Learned, (USA. : The United Nations Childrens Fund, 1982), p. 18.

^{๒๓} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม : หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง, ภาควิชา ส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร, คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖, หน้า ๔.

...^{๒๔} เป็นคำที่ทุกคนในวงการพัฒนาพูดกันมาก เป็นคำที่มักจะถูกนำไปใช้ปนกันกับคำว่า การให้ความร่วมมือ การมีส่วนร่วม หมายถึง การยุ่งเกี่ยว การเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ เป็นคำที่หมายถึง บุคคล ๒ ฝ่าย เป็นต้นว่า ใครร่วมกับใคร เป็นคำที่ในทางการพัฒนามีความหมายเกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรีและศักยภาพแห่งมนุษย์^{๒๕}

พจนานุกรมอังกฤษฉบับ Oxford (Oxford English Dictionary : OED) ได้ให้คำนิยามคำว่า “การมีส่วนร่วม (Participation) ไว้ว่า “เป็นการมีส่วนร่วม (ร่วมกับคนอื่น) ในการกระทำให้บางอย่างหรือบางเรื่อง” ซึ่งจะมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า การเมินเฉย (Apathy) หากจะอธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation) ในทางวิชาการ จะหมายถึงความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ ความรู้สึก นึกคิดของแต่ละคนที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นที่ช่วยให้ทำให้เกิดความสำเร็จ เกิดความรับผิดชอบต่อกิจกรรมร่วมกันด้วยการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Responsibility) ซึ่งอาจเกิดขึ้นทุกระดับของสายบังคับบัญชาใน ๓ ลักษณะ คือ การช่วยเหลือ มีการให้อำนาจ และมีขอบเขตภาระงาน^{๒๖}

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความหมาย ครอบคลุม ๓ ประการ^{๒๗} คือ

- ๑) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา
- ๒) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการ
- ๓) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดกระบวนการพัฒนา

ความหมายการมีส่วนร่วมนั้นมีนักวิชาการได้กล่าวไว้หลายท่าน ซึ่งสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม (Participation) คือ กระบวนการสื่อสารในระบบเปิด ซึ่งเป็นการสื่อสาร สองทางระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์การ ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ร่วมคิดตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาพร้อมกับการใช้วิทยาการ

เมื่อศึกษาจากความหมายของการมีส่วนร่วมจากวิชาการต่างๆแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง “การสื่อสารสองทาง ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์การ ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ”

^{๒๔} จินตวีร์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๙.

^{๒๕} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไร่ไทยเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓.

^{๒๖} โกวิทย์ พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙.

^{๒๗} ทวีวงศ์ ศรีบุรี, สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๐.

๒.๕.๒ แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมขององค์กรปกครองท้องถิ่น นับว่าเป็นหัวใจสำคัญ หรือเป็นหลักการอันเป็นสาระสำคัญของระบบการปกครองท้องถิ่น และอาจเป็นเหตุผลสำคัญที่อธิบายว่า เหตุใดจึงต้องมีระบบการปกครองท้องถิ่นคู่ขนานไปกับระบบการปกครองส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่รัฐจะต้องมีการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๕๐ เช่น มาตรา ๖๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษหรือฟื้นฟู จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ การมีส่วนร่วมในการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน มาตรา ๖๗ สิทธิของบุคคลที่จะร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพและในการคุ้มครองส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงอยู่อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อ สุขภาพและอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม^{๒๘} นอกจากนี้ แนวนโยบายการมีส่วนร่วมของประชาชน มาตรา ๘๗ รัฐต้องดำเนินการตามนโยบายและวางแผนเศรษฐกิจ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น^{๒๙}

การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร ที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ที่จะเป็แรงกระตุ้นไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลว เดวิส และนิวสตรอม (Davis and Newstrom) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เมื่อเกี่ยวข้องก็คิดช่วยเหลือกัน (Contribution) และร่วมรับผิดชอบ (Responsibility) ในสิ่งนั้นๆ^{๓๐}

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นครบถ้วนทุกขั้นตอนในการดำเนินงานข้างต้นนั้นย่อมเรียกได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย (Meaningful Participation) เป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้เสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้-เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย^{๓๑}

การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political participation) เป็นคำที่มีความหมายมากจนทำให้เกิดความสับสน คำนี้ใช้กับกิจกรรมที่คนเข้าไปสู่ระบบการเมืองทุกระดับ เช่น การมีส่วนร่วม

^{๒๘} สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๓ -๔ .

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ -๖ .

^{๓๐} Davis Keith, *Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior*, (New York : Mc Graw – Hill Book Co, 1972), p. 21.

^{๓๑} อรรถัย ก๊กผล และฉัตรระวี ปริสุทธิญาณ, *บันทึกเรื่องเด่นรางวัลพระปกเกล้า ๕๒ ด้านความโปร่งใสและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๓), หน้า ๙.

เลือกตั้งโดยการออกเสียง รัฐมนตรีต่างประเทศมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายต่างประเทศ บางครั้งก็ใช้ในความหมายที่เป็นความสับสนใจการเมืองมากกว่าทำจริง เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการสนใจการเมือง หรือบางครั้งก็อยู่นอกการเมือง เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมกับครอบครัวหรือโรงเรียน^{๓๒}

กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการซึ่งสาธารณะชนมีความห่วงกังวล มีความต้องการ และมีทักษะที่มีส่วนร่วมกับรัฐบาลในการตัดสินใจ กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณะชน^{๓๓}

การมีส่วนร่วมแสดงลักษณะร่วมกันได้ ๔ ประการ ดังนี้^{๓๔}

๑) การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปได้รับอำนาจ ที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใดๆ

๒) การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมกันอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกัน และ ควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริง/เข้มแข็ง (active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผินเฉื่อยชา (passive)

๓) การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process)

๔) การมีส่วนร่วมมักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตชุมชนให้ดีขึ้น

นักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้หลักการแห่งรัฐธรรมนูญว่า ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้ใน ๕ ลักษณะ^{๓๕}

๑) มีส่วนร่วมในการรับรู้ (ความเป็นไปของการบริหารราชการแผ่นดินทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ มากขึ้น)

๒) มีส่วนร่วมในการคิด (ร่วมกับองค์กรทั้งหลายที่รัฐธรรมนูญตั้งขึ้น)

๓) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

๔) มีส่วนร่วมในการกระทำการบางอย่าง (ร่วมกับรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

๕) มีส่วนร่วมในการตรวจสอบ (องค์กรที่ใช้อำนาจรัฐ ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายทางการเมืองหรือข้าราชการประจำ)

นอกจากนั้น หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ประการ ดังนี้^{๓๖}

^{๓๒} เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, **หลักรัฐศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธิการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕.

^{๓๓} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, **คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๓๔} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^{๓๕} บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, **รัฐธรรมนูญปัจจุบันกับการปฏิรูปการเมือง**, (นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

^{๓๖} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๑๖.

- ๑) เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
- ๒) เชื่อว่าทุกคนไม่ได้เข้ามาแต่กำเนิด
- ๓) ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้
- ๔) เชื่อว่าชาวชุมชนต่างๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ตามความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง

- ๕) ต้องมีความเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ให้ดีได้
- ๖) การมีส่วนร่วมย่อมเพิ่มขึ้น เมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้
 - ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง
 - ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาคและได้รับความจริงใจให้เข้ามีส่วนร่วม
 - ผู้ที่จะเข้าร่วมด้วยต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมด้วยได้
 - มีการสื่อสาร ๒ ทาง เพื่อให้ผู้มีส่วนได้รับข้อมูลอย่างถูกต้อง
 - ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จะทำให้ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น
 - ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้น และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย
 - การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไปจนเกินกว่าผลตอบแทนที่ประเมินว่าจะได้รับ
 - เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว จะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงานหรือทางสังคมให้ลดน้อยลง
 - มีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการ และมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นอย่างดี

- ๗) เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้านอยู่ไม่น้อย และชาวบ้านเองก็แตกต่างกันอยู่บ้าง
 - ๘) อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ
 - ๙) ไม่มีสิ่งใดได้มาฟรี
 - ๑๐) การมีส่วนร่วมต้องนึกถึงใจของผู้อื่น
- นอกจากนั้น หลักการมีส่วนร่วมพื้นฐาน “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ยังเป็นสิ่งที่สังคมไทยตื่นตัวและถูกนำมาใช้กล่าวอ้างกันอย่างกว้างขวางเมื่อสิบกว่าปีนี้เอง เริ่มต้นจากการมีส่วนร่วมในการปฏิรูปการเมืองหลังเหตุการณ์ เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ ซึ่งต้องยอมรับว่าเป็นประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของการเมืองการปกครองไทย ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทและได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยที่เป็นการมีส่วนร่วมทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ^{๓๗}

การมีส่วนร่วมเป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกกิจกรรม กระบวนการตัดสินใจของกลุ่มจะเกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมมี ๔ ประการ คือ

^{๓๗} ปัทมา สุภกาปัง, “การมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา : สภาพปัญหาและความท้าทายในอนาคต”, วารสารสำนักวิจัยและพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

- ๑) เป็นความพยายามที่เกี่ยวข้องกันทางด้านจิตใจและความรู้สึก
- ๒) เป็นการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือ
- ๓) เป็นการให้บุคลากรรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน
- ๔) เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการมีส่วนร่วมอย่างไม่แท้จริงกับการมีส่วนร่วมมากเกินไป^{๓๘} ขณะที่นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “การให้มีส่วนร่วมเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ผู้บริหารต้องการให้ได้รับการสนับสนุนที่เข้มแข็ง อันมีผลมาจากการวิจัยและทฤษฎีด้านการสร้างแรงจูงใจที่ตระหนักถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมและการสร้างการยอมรับนับถือ”^{๓๙}

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีลักษณะ ๓ ประการ^{๔๐} ได้แก่

๑) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาตนเอง ร่วมให้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญ ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

๒) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ และแสดงซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหา และลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

๓) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำสนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งรูปของบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ

การมีส่วนร่วม^{๔๑} คือ การที่ประชาชนจะเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ดังที่กล่าวมานั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลยุทธ์การพัฒนาที่เห็นความสำคัญของประชาชนในระดับรากหญ้าโดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ประกอบ ทั้งด้านการกระจายอำนาจการวางแผนจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น และการกำหนดแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถทำได้ ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าอะไรคือความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน
- ๒) เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆเพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐาน
- ๓) เป็นผู้มืบทบาทในการปรับปรุงวิธีการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น
- ๔) เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องซึ่งมีความสอดคล้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ๗ ประการ^{๔๒} ดังนี้ การมีส่วนร่วมแบบอยู่เฉย ๆ (Passive Participation) administration ประชาชนจะได้รับการบอกกล่าวในสิ่งที่เกิดขึ้น

^{๓๘} Putti Joseph M, **Management : A Functional**, (Singapore : Mc Graw-Hill, 1987), p. 305.

^{๓๙} Koontz & others, **Essential of management**, (New York : Mc Graw-Hill, 1986), p. 385.

^{๔๐} ทนงค์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, **หลักการพัฒนาชุมชน**, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๙๓.

^{๔๑} ปกรณ์ ปรียากร, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภากการพิมพ์), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๔๒} Helene Heyd and Andreas Neef, **International Food policy Research Institute** 2033 K Street, N.W.Washington, D.C. 2006 (U.S.A. December 2004). p. 29.

จะเป็นการประกาศฝ่ายเดียวโดยฝ่ายบริหารหรือผู้จัดการโครงการโดยไม่ต้องมีการฟังการตอบสนองของประชาชนใดๆทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล (Participation in information giving) ข้อมูลถูกนำไปใช้ร่วมกันกับผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก การมีส่วนร่วมของประชาชนคือการตอบคำถามจากผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิจัยโดยใช้แบบสอบถามหรือการสำรวจ ประชาชนไม่ได้มีโอกาสที่จะมีอิทธิพลต่อวิธีการหรือผลลัพธ์ที่เป็นผลการวิจัยที่ใช้ร่วมกันไม่ได้มีการตรวจสอบความถูกต้อง การมีส่วนร่วมแบบปรึกษาหารือ (Participation by consultation) การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเริ่มจากการปรึกษาและรับฟังทัศนะจากตัวแทนภายนอก

องค์การอนามัยโลก (WHO and UNICEF) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมไว้ ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วม ในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการให้ทรัพยากร กำหนดวิธีติดตามประเมินผล และประการที่สำคัญคือ ต้องตัดสินใจด้วยตนเอง

๒. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงิน

๓. การใช้ประโยชน์ประชาชนต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

๔. การได้รับประโยชน์ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือในรูปวัตถุก็ได้^{๔๓}

๒.๕.๓ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนมีเนื้อหาแตกต่างกันดังนี้^{๒๗}

๒.๕.๓.๑ ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion Theory) กล่าวถึงการใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำโดยใช้หลักพฤติกรรมของมนุษย์ การเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยชนส่วนใหญ่ และใช้เวลานาน ในการเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยพฤติกรรม สัญชาตญาณ การศึกษาอบรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเกลี้ยกล่อมจะให้ ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับ

๒.๕.๓.๒ ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของชนในชาติ (National Morale Theory) กล่าวถึงการสร้างกำลังใจหรือการสร้างขวัญขึ้นมาเพื่อให้คนเกิดกำลังใจในการทำงานในการฝ่าฟันอุปสรรค ต่าง ๆ คนที่มีขวัญในการทำงานดีจะเกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากกว่าคนที่ ไม่มีขวัญและกำลังใจ เมื่อคนมีสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ก็จะทำให้เขามีความคิดที่จะเข้าไป มีส่วนร่วมกับสังคมในด้านต่าง ๆ เพื่อที่จะพิทักษ์รักษาทรัพย์สินสมบัติของส่วนรวมเอาไว้

^{๔๓} WHO and UNICEF, Report of The International Conference on Primary Health Care, (NewYork : N.P.Press, 1981), p. 41.

^{๒๗} ไกรสร เพ็ญสกุล และคณะ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ”, (รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑, (อัดสำเนา).

๒.๕.๓.๓ ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership Theory) ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการจูงใจให้คนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน ชนหมู่มากจำเป็นจะต้องมีผู้นำที่มีความสามารถในการตัดสินใจ รู้จักประนีประนอม รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และอดทน ต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ ผู้นำช่วยให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงานกันอย่างมีขวัญและกำลังใจ ทำให้คนหมู่มากเข้ามาร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ การสร้างผู้นำจึงเป็น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง เพราะผู้นำที่ดี สามารถจูงใจให้คนคล้อยตาม และเต็มใจที่จะ ให้ความร่วมมือด้วยดี

๒.๕.๓.๔ ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative System and Method Theory) กล่าวว่า การใช้ระบบการบริหารเป็นวิธีการในการระดมความร่วมมือที่ง่ายที่สุด เพราะใช้กฎหมายระเบียบแบบแผนในการดำเนินการ แต่ผลของการร่วมมือยังไม่ดีที่ระบบดีที่สุด ระบบการบริหารแบบกระจายอำนาจ ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของแนวการพัฒนาที่มุ่งให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ในการตัดสินใจ การประเมินผลโครงการและอื่น ๆ ไม่ว่า ประชาชน จะเข้าร่วมโดยตรง หรือเข้าร่วมโดยอ้อม ผ่านผู้แทนหรือไม่ก็ตาม

๒.๕.๓.๕ ทฤษฎีแรงจูงใจ (Theory of Human Motivation) มาสโลว์ ได้อธิบายว่า การที่จะจูงใจคนนั้น จะต้องรู้ความต้องการตามลำดับขั้นของคน และการปฏิบัติการเพื่อสนองตอบความต้องการเหล่านั้น มาสโลว์ แบ่งลำดับความต้องการ ของคนออกเป็น ๕ ระดับ

Cohen, J.M. and Uphoff ได้อธิบายกรอบความคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทไว้ว่า มี ๓ มิติ (Dimensions) และ ๒ บริบท (Contexts) ทั้งนี้ ในมิติของการมีส่วนร่วม ได้แก่

มิติที่ ๑ การมีส่วนร่วมอะไร (What) แบ่งเป็น

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
- ๓) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน

กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วมโดยได้รับการพัฒนาจากแนวคิดที่เป็นระบบมากที่สุด ซึ่งมีลักษณะและขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำคือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นจึงเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (implementation) ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินโครงการนั้นจะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและการประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (benefits) ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจาย

ผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วยผลประโยชน์ของโครงการนี้ รวมทั้งผลที่ได้ประโยชน์ทางบวก และผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งจะได้ผลประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

ขั้นที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation) ซึ่งสิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตในขั้นนี้ คือ ความเห็น (view) ความชอบ (preferences) และความคาดหวัง (expectation) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ทั้งนี้รูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น ๔ รูปแบบ^{๓๑} คือ

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาสาเหตุในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่ การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) และ การประชาพิจารณ์ (Public Hearing)

๔) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่

และได้มีนักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า “มีชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความพยายามในการวางแผนระยะยาวอย่างสม่ำเสมอเพื่อชี้ทิศทางพัฒนาและเพื่อที่จะตัดสินใจด้วยความจำเป็นของงบประมาณหรือเพื่อที่จะพิจารณาถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการอาคารหลังใหม่ โดยเฉพาะ ขอบเขตของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะมีความกว้างขวางครอบคลุมทั้งเมืองหรือนครหรือเขตเทศบาลหรืออาจจะจำกัดอยู่เพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ”^{๓๒}

การติดตามงานประเมินผลแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้^{๓๓}

การติดตามและประเมินผล มักถูกนำมากล่าวพร้อมกันเป็น “การติดตามและประเมินผล” แต่โดยแท้จริงแล้วคำทั้ง ๒ มีความหมายที่แตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

^{๓๑} จินตวิริ์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙ - ๑๑.

^{๓๒} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖ - ๓๗.

^{๓๓} อรุณี เวียงแสง และคณะ, การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม, (กรุงเทพมหานคร : พิษณุไทย ออฟเซต, ๒๕๔๘) หน้า ๑๘ - ๒๐.

การติดตามงาน (Monitoring) คือ ระบบการติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินโครงการ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนมากที่สุด ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าที่สุด ซึ่งจะมีการติดตามเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มดำเนินการโครงการจนถึงสิ้นสุดโครงการ เพื่อการทบทวนการดำเนินงานในแต่ละกิจกรรมในประเด็นสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก การใช้ทรัพยากรของโครงการ เช่น บุคลากร งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์ ว่าเป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่ เป็นไปตามเวลาที่กำหนดหรือไม่ มีคุณภาพเป็นอย่างไร ในประการที่ ๒ การพิจารณากระบวนการ วิธีการทำงานว่ามีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่เพียงใด มีปัญหา-อุปสรรคใด ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขปรับปรุง

การประเมินผล (Evaluation) ความหมายในมุมมองของงานพัฒนาชุมชนคือ “การศึกษาว่า การดำเนินโครงการสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ ภายใต้งบเงินที่ใช้จ่ายไป หากจะดำเนินการต่อไปน่าจะทำอย่างไรบ้าง” การประเมินผลจึงมุ่งเน้นเพื่อให้เห็นว่าโครงการพัฒนาได้ดำเนินการบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ และการแสดงให้เห็นคุณภาพของโครงการ... การประเมินผลสามารถทำได้ในหลายช่วงเวลา ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการประเมิน โดยทั่วไปมี ๔ ระยะ คือ นอกจากการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมแล้ว ในกระบวนการทำงานพัฒนามักจัดให้มี ๑) การสรุปบทเรียน เป็นระยะๆ ของการดำเนินงาน ๒) การทบทวน ตรวจสอบผลสำเร็จและความล้มเหลว ๓) พิจารณาศักยภาพและข้อจำกัด เงื่อนไขที่สนับสนุนให้เกิดผลสำคัญหรือปัจจัยเงื่อนไขที่ขัดขวางความสำเร็จ และ ๔) การพัฒนางานในอนาคต เพื่อให้เกิดผลสำเร็จมากที่สุด ซึ่งอาจหมายถึงการเสริมศักยภาพ การแก้ไขข้อจำกัด ทั้งนี้การสรุปบทเรียนมุ่งเน้นที่จะสรุปกระบวนการ วิธีการทำงานเป็นสำคัญ ว่าถูกออกแบบอย่างไรเอื้อให้เกิด “การเรียนรู้” หรือไม่ เช่น การมีส่วนร่วมการดำเนินโครงการในเชิงความสัมพันธ์แนวราบ การมีปฏิสัมพันธ์ การสื่อสาร จนเกิดความไว้วางใจกัน การมองสิ่งต่างๆ อย่างองค์รวมและบูรณาการ เป็นต้น

ได้มีนักวิชาการอีกท่านได้กล่าวว่า^{๓๔} การติดตาม (Monitoring) คือ กระบวนการตรวจสอบ บันทึกซ้ำหลายครั้ง เป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรการจัดการ นั่นคือ การติดตามสังเกตผลกระทบเห็นระยะๆ จะใช้ในการตัดสินใจปรับปรุงวิธีการจัดการ

การติดตามในงานจัดการทรัพยากรป่าไม้เช่นเมื่ออนุญาตให้ชุมชนจัดการป่าชุมชนนั้นสามารถแบ่งการติดตามจัดการโครงการป่าชุมชนออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ^{๓๕}

๑. การติดตามโครงการ (Project monitoring) หรือบางที่อาจเรียกว่าการติดตามกิจกรรม (Active monitoring) เป็นการติดตามกิจกรรมต่างๆ ที่ได้กำหนดตามแผนงานต่างๆ ในโครงการ ว่าทำได้ หรือไม่ ได้ผลตามที่วางแผนทั้งปริมาณ และคุณภาพอย่างไรบ้าง ซึ่งการติดตามลักษณะนี้จะเป็งานของเจ้าของโครงการ

๒. การติดตามผลกระทบของโครงการ (Impact monitoring) คือ การติดตามวัตถุประสงค์ของการจัดการ เช่น การทำป่าชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ โดยติดตาม

^{๓๔} ระวี ถาวร บรรณาธิการ, การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต, (ปทุมธานี : บริษัท คูมายเบส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕.

^{๓๕} อ่างแล้วใน ระวี ถาวร บรรณาธิการ, การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต, หน้า ๑๕.

ว่ามีผลกระทบต่อป่า ต่อคนอย่างไร ลักษณะการติดตามจะเป็นการติดตามร่วมกันระหว่างผู้ที่เป็นเจ้าของโครงการ และผู้ที่เกี่ยวข้อง มีส่วนได้ส่วนเสียที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการนั้นๆ เช่น ภาครัฐกับชุมชนร่วมกันติดตามประเมินผลการทำงานป่าชุมชน แล้วนำผลที่ได้มาปรับปรุงวิธีการจัดการความจริงแล้ว คำว่า ยั่งยืนในการจัดการทรัพยากรหรือจัดป่านั้นเป็นการเดินสู่ความยั่งยืน การติดตามผลกระทบนั้นก็เปรียบเสมือนแสงส่องทางไปสู่จุดหมาย

จะเห็นว่าแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้นที่เป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับมากที่สุดนั้นคือ ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Cohen, J.M. and Uphoff แต่ด้วยผู้วิจัยเห็นว่ากระบวนการวางแผนนั้นก็เป็นสิ่งที่สำคัญเป็นอย่างมากต่อการยังให้เกิดผลตามมา ดังนั้นทฤษฎีการข้างบนได้กล่าวไว้แล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมควรประกอบด้วย ๕ ขั้นตอนดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Planning)
- ๒) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
- ๓) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation)
- ๔) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ (Benefit)
- ๕) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน (Evaluation)

๒.๕.๔ ระดับการมีส่วนร่วม

เมื่อกล่าวถึงความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมแล้วนั้น ยังมีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้กล่าวหรืออธิบายเกี่ยวกับระดับของการมีส่วนร่วมไว้อย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง คือ

ถวิลวดี บุรีกุล กล่าวว่า จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมในแต่ละระดับ จะเป็นปฏิภาคกับระดับของการมีส่วนร่วม กล่าวคือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมจะมาก และยิ่งระดับการมีส่วนร่วมสูงขึ้นเพียงใด จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมก็จะลดลงตามลำดับ ซึ่งระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนเรียงลำดับจากต่ำสุดไปสูงสุดได้แก่ ระดับการให้ข้อมูล ระดับการเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน ระดับการปรึกษาหารือ ระดับการวางแผนจนถึงระดับการตัดสินใจร่วมกัน ระดับการร่วมปฏิบัติ ระดับการติดตามตรวจสอบ จนสูงสุดคือระดับการควบคุมโดยประชาชน

๒.๕.๔.๑ ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับที่ต่ำที่สุดและเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการดำเนินการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เป็นการให้ข้อมูลกับประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ แต่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นสะท้อนกลับมาแนวทางในระดับนี้มีหลายวิธี เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

๒.๕.๔.๒ ระดับเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เป็นระดับที่สูงกว่าระดับแรก กล่าวคือ มีการเริ่มรับข้อมูลสะท้อนกลับจากประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาแสดงความคิดเห็น แนวทางการดำเนินการในระดับนี้ ส่วนใหญ่ จะเป็นการสำรวจความคิดเห็นและการบรรยายให้ความรู้โดยมีการซักถามได้ในประเด็นที่สงสัย

๒.๕.๔.๓ ระดับของการให้คำปรึกษาหารือ เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้น เป็นการเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และการเจรจาอย่างเป็นทางการ เพื่อประเมินความก้าวหน้า

และระบุประเด็นหรือข้อสงสัยต่างๆ สำหรับแนวทางในการดำเนินการในระดับนี้ เช่น การจัดประชุม การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น

๒.๕.๔.๔ ระดับการวางแผนร่วมกัน เห็นระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นจากระดับของการให้คำปรึกษาหารือ ซึ่งมีขอบเขตไปถึงการร่วมกันวางแผนการดำเนินการและรับผิดชอบผลของการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งพบว่าประเด็นความซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมากมาย สำหรับแนวทางในการระดับนี้ เช่น การใช้กลุ่มที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้งร่วมกัน เป็นต้น

๒.๕.๔.๕ ระดับการร่วมปฏิบัติ เห็นระดับที่สูงกว่าระดับการวางแผนร่วมกัน กล่าวคือ เป็นระดับที่ผู้ดำเนินการกับประชาชนร่วมกันดำเนินโครงการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๒.๕.๔.๖ ระดับการร่วมตรวจสอบ ติดตามประเมินผล เห็นระดับที่มีประชาชนเข้าร่วมน้อย แต่มีประโยชน์ต่อการดำเนินงานเห็นอย่างมาก แนวทางในการดำเนินการระดับนี้ คือ การจัดตั้งคณะกรรมการติดตามและประเมินผลที่มาจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

๒.๕.๔.๗ ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชน เพื่อแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น การลงประชามติ เป็นต้น

นอกจากนั้น ระดับของการมีส่วนร่วมโดยเรียงลำดับจากระดับน้อยไปหาระดับมากดังนี้^{๔๔}

ระดับที่ ๑ ถูกบังคับให้ร่วม มองว่าการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ เพราะถูกบังคับโดยไม่มีทางเลือกเลย

ระดับที่ ๒ ถูกหลอกให้ร่วม ลักษณะนี้ประชาชนจะถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์ในรูปแบบของค่าจ้างแรงงาน หรือความสะดวกสบายบางอย่าง

ระดับที่ ๓ ถูกชักชวนให้เข้าร่วม การมีส่วนร่วมในลักษณะเช่นนี้ ส่วนมากเป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้วพยายามชักชวนประชาชนให้ร่วมมือในทุกรูปแบบโดยอาศัยระบบการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อสารมวลชนต่างๆ ว่าเป็นโครงการที่ดีขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ

ระดับที่ ๔ สัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมในชนิดนี้ จะปรากฏว่าปัญหาความต้องการและเสียงเรียกร้องของประชาชนจะได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง กล่าวคือ ผู้ที่จะวางโครงการจะต้องสำรวจปัญหาและความต้องการของประชาชนด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่าปัญหาของชาวบ้าน คืออะไร ควรจะแก้ไขด้วยวิธีใด จะวางแผนอย่างไร และจะปฏิบัติตามแผนอย่างไร ซึ่งยังคงเป็นเรื่องของทางราชการ

ระดับที่ ๕ มีโอกาสเสนอความคิดเห็น ในระดับนี้ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับการวางโครงการและดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังเป็นส่วนราชการอยู่

ระดับที่ ๖ โอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนมีโอกาสในการตัดสินใจว่าปัญหาของตนเองคืออะไร จะแก้ไขอย่างไร วิธีใดที่ดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

^{๔๔} ปรีดี โชติช่วง และคณะ, การพัฒนาชุมชนและการบริหารงานพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๐ - ๑๑๒.

ระดับที่ ๗ มีโอกาสในการตัดสินใจ ซึ่งในระดับนี้ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจทุกเรื่องตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติแผนและการประเมินผลโครงการ

การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงหรือการมีส่วนร่วมระดับมากในทุกขั้นตอนจะนำไปสู่ความสำเร็จ เพราะเป็นการสร้างจิตสำนึกของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชนว่าเป็นการพัฒนาของประชาชนโดยประชาชนเพื่อประชาชน และอุทิศตนให้กับการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่ ดังนั้นนอกจากการพัฒนาชุมชนทุกขั้นตอนจะต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามลำดับแล้วยังต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอีกด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชน จึงมาจากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน และแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนรวมกันโดยมีแนวคิดที่สำคัญ คือ ความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน เห็นผลมาจากการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ไม่ใช่ด้วยการดำเนินงานโดยภาครัฐ ภาคประชาชนหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเพียงฝ่ายเดียว โดยต้องให้ประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเต็มที่ ทั้งการมีส่วนร่วมของบุคคล การรวมกันเห็นกลุ่ม องค์กร และเครือข่าย ส่วนหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานอื่นๆ เป็นผู้เข้ามาร่วมสนับสนุนส่งเสริมเพื่อรวมพลังกันพัฒนาชุมชนเท่านั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนนี้จะสร้างเสริมให้ประชาชนเกิดความรัก ความหวงแหนชุมชนของตนเอง อันจะทำให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชนและความรู้สึกเห็นเจ้าของชุมชน ซึ่งเป็นพลังสำคัญที่ผลักดันให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

เมื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการหลายท่านแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าระดับของการมีส่วนร่วมแบ่งเป็น ๓ ระดับ ๘ ขั้นตอน อันได้แก่

ระดับที่ ๑ (ระดับต่ำ) ประชาชนไม่มีส่วนร่วมมี ๓ ขั้นตอน คือ

๑. ผู้อื่นเป็นผู้กำหนด (ผู้อื่นคิดให้แทน) *ระดับ ต่ำที่สุด
๒. ผู้อื่นเป็นผู้จัดการให้
๓. ผู้อื่นบอกกล่าวให้ทราบ

ระดับที่ ๒ (ระดับปานกลาง) ระดับประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง มี ๒ ขั้นตอน คือ

๔. มีการขอรับคำปรึกษา
๕. มีการให้ผู้อื่นเข้าร่วมได้บางเรื่อง

ระดับที่ ๓ (ระดับสูง) ระดับประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น มี ๓ ขั้นตอน คือ

๖. มีให้มีส่วนร่วมเท่าๆกัน
๗. ให้ผู้มีส่วนได้-เสีย ควบคุมได้บางส่วน
๘. ผู้มีส่วนได้เสียสามารถกำหนดสิ่งที่ต้องการและร่วมกันจัดการ *ระดับ สูงที่สุด

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมคิด สุขเอิบ^{๕๕} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัดจังหวัดยโสธร” ผลการวิจัยพบว่า ตู้ และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเป็นงานศิลปวัตถุที่มีรูปแบบทางด้านศิลปกรรมและเน้นประโยชน์ใช้สอยเพื่อ เก็บคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแต่เนื่องจากศิลปวัตถุเหล่านี้เป็นงานศิลปกรรมในสมัยโบราณและผ่าน กาลเวลามายาวนานจึงทำให้มีสภาพผุพังและไม่สามารถใช้งานตามวัตถุประสงค์การศึกษาครั้งนี้มี ความมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานในวัด จังหวัดยโสธรและเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้และหีบเก็บคัมภีร์ ใบลานโดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัดจังหวัดยโสธร

วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์^{๕๖} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสตรา อภิธรรมกำเนิด” ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดโดยศึกษาจากคัมภีร์ใบลาน จำนวน ๑ ผูก ๓๒ หน้าลาน ฉบับวัดคันธารมย์ อำเภอกระสังจังหวัดบุรีรัมย์ปรากฏชื่อผู้จารคือ พระภิกษุภิกขุในปีพ.ศ. ๒๔๘๗ ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่าอักษรและอักขรวิธีในใบลานเป็นอักษร ขอมรูปแบบอักษรคล้ายกับอักษรเขมรสมัยปัจจุบันแต่รูปแบบอักขรวิธีนั้นมีลักษณะหลายอย่าง เหมือนกับอักขรวิธีในสมัยหลังพระนครวรรณกรรมสตราอภิธรรมกำเนิดน่าจะได้นำเค้าโครงเรื่องในส่วน พุทธประวัติมาจากคัมภีร์อัฐสาลินีและคัมภีร์ปฐมสมโพธิเนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติและหลักคำสอน ที่เกี่ยวข้องกับพระอภิธรรมแต่ในวรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดมีการแต่งนิทานประกอบคำ สอนเพิ่มขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายของเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้เห็นความสำคัญการสร้างกุศลกรรมดี เพื่อให้ได้รับผลกรรมดีนั้นลักษณะคาประพันธ์ในส่วนที่เป็นภาษาบาลีใช้รูปแบบร้อยกรองในส่วนภาษา เขมรแต่งเป็นร้อยแก้วการใช้ถ้อยคำสำนวนนั้นนิยมเล่นคำซ้อนและคำพ้องความหมายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งนิยมใช้โวหารเพื่อดำเนินเรื่องรูปแบบการใช้ถ้อยคำสำนวนโดยเล่นคำจำนวนมากและการใช้ โวหารเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งที่นักประพันธ์เขมรนิยมใช้ส่วนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมนั้นสะท้อนให้ เห็นในเรื่องค่านิยมความเชื่อประเพณีหลักคำสอนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมส่วนใหญ่ล้วนเป็นเรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น

พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต)^{๕๗} ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์นิพนพานสูตรในคัมภีร์ ล้านนา” พบว่า คัมภีร์นิพนพานสูตรฉบับล้านนา เป็นวรรณกรรมที่มีพัฒนาการยุคหลังต่อมาจาก วรรณกรรมรุ่นแรก ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่พระเถระชาวล้านนาหลายรูปได้รจนาขึ้น เช่น มังคลัตถ ทิปนี เวสสันดรทิปนี จักรวาลทิปนี ที่รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ ชินกาลมาลีปกรณ์และวชิรสารัต ธิสังคหะรจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ สารัตถทิปนี รจนาโดยพระนันทาจารย์ รวมถึงวรรณกรรม

^{๕๕} สมคิด สุขเอิบ, “การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้าง ทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในจังหวัดยโสธร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วัฒนธรรมศาสตร์,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,๒๕๕๑)

^{๕๖} วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิด”, สาร นิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๔๗)

^{๕๗} พระสุธีวราลังการ (สมคิด สิริคุตโต), “ศึกษาวิเคราะห์นิพนพานสูตรในคัมภีร์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๓)

อื่นๆ ที่พระเถระชาวล้านนาได้รจนาเป็นลำดับมา ถือว่าเป็นวรรณกรรมชั้นครูที่มีความไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด นิพพานสูตรฉบับล้านนา ก็เช่นกับคัมภีร์ล้านนาอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยการจาร "จารึก" อักษรล้านนา “คำเมือง” ที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และคำสอนที่เป็นของท้องถิ่นผ่านกระบวนการสอนประเภทร้อยแก้วบ้าง เช่น โอวาทคำสอน สุภาชิต โวหารล้านนา ประเภทร้อยกรองบ้าง เช่น โคลง คำว ฮ่า จ้อย ลำน่าขอ เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนจารึกด้วยอักษรล้านนาทั้งสิ้น

ตุลาภรณ์ แสนปรน^{๔๘} ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่นผู้สูงอายุนำเรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณพบว่าควรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญโดยเฉพาะคุณค่าทางองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยการศึกษาค้นคว้าการทำรายงานการทำวิจัยตลอดจนการสำรวจดูแลการจัดเก็บรักษาเพื่อคงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไปนอกจากนี้ควรมีการใช้ประโยชน์ในการแสดงพระธรรมเทศนาเทศมหาชาติประเพณีพิธีกรรม

กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ^{๔๙} ได้วิจัยเรื่อง “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาใบลาน” ผลการวิจัยพบว่า ในการบำบัดรักษาโรคของแพทย์พื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสานจำนวน ๒ ผูกคือคัมภีร์ยาจากหนังสือก้อมใบลานฉบับวัดบ้านโกทาตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามและคัมภีร์ยาฉบับพระชินฐิติธัมโม บ้านวังบัวที่ได้เก็บรักษาไว้แล้วปริวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบันเพื่อศึกษาความรู้ในการบำบัดรักษาโรคของแพทย์พื้นบ้านอีสานเพิ่มเติมตลอดจนสืบค้นสมุนไพรที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสานในพื้นที่จังหวัดมหาสารคามร้อยเอ็ดและกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยพบว่าคัมภีร์ยาในใบลานอีสานบันทึกด้วยอักษรไทยน้อยและอักษรธรรมเป็นภาษาอีสานโบราณกล่าวถึงโรคและการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรที่ได้จากพืชสัตว์แร่ธาตุในท้องถิ่นและใช้วิธีการนวดการบริหารร่างกายในการรักษาผู้ป่วยทางด้านร่างกายและจิตใจแพทย์พื้นบ้านจะรักษาด้วยคาถาพิธีกรรมการใช้ยาสมุนไพรประกอบเพื่อให้เกิดผลด้านจิตใจส่งผลให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้นแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นของแพทย์พื้นบ้านอีสานในการเก็บยากรรมวิธีปรุงยาและกรรมวิธีในการรักษาสุขภาพด้วยวิถีท้องถิ่น

รัตนา จันท์เทาว์^{๕๐} ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา” พบว่าอักษรที่ใช้ในการจาร หรือเขียน ใบลาน ส่วนใหญ่เป็นอักษรธรรม บางผูกมีการใช้ทั้งอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยและมีวิธีการสะกดการันต์แตกต่างกัน หนังสือผูกใบลานไม่สมบูรณ์ ขำ รุดและตัวอักษรเลือนราง ไม่ชัดเจนทำให้การอ่านลำบากมากยิ่งขึ้น เนื้อหาเกี่ยวกับยา ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสูตรยา

^{๔๘} ตุลาภรณ์ แสนปรน, “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘).

^{๔๙} กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ, “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาใบลาน”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๒).

^{๕๐} รัตนา จันท์เทาว์, “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘).

พื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ โดยโรคที่พบมากที่สุด ได้แก่ โรคไข้ต่างๆ อาการปวดเมื่อยตามร่างกายที่เกิดจากการทำงานหนักและโรคผิวหนัง ผื่นคัน รongลงมาได้แก่ โรคที่เกิดจากแมลงมีพิษกัดต่อย ตลอดจนวิธีบันทึกรักษายาบาลแผลต่างๆ การปริวรรตใบลาน เอกสารที่เกี่ยวกับปริวรรตอักษรโบราณอีสาน เช่น อักษรไทน้อย และอักษรธรรมนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเอกสารประเภทหนังสือที่ใช้เรียน การอ่านใบลานอักษรธรรมและการสัมภาษณ์หมอยาที่มีประสบการณ์เพื่อเผยแพร่ลงในวารสาร ธรรมทรศน์ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น โดยเริ่มเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

สรุปว่า ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า แนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนมีแนวคิดและวิธีการจัดการที่หลากหลาย แต่โดยกระบวนการทั้งหมดก็เพื่อให้เกิดการสืบสาน การอนุรักษ์และการประยุกต์ใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสม วรรณกรรมที่มีอยู่นั้นล้วนมีคุณค่าทางด้านภาษา ความรู้เชิงประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงคติธรรม ความเชื่อและวิถีการปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากได้มีการศึกษาองค์ความรู้ และมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนและการเรียนรู้ ก็นับว่าเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมสืบต่อไป

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย ๒) เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านโดยมีรายละเอียดดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยทีมวิจัยจากวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เป็นผู้ออกแบบกระบวนการร่วมกันกำหนดกิจกรรมการวิจัย แล้วดำเนินงานวิจัยตามแผนที่จัดทำไว้ โดยมีคณานักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่านให้การสนับสนุนการดำเนินงานวิจัย ซึ่งมีวิธีการดำเนินงานโดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑. ขั้นรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลเพื่อศึกษาวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูล ๓ วิธี คือ การศึกษาจากเอกสาร การศึกษาภาคสนามและการคัดเลือกข้อมูล

๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study)

๑.๑.๑ ศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยจากพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๑.๒ ศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๒ การศึกษาภาคสนาม ได้แก่ การสัมภาษณ์ (Interview) และการสอบถามซึ่งเป็นกรเก็บข้อมูลในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง บุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับ พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารจังหวัดน่าน

๑.๒ ชั้นปริวรรต ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการปริวรรตข้อมูลโดยใช้รูปแบบการปริวรรตอักษรล้านนา ของอาจารย์ประเสริฐ ภู นคร เป็นเครื่องมือในการปริวรรตและศึกษาพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๓ ชั้นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ สรุปการวิจัยและนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๒. การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม (Field Study) เพื่อ ทราบถึงแนวคิด หลักการ ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกพงศาวดารในคัมภีร์ใบลาน ด้วยภาษาล้านนา พร้อมทั้งการแปลพงศาวดาร โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยจาก พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

ศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย จากพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

สรุปวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน จากพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษามาเผยแพร่ให้สาธารณชนได้รับทราบ

๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษาในจังหวัดน่าน โดยมีพื้นที่การวิจัย ดังนี้

๑. พื้นที่ทำการวิจัยประกอบด้วย

พื้นที่ในการศึกษาการปริวรรตและวิเคราะห์ถึงพงศาวดารน่าน ได้แก่

๑. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
๒. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

๒. ผู้ใช้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

๑) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปล ได้แก่พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน ประกอบด้วย

๑. พระมหาปิยะ ธีร์ภูโระ เจ้าอาวาสวัดนาเหลียงใน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน
๒. พระมหาธนพล ธมมพโล เจ้าคณะตำบลฝายแก้ว เจ้าอาวาสวัดแสงดาว
๓. พระครูสังฆรักษ์พนัส ทิพพเมธี เจ้าอาวาสวัดน้ำลัด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน
๔. พระครูพิทักษ์เจติยานันท์ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร
๕. อาจารย์นิยม สองสีโย ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม
๖. อาจารย์เกษม ศิริรัตนพิริยะ ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม

๗. อาจารย์สมเจต วิมลเกษม

ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์จังหวัดน่าน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการจัดกิจกรรมโครงการเชิงปฏิบัติการ (Workshop Project) การมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้น เน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาการปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑. แบบสัมภาษณ์ (Inter View) โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ตัวแทนคณะสงฆ์ ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน ที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์คัมภีร์ การปริวรรต และการแปลโดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหาที่สำคัญคือ การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร การถอดบทเรียนจากพงศาวดารน่าน

๒. การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) โดยดำเนินการร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ตัวแทน ตัวแทนคณะสงฆ์ นักวิชาการทางศาสนา และวัฒนธรรมที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา โดยมีประเด็นสนทนาเช่น ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การจัดบันทึกประวัติศาสตร์น่าน การปริวรรตและการแปล การติดตามผลการดำเนินการ อย่างเป็นรูปธรรม

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น ๘ ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑) ระยะที่ ๑ การจัดประชุมที่วิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์เครื่องมือการทำงาน

๒) ระยะที่ ๒ การตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น (Community Meeting) เป็นกระบวนการในขั้นตอนเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัย เป็นการบูรณาการวิจัย เข้าถึงพื้นที่ศึกษาของโครงการ โดยการให้นักวิจัยได้เรียนรู้และสัมผัสกับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้พื้นที่ อย่างใกล้ชิดเพื่อที่จะได้วางแผนการศึกษาวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ของการวิจัยต่อไป โดยทั่วไปการตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ “ภูมิสังคม” ของพื้นที่เป้าหมาย อันประกอบด้วยประเด็นการตรวจเยี่ยมในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา เป็นการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลทางกายภาพ ชีวภาพ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ เป้าหมาย เพื่อที่จะนำข้อมูลมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองน่าน การตั้งถิ่นฐานการสร้างเมืองในอดีตจนถึงปัจจุบัน

๓) ระยะที่ ๓ การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการคัดเลือกพื้นที่ทำการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญา

ท้องถิ่น โดยการทำความเข้าใจและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๔) ระยะที่ ๔ การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group) ผู้นำ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นการเข้าพบพูดคุย โดยทั่วไปนักวิจัยจะให้ผู้นำทางซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือในสังคม ซึ่งเป็นที่รู้จักของปราชญ์ชุมชน ครูภูมิปัญญา และนักวิชาการเป็นผู้ประสานให้เกิดการพบปะพูดคุย โดยประเด็นของการพบปะพูดคุยประกอบด้วย

- การแนะนำตัวของคณะผู้วิจัย
- การชี้แจงวัตถุประสงค์/กระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่พึงประสงค์
- การสอบถามประเด็นสำคัญของของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การเตรียมพร้อมในการศึกษา/สำรวจ/การสนทนากลุ่มเจาะจง

การเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อสามารถจดจำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือบางครั้งใช้วิธีการบันทึกเทปในการสัมภาษณ์ สำหรับบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกทันทีที่สังเกตเห็น โดยใช้เวลาในช่วงตอนกลางคืนในการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเทป นอกจากนี้ได้ถ่ายรูปบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่มีผลต่อการทำงาน เพื่อประกอบข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

๕) ระยะที่ ๕ การปฏิบัติการสร้างเสริมมีส่วนร่วมของและภาคีเครือข่ายในการศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การปริวรรตและการแปล ผ่านกระบวนการวิเคราะห์สังเคราะห์ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญ

๖) ระยะที่ ๖ การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการ และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกประวัติศาสตร์น่านในคัมภีร์โบราณ ด้วยอักษรภาษาล้านนา การวิเคราะห์สำนวนและภาษาจากการปริวรรตและการแปล ผ่านผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรมล้านนา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ และ ๓ คือ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน และ นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๗) ระยะที่ ๗ การจัดพิมพ์เอกสารรายงานความก้าวหน้างานวิจัยเพื่อนำเสนอรายงานความก้าวหน้าแก่แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงรายงานความก้าวหน้างานวิจัยและนำเครื่องมือการวิจัยไปทดสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) ในการจัดทำฉบับสมบูรณ์

๘) ระยะที่ ๘ การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ วีดีโอ ผลงานวิจัย วิทยุทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับ หนังสือสรุปองค์ความรู้ เว็บไซต์ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (Content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) หลังจากนั้น ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบและรับรองความถูกต้อง โดยการแปลข้อมูลพร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่นำเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการนำเสนอภาพกิจกรรมและชุดองค์ความรู้ (หนังสือสรุปองค์ความรู้) และวิถีทัศน์บรรยากาศการสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่สาธารณะประวัติความเป็นมาพงศาวดารน่าน ให้ได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ และนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในวงกว้าง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้ ๑) ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๒) วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๓) นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๔) การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป เป็นการนำแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยต่างๆ ทางวิชาการมาสร้างเป็นบทสรุปร่วมกับข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริง

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัย “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร” ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาเป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ด้วยการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย โดยการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายพร้อมการบรรยาย แล้วนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพงศาวดารน่าน และการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล โดยผู้วิจัยได้คัดเลือกพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร และขยายไปยังพื้นที่โรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในจังหวัดน่าน สู่ขั้นตอนการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย วิถีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับโบว์ชัวร์ หนังสือสรุปองค์ความรู้ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔ ผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปริวรรตและวิเคราะห์เนื้อหาในคัมภีร์พงศาวดารน่าน รวมถึงการเก็บรวบรวม ข้อมูล โดยการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีเสวนาย่อย อย่างเป็นระบบ ซึ่งผู้วิจัยได้ นำมาเรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย ดังนี้

- ๔.๑ ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย
- ๔.๒ แปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง
- ๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

๔.๑ ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย

งานวิจัย การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยผู้วิจัยได้ ดำเนินการปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทยแต่ยังคงคำและความหมายเดิมจากต้นฉบับเพื่อให้ได้ เนื้อความดั้งเดิมโดยการปริวรรตผู้วิจัยได้เพิ่มเติมในส่วนของหัวข้อไว้เพื่อให้เห็นสาระสำคัญของเนื้อหา ที่ปรากฏในคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร โดยมีเนื้อหาในคัมภีร์ที่ปริวรรต ออกมาเป็นอักษรไทยดังนี้

ค่านมัสการ

สาระโว ดูรา สะปริสสะทั้งหลายอาจารย์ตนจักแบ่งนิทาน ศุภกถาจารีตติดด้วยลำดับตระกูล ราชวงศ์ ท้าวพระยาเจ้านายตนอันได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณคร คือเมืองบัวและ เมืองนันทบุรีที่นี้ด้วยอันลำดับมาตราบถึง ต่อเท้ากาลบัดนี้ จึงนมัสการไหว้ยังพระรัตนแก้วทั้ง ๓ ประการด้วยกถาบาท ต้นว่า สุธมมหินียัง พุทธะเสฏฐัง ดังนี้แล อะหัง อันว่า ข้า นะมามิ ก็น้อมไหว้ พุทธะเสฏฐัง ยังพระพุทเจ้าตนประเสริฐกว่าโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ในกาลบัดนี้แล อะหัง อันว่า ข้า นะมามิ ก็น้อมไหว้ ฉัมมัง ยังพระสัทธัมเจ้า สุตตภาวฉัมมัง อันเป็นไม้ไต้ ส่องสัตว์ สัพพะสัตว์ ในโลกโลกาให้สัตว์สัพพะ สัตว์ทั้งหลาย ได้ไปสู่สุคติภาวะ คือ มหานิพพาน นะมิตะวา มักว่า วันทามิ ข้าก็ไหว้ สังฆัญจะ คือ พระสังฆะเจ้า ๒ จำพวก คือ อริยสังฆะ และ สมุตติสังฆะ ทักขิโนโย อันควรรับเอาทานแห่งบุคคลทั้งหลาย อะหัง อันว่าข้า วัคขามิ ก็จักกล่าวบัดนี้แล ราชาทายาทะรัฐฐา ธิปัตติ ยัง ราชวงศ์แห่งท้าวพระยาทั้งหลายอันได้เป็นเจ้า เป็นใหญ่ สืบสายมาตราบถึงกาลบัดนี้แล สัพพะทุกขา สัพพะภะยา สัพพะโรคา สัพพะอันตะรายาปี วินาสันตุ อันว่า สัพพะทุกข์และภัย พยาธิ กังวลอันตรายทั้งหลายมवल วินาสันตุ ขอจูงหื้อฉิบหาย มักว่า อย่าหื้อมีแก่ข้าเทอะ ตัทรายะมานุพุ พพิกถา จักจาลำดับมาแต่ต้น นักปราชญ์ผู้มีเมตตาพิงรู้ในราชวงศ์ ตั้งผู้ข้าจักกล่าวแต่โบราณ สันตานุสันตติมาตั้งนี้เทอะ ติ ด้วยมีแท้แล

ราชวงศ์ภูคากำเนิดที่เมืองบัว

เดิมต้นในเมืองแต่เช่นพระยาภูคาเสวยราชสมบัติในเมืองอย่างนั้น ยังมีพรานป่าผู้ ๑ อยู่ใน เมืองอย่างนั้นมันก็มีปรกติมักใคร่ไปแคว่จะเดินหาเนื้อ มันก็ไปด้วยห้วยดอยทั้งหลายแท้หั้นแล พราน ผู้นั้นก็ปะยังเนื้อ ครั้นมันมาถึงดินดอยภูคาแล้วก็หันยังรอย เนื้อก็ไต่ไปตามรอยเนื้อ ขึ้นเมื่อดอยภูคา

บนโพ้นก็เป็นอันไกลนัก สูงนัก พรานผู้นั้นก็ไต่ยั้งเนื้อ มันก็สอดเขาไปในบนดอยที่นั่น มันก็เส็งแลไป
 มากี่หันยังไม่ทันหนึ่งมีริมเงากว้างขวางดิงามนัก เมื่อนั้นพรานผู้นั้น มันก็เข้าไปยังอยู่ร่มไม้ต้นนั้นแล้ว
 มันก็เล็งไปมากี่หันไข ๒ ลูก อยู่ที่ใกล้พื้นเค้าไม้ต้นนั้น ไข ๒ ลูกนั้นใหญ่ประมาณเท่าหมากพร้าว
 พรานป่าผู้นั้นได้ไข ๒ ลูกแล้วก็นำเอามาถวายพระยาภูคาเห็นแล เมื่อนั้นพระยาภูคาครั้งได้หันแล้วก็มี
 ความยินดีศรัทธามากนักเห็นแล พระยาภูคาก็รักษาไว้หือดีคือหน่วยหนึ่งเอาใส่กวยจิ้งไว้ หน่วย
 หนึ่งใส่กวยฝ้ายไว้เห็นแล พระยาก็รักษาผ่อคอยดีนัก ครั้นอยู่มาบนานเท่าใด ไขหน่วยใส่กวยจิ้งไว้นั้นก็
 เกิดแตกออกก่อนก็เป็นปฐิสสะผู้ชายทรงรูปโสมโนมพรรณวรรณะอันงามนักพระยาก็รักเสมอตั้งลูกตน
 นั้นแล ครั้นมาบนานเท่าใด ไขหน่วยใส่กวยฝ้ายนั้นก็เกิดแตกออกมาเป็นปฐิสสะผู้ชายถ้วน ๒ ทรงรูป
 โสมอันงามเสมอกันทั้ง ๒ เห็นแล พระยาภูคาก็เลี้ยงไว้เอาเป็นลูกเห็นแล พระยาก็รักทั้งสองเจ้าพี่น้อง
 เสมอตั้งลูกอันเกิดแต่อกตนนั้นแล ถึงเจ้าพี่น้องนั้นใหญ่ขึ้นมาแล้วพระยาภูคาตนพอกก็เบิกบายใส่ชื่อผู้
 อ้ายเกิดกวยจิ้งนั้นว่าเจ้าขุนนุ่นว่าอันเห็นแล แล้วเบิกบายใส่ชื่อเจ้าตนเป็นน้องนั้นว่า เจ้าขุนฟอง ว่าอัน
 เห็นแล ครั้นเจ้าขุนนุ่นนั้นอายุได้ ๑๘ ปี ผู้น้องอายุได้ ๑๖ ปี แล้วสองเจ้าพี่น้องจึงจกกันว่า ราพี่น้องจัก
 พากันไหวพ้อแห่งราทั้งสองหือได้เป็นท้าวพระยาเทอะ ว่าอันแล้วเจ้าทั้งสองก็ไหวพระยาภูคาตนพ้อว่า
 ข้าแต่พ้อพระยาเป็นเจ้า เชื้อข้าใครเป็นท้าวพระยานักแล ขอพ้อพระยาเป็นเจ้า จุงกรุณาเผื่อข้าทั้งสอง
 แต่เทอะว่าอันแล้ว เมื่อนั้นพระยาตนพ้อจึงจกกับด้วยเจ้าทั้งสองพี่น้อง ผิวว่าเจ้าทั้ง ๒ พี่น้องใครเป็น
 ท้าวพระยาแต่ตั้งอัน เจ้าทั้ง ๒ จุงพากันไปหาพระยาเถรแต่แต่เทอะ ท่านหากจักกรุณาเชื้อเจ้าทั้ง ๒
 ชะแลเจ้าทั้ง ๒ จึงไหวพระยาตนพ้อว่า พระยาเถรแดงอยู่ที่ไค่นั้นชา พระยาตนพ้อกล่าววาท่านอยู่
 หว่างดอยตัว ดอยวาวเห็นแลว่าอันแล้วเมื่อนั้นเจ้าทั้ง ๒ ก็พากันไป ก็ไปรอดพระยาเถรแดงแต่เห็นแล
 เมื่อนั้นพระยาเถรแดง ก็ถามเจ้าทั้ง ๒ พี่น้องด้วยเหตุอันมานั้นชู่ประการเห็นแล เจ้าทั้ง ๒ จึงไหวพระ
 ยาเถรแดงว่าตั้งนี้ เชื้อข้าทั้ง ใครเป็นท้าวพระยา พ้อเชื้อข้าจึงชื่อ เชื้อข้ามาไหวสาเจ้าภูติหลิสแล ขอเจ้า
 ภูยี้ยะกรุณาตั้งบ้าน ตั้งเมือง หือแก่เผื่อข้าแต่เทอะว่าอันแล้ว

เจ้าขุนนุ่นสร้างเมืองจันทบุรี เจ้าขุนฟองสร้างเมืองปัว

พระยาเถรแดงว่าเชื้อเจ้าทั้ง ๒ พี่น้อง ใครเป็นท้าวพระยาดังอันดีแลเราหากจกร้าเฟิงต่อเจ้า
 ทั้ง ๒ ชะแล ที่นั้นพระยาเถรแดงก็จึงพิจารณาหือได้รู้แจ้งแล้วจึงพากุมารทั้ง ๒ ไปสู่ทิศกล้าออกแม่
 ของ ครั้นไปถึงที่นั้น ภายวันออกแม่ของควรตั้งบ้าน ตั้งเมือง พระยาเถรแดงก็หือกุมารตั้งบ้าน ตั้งเมือง
 ในที่นั้นเห็นแล พระยาเถรแดงจึงเอาไม้เท้าขีดไปเป็นจันทะพยุหะ หั้นจึงใส่ชื่อว่า จันทบุรี เพื่่ออันแล
 พระยาเถรแดงก็จึงแต่งหือเจ้าขุนนุ่น ผู้พี่เป็นพระยาในที่นั้น จึงได้ชาวทั้งหลายอันอยู่ในที่นั้นเป็น
 บริวารมากนักเห็นแล เมื่อนั้นเจ้าตนเป็นน้องจึงไหวพระยาเถรแดงว่าพี่เผื่อข้าเจ้าภูก็กรุณาหือได้เป็น
 พระยาแล้ว ขอเจ้าภูจุงจกกรุณาข้าหือได้เป็นพระยาแต่เทอะว่าอันแล้ว เมื่อนั้นพระยาเถรแดงก็พาเอา
 เจ้าขุนฟองผู้เป็นน้องนั้น คินมาสู่ทิศกล้าวันตกช่วยเหนือมารอดที่ ๑ วันออกน้ำนานประมาณ ๕๐๐๐
 วา ที่นั้นควรตั้งบ้าน ตั้งเมือง พระยาเถรแดงจึงเอาไม้เท้าขีดไปเป็นเตชะกะพยุหะ

จึงใส่ชื่อว่า วรนคร ว่าอันแล ภายลุนคนทั้งหลายจักเรียกว่าเมืองปัว ว่าอันแล พระยาเถรแดงก็จึงเวน
 เมืองที่นั้นหือเจ้าตนน้องชื่อขุนฟองเป็นพระยาเห็นแล จึงหือกาวทั้งหลายอยู่ในที่นั้นเป็นบริวารมากนัก
 เห็นแล แล้วเจ้าเถรแดงก็จึงปันแดนเมืองชื่อเจ้าทั้ง ๒ พี่น้อง ภายหนเหนือ ท่านุ่นเป็นแดน ภายใต้สุด
 แห่งศาลเมืองล่างเป็นแดนเห็นแล ส่วนหนกาวลาวก็ว่ามาแล้วแล ตั้งพระยาเถรแดงนั้น

พระยาแก้วเถื่อนเป็นเจ้าเมืองย่าง

คือเป็นเจ้าฤๅษีว่าอันแล ส่วนเจ้าขุนฟองนั้นท่านได้เป็นพระยาแล้วก็อยู่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณครที่นั่น ก็มีลูกชายตน ๑ เจ้าขุนฟองตนพ่อจึงเบิกบาย ไล่ชื่อว่า เจ้าแก้วเถื่อน ว่าอันแลครั้นอยู่มาบ่านานเท่าใด ส่วนพระยาขุนฟองตนพ่อเสียดกรมไปแล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็อุสสาราชาภิเชกเจ้าแก้วเถื่อน ตนลูกเป็นพระยา

แพนนั้นแล ครั้นมาบ่านานเท่าใดพระยาภูคาตนปู่รู้ว่าหลานตนดี อันหนึ่งก็เป็นถูกเนื้อเฟิงใจแก่เสนาอำมาตย์และไพร่พลบ้านเมืองทั้งมวลฉนั้น พระยาภูคาก็จึงใช้นาง ๒ คนมาราธนาเอาเจ้าแก้วเถื่อน เมื่อเป็นพระยาในเมืองภูคาคือเมืองย่างนั้นแล เจ้าแก้วเถื่อน ท่านก็บ่สู้ใครรับเมื่อเท่าใด เมื่อนั้นนางทั้ง ๒ ก็บ่ยอมก็ขอราธนาเอาเจ้าแก้วเถื่อน เมื่อเสวยเมืองย่าง ดวงได้หันแลเมื่อนั้น พระยาแก้วเถื่อนก็รับคานิมนต์นางทั้ง ๒ ตามตั้งพระยาภูคาตนปู่หากใช้มานิมนต์ตนเมื่อเสวยเมืองย่าง นั้นแท้หันแลนางทั้ง ๒ ครั้นว่า พระยาแก้วเถื่อนรับนิมนต์แล้ว ก็พากันกลับเมื่อไหว้พระยาภูคาหื้อได้รู้แจ้ง ชูประการหันแลพระยาภูคาครั้นว่าได้ว่าเจ้าแก้วเถื่อน ตนเป็นหลานสู้รับนิมนต์แล้วก็แต่งหื้อเสนาอำมาตย์ทั้งหลายและชาวเมืองย่างที่นั่น เอาตริยะนตรีทั้งหลายขึ้นเมื่อหน้าเอา

พระยาแก้วเถื่อนมาเป็นพระยาเมืองย่างหันแล เมื่อนั้นพระยาแก้วเถื่อนรู้ว่าพระยาภูคาตนปู่แต่งเสนาอำมาตย์ จักมาเชิญเอา

พระยาจ่าเมืองรบได้เมืองปัว

ตนเมื่อเมืองย่างแท้ฉนั้น เจ้าก็จึงจกกับด้วยนางพระยาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายว่าบัดนี้พระยาภูคาตนปู่จักมาเชิญเอาเราเมื่อเสวยเมืองย่างดวงได้แท้แล บัดนี้เราก็จักได้ไปอยู่ในเมืองย่างด้วยพระยาภูคาตนปู่ก่อนชะแล ตั้งเมืองวรรณครที่นี้ภูที่จักมอบปวงวางไว้แก่นางทั้งมวลหื้ออยู่เสวยก่อนชะแล บัดนี้ คัพพะแห่งนางก็มีผิวคัพพะหากแก่บรมวลแล้ว หลอนนางประสูติลูกเกิดมาเป็นผู้ชายใหญ่หน้ากล้าบานมากจักสร้างบ้านแปงเมืองที่นี้หื้อรุ่งเรืองแก่เจ้าชะแล ว่าอันแล้ว ส่วนว่าพระยาแก้วเถื่อนครั้นปงเมืองไว้ชื่อแก่นางเทวีและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายแล้วก็เสด็จมาเมืองย่าง ด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายหันแล ครั้นว่าเจ้ามาถึงในเมืองย่างแล้ว พระยาภูคาตนปู่และเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็อุสสาราชาภิเชกเจ้าแก้วเถื่อน หื้อเสวยเมืองขึ้นแลส่วนพระยาภูคาตนปู่อยู่เสวยเมืองย่างที่นั่น ก็เมินนานนักแล้วท่านก็ใช้ไปราธนาหลานตน มาเสวยเมืองแพนอยู่มาบ่านานเท่าใดท่านก็เสียดกรมไปสู่โลก ภายหน้าเสียหันแล ส่วยพระยาแก้วเถื่อนท่านก็อยู่เสวยเมืองตามอันชอบธรรมหันแล อยู่มาบ่านานเท่าใดยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่า จ่าเมือง กินเมืองพระยารู้อ่าวว่าเมืองวรรณคร คือเมืองปัวนั้นหาทำวพระยาบ่ได้ มีแต่นางพระยาอยู่เสวยเมือง เมื่อนั้นพระยาจ่าเมืองก็ยกเอาเรือพลศึกมาหลอนรบเอาเมืองปัวหันแล ส่วนนางพระยาแม่ท้าวคำพินก็บ่ทันรู้คิงหันแล

ประวัติเจ้าพระยาผานอง พระยาจ่าเมืองรบได้เมืองปัว

เมื่อรู้คิงแล้ว ข้าศึกก็เข้ามาคุมเมืองตนแล้ว นางพระยาและเสนาอำมาตย์จักแต่งใช้ไปไหว้พระยาแก้วเถื่อนตนเป็นผัวก็บ่ทัน นางพระยาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายจักจัดแต่งไพร่พลคนศึกในเมืองปัวที่นั่น ออกสู้รบกับท่านพระยาจ่าเมืองเอาเรือพลหลอนเข้ามาผจญด้วยอันริบปล้นนัก นางพระยาก็จึงหำดาเอาข้าวของเงินค้ำแก้วแหวนกับเด็กหญิงผู้หนึ่ง หนีออกจากเมืองดำตอนซอนป่าไปได้หลายวันไกลนักไปรอดเถียงไรที่หนึ่ง นางก็ขึ้นอยู่เถียงไรที่นั้นหันแล รอดในอันนั้นนางก็ประสูติได้ลูกชายผู้หนึ่งนั้นแล ในเถียงไรที่นั้นยังมีห้วยแล้งมีที่บ่ไกลไรหน้าจักออบกินบ่ได้ นางก็ให้รำไธถึงผัวตนว่าฉนั้นเจ้ากูเมื่อ

จ๊กละเข้าไว้วันนั้น ยังกล่าวแก่ข้าว่าครั้นลูกราเกิดมาเป็นผู้ชายใหญ่มาที่หากจ๊กสร้างบ้าน แปะเมืองที่นี้ ชื่อรุ่งเรืองแก่เจ้า ชะแล ว่าฉนั้นแก่ข้าวันนั้น บัดนี้ออกมาพ้อหาน้ำ จักกิน จักอาบได้อันชา ว่าอัน ในขณะที่นั้นสิ่งเดียวท่าฝนลมใหญ่ก็ตกลงมามากนัก น้ำก็นองพัดก้อนหิน ก้อนผา เป็นอันพริ้วสะเพิง กลัวมากนักหั้นแล ครั้นว่าฝนเอื้อนแล้วนางพระยาก็อุ้มเอากุมารไปหาน้ำหั้นแล ในวันอันนั้นก็เป็นวัน อุโบสถศีลเดือนเพ็งแล นางก็อุ้มเอาลูกตนไปนั่งก้อนหินอาบน้ำหื้อลูกตนหั้นแล ก็อุ้มลูกตนไปสู่เถียงไร กับเด็กหญิงหั้นแล ครั้นถึงวันลุนรุ่งเช้าแล้ว นายบ้านชาวไร่มาดูไรได้ยินกุมารน้อยให้ จึง

เข้าไปพ้อดู มันรู้จักนางพระยา มันจึงไหว้นางพระยาว่าเป็นเหตุฉนั้นใดเหตุการณ์เื่องใดเกิดมีแก่เจ้า พ้อยามอยู่ที่นี้อันชา เมื่อนั้นนางพระยาก็บอกเหตุการณ์ทั้งหลายผู้ชื่อนั้นชื่อนั้นตั้ง นายบ้านผู้นั้นก็หากเป็นพ่อครัวพระยาแต่ก่อนหั้นแล เมื่อนั้นนายบ้านผู้นั้นก็ไหว้นางพระยาว่า ครั้นเจ้า อยู่ที่นี้ควรแล ขอเจ้าเมื่ออยู่บ้านข้าควรชะแล นางพระยาก็สู้รับเมื่อแล้วนายบ้านผู้นั้นก็จึงพาเอานาง พระยาและเด็กหญิงเมื่อหั้นแล นายบ้านก็เลี้ยงดูนางพระยาและเจ้ากุมารและเด็กหญิงชื้ออ้อมด้วยข้าว น้ำโภชนะอาหารหื้ออ้อมเต็มใจแล้ว เมื่อเจ้ากุมารลุยก่างเที่ยวไปได้แล้วภยาลูกนายบ้านกลัวปรากฏ จึง พาเอาเขาเจ้าแม่ลูกกับเด็กหญิงหนีไปอยู่บ้านอันหนึ่งชื่อ บ้านสระ บ้านอันนั้นเป็นบ้านข่มเวียกพระยา งามเมืองหั้นแล นายบ้านทั้งสองก็เลี้ยงดูยังเจ้ากุมารพอใหญ่อายุได้ ๑๖ ปีหั้นแล

นายบ้านทั้งสองก็เอาเจ้ากุมารเมื่อไหว้พระยางามเมือง พระยาหั้นแล้วก็มีใจเอ็นดูกรุณามากนัก เจ้ากุมารก็ใช้สอยดีนัก พระยาก็จึงใส่ชื่อว่า เจ้าขุนใส ว่าอันแลเจ้าขุนใสท่านใช้สอยดีนัก พระยาก็เลี้ยง ไว้หื้อเป็นลูกนายข่มเวียก ผู้หนึ่งหั้นแล ครั้นอยู่มายังมีการพระยางามเมืองอันหนึ่งหนักนัก พระยาจึงพง อาชญาไว้แก่เจ้าขุนใส เจ้าขุนใสก็หื้อแล้วแก่การอาชญาชู้ประการหั้นแล เมื่อนั้นพระยาก็มีความยินดี นักก็กรุณาหื้อคนทั้งหลายสร้างแปงเรือนหลังหนึ่ง กับข้าวของเงินค่าหื้อแก่แม่เจ้าขุนใสหั้นแล อยู่มาบ นานเท่าใดพระยาก็เลี้ยงไว้หื้อเป็น หมิ่นแซ่ต่าง แล้วก็ยกหื้อไปกินเมืองปราดหั้นแล เมื่อนั้นพระยาก็ ยกชื่อขึ้นว่า เจ้าไสยศ เพื่ออันแล เมื่อนั้นพระยางามเมืองจึงไ้วางผู้หนึ่งชื่อว่า อ้วนสิม กับลูกชายหนึ่งชื่อ อามป้อม ไว้เขาเจ้าแม่ลูกกินเมืองปัวหั้น ครั้นถึงฤดูปีใหม่เดือนใหม่ นางพระยาปัวแต่งบรรณาการเมื่อ ไหว้พระยางามเมือง นางเมื่อรอดเมืองพะยาวแล้วก็ไหว้พระยาถวายบรรณาการหั้นแล อยู่มาบ่นาน เท่าใด เขาแม่ลูกจ๊กลาพระยาเมื่อเมืองปัว ก็แต่งแวงควายเมื่อถวายพระยางามเมือง หั้นแล พระยาได้กิน แวงควายนั่นว่าเล่นนางพระยาปัวว่าแวงควายยังหวานแก่ เท่าว่าน้ำนักนกว่าอัน นางพระยาปัวได้ย็นก็ เคียดไว้ในใจ ถึงวันลุนนางพระยากับเจ้าอามป้อมผู้ลูกไปไหว้พระยาแล้วก็ลาเมื่อเมืองปัวหั้นแล เจ้าผู้ ลูกไว้ใจดูว่าจ๊กหื้อเมืองฝ่ายภยาริมมนั้นไว้แก่เขาเจ้าแม่ลูกหั้นแล เจ้าแม่ลูกครั้นเมื่อรอดเมืองปัวแล้ว นางจึงแปงหนังสือไปหาเจ้าเมืองปราดหื้อรับมา คัลว่าอัน ครั้นหนังสือไปโปรดเจ้าเมืองปราดแล้ว เจ้า รับผิดชอบ มารู้พลโยธาทั้งหลายมามากนักชั้นแล เจ้าเมืองปราดครั้นมารอดเมืองปัวแล้วนางก็รีบไป ต้อนรับเอาเจ้าเมืองปราดหั้นแล เมื่อนั้นนางพระยาและเจ้าเมืองปราด เขาเจ้าทั้งสองก็จากัน เอากัน เป็นผิวเป็นเมีย ในวันอันมา

รอดนั้นหั้นแล ครั้นมาบ่นานเท่าใดพระยางามเมืองได้รู้แล้วว่าเจ้าเมืองปราดและนางอ้วนสิม เอากันเป็น ผิวเป็นเมีย ฉนั้นนั้นก็เคียดมากนักแล้วก็จึงจ๊กยกเอาริ้วพลคนศึกเป็นอันมาก มาตักเมืองปัวหั้นแล พระยา งามเมืองก็มาตั้งทัพอยู่ที่บ้านหนองเรียง หั้นแล ว่าจักรบเอาเมืองปัวว่าอันหั้นแล

การสร้างเมืองน่าน

เมื่อนั้นเจ้าไสยศเมืองปราดก็เอารัฟลอกตั้งเอาเจ้าอามป้อมเป็นหัวหน้าหันแลรบกันน้อยหนึ่ง พระยงำเมืองเล็งเห็นเจ้าอามป้อมตนเป็นลูก มิไจรักลูกตนหันแล พระยงำเมืองก็พาเอารัฟลอกคนศึกถอยหนีเมื่อเมืองพะยาว ตั้งเกำหันแล เมื่อนั้นเจ้าไสยศ และเจ้าอามป้อมก็ถอยรัฟลอกคืนมาเมืองปัวหันแล เมื่อนั้นเสนาอามาตย์ทั้งหลายมีเจ้าอามป้อมเป็นต้นก็อุสสาราชาภิเชกเจ้าเมืองปราด คือพระยาไสยศ นั้นหื้อเป็นพระยาเสวยเมืองปัวหันแลแล้วก็เรียกชื่อขึ้นว่า เจ้าพระยาผานอง ว่าอันแลเหตุว่าเจ้าเกิดมาหัวที่วันนั้น หาน้ำจักกินจักอาบได้ภายในฝนตกลงมามากนักแล้วน้ำก็นองมาพัดก้อนหิน ก้อนผามาหนัก วันนั้นจึงเอานิมิต อันนั้นลวดใส่ชื่อขึ้นว่าเจ้าผานอง ว่าอันแล ส่วนว่าเจ้าพระยาเกำเถื่อนท่านอยู่เสวยเมืองภูคา คือ เมืองย่างที่นั่นก็นานนักแล้วท่านก็เสี้ยงแก่กรรมไปในเมืองที่นั่นหันแล ส่วนว่าเจ้าผานองท่านก็กระทำกุศลสริระสังสะการพระยาเกำเถื่อนตนเป็นพ่อบรมลแล้ว ก็มาอยู่เสวยราชสมบัติเป็นพระยาอยู่ในเมืองปัวที่นั่นหันแล ท่านอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองปัวที่นั่นก็ประกอบชอบธรรม บ้านเมืองก็กำนรุงรุ่งเรืองแล เจ้าขุนฟองตนเป็นปู่ท่านนั้นเสี้ยงกรรมไปได้ในช่วงศาหนึ่งก่อนแล ครั้นถึงเจ้าเกำเถื่อนตนพ่อท่านนี้เป็นสองช่วงศา เจ้าผานองท่านได้เสวยเมืองปัว ปี กคสัน จุลศกราชได้ ๖๘๔ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๓๐ ปี ลูกท่านมี ๖ ชาย พี่เคำชื่อ เจ้าครานเมือง ตนถ้วน ๒ ชื่อเจ้าเล่าตนถ้วน ๓

พระยาครานเมืองได้พระธาตจากเมืองสุโขทัย

ชื่อ สิ้น ตนถ้วน ๔ ชื่อ เจ้าบาจาย ตนถ้วน ๕ ชื่อ เจ้าควายตม ตนถ้วน ๖ ชื่อ เจ้าใส แล เจ้าผานองเสี้ยงแก่กรรมไปแล้วเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็อภิเชกชื่อเจ้าใสตนเป็นน้องหล้า หื้อเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีกตเป่า นั้นหันแล เพราะเจ้าตนเป็นน้องช้อยนั้นมีความรู้หลักฉลาดนัก เสนาอามาตย์จึงอภิเชกหื้อเสวยเมืองแทนพ่อหันแล เจ้าขุนใสท่านอยู่เสวยราชสมบัติได้ ๓ ปีก็เสี้ยงกรรมไปในปีล่วงเหม้า จุลศกราชได้ ๗๑๕ ตัวหันแล เสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอุสสาราชาภิเชกเจ้าครานเมือง ตนเป็นพี่อ้ายเคำเสวยเมืองแทนก็ในปีร่วงหม้านั้นแล เจ้าผานองตนพ่อเสี้ยงกรรมไปนั้นได้ ๓ ช่วงศาแล เช่นเจ้าใสเสี้ยงกรรมไปนั้นได้ ๓ ช่วงศาแล เจ้าพระยาครานเมืองท่านอยู่เสวยราชสมบัติแล้ว อยู่มาบ่านเท่าใดพระยาตนหนึ่งชื่อว่า โสปัตตคันธิ อยู่เสวยเมืองสุโขทัยใช้มารธาณาเชิญเอาพระยาครานเมืองเมื่อช่วยพิจารณาสร้างวัดหลวงอภัยกับด้วยพระยาสุโขทัยหันแล เมื่อนั้นพระยาครานเมืองก็ลงไปช่วยค้ำชู พระยาโสปัตตคันธิ แท้หันแล ครั้นสร้างบรมลแล้ว พระยาโสปัตตคันธิ ก็มีความยินดีซึ่งพระยาครานเมืองแล้วก็เอาพระธาตเจ้า ๗ องค์ พระพิมพ์ค้ำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ ตั้งวรรณะพระธาตเจ้านั้นต่างกันคือ ๒ องค์เท่าพันธุ้หอมป้อม มีวรรณะตั้งแก้ว ๓ องค์มีวรรณะตั้งมุก ๒ องค์มีวรรณะตั้งค้ำเท่าเม็ดงาดำหันแล พระยาครานเมืองครั้นว่าได้ของดีพิเศษขึ้นมาแล้วก็มี ความชมชื่นยินดีมากนักหันแล เมื่อนั้นพระยา

พระยาครานเมืองบรรจุพระธาตเจ้าภูเพียงแช่แห้ง

ครานเมืองก็เอาพระธาตเจ้าและพระพิมพ์ไปใส่แดงแกมหาเถรเจ้าธรรมบาลที่เมืองปัวหันแลแล้ว ก็ให้มหาเถรเจ้าว่าจักควรประจุธาตุนี้ไว้ที่ใดขอมหาเถรล่งพิจารณาแต่เทอะว่าอันแล้ว เมื่อนั้นพระมหาเถรเจ้าก็พิจารณาดูที่ควรประจุธาตเจ้านั้น ก็รู้แจ้งแล้วก็จึงจกกับด้วยพระยาว่า ควรมหาเถรเจ้าเอาไปประจุไว้ที่ตอยภูเพียงแช่แห้งที่ตัดที่หว่างกลางน้ำแม่เตียน แม่สิงคีโพ้นควรชะแล เมื่อนั้นพระครานเมืองได้ยินมหาเถรเจ้าฉนั้น ก็มีความชมชื่นยินดีแล้วพระยาก็ปกป่าวพลนิกายทั้งหลายแล

เสนาอามาตย์ทั้งหมดแล้วนิมนต์มหาเถรเจ้าลงไปด้วยตนก็ให้นำเอาพระธาตุเจ้ามาแต่เมืองปัวก็หื้อส่งเสพด้วยตุริยะนนตรี ๕ จำพวกให้นำเอาพระธาตุเจ้าลงไปทัญญูเพียงแซ่แห่งนั้นแล้วก็ตั้งทัพจอดอยู่ที่นั่นอันหนึ่งก็ด้วยอานาภาพพระหากทำนายมเหสักข์ก็หากนำมาด้วยแล เมื่อนั้นพระยาภิฑูรย์หื้อช่างหลอม มาหลอมต้นปุนสำริดต้นหนึ่งใหญ่แล้วพระยาภิฑูรย์พร้อมกับด้วยมหาเถรเจ้าและเสนาอามาตย์ทั้งหลายเอาพระธาตุเจ้าและพระพิมพ์เงิน พิมพ์คำ ลงใส่ในต้นปุนแล้วก็เอาผ้าหื้อหื้อทับแทบดีแล้วก็สวดด้วยสหายเงินกลิ้งกลมตีเป็นดังก่อนผ้านั้นแล้ว พระมหาเถรเจ้าและพระยาภิฑูรย์พิจารณาดูเป็นที่สำคัญหั้นแล เมื่อนั้นเทวบุตรและเทวดาและมเหสักข์ทั้งหมดก็นำพระมหาเถรเจ้าและพระยาภิฑูรย์ไปสู่ที่ควรประจักษ์หั้นแล เมื่อนั้นพระยาภิฑูรย์หื้อขุดลงที่นั่นลึกกว่าหนึ่งแล้วก็นิมนต์ยังพระธาตุเจ้าลงสถิตแล้วก็ก่อ

พระยาครานเมืองสร้างเวียงภูเพียงแซ่แห่ง

อิฐกาถมแล้วก่อเจดีย์ขึ้นสูงเหนือผิวดินวาหนึ่งนั้นแล ครั้นว่าบรมวลแล้วก็นิมนต์พระภิกษุสังฆะเจ้ามากระทำมังคละอบรม พระยาภิฑูรย์กระทำสักการะบูชาทำบุญหื้อทานตามใจมักแห่งตนแล้ว ครั้นบรมวลแล้วก็พาเอาพลแห่งตนขึ้นเมื่อเมืองปัวโพ้นหั้นแล ครั้นอยู่บ่ปานเท่าใดพระยาภิฑูรย์ก็คิดใจไคว่เชิงยังพระธาตุเจ้า มักใคร่ปฏิบัติไหว้สาช้วน ชุยามหั้นแลพระยาภิฑูรย์ก็ปกป่าวเสนาอามาตย์ทั้งหลายและรู้พล โยธาทั้งหมดแล้วก็เสด็จลงมาสร้างตั้งเวียงกวมพระมหาธาตุเจ้า ขุดคือแหวดเวียงวงใส่พนักนังดินแล้วก็หื้อแต่งแปงประตูงามสะอาดแล้วถึงจุลศกราชได้ ๗๒๑ ตัว ปีเมืองเร้า ชาวกวทไท ทั้งหลายเรียกกันมาแปงโรงพระยาครานเมืองหั้นแลพระยาครานเมืองอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองปัวได้ ๖ ปี อยู่เวียงแซ่แห่งได้ ๕ ปี ครั้นถึงปีร่วงเป่าจุลศกราชได้ ๗๒๕ ตัว ชุน

อินทา เมืองใต้ ใช้เอาผ้าตีมาถวายหื้อเป็นบรรณาการเมืองใหญ่ร้ายมนต์ใส่แถมพิช ท้าวก็ใส่ใจว่ามีพิชก็เอามือลูบหุบเอาผ้าลวดถูกพิชเจ็บเสียบตนตายท้าวทั้งยืนหั้นแล พระยาครานเมืองตายปีร่วงเป่า จุลศกราชได้ ๗๒๕ ตัว ก็เสียดกรรมของท่านไปในเวียงภูเพียงแซ่แห่งวันนั้นแล ได้ ๕ เช่นวงศาแลเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอุสสาราชาภิเชกเจ้าผากองตนเป็นลูกเจ้าครานเมืองนั้นเสวยเมืองแทนหั้นแล เจ้าผากองเสวยเมืองแทนพ่อตนก็ในปีร่วงเป่า จุลศกราช ๗๒๕ ตัวนั้นแล ท่านอยู่เสวยราชสมบัติใน

พระยาผากองสร้างเมืองน่าน พระยาแพร์รบได้เมืองน่าน

เวียงภูเพียงแซ่แห่งที่นั้นได้ ๖ ปี น้ำแห้งแล้งหาน้ำจึกหื้อช่างม้ากินอาบไปได้ ท่านก็ปกป่าวเสนาอามาตย์ทั้งหลายและไพร่พลคนเมืองทั้งหลายมาสร้างตั้งเวียงกวมบ้านห้วยใคร่คือเวียงน่านที่นี้บัดนี้ เจ้าผากองสร้างเวียงน่านที่นี้ปรวายสะง่า จุลศกราชได้ ๗๓๐ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ วันอังคารยามแก่หั้นแล เจ้าผากองกินเมืองอยู่ในเวียงภูเพียงแซ่แห่งได้ ๖ ปี อยู่เวียงน่านลูกนี้ได้ ๒๑ ปี ก็ถึงแก่กรรมไปในปีรวายยี่ จุลศกราชได้ ๗๕๐ ตัวหั้นแล ได้ ๖ เช่น วงศาก่อนแล เสนาอามาตย์ทั้งหลายก็อุสสาราชาภิเชกเจ้าคำตันตนลูกเสวยเมืองแทนหั้นแล เจ้าคำตันเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีรวายยี่ นั้นแลท่านอยู่เสวยราชสมบัติในน่านได้ ๑๑ ปี พระยาใต้ซื้อขุนหลวงขึ้นมาอุสสาราชาภิเชกเจ้าคำตัน คนทั้งหลายก็แบ่งหอสรงยั้งทาลีพระยาใต้และคนทั้งหลาย ก็นำเอาน้ำมูธาภิเชกขึ้นหุดหัวลงก็ปลาบเจ็บหัวตั้งเจ้าแตก ครั้นจากหั้นมาถึงโรงก็ตายในคินนั้นหั้นแล ท่านเสียดกรรม

ไปในปีรวายยี่ จุลศกราชได้ ๗๖๐ ตัวหั้นแล ขุนหลวงเมืองใต้ก็หนีไปเมืองใต้หั้นแล ได้ ๗ ชั่ววงศาแลเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอุสสาราภิเชก เจ้าศรีจันทะตนเป็นลูกเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีรวายยี่นั้นหั้นแล เจ้าศรีจันทะท่านเสวยเมืองได้ปีหนึ่งพระยาแพร์ ๒ ตนพี่น้อง ตนพี่ชื่อ พระยาเถร ตนน้อง

ชื่อ อุ่นเมือง ยกเอารั้วพลมารบเมืองนานได้กำจัดฆ่าพระยาศรี จันทะตายแล้วกินเมืองแทนหันแล เจ้าศรีจันทะตาย

เจ้าหุงรบชนะพระยาอุ่นเมือง

เพ็นฆ่าในปีเมืองเป่า จุลศักราชได้ ๓๖๑ ตัวหันแล เจ้าหุงตนเป็นน้องเจ้าศรีจันทะนั้นท่านก็หนีไปพึ่งพระยาแช่เสียงเมืองใต้เช่นเจ้าศรีจันทะนี้ได้ ๘ ชั่ววงศาแล เจ้าพระยาเถรเสวยเมืองได้ ๖ เดือน ปลาย ๑๐ วัน แล้วก็บังเกิดเจ็บไข้แล้วก็บังเกิดเป็นเลือดแตกออกคู่สิ้นชนแล้วลวดถึงแก่กรรมตายไปในปีเมืองเป่าหันแล เป็น ๙ ชั่ววงศาแล ต้นนี้เป็นวงศาต่างอื่นแล เจ้าอุ่นเมืองตนเป็นน้องกินเมืองแทนก็ในปีเมืองเป่า จุลศักราชได้ ๓๖๑ ตัว ท่านกินเมืองได้ปี ๑ เจ้าหุงยกเอารั้วพลศึกเมืองชะเสียงมารบพระยาอุ่นเมือง เจ้าหุงมีชนะจับเอาพระยาอุ่นเมืองได้แล้วเอาไปถวายพระยาใต้อยู่ได้ ๑๐ ปี ก็ไปตายเสียเมืองใต้อันแล เจ้าอุ่นเมืองได้หนีเสียเมือง ปีเปิกยี่ จุลศักราชได้ ๓๖๒ ตัวหันแล ได้ ๑๐ ชั่ววงศาแลต้นนี้ก็เป็นวงศาต่างอื่นแล เจ้าพระยาหุงท่านได้เสวยเมืองแทนก็ในปีเปิกยี่ จุลศักราชได้ ๓๖๒ ตัวหันแล ท่านได้อยู่เสวยราชสมบัติได้ ๘ ปี ครั้นถึงปีดับเร้า จุลศักราชได้ ๓๖๙ ตัว ท่านเป็นผีมะละอากตายไปหันแล ได้ ๑๑ ชั่ววงศาแล เจ้าพูเซงตนเป็นลูกเจ้าหุงเสวยเมืองแทนก็ในปีดับเร้า จุลศักราชได้ ๓๖๙ ตัวแล ท่านเสวยเมืองนานได้ ๑๑ ปีก็เป็นพยาธิลงท้องแล้วก็ลวดเสี้ยงกรรมไปในปีดับเร้า จุลศักราช ๓๗๙ ตัวหันแล ได้ ๑๒ ชั่ววงศาแล เจ้าพันตัน ตนเป็นลูกได้เสวยเมืองแทนพ่อ ก็ในปีดับเร้าหันแล ท่านอยู่เสวยเมืองได้ ๑๐ ปี ถึงปี กาบสี่ จุลศักราชได้ ๓๘๘ ตัว ท่านก็เสี้ยงกรรมไปหันแล ได้ ๑๓ ชั่ววงศาแล เจ้าจั่วผาสุม ตนเป็นลูกท่านก็ได้เสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีกาบสี่หันแล ท่านเสวยเมืองอยู่ได้ ๘ ปี ก็เสี้ยงกรรมไปในปีร้างไค้ จุลศักราชได้ ๓๘๕ ตัวนั้นหันแล เจ้าจั่วผาสุมนั้นท่านมีราชบุตร ๓ ตน ตนพี่ชื่อ เจ้าอินทะแก่น ตนถ้วน ๒ ชื่อเจ้าแพง ตนถ้วน ๓ ชื่อ เจ้าเหาะพรม ว่าอันแล เมื่อนั้นเสนาอำมาตย์ก็อุสสาราซากิเชกเจ้าอินทะแก่น ตนพี่เสวยเมืองแทนพ่อต่อไปแล ๑ เช่น เจ้าจั่วผาสุม เสี้ยงกรรมไปนั้นได้ ๑๔ ชั่ววงศาแล เจ้าอินทะแก่นเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีร้างไค้นั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ปีปลาย ๓ เดือนเมื่อนั้นน้องทั้ง ๒ คือ เจ้าแพง เจ้าเหาะพรม ชิงกินเมืองพี่ตนเอาพี่อายชื่อ อินทะแก่น เข้าใส่ไว้ในคอกว่าจักหื้อตายในคอกหันว่าฉันนั้น เมื่อนั้นอินทะแก่นท้าวแต่งอุบายว่า ลงท้องเอาเลือดควายทาผ้าว่าข้าเที่ยงตายแท้แล้วอันแล้ว เมื่อคนพวกคอกทั้งหลายก็ไหว้เจ้าแพงว่าเจ้าอินทะแก่น ลงท้องผ้าเสื้อเต็มไปด้วยเลือดทั้งมวลเหมือนจักตายไปในคอกหันแท้แล เจ้าแพงรู้เหตุฉันนั้นแล้วหลอนไขประตูดอกไว้ว่าหื้อมันตายภายนอกคอกก็ตามใจมันเทอะว่าอันแล้ว ครั้นถึงกลางคืนอินทะแก่นท้าวก็ลักหนีออกจากคอกไปอยู่บ้านเตาไหหนีจากหันไปรอดเมืองราม ขอกินข้าวกับเฒ่าแก่ผ้าขาวผู้หนึ่งนั้นแล ผ้าขาวเฒ่าแก่ผู้นั้นอินรักเจ้าเอาใส่เรือท่ม

เจ้าแพงและอินทะแก่นท้าวชนช้างที่ดอนสมุน

หนีล่องลงไปเมืองใต้แล้วเจ้าก็เข้าไป พึ่งพระยาชะเสียงหันแล เจ้าแพงกินเมืองแทนพี่อายตนในปีเต่าใจ จุลศักราชได้ ๓๙๖ ตัว หันแล ท่านกินเมืองได้ปีหนึ่งถึงปีกาเป่า จุลศักราชได้ ๓๙๗ ตัวเจ้าอินทะแก่น ขอได้รั้วพลศึกพระยาแช่เสียงแล้วก็ยกเอารั้วพลศึกขึ้นมาตั้งทัพอยู่ที่สบสมุนเหนือแช่กางหันแล เจ้าแพงก็ยกรั้วพลลงต่อขึ้นชี้ช้างตัวชื่อ ปราบจักรวาล ข้ามเหนือปากสมุนอินทะแก่นท้าวขึ้นชี้ช้างตัวชื่อ ขวานเพชรพระยามารเข้าต่อช้างปราบจักรวาล ช้างขวานเพชรเข้าสู้รบจับที่แมนปลายงาขวานเพชรถูกไรงาช้างปราบจักรวาลช้างปราบจักรวาลแสนหงายคิน ข้ามน้ำพ้นแล้วไว้นานานเป็นคือ ผากทั้งใต้ไว้น้ำสมุนเป็นคือ ตั้งทัพอยู่เจ้าแพงตอบท้าวว่าจักต่อสู้ชนหื้อถึงชนะและแพ้วฉันนั้น อินทะแก่น

ท้าวชั้นซีขวานเพชรพระยามารข้ามน้ำ่านไล่เลยชน แพงท้าวบ่หนพินข้างทรงยศชุดเข้า อินทะแก่น
ท้าวตีขวานเพชร มุบงาสวยตักปลายงาปักเข้าปากข้างทรงยศเพิกเส็กคีน อินทะแก่นท้าวพินง้าวถูกจับ
ขาเจ้าแพงท้าวก็ลวดมรณาจะจัดจะจายตายห้อยคอข้างไปหั้นแล รัพลอินทะแก่นท้าวไล่เลยศึกใหญ่
ตกว่าสมุนฆ่าพินกันตายเป็นอันมากนักรหั้นแล ที่ ๒ ท้าวต่อสู้ชูชนกันหัวที่นั่นที่ดอนสมุนเหนือแ่งาง
หั้นแล ที่เจ้าแพงจะจัดจะจายตายห้อยคอข้างนั้นคนทั้งหลายเรียกว่า นาจะจัด ว่าอันแลที่หมู่ศึกเกา
รบกันั้นคนทั้งหลายเรียกว่า บ้านไขว้แมงมาง ว่าอันแล

พระเจ้าติโลกราชได้เมืองน่าน

เจ้าแพงเสี้ยงกรรมไปในปีก่าเป่า จุลสกราชได้ ๗๙๗ ตัวหั้นแลได้ ๑๕ ชั่ววงศาก่อนแล เจ้าอิน
ทะแก่นท้าวก็ได้เสวยเมืองแทนก็ในปีก่าเป่า นั้นหั้นแล ท่านอยู่เสวยเมืองครั้งถ้วน ๒ นี้ได้ ๑๖ ปีท่านมี
ลูกชาย ๑ หญิง ๑ แล เมื่อนั้นท่านแต่งผู้ใช้เอาเกลือบ่อมางไปเป็นแขกถวายพระยาตีโลกเมือง
เชียงใหม่หั้นแล ลุนแต่นั้นหน้อยหนึ่งพระยาตีโลก มักใคร่ได้เมืองน่านไปส่วยค้ำเมืองพิงค์เชียงใหม่ ก็
จึงขับเอาจตุรงค์เสนา จำพวกรัพลคนศึกทั้งหลายมวพร้อมแล้วท้าวก็เสด็จออกจากเมืองพิงค์
เชียงใหม่ ท้าวก็ข่มพลไปทางเมืองล่อ เอาชาวล่อเป็นหัวหน้ามา ปง ควน ลงมาทางตีนดอยวาวमारอด
เมืองน่านแล้วก็ตั้งทัพอยู่สวนตาลหลวงหั้นแลแล้วก็ตั้งอะม็อกสีนาตยงเข้าทางประตูอุทยานให้ร้องคุมเวียง
หั้นแลเมื่อนั้นพระยาอินทะแก่นท้าวบ่อาจจักต่อรัพลท้าวตนใหญ่ได้จึงเอาลูกและเมียหนีไปเมืองใต้ไป
พึ่งพระยาชะเลียงสหายตนหั้นแล พระยาอินทะแก่นท้าวได้หนีจากเมืองไปปีเปกสี จุลสกราชได้ ๘๑๒
ตัวหั้นแลได้ ๑๖ ชั่ววงศาก่อนแล พระยาตีโลกได้เมืองน่านแล้วท่านก็หื้อเจ้าผาแสงลูกเจ้าแพงกินเมือง
แทนก็ในปีเปกสี จุลสกราชได้ ๘๑๒ ตัวนั้นแล ท่านอยู่เสวยเมืองได้ ๑๒ ปีก็ถึงแก่กรรมไปในปีกัดหม้า
จุลสกราชได้ ๗๒๓ ตัวหั้นแล ได้ ๑๗ ชั่ววงศาก่อนแล กล่าวด้วยเชือกาวไทเมืองน่านคือตั้งแต่เจ้าขุน
พองมาตราบถึงเจ้าผาแสง ก็สุดเสี้ยงที่เจ้าผาแสงหั้นแล

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่านและท้าวชาก่านซ่อมพระธาตุแช่แห้ง

ตั้งหนีไปยอมจามากินเมืองแล เมื่อนั้นพระเป็นเจ้าท้าวตีโลกก็หื้อหมื่นสร้อยเชียงของ มากิน
แทนในปีกตสี จุลสกราชได้ ๘๒๔ ตัวกินเมืองได้ ๔ ปีก็ย้ายไปกินเมืองฝางปีนั้นแล ได้ ๑๘ เช่นตนเมือง
แล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นน้อยใน มากินปีกบสัน สกราช ๘๒๘ ตัวกินเมืองได้ ๓ ปีกระทำผิดอาชญาฆ่า
เสีย หมื่นน้อยใน ตายในปี่รวายเส็ด สกราช ๘๓๐ ตัวหั้นแล ได้ ๑๙ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่น
ขวาเผ่าบาลาย มากินปีเมืองได้ สกราช ๘๓๑ ตัวกินเมืองได้ ๔ ปี ตายปีกตสี สกราช ๘๓๔ ตัวก็เสี้ย
งกรรมไปหั้นแล ได้ ๒๐ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นคำ กินแทนในปีวังหม้า สกราชได้ ๓๓๕ ตัว
กินเมืองได้ ๓ ปี ถึงปีก่าไส้ สกราชได้ ๘๒๗ ตัว ก็ได้ย้ายไปกินเมืองฝางหั้นแล ได้ ๒๑ เช่นตนกินเมือง
แล้วแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อท้าวชาก่านลุงเมืองฝาง มากินแทนในปีกบสะง่า จุลสกราชได้ ๘๒๘ ตัวหั้น
แล แต่นั้นท้าวจึงใช้หมื่นในคำไปป่าเรินท้าวตีโลกเชียงใหม่จึงไปได้ตำนานจิมมหาเถรเจ้าตนชื่อว่าวชิร
โพธิ มาหื้อท้าวชาก่าน ท้าวชาก่านได้รู้หั้นแล้วก็มีเจตนาใคร่สร้างหั้นแล เมื่อนั้นท้าวชาก่านก็จึงพร้อม
กับด้วยสังฆะเจ้าทั้งหลายและบ้านเมืองทั้งมวลก่อสร้างแปงยังพระมหาธาตุภูเพียงแช่แห้งพระมหาธาตุ
เจ้าในเวลานั้นเท่าเป็นป่าไม้ไผ่และคุ้มเครือวัลย์ทั้งมวลที่ในขบวนพระธาตุเจ้าอยู่นั้นก็พอเป็นนาวาจอม
ปลวกอยู่เท่า่นั้นแล ท้าวก็พาคนทั้งหลายเดี่ยวางสร้างแปง ท้าวก็สักการบูชาด้วย

ท้าวขาก่านรบชนะทัพชาวแกว

ช่อ ทุง เทียน ปกทางด้วยเครื่องพร้อมชู้อันแล้วก็น้ำเร็นคอยผ่อพระธาตุเจ้าอยู่หั้นแล ตราบเสี้ยงรายตริกกลางคืนแล้วพระมหาธาตุเจ้าก็เปล่งปฏิหาริย์รุ่งเรืองนัก ท้าวได้รู้หั้นแล้วก็พากันชูดดูในจอมปลวกลึกลงวาหนึ่แล้วก็ได้อ่อนผาลูกหนึ่งใหญ่กลมเกลี้ยง ท้าวกระทำหื้อแตกถึงในหั้นตันปูนใส่ทองเทศใหญ่มีผาหับหับแทบตี่จึงหื้อผ้าขาวเชียงโคม อยู่วัดไต้ันนั้นไซตุก็หั้นพระธาตุเจ้า ๗ องค์ กับพระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ พระพิมพ์คำ ๒๐ องค์อันพระยาครานเมืองเอามาแต่พระยาสุโขทัยเมืองไต้มาประจุไว้หั้นอันพระยาโศกประจุไว้หั้นลิก ๑๐ วานันบ่ลองเท่ารู้ในตำนานเท่านั้นแล ท้าวเอาเมื่อไว้ในหอปฏิกรรมช่วงหลวงนานได้เดือนหนึ่ง ท้าวจึงไซไปเรียนท้าวติโลกเมื่อนั้นท้าวติโลกจึงกรณว่าได้ที่ใดหื้อประจุไว้ที่นั้นควรแล้วอันนั้น เมื่อนั้นท้าวขาก่านได้รู้เหตุอาการท้าวติโลกแล้วท้าวก็เอาไปประจุไว้ในดอยภูเพียงที่เก่าหั้นแล้วก่อเจดियะกวมสูง ๖ วาหั้นแล ท้าวขาก่านสร้างเจดियะธาตุเจ้าแล้ว ครั้นถึงจุลศกราช ๘๔๒ ตัว ปีเปิกเส็ดแกวเอาพลศึกมาตมเมืองน่าน พระยาติโลกมีอาชญาหื้อท้าวขาก่านคุมเอาเรือพลศึกหื้อหมื่นออกต้อนรบแกว ท้าวขาก่านมีชนะได้ฆ่าแกวตายมากนั้หั้นแลก็ตัดเอาหัวแกวมาถวายพระยาติโลกและได้ช้างม้าครอบครัวมาถวายพระยาติโลกมากนั้หั้นแล เมื่อนั้นพระยาติโลกกล่าวว่แกวค่านพ่ายหนีก็ดีแล้วตั้งถาพ้อยไล่ฆ่าแกวเอาครอบครัวแกวมาเป็นอันมาก

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่าน

ฉันนี้ เวรศึก เวรเสื่อนี้ปดี่ชะแล บ่ควรหื้อมันอยู่เมืองนันทะที่นี้แล้วอันแล้วก็หื้อท้าวขาก่านไปอยู่เชียงรายหั้นแล ได้ ๒๒ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อท้าวอ้ายยมมากินก็ในปีกตได้ สกราชได้ ๘๔๓ ตัวกินเมืองได้ ๔ ปีก็ตายในปีเต้ายีสกราชได้ ๘๔๗ ตัวหั้นแลท้าวอ้ายยมท่านได้กินเมืองแล้วนั้นท่านก็พร้อมเพรียงชักชวนพระธรรมสังฆะเจ้าและชาวบ้านชาวเมืองสร้างยังพระธาตุเจ้ากวมเจดिय่ท้าวขาก่านนั้นขึ้นหื้อใหญ่สูงเหลือเก่ากว้าง ๑๐ วา สูง ๑๗ วา สร้างได้ ๔ ปีจึงบรมลครันบรมลแล้วก็ฉลองหื้อทานแล้วท้าวอ้ายยม ท่านก็เสี้ยงกรมไปในปีเต้ายี จุลศกราชได้ ๘๔๗ ตัวหั้นแล ได้ ๒๓ เช่นท้าวแลพระเป็นเจ้าจึงหื้อท้าวเมืองตนลูกท้าวอ้ายยมกินแทน ก็ในปีเต้ายี จุลศกราชได้ ๘๔๗ ตัวนั้นแล กินเมืองได้ ๕ ปีก็เสี้ยนาในปี่รวายสะง่า จุลศกราชได้ ๘๕๑ ตัวหั้นแล ได้ ๒๔ เช่นท้าวหั้นแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อหมื่นโหมงเชียงเรือกินแทนก็ในปีรวายสะง่านั้นแล ๖ เดือนเสี้ยนาไปแลได้ ๒๕ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าก็หื้อเจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝงกินแทน ก็ในปีรวายสะง่า สุลศกราชได้ ๘๕๑ ตัวนั้นแล ท่านกินเมืองได้ ๘ ปีก็ได้ไปกินเชียงแสนในปีกาเป่าสุลศกราชได้ ๘๕๘ ตัวหั้นแล ได้ ๒๖ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อ หมื่นตั้นเชียง มากินแทนก็ในปีกาเป่า จุลศกราชได้ ๘๕๘ ตัวนั้นแล ท่านกินเมืองได้ ๑๐ เดือนก็ได้ไปกินเชียงแสนก็ในปีกาเป่า ยี จุลศกราช ๘๕๙ ตัวนั้นหั้นแล ได้ ๒๗ ชั่วเช่นท้าวแล้วแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อเจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝง ลูกเชียงแสนมากินแถมก็ในปีกาเป่า ยี จุลศกราชได้ ๘๕๙ ตัวกินเมืองได้ ๑๒ ปีก็เสี้ยงกรมไปในปีดับเป่า จุลศกราชได้ ๘๖๙ ตัวหั้นแลได้ ๒๘ ชั่วท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นสามล้านมากินแทนก็ในปีดับเป่า จุลศกราช ๘๖๙ ตัวท่านกินเมืองได้ ๓ ปี ก็ได้ไปกินเมืองฝางในปีเมืองหม่า จุลศกราชได้ ๘๗๑ ตัวได้ ๒๙ เช่นท้าวหั้นแล พระเป็นเจ้าหื้อเจ้าเมืองแพร่สร้อยมากินแทนในปีเปิกยี สกราชได้ ๘๗๒ ตัวกินเมืองได้ ๓ ปีก็ได้ไปกินละคอน ในปีกตสะง่าจุลศกราชได้ ๘๗๕ ตัวหั้นแลได้ ๓๐ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นท้าวบุญขวาง มากินแทนก็ในปีกตสะง่า จุลศกราชได้ ๘๗๕ ตัวนั้นแลท่านกินเมืองได้ ๓ ปี ได้ไปกินเมืองเจิง ในปีเต่าสัน จุลศกราชได้ ๘๗๗ ตัวหั้นแลได้ ๓๑ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อเจ้าเมืองฝางมากินแทนก็ในปีเต่าสัน นั้นแลท่านกิน

เมืองได้ ๑๐ เดือนได้ไปกินเมืองพะยาวในปีกำเร้า สกราชได้ ๘๗๘ ตัวได้ ๓๒ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้า
 หื้อเจ้าเมืองแพร่คายอดฟ้า มากินแทนก็ในปีกำเร้า จุลสกราชได้ ๘๗๘ ตัวนั้นแลกินเมืองได้ ๓ เดือนก็
 ได้ไปกินเมืองพะยาวก็ในปีกำเร้า นั้นแลได้ ๓๓ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเมืองพิงค์เชียงใหม่ก็หื้อพระยา
 หน่อเชียงแสนมากินปีกาลเส็ด จุลสกราช ๘๗๙ ตัวท่านกินเมืองได้ ๓ ปีก็ได้ไป กินเมืองพะยาวในปี
 รวยใจ จุลสกราช ๘๘๑ ตัวได้ ๓๔ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าก็ข้าหื้อ เจ้าพระยาคายอดฟ้ามากินเมือง
 ถ้วน ๒ ที่ก็ในปีรวยใจ จุลสกราช ๘๘๑ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๔ ปีครั้นถึงปีกัณฑ์จุลสกราชได้ ๘๘๔
 ตัวนั้นท่านก็พร้อมไปด้วยพระสังฆะเจ้าทั้งหลายมีครูบาเจ้าวัดแช่แห่งเป็นเค้าและท้าวขุนบ้านเมืองทั้ง
 มวลพากันสร้างพระเจ้านอนทองและสร้างกำแพงมุงแวมมหาธาตุไว้หั้นก่อนแล พระยาคายอดฟ้ากิน
 เมืองได้ชาวปีจึงได้ชื่อว่า พระยาเมืองน่าน แลในปีเปิกเส็ด อาชญาหาตัวเจ้านายมาเสวยเมืองเชียงใหม่
 แลได้ ๓๕ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเชียงใหม่จึงหื้อเจ้าแสนสงคราม มากินเมืองแทนก็ในปีกัณฑ์นั้นแล
 เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ จุลสกราช ๘๘๘ ตัวนั้นแล ท่านกินเมืองได้เดือนปลาย ๑๑ วัน ก็ได้คืนเมืองนคร
 ตั้งเก้าหั้นแล ได้ ๓๖ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงจักยกตั้งเจ้าพระยาคายอดฟ้า หื้อเป็น
 เจ้าพระยาแสนสงครามแล้วก็หื้อคืนมากินเมืองน่านแถมเป็นถ้วน ๓ ที่ ในปีเป็ดเส็ด สกราชได้ ๘๘๘
 ตัวนั้นแลท่านกินเมืองได้ปี ๑ ได้ไปเล่นศึกกลับมาแล้วอยู่ได้เดือน ๑ ได้ไปศึกเชียงใหม่ลวดเป็นฝิร้าย
 ตายเสียในเมืองเชียงใหม่ ในปีกัณฑ์สกราชได้ ๘๘๙ ตัวนั้นหั้นแล ได้ ๓๗ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้า
 เมืองพิงค์เชียงใหม่ จึงหื้อเจ้าพระยาพลเทพฤาไชย มากินเมืองน่านแทนก็ในปีกัณฑ์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑
 ค่ำ จุลสกราชได้ ๘๘๙ ตัวนั้นแล
 เจ้าฟ้าหงสามังทราได้เมืองน่าน

การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

ท่านกินเมืองได้ ๑๐ ปี ถึงปีเปิกสันจุลสกราชได้ ๘๙๘ ตัว ท่านก็ได้สร้างวัดหลวงกลางเวียง
 เมืองน่านแล ท่านกินเมืองได้ ๓๒ ปี จุลสกราชได้ ๙๒๐ ตัว ปีเปิกสะง่า เจ้าฟ้าหงสามังทรา มาปราบ
 เอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้วตั้งพระยาพลเทพฤาไชย เมืองน่านก็หนีไปเมืองล้านช้าง โพนกัในปีนั้นแล เจ้า
 ฟ้ามังทราครั้นท่านปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้วก็หื้อพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ได้มาเป็นเจ้า
 กินเมืองน่านแทนต่อไปหั้นแล เช่นเจ้าพระยาพลเทพฤาไชย ได้หนีไปล้านช้างวันนั้นได้ ๓๘ เช่นท้าวแล
 เจ้าฟ้ามังทรา ท่านอยู่เสวยเชียงใหม่ได้เดือนปลาย ๑๒ วันแล้วก็เสด็จเมื่อเมืองหงสา ตั้งเก้าวั้นนั้นแล
 เจ้าพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้เป็นเจ้าพระยากินเมืองน่านแทนนั้น ปีกัณฑ์ จุลสกราชได้ ๙๒๒
 ตัวแล อันหนึ่งด้วยเจดีย์หลวงอันท้าวอ้ายยวมสร้างนั้นสูง ๑๗ วา กว้าง ๑๐ วานั้น ก็เป็นที่หลุพังโค่น
 ค้านบัลลังก์ด้านหนเหนือนั้นแลพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ได้เป็นเจ้าเมืองน่านแล้วท่านก็
 พร้อมกับด้วยพระสังฆะเจ้าทั้งหลายหมายมี มหาสามีเจ้ากัลยาโณ วัดศรีบุญเรืองเป็นเค้าและ
 ชาวบ้าน ชาวเมือง ทั้งมวลพากันริ่ร้างสร้างซ่อมก่อบัลลังก์หื้อตั้งามตั้งเก้า บ่เท่าแต่นั้นก็สร้างแปงทาง
 ลีลอดกำแพงมหาธาตุ ยาว ๑๓๐๐ วา กว้าง ๖ วาแลสร้างศาลาข้าวพระ และวิหารน้อยและอุโบสถ
 คาร บรมวลแล้ว ครั้นถึงจุลสกราชได้ ๙๔๒ ตัว ปีเปิกยี เดือน ๖ ลง ๒ ค่ำ

เจ้าฟ้าสาวตฤณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

พระยาเชียงใหม่คือ เจ้าฟ้าสาวตฤณจักไปล้านช้างท่านก็มาที่แช่แห้งภักอยู่ที่นี่ก็ได้ทราบรู้อย่าง
 ตำนานแช่แห้งตลอดแล้ว ก็บังเกิดด้วยศรัทธามักใคร่สร้างแล้วจึงจักมีอาชญาบังคับให้พระยาหน่อคำ
 เสถียรไชยสงครามหื้อสร้างแปงตั้งามหื้อสมควรแก่พระตำน่านเจ้าเทอะ ว่าอันแล้วลูนแต่นั้นมาบ้าน

เท่าใด พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ก็ไว้ภาระวัตรการทั้งมวลในวัดแช่แห้งแก่สังฆะศรีบุญเรือง หื้อชาววัดแรกเอาไม้ห้วยดาวได้ไม้ ๖๖ เล่ม ชาวบ้านศรีบุญเรือง ๑๗ คน บ้านแช่แห้ง ๙ คน ปีเต่าสะง่า สร้างน้ำบ่อและโรงอาบเว้จักภูหื้อ สมเด็จพระเจ้าเมืองพ้อมาอยู่เป็นเค้าประธานแก่ช่างไม้ทั้งหลาย พ้อช่างไม้มี ๘ ดำขวานมีนันทะพุดเป็นประธานแก่ช่างไม้พะหลอม ปีกำเม็ด ชาวบ้านบุญเรืองและชาวแช่แห้งไปเอาไม้ نارาก ได้ไม้ ๘๖ ปี กาบสัน เดือน ๖ ลง ๑๒ คำ สัตวิหารเก่า ปีดับเร้า สกราชได้ ๙๔๙ ตัว เดือน ๗ ลง ๔ คำ ไท กัดเป่า ยามเที่ยงวัน วันอังคาร บาทน้ำปุ๊กวิหารหลวงแช่แห้ง ปีดับเร้า นั้นแลมาถึงปีเป๊กใจจิงบรมลแล ถึงปีกัดเป่า จุลสกราชได้ ๙๕๓ ตัว เดือน ๘ ออก ๕ คำ ยามกองแลงพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ก็จุติเสี้ยงแก่กรรมไปหั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ๓๐ ปี แลได้ ๓๙ เช่นท้าวก่อนแล พระเป็นเจ้าเมืองพิงค์จิงหื้อลูกพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม กินเมืองแทนต่อไปหั้นแล

การสร้างวัดดอนแทนเมืองพ้อและอภิเชกสังฆราชา

พระยาหน่อคำเสถียร นั้นท่านมีบุตรชาย ๔ คน คนพี่เค้าชื่อ เจ้าชายบุตรภุมินทร์ ตนก้วน ๒ ชื่อ เจ้าน้ำบ่อ ตนก้วน ๓ ชื่อ เจ้าศรีสองเมือง ตนก้วน ๔ ชื่อ เจ้าอุ้นเมือง เกิดมานั้นพระยาหน่อคำเสถียรตนพ่อจิงหื้อหมอโหรามาตายดู หมอหายแล้วให้พระยาว่า เจ้ากุมารตนนี้ใหญ่มาภายหน้าจักมีเดชาภาพ เทว่าจักแพ้อแล้วอันเมื่อนั้นพระยาตนพ่อว่าจักเอาไปชดเสียว่าฉนั้น เมื่อนั้นเจ้าน้ำบ่อให้พ่อตนว่าข้าบมีลูกจักขอเอาน้องนี้เมื่อเลี้ยงไว้เป็นลูกชะแล้วอัน เมื่อนั้นพระยาตนพ่อก็บ่เอาไปชดเสียก็มอบเจ้าศรีสองเมืองหื้อเจ้าน้ำบ่อไปเลี้ยงเอาเป็นลูกหั้นแล พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ตนพ่อเสี้ยงกรรมไปแล้วเจ้าเซตบุตรตนพี่ก็ได้กินเมืองแทนพ่อก็ในปีกัดเป่า จุลสกราชได้ ๙๕๓ ตัวนั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ๖ ปีถึงปีกาบสะง่า จุลสกราชได้ ๙๕๘ ตัว เดือน ๘ ลง ๓ คำ ท่านก็เสด็จลงไปอยู่เมืองพ้อไปสร้างวัดดอนแทนแล้วได้อภิเชกสามิเจ้าขวามแขวน หื้อเป็นสังฆะราชาแล้วเมื่อเวลาจักใกล้มานั้นท้าวขุนทั้งหลายในเมืองพ้อก็พากันแต่งไปเก็บเอาแก้วบ่อน้ำสามาถวายมากนั้หั้นแล ท่านก็มีอาชญาหื้อคนทั้งหลายปิดแปงสะเอ็งยาว ๔ วา กว้าง ๕ ปล้อง ประดับเป็นบัวผัดใส่โตลควารอดทั้งมวลสายสะเอ็งยาว ๓ ศอก กว้าง ๓ ปล้อง ประดับแก้วเสี้ยงพันปลายลูกแล ปีดับเม็ด เดือน ๙ เเพ็ง อภิเชกเถรเจ้าแช่แห้งหื้อเป็นสังฆะราชา

พระยาหลวงน่านรบเจ้าฟ้าสาวตฤ

หั้นแล เดือน ๙ ลงคำหนึ่งใสสะเอ็งคาคดกลางคว่าและมานข้าวแลยอดมหาเจดีย์หลวงอันท้าวอ้ายยมสร้างนั้นแล ปีดับเม็ด จุลสกราชได้ ๙๕๙ ตัว เดือนยี่ ลง ๙ คำ ยามกองแลงเจ้าเซตบุตรภุมินทร์ คือพระยาหลวงน่านและเจ้าฟ้าสาวตฤ ต่อบรกันที่ปากงาวหั้น ฝ่ายพระยาน่านบ่ชนะ เจ้าฟ้าสาวตฤถอยร้พลหนีลงมาพลัน ตนเจ้าพระยาน่านก็หนีไปเมืองล้านช้างโพ้นวันนั้นแล เจ้าฟ้าสาวตฤ ท่านก็มาแต่งท้าวพระยาทั้งหลายมีพระยาแขกหื้ออยู่รักษาเมืองน่านนั้นก่อนแล ครั้นถึง ๓ ปี คือถึงปีเป๊กเส็ด จุลสกราช ๙๖๒ ตัว เจ้าเซตบุตรคือพระยาหลวงน่านได้กำลังลาวคือลาวก็พันหงสาออกมาแล เจ้าพระยาหลวงน่านได้กำลังแล้วก็พาเอากำลังศึกเมืองล้านช้างไปรบเอาเมืองเชียงใหมบ่ได้ ลาวกินสินจ้างเสียดั่งพระยาแขกอันอยู่รักษาเมืองน่านนั้นครั้นรู้ว่าพระยาหลวงน่านได้กำลังศึกจักไปรบเอา เชียงใหมฉนั้นก็พายไปเชียงใหม่ในปีเป๊กเส็ดนั้นแล พระยาหลวงน่านก็กลับคืนมาอยู่เมืองน่านตั้งเก่าหั้นแล ปีกัดไค้ พระยาดอยน้อยเอาขวานานเดือนอาสาละ ลง ๔ คำ ลาวจิงหนีเสียเชียงใหม่แล ปีร่วงเป้าพระยาแสนมาคุมเอาเมืองน่านบ่ได้หนี ปีเต่ายี่เจ้าพระยาหลวงน่านยกเอาร้พลศึกไปคุมเอา

เชียงใหม่ได้หนีคินมาแล ปีกำหม้าจุลศกราช ๙๖๕ ตัวพระเจ้าเชียงใหม่คือเจ้าฟ้าสาวตฤณเอกากำลังศึกมาคุมเอาเมืองน่าน เมื่อนั้นเจ้าพระยาหลวงน่านและเจ้าน้ำบ่อจึงซื้อเจ้าศรีสองเมือง ตนเป็นน้องเป็นลูกก็แมนแล หื้อไปอยู่ระวางรักษาประตูหึ่งห้อยหันแลถึงเมื่อศึกเข้ามาคุมเวียงวันนั้นก็ลวดไช้ประตูเอาหมู่ข้าศึกพวกมหาธรรมเข้าเอาเจ้าเซตบุตรภุมินทร์คือพระยาหลวงน่านกับเจ้าน้ำบ่อ ตนเป็นพ่อเลี้ยงและพี่หันแล ตั้งเจ้าน้ำบ่อนั้นหมู่ มหาธรรมจับได้แล้วก็เอาไม้หนีบอกไว้อยู่ได้ ๗ วันก็ลวดตายแล้วก็เอาไปชดตกน้ำบ่อ ช้างวันตกวัดภุมินทร์หันแล จึงเรียกว่าเจ้าน้ำบ่อมาบัดนี้แล ตั้งเจ้าเซตบุตรภุมินทร์เจ้าเมืองน่านนั้นพวกมหาธรรมเจ้าคือเจ้าฟ้าสาวตฤณจับได้ก็เอาเมื่อเมืองเชียงใหม่โพ้นหันแล ครั้นเอาเมื่อถึงเมืองเชียงใหม่แล้วครั้นถึงเดือน ๙ ลง ๙ ค่ำ ก็ฆ่าเสียยังเมืองเชียงใหม่หันแล เจ้าฟ้าสาวตฤณพาพระยาหลวงที่เมืองเชียงใหม่วันนั้นแผ่นดินพอไหวแล เจ้าเซตบุตรภุมินทร์ได้เสวยเมืองน่านครั้งต้นได้ ๓ ปี ก็ได้หนีไปอยู่เมืองล้านช้างนานได้ ๓ ปีก็ได้กลับมาเสวยเมืองตนตั้งเก่าหันแล ท่านเสวยเมืองครั้งถ้วน ๒ นี้ได้ ๔ ปีคือถึงปีกำหม้า จุลศกราชได้ ๙๖๕ ตัว เดือน ๙ ลง ๙ ค่ำ ก็เสี้ยงแก่กรรมตายพิณฆ่าที่เมืองเชียงใหม่โพ้นวันนั้นแล ได้ ๔๐ เช่นท้าวก่อนแล เจ้าฟ้าสาวตฤณกำลังศึกมาคุมเอาเจ้าเซตบุตรภุมินทร์ คือเจ้าพระยาหลวงน่านได้แล้วก็หื้อเจ้าศรีสองเมืองตนน้องเสวยเมืองน่านแทนก็ในปีกำหม้า จุลศกราชได้ ๙๖๕ ตัวเดือน ๙ ออก ๗ ค่ำ วันศุกร์ยามกองงายหันแล ก็เรียกชื่อขึ้นว่าเจ้าพระยาพลศึกชัยไชยสงคราม เจ้าเมืองน่านว่าอันแล

เจ้าศรีสองเมืองพลศึกชัยไชยสงครามเจ้านครเมืองน่าน

เป็นพระเจ้านครเชียงใหม่

เจ้าศรีสองเมืองพลศึกชัยไชยสงคราม ท่านเสวยเมืองได้ ๘ ปี คือถึงปีกตเส็ด เจดีย์หลวงอันหัวอ้ายยวมสร้างนั้นก็ชัยพังเสียแล้วเจ้าพระยาหลวงน่านก็พร้อมกับด้วยเสนาอามาตย์และพระสังฆะเจ้าทั้งหลายในจังหวัดนครน่านทั้งมวลมีราชครูเจ้าแห่งและราชครูเจ้าวัดบุญเรืองเป็นเค้าประธานพร้อมกันสืดมหาเจดีย์หลวงในวันเดือน ๖ ลง ๘ ค่ำ ยามตูดชัยลิตลงมาปรอดเจดีย์ท้าวขาก่านสร้างนั้นยังอยู่หน้อยหนึ่ง ครั้นถึงปี ร่วงไค้ จุลศกราชได้ ๙๗๓ ตัว เดือน ๙ พุติยะ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ยามเที่ยงวันแรกก่อสร้างขึ้นสูง ๒๓ วาหันแลตั้งแต่ปีร่วงไค้ มาถึงปีกำเป้าเมืองล้านช้างมารบ ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าพระยาพลศึกชัยชัยยกกำลังออกรบลาว ลาวตาย ๒๗๐ คน เดือน ๔ ลง ๕ ค่ำ ลาวพ่ายหนีแลปีกบยี่ เจ้าฟ้าอังวะยกพลศึกมาเอาเมืองนครได้ทั้งยาก ขาวนคร เชียงใหม่ ตายเป็นอันมากเจ้าฟ้าอังวะกวาดเอาชาวเชียงใหม่เมื่อไว้เมืองหงสาหันแล ครั้นถึงปีดับหม้า จุลศกราช ๙๗๗ ตัว เดือน ๕ ท้าวพระยาทั้งหลายมีเมืองเชียงใหม่เป็นเค้าก็พร้อมกันมาราณาเชิญเอาเจ้าศรีสองเมืองพลศึกชัยไชยสงคราม เจ้านครเมืองน่านเป็นพระเจ้าเชียงใหม่หันแล เจ้าพลศึกชัยไชยสงครามครั้นท่านได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้วก็หื้อเจ้าอุ้นเมือง ตนเป็นน้องกินเมืองน่านแทนหันแล ครั้นถึงเดือน ๑๐ ท่านก็เอาชวาน่านเมื่อ

เจ้าฟ้าพะวะมังทราสุทโธธรรมราชได้เมืองเชียงใหม่การพินม่าน

เมืองเชียงใหม่วันนั้นแล ด้วยการท่านได้สร้างพระมหาธาตุเจ้าแห่งนั้นตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๙ ลง ๒ ค่ำ ปีร่วงไค้ถึงปีกำไค้ค่าสินท่านทั้งมวลนับบได้แล เป็นค่าปูน น้ำอ้อยและจ่ายเลี้ยงสังฆะมาเรียกก่อสร้างแลครั้นบรมวลแล้วจึงได้ใส่จิงโกและติดค่าตั้งแต่มาข่าวลงมาถึงชะบอบคว่าแล นิดทั้ง ๕ ตินขึ้นโตหลวงอันตั้งแทนทั้ง ๒ นั้นแล เจ้าศรีสองเมืองคือเจ้าพลศึกชัยไชยสงคราม เจ้านครเมืองน่าน ท่านได้อยู่เสวยราชสมบัติในนครเมืองน่านแทนพี่อ้ายตนได้ ๑๓ ปีแล้วก็ได้ไปเป็นพระเจ้า

เมืองพิงค์เชียงใหม่ได้เป็นเจ้า เป็นใหญ่แก่ลานนาไทยแล ท่านอยู่เสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าเมืองพิงค์เชียงใหม่ได้ ๑๗ ปี คือถึงปีร่วงเม็ดจุลศกราชได้ ๙๙๓ ตัวนั้นเจ้าภะวะมังทราสุทโธธรรมราชยกทัพศึกใหญ่มาคุมเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้วก็เอาพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อไว้เมืองหงสาวะดินคร โพนหันแล เจ้าฟ้าสุทโธก็แต่งหื้อพระยาทิพพันเต เมืองเชียงแสนมากินเมืองเชียงใหม่แทนหันแล ตั้งแต่นั้นมาหากษัตริย์เมืองพิงค์เชียงใหม่สาบสูญสุดเสี้ยงไปแล เช่นเจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามได้เสวยเมืองน่านแล้วได้ไปเป็นพระเจ้าเมืองพิงค์เชียงใหม่วันนั้นได้ ๔๑ เช่นท้าวก่อนแลเจ้าอุ่นเมืองต่น้องได้กินเมืองน่านแทนที่ตนก็ในปีดับเหมา จุลศกราชได้ ๙๗๗ ตัวนั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ๙ ปี คือถึงปีก่าไค้นั้น จุลศกราชได้ ๙๘๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพ็ง เม็ง วันศุกร์ท่านก็พินามานหนีลงไปเมืองได้โพนแล ปีก่าไค้ เดือน ๑๒ แรม กวาดเอากองทัพ

เมืองน่านเดือดร้อนจากศึกสงคราม

เมืองหงสาแล ถึงปีก่าบใจ้ สกราช ๙๘๖ ตัว เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ วันอังคารยามพลันรุ่งโจรนาหลังป่ามาคุมเอาเมืองไว้ถ้าอุ่นเมือง เจ้าฟ้าลายช้า หนีจากเมืองน่านไปอยู่เมืองแพร่ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ วันอังคารอุ่นเมือง ลูกเมืองล้านช้างมารอดตั้งทัพอยู่วัดอุทธยานน้อย เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ วันพฤหัสบดี ยามแก่จักใกล้เที่ยงเจ้าอุ่นเมืองยกเข้านั่งเวียงน่านแล ถึงเดือนยี่เพ็ง เจ้าฟ้าสุทโธแต่งพลศึกมาคุมเอาเมืองน่านเจ้าอุ่นเมืองบ่อาจจกต่อรีพลท้าวตนใหญ่ได้ก็หนีไปเมืองล้านช้างโพนแล ชาวบ้านชาวเมืองก็แตกตื่นหนีเป็นอันมากพระราชครูเจ้าแช่แห่งและครูบาเจ้าวัดศรีบุญเรืองและศิษย์โยมทั้งหลายก็พากันหนีไปทางบ่ว่าหันแล กองทัพมานครั้งมาถึงเมืองน่านแล้วก็กวาดเอาชาวเมืองเมืองหงสาเสียหันแล ชาวเมืองลวตฉิบหายมากนักหันแล ๑ เช่นเจ้าอุ่นเมืองได้หนีเสียเมืองน่านไปวันนั้นได้ ๔๒ เช่นท้าวแลท่านได้เสวยเมืองได้ ๙ ปี ก็ได้หนีเสียเมืองไปวันนั้นแล ครั้นถึงปีดับเป่า จุลศกราชได้ ๙๘๗ ตัว เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี ฤกษ์ ๒๒ ตัว ชื่อ ภูมิपालะฤกษ์ พระยาหลวงเมืองนครยกเอากำลังศึกมาคุมเมืองน่าน เข้าทางประตูท่าช้างเข้าเมืองน่านวันนั้นแลท่านได้เสวยเมืองแล้วก็มาเล็งหันมหาชินะธาตุเจ้าแช่แห่งเป็นที่หลูฟ่งซ้ายเขื่อนไปฉันนั้นท่านก็ปกป่าวพร้อมเพียงเสนาอำมาตย์ชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายหนีหนีในมีสมเด็จเจ้าที่ปิงกรเป็นเค้า

พระยาหลวงเมืองนคร บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห่ง

ประธานแก่สังฆะเจ้าทั้งหลายพากันสร้างแปงปฏิสังขรณ์ ใส่จังกอคำทั้งมวลแทนบัลลังก์ถ้วน ๒ และแทนหลวงทั้งมวลลงมาจุแต่แผ่นดินนั้นเงินพระยานันทมิตระเซิง ๑๕๐๐ เป็นค่าค่าแผ่นดินใส่แทนบัลลังก์ทั้ง ๔ ด้าน อัน ๑ ด้วยบริเวณและระเบียบพระมหาธาตุเจ้าอันพระยาคำยอดฟ้า สร้างนั้นตั้งแต่ประตูน้อยท้ายพระหารหลวงเมื่อได้มี ๑๑ ห้อง จะดาท้าวเสียพระยาหลวงน่าน ท่านก็ชักชวนพระสังฆะเจ้าทั้งหลายหมายมีสมเด็จเจ้าที่ปิงกรเป็นประธานและชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายสร้างแปงหันแล สร้างตั้งแต่ปีกัดใส่ จุลศกราช ๙๙๑ ตัวมาแล อัน ๑ ด้วยภารกรรมทั้งมวลอันใส่รักและหางติดคำทั้งมวล ท่านก็ไว้หนักแก่พระหลวงวัดกู่คำใส่และศรัทธาร้อยเพียใส่และแทนบัลลังก์ถ้วน ๒ มาจะแผ่นดินเป็นวัตถุ พระหลวงกู่คำพันเงินแล เป็นค่าค่าแผ่นดินนอกนั้นเป็นวัตถุอุปการแห่งพระมหาธาตุเจ้ามากนิกนับได้แล พระมหาธาตุเจ้าขัดแห่งแตกรวี่ซิมที่ใดพระหลวงเจ้ากู่คำและศรัทธาร้อยเพียท่านก็หยดยาใส่รักหางติดคำแทนบัลลังก์ทั้ง ๔ แผ่นธรณีพิทักษ์ทั้งมวล ตั้งแต่ปีดับเหมามารอดปีเปกียได้ ๑๔ ปีนั้นท่านก็กระทำสร้างแปงบ่ได้หยุดยั้งตราบบรมวลหันแล ในปีเปกีย จุลศกราชได้ ๑๐๐๐ ตัว

เดือน ๙ ปดมะขึ้น ๒ คำไทยร่วงหม้ายยามกองาย เจ้าหลวงน่านคือเจ้าพระยาเมืองนครท่านก็จืดเสีย
งกรรมไปวันนั้นแล ในปีนั้นเดือน ๆ ขึ้น ๖ คำจึงได้ชักลาก

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่าน

พระยาไต้ยกกองทัพมาตีเมืองน่าน

สรระชากท่านออกไปส่งสการกระทำบุญหื้อท่าน ถึง ๓ คำถวายพระเพลิงหั้นแล ในปีนั้นสิ่ง
เดียวเดือนยี่เพ็งลาวเผาบ่อมางเสียแลได้ ๔๓ เช่นท้าวก่อนแล เจ้าพระยาเชียงรายได้มากินเมืองน่าน
แทนก็ในปีเปิกยี่ สกราชได้ ๑๐๐๐ ตัวนั้นแล ท่านกินเมืองได้ ๑๑ ปีคือถึงปีเปิกใจ จุลสกราชได้
๑๐๑๑ ตัว เดือนยี่ขึ้น ๑๒ คำวันอังคาร ยามตูดเช้า พระยาหลวงน่าน คือพระยาเชียงรายได้เสีย
งกรรมตายหั้นแล ได้ ๔๔ เช่น เมื่อนั้นมหาธรรมเจ้าจึงหื้อพระยาเมืองเชียงของ ๓ ตนพี่น้องมากิน
เมืองน่านตนพี่ชื่อ เจ้าพระยาแหล่มมูม ตนน้องถ้วน ๒ ชื่อเจ้าพระยาอดใจ ตนถ้วน ๓ ชื่อ เจ้าพระยา
พระเมืองราชาและเจ้าพระยาแหล่มมูม ตนพี่ได้มากินเมืองน่าน ปีถัดไป จุลสกราชได้ ๑๐๑๑ ตัว เดือน
๘ เพ็ง เม็ง วันอาทิตย์ไท กำเร้า ยามแฉจกัใกล้เที่ยง ฤกษ์ ได้ ๑๕ ตัว ท่านก็เข้ามาสถิตอยู่โรงหลวง
เสวยเมืองวันนั้นแล ท่านอยู่เสวยนานได้ ๑๔ ปี ปลาย ๗ เดือนคือถึงปีเต้ายี่จุลสกราชได้ ๑๐๒๔ ตัว
เดือน ๓ ลง ๓ คำ พระยาไต้ยกทัพศึกมาคุมเอาเมืองน่านได้แล้วจับเอาตัวเจ้าพระยาแหล่มมูม ลงไป
เมืองได้ลวดไปฉิบหายเสียเมืองได้ คนทั้งหลายจึงเรียกว่าพระยาโขงว่าอันนั้นแลได้ ๔๕ เช่นท้าวแล ครั้น
ถึงปีดับไส้ จุลสกราชได้ ๑๐๒๙ ตัวมหาธรรมเจ้า จึงหื้อพระยาอดใจตนน้องกินเมืองน่านแทนก็ในปี
นั้นแลท่านก็ลงมาตั้งอยู่เมืองปัวหั้นก่อนแล ครั้นถึงปีรวายสะง่าจึงลงมาอยู่เวียงน่าน

เจ้าพระยาพระเมืองราชาพื้นพม่า พม่าเผาเมืองน่าน

ท่านอยู่เสวยได้ ๒๓ ปี ปลาย ๗ เดือน มารอดสกราช ๑๐๔๙ ตัว ปีเมืองหม่า เดือนยี่ แรม ๗
คำ วันอาทิตย์ ยามกองแลงท่านก็อนิจกรรมไปวันนั้นแลได้ ๔๖ เช่นท้าวแล ถึงปีถัดไป จุลสกราชได้
๑๐๕๑ ตัว มหาธรรมเจ้าจึงหื้อเจ้าพระเมืองราชาตนเป็นลูกพระยาแหล่มมูมมากินเมืองน่านแทนในปี
ถัดไปนั้นแล ท่านกินเมืองได้ ๑๕ ปี ถึงปีกำเม็ดจุลสกราชได้ ๑๐๖๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้นคำ ๑ ยามพลัน
รุ่งเมื่อคืนฟังคำลาวโจรแสนแก้ว ท้าวลา พื้นม่านพระสังฆะเจ้าทั้งหลายได้รู้แล้วเมตตาห้ามก็บ่ฟังครั้น
ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ คำ วันศุกร์ ยามเที่ยงวันกองทัพม่านก็ลงมาบังทันถึงเวียงเชื่อในวันนั้นคือยาม
เที่ยงวันนั้นเจ้าพระยาพระเมืองราชาหันจกต่อชนกำลังม่านปัดก็เอาครอบครว้ลูกเมียหนีไปเมืองล้าน
ช้างโพ้นกับด้วยโจรลาวแสนแก้วและท้าวลาเสียหั้นแล พระสังฆะเจ้าทั้งหลายก็พ่ายหนีวันนั้นแล
ชาวบ้าน ชาวเมือง ก็แตกตื่นหนีบางกองก็ไปลี้ซงอยู่ป่าห้วยถ้ำดอยก็มีมากแล ถึงวัน ๑๔ คำ ท้าวม่าน
ก็เข้ามาถึงเวียงหั้นแล ดั่งเจ้าพระยาพระเมืองราชา นั้นไปอยู่เมืองล้านช้างบ่บานเท่าใดก็หนีไปเมืองใต้
โพ้นหั้นแล ได้ ๔๗ เช่นท้าวแล ท้าวม่านครั้นมาถึงแล้วก็กระทำอันตรายแก่บ้านเมืองรั้วเวียงทั้งมวลคือ
จุดเผาฆ่าเทพะพุทธรูปเจ้าวัดภูมิมินทร์องค์วันตักนั้นก็ฆ่าชุด อัน ๑ ยอดมหาเจดีย์ธาตุน้ำเจ้าแช่แห่ง
และเจดีย์หลวงกลางเวียงและทิพย์เจดีย์เจ้าก็ฆ่าม้างเทวดาวารามศาสนาธรรมพระเจ้าก็

กษัตริย์เมืองอังวะแต่งตั้งน้อยอินทร์บ้านฝายแกเป็นพระนาซาย

จุดเผาเสียจะดาไว้แต่แผ่นดินหั้นแล ชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายก็ตายเป็นอันมากหั้นแล
เพราะบ่เชื่อบ่ทองยังราชสัจพระมหากษัตริย์เจ้าก็เป็นฉนั้นแล เช่น ๓ ท้าวนี้แม้ว่ามหาธาตุเจ้าและ
วัดวาอารามหลคร่ำชราที่ใดก็บ่สร้างแปงสักอันแล เท่าแต่พระธรรมสังฆะเจ้าและศรัทธาไพร่ไทย
ทั้งหลายพร้อมกันอยู่ยาตาบฝูงตามแต่ได้เท่านั้นแล ถึงปีเมืองไค้ จุลสกราชได้ ๑๐๖๙ ตัวเดือน ๕ ขึ้น

๒ ค่ำ วันอังคาร พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะมีอะมินต่อตั้งหื้อน้อยอินทร์บ้านฝายแก้วหื้อเป็นพระนาซ้ายครอบครองเมืองหั้นก่อนแล เพราะน้อยอินทร์ผู้นั้นยามเมื่อทัพพม่ามาคุมเอาเมืองน่านได้แล้วก็จุดเผาบ้านเมืองวัดวาอารามศาสนา คนทั้งหลายก็แตกตื่นเข้าป่าห้วยราวเขาลีโงงอยู่ฉนั้น คีกรมานเลิกลหนีแล้วน้อยอินทร์คนนั้นก็คอยเคาะโลมเอาชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายคินมาตั้งอยู่เหมือนเก่าแล้วลุนนั้นมาได้ปีหนึ่ง แกวและลาวก็เข้ามาปราบผจญเอาเมืองน่านแถมครั้งหนึ่งก็กวาดเอาข้าคนพลเมืองไปไว้เมืองแกวเมืองลาวเป็นอันมากคนทั้งหลายกลางกองก็แตกตื่นเข้าป่าห้วยดงดอยเง้อมถ้ำลีโงงอยู่ก็มีมากแล ครั้นข้าศึกหนีแล้วตัวน้อยอินทร์ผู้นั้นมันเป็นผู้ฉลาดยังรอดตัวอยู่ได้มันก็คอยเคาะโลมเอาไพร่พลคนเมืองซึ่งอันไปสูโงงอยู่นั้นเข้ามาตั้งอยู่บ้านเมืองเหมือนเก่าหั้นแล เมื่อนั้นคำอันนั้นก็ปรากฏไปถึงเมืองอังวะว่าน้อยอินทร์ผู้นั้นเป็นผู้ฉลาดช่างเก็บรวม

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่าน

ไพบไทยทั้งหลายสร้างบ้านแปงเมืองว่าฉนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าอังวะจึงมีอะมินต่อ ลงมาว่าหื้อน้อยอินทร์ได้เป็นพระนาซ้ายหื้อเป็นผู้เก็บรวมไพบไทยใส่บ้านใส่เมืองต่อไปว่าฉนั้น ในศักราชนั้นสิ่งเดียวพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะก็หื้อเจ้าฟ้าเมืองคองลงมาแต่งเมืองน่านกับด้วยพระนาซ้ายหั้นแล ในปีนั้นท่านฟ้าเมืองคอง ท่านก็มาอยู่เมืองริมหั้นก่อน ถึงปีเปิกใจ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ต่ำ เจ้าฟ้าเมืองคองก็ลงมาทวยหาพระนาซ้ายที่บ้านข้างฟ้าหั้นแล้ว ท่านก็มีบังคับแก่พระนาซ้ายหื้อปกป่าวคนทั้งหลายตั้งบ้านแปงเมืองสร้างเหมือนแปงฝายเยี่ยะไรท่านถ้าผู้ใดเป็นเจ้าไร เจ้านา ท้าวพระยาเรียกร้องแล้วบมาถ้าผู้ใดมีกำลังมาสร้างมาแปงจักหื้อผู้นั้นบหื้อเจ้าของเก่าอันบมาทำการนั้นมาโจทจาเอาได้กรุณาฉนั้น เมื่อนั้นคนทั้งหลายก็มาคิดสร้างแปงไรนาตามอาชญาชู่ประการหั้นแล ถึงปีกาบสะง่า จุลศักราชได้ ๑๐๗๖ ตัว ท่านก็ถึงแก่กรรมไปในเมืองน่านที่นั้นวันนั้นแลเจ้าฟ้าเมืองคองท่านกินเมืองน่านหั้นได้ ปีหั้นแล ได้ เช่นท้าวก่อนแล ในศักราชนั้นสิ่งเดียวคือปีกาบสะง่านั้นพระมหากษัตริย์เมืองอังวะก็หื้อเจ้าฟ้ามวยซา ลงมาแต่งเมืองน่านแทนหั้นแล เจ้าฟ้ามวยซา ท่านได้เป็นเจ้าแต่งเมืองน่านแล้วท่านก็พร้อมกับพระนาซ้ายและพระธรรมสังฆะมังหลายสร้างแปงแกนธาตุเจ้าคือต่อแกนธาตุและแปงเก็งขึ้นใส่ ๗ ใบในปีรวายสัน เดือน ๘

เจ้าพระยาหลวงตินมทวงศ์เมืองเชียงใหม่มาเป็นต้นวงศ์เจ้าเมืองน่าน

เพ็ง เม็ง วันอังคารวันไทยกาศเส็ดนั้นหั้นแล เจ้าฟ้ามวยซาท่านได้มาอยู่เป็นเจ้ากินเมืองน่านได้ ๓ ปีก็ถึงแก่กรรมไปในปีรวายสัน จุลศักราชได้ ๑๐๗๘ ตัวนั้นแล ได้ ๔๙ เช่นท้าวแล เจ้าฟ้ามวยซาเสี้ยงกรรมไปแล้ว มหากษัตริย์เจ้าอังวะมีอะมินต่อ ลงมาว่าหื้อพระนาซ้ายได้ครองบ้านเมืองต่อไปก็ยกชื่อขึ้นหื้อเป็นพระนาขวา หั้นแลพระนาขวา ท่านได้กินเมืองก็ในปีรวายสัน จุลศักราชได้ ๑๐๗๘ ตัวนั้นแล ท่านได้กินเมืองแล้วก็พร้อมเพรียงกับท้าวขุนบ้านเมืองทั้งมวลสร้างแปงยังพระหารวัดพุททอง ครั้นสร้างลูกแล้วบรมลแล้วก็กระทำเบิกบายฉลองทานบรมลแล้วพระนาขวาท่านก็หื้อช่างแต่้ม แต่้มรูปตัวท่านไว้ที่ฝาปางเอกวิหารหั้นเพื่อไว้หื้อสาคัตตะแก่คนทั้งหลายภายหน้าหั้นแล ลุนนั้นมาถึงปีรวายสะง่า สกราชได้ ๑๐๘๘ ตัวนั้นท่านก็มาพิจารณาว่าเมืองน่านนี้หาเจ้าบได้พระนาขวาก็จึงพร้อมไปด้วยท้าวขุนทั้งหลายไปขอเชิญเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่มาเป็นเจ้ากินเมืองน่านนั้นแล เมื่อนั้นเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนก็พร้อมกันไปเฝ้ามหากษัตริย์อังวะไหว้สาตามพระนาขวาหากมาขอเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปเป็นเจ้ากินเมืองน่านนั้นชู่ประการแล้วเมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็บงอะมินต่ออนุญาตหื้อเมืองเชียงแสนเอาเจ้าพระยาตินเมืองเชียงใหม่ไปกินเมืองน่านหั้นแล พระนาขวาคือน้อยอินทร์บ้าน

ฝ่ายแก้วนั้นท่านได้กินเมืองน่านได้ ๑๑ ปีแล้วปงเมืองหื้อ เจ้าพระยาติน กินเมืองต่อไปหั้นแล ได้ ๕๐ เช่นท้าวแล เจ้าพระยาหลวงตินมหารวงศ์ เมืองเชียงใหม่ได้มาเป็นเจ้ากินเมืองน่านก็ในปิรวายสะง่า จุลศกราชได้ ๑๐๘๘ ตัว เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เม็ง วันจันทร์ไทย เมืองเหม้า ท่านก็เข้ามาอยู่เสวยเมืองน่านวันนั้นแล ท่านอยู่เสวยเมืองบ่านเท่าใด พระนาขวามีความคิดใหม่กินแห่งจักคิดพื้นเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ว่าฉนั้น บ่ทันคิดคิดสักคำเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ ท่านก็ได้ทราบรู้เสียก่อนแล้วท่านก็ร้องเรียกเอาตัวพระนาขวามาถามดูตัวพระนาขวา นาขวาก็บรู๊ที่ว่าชะใดเพราะตัวได้คิดผิดเสียแล้ว เจ้าหลวงตินท่านก็กรณาต่อพระนาขวา ว่าเดิมแต่ต้นแรก ตัวพระนาขวาก็ได้เป็นผู้เก็บบรมไพรไทยสร้างบ้านแปงเมือง ท่านก็ได้เป็นเจ้าเมืองน่านที่นี้แล้ว ท่านจึงคิดราฟังว่าเมืองน่านนี้หาเจ้าบ่ได้ ท่านจึงไปรารณาเชิญเอาเรามาเป็นเจ้ากินเมืองน่านที่นี้ บัดนี้ท่านพ้อยจักคิดพื้นต่อเราเป็นเจ้านั้นบ่ถ้าคิดแล จักเสียข้าไพรไทยเสียบ่ตายแลตั้งตัวเราเป็นเจ้าก็จักถอยลาคืนเมื่อหาบ้านหาเมืองก่อนแล ตั้งตัวพระนาขวาก็จุงเป็นเจ้ากินเมืองน่านที่นี้เทอะเราก็บ่ได้มาข่มเหงเตงแพ้มาลู่ซึ่งเอาบ้านเมืองท่านบ่มีท่านหากไปขอเอาเรามา เราก้มาตามคำคิดพระนาขวานั้นแลท่านก็กรณาต่อตัวพระนาขวาฉนั้นแล้ว เมื่อนั้นตัวพระนาขวา

พระนาขวาฆ่าตัวตาย เชื้อวงศ์เจ้าพระยาหลวงติน

ก็มีความสะดุ้งตกใจกลัวด้วยเดชานุภาพอำนาจแห่งท่านจักคิดอยู่สืบต่อไปได้ จึงจับเอาสีนาดไปอมปากกล้องสีนาดได้ยั้งฆ่าตัวตายยังโห่งเชียงแลงหั้นแล เจ้าหลวงตินมหารวงศ์แต่เมื่อท่านลูกเชียงใหม่มาเสวยเมืองหัวที่วันนั้น ท่านก็มาแต่ท่านตนเดียวและเสนาบ่าวไพร่ตามสมควรตั้งมเหสีเทวียังบ่เอามาเพื่อท่านมาอยู่เสวยเมืองแล้วก็มาเอานางยอดบ้านนาปังมาเป็นมเหสีเทวีก่อนหั้นแล ตั้งมเหสีเทวีเมืองเชียงใหม่นี้มีลูกกับเจ้าหลวงติน ชาย ๓ หญิง ๑ บุตรชายที่ ชื่อ เจ้าอริยวงศ์ห้วนที่อก บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้ามังแล บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้ารินทร์ บุตรหญิง ๑ ชื่อ เจ้านางเทพ แล เจ้า ๔ คนนี้มาทวยหาพ่อเมื่อลุนแล เจ้าหลวงตินมหารวงศ์ ท่านเอานางยอดมาเป็นมเหสีนั้นก็มลูกหญิง ๓ บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้านางมะลิมะลา บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อเจ้านางยอดมโนรา บุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ เจ้านางคำขามี ๓ พี่น้องแล เจ้าอริยวงศ์ห้วนที่อก นั้นท่านเอาเมียเมืองเชียงใหม่ โพนนั้นก็มีบุตรชาย ๖ คนแล บุตรที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานจันทขโชาติ เจ้ามกลวรยศ ก็ว่าบุตรที่ ๒ ชื่อ เจ้าวิฑูร เจ้านาขวา ก็ว่า บุตรที่ ๓ ชื่อ เจ้าเทพิน บุตรที่ ๔ ชื่อ เจ้าน้อยด้อย บุตรที่ ๕ ชื่อ เจ้าหนานสม บุตรที่ ๖ ชื่อเจ้าหนานมหารวงศ์ มี ๖ คนพี่น้อง มาทวยหาพ่อเมื่อลุนแล ตั้งเจ้าอริยวงศ์ห้วนที่อก นั้นท่านมาทวยหาเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ ตนพ่อนั้นก็เอานางเมืองรามมาเป็นเมียก็เกิดได้ลูก ๓ ชาย บุตรชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าขวา บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าชัย บุตรที่ ๓ ชื่อเจ้าสมณะ มี ๓ คนพี่น้องแล เจ้ามังแลเอาเมียมีลูกหญิง ๑ ชาย ๑ บุตรหญิงชื่อ นางศรีหมางา บุตรชาย ชื่อ เจ้าหนานมหารวงศ์ มี ๒ คนพี่น้องแล เจ้ารินทร์เอาเจ้านางพิมพาลูกเจ้านางเทพนั้นมีลูกด้วยกันชาย ๑ หญิง ๑ บุตรหญิงชื่อ เจ้านางสุคันธา บุตรชาย ๑ ชื่อ ทูนายนาคนเสน มี พี่น้องแล เจ้านางเทพนั้นเอาเจ้าไชยราชา เจ้าไชยราชานั้นเป็นหลานเจ้าหลวงติน ลูกเมืองเชียงใหม่มาทวยหาเมียลูกด้วยกัน ชาย ๓ หญิง ๔ บุตรชายที่ ๑ ชื่อเจ้านายอ้าย บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าสุทธะ บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้ามน บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้านางพิมพา บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ เจ้านางโนชา บุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ เจ้านางเลิศแล บุตรหญิงที่ ๔ ชื่อ เจ้านางศรีแก้วมี ๗ พี่น้องแล เจ้านายอายนั้นเอาเจ้านางคำขาลูกเจ้าหลวงตินมีลูกด้วยกัน ชาย ๑ ชื่อ เจ้าน้อยวงศ์ เจ้าสุทธะเอาเมียเป็นเชื้อตระกูลแลมี เมียชื่อ นางกรรณิกามีบุตรด้วยกัน ชาย ๑ ชื่อ เจ้าน้อยอัทธวรปัญญา ตนเป็นเจ้าฟ้านั้นแล เจ้า

มโน คนถ้วน ๓ เอาเมียเมืองเชิงมีลูกด้วยกัน ชาย ๑ หญิง ๑ บุตรชายชื่อเจ้าสุริยกลางเวียง บุตรหญิงชื่อ นางคำปิวแล เจ้านางพิมพาผู้เป็นลูกเจ้านางเทพนั้นเอาเจ้ารินทรลูกเจ้าหลวงดินมีลูกด้วยกัน ๒ คนแล้วก็ร้างเจ้ารินทรเสียไปเอาผิวใหม่เป็นผีกะพี่น้องตระกูลห้ามบ่ฟังมีบุตรด้วยกันชายหนึ่งชื่อ นายน้อยคนธา นายน้อยคนธาขึ้นถึงวัยอันขึ้นใหญ่มาแล้วก็เป็นผู้แข็งแรงกล้าหาญด้วยการสงครามหั้นแล ครั้นว่ามันเสี่ยงกรรมไปแล้วก็มาเป็นผีร้ายอยู่กับหอหลวงปรากฏออกชื่อว่า คนธาสามตา ว่าอันแล เจ้านางโนชาและเจ้านางศรีแก้ว ๒ คนนี้มีลูกแล เจ้านางเลิศนั้นเอาเจ้ามหาพรหมเมืองเชิง มีลูกด้วยกัน หญิง ๓ ชาย ๕ บุตรชายที่ ๑ ชื่อเจ้ามหาวงศ์ ตนนี้ภายหลังได้กินเมืองน่าน บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าเมืองแก้ว บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าพิมพิสาร บุตรชายที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานวุฒณะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเชิงแล บุตรชายที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยช่อฟ้าแล บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้านางอุบลวรรณ บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ เจ้านางศรีวรรณ บุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ เจ้านางจันทิมา เครื่องนี้กว้างขวางนักแล ลูกเจ้าอริยวงศ์ห้วนที่อก ลูกนางเมืองราม คนถ้วน ๓ นั้นชื่อ เจ้าสมณะ ตนนั้นได้เป็นเจ้าเมืองน่านแล ลูกท่านชื่อเจ้าอชิตวงศ์ ตนนี้ภายหลังก็ได้เป็นเจ้าเมืองน่าน เจ้าอชิตวงศ์ท่านมีน้องต่างมารดา ๒ คน คนพี่ชื่อ เจ้าหนานชายแก้ว ตนน้องชื่อเจ้าบุษร เจ้าบุษร ภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองแก่นแล บุตรหญิง ๑ ชื่อ นายแพงเมือง บุตรเจ้าสุทธะ ตนชื่อ เจ้าอัครวิญญู นั้นท่านได้เป็นเจ้ากินเมืองน่าน คนถ้วน ๗ แล เมียท่านที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าคำน้อยเป็นเชื้อตระกูลเดิม คือ พระยาหาญนั้นแล มีบุตรกับเจ้าฟ้า ชาย ๒ หญิง ๓ ชายที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหายศ ตนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าราชวงศ์แล้วก็ได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านคนถ้วน ๙ นั้นแลบุตรชายที่ ๒ เสียกรรมไปบุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าปัทมาดี บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ามี บุตรหญิงที่ ๓ แม่เจ้าหล้า แม่เจ้าแก้วแก้วแล เมียที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าแวน เป็นเชื้อเชียงแสน มีบุตรหญิง ๑ ชาย ๖ บุตรหญิงชื่อแม่เจ้าศรีวรรณแล บุตรชายที่ ๑ ชื่อ เจ้ากงแก้ว บุตรชายที่ ๒ ชื่อแสงเมือง บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าคำฤา บุตรชายที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานมหาวงศ์ ตนนี้ได้เป็นเจ้าวังขวาแล้วก็ได้เป็นเจ้าหอหน้า ตนไปเสี่ยงกรรมที่นครสวรรค์นั้นแล บุตรชายที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยฮ้าย บุตรชายที่ ๖ ชื่อ เจ้าหนานนัญไชย แล เมียที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าชอดแก้ว ผู้นี้มีลูกแล เมียที่ ๔ ชื่อแม่เจ้าชันแก้ว ผู้นี้เป็นเชื้อเจ้าเมืองเชียงแขงคือเป็นลูกเจ้าฟ้าแวน เมืองเชียงแขง แล มีบุตรชาย ชื่อ เจ้าน้อยอนันตยศ ตนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้ากินเมืองน่าน คนถ้วน ๑๒ ปรากฏพระทรงนามชื่อว่า เจ้านันทวรฤทธิเดชา เจ้าพระมหาชีวิต นั้นแล บุตรหญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้าต่อม มี ๒ พี่น้องแล แม่เจ้าศรีวรรณนั้นก็เอาเจ้ามหายศเป็นเชื้อเชียงของ มีบุตรด้วยกัน หญิง ๕ ชาย ๔ บุตรชายที่ ๑ เจ้าหนานเทพ บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าจันทะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าวังขวา บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าหนานมหาไชย บุตรชายที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์แล บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าสุพรรณ บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าภรณิกบุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าสุธรรมา บุตรหญิงที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าคำแพง บุตรหญิงที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้ายอดหล้า ผู้นี้ได้เป็นเมียองค์เป็นเจ้าเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตนเสวยเมืองน่านคนถ้วน ๑๓ นั้นแล บุตรเจ้านางเลิศ ตนที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์ นั้นได้เป็นเจ้าเสวยเมืองน่าน คนถ้วน ๑๑ นั้นแล เมียท่านนั้นจักโขบอกกายหน้าพื้นแล บุตรเจ้านางเลิศที่ ๒ ชื่อเจ้าเมืองแก้ว ตนนี้เอาเมียเชียงลม มีบุตรชื่อ เจ้าหนานมหายศ บุตรชายเจ้านางเลิศที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยสารตนนี้ล่องไป บุตรชายเจ้านางเลิศที่ ๔ ชื่อเจ้าหนานวุฒณะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเชิง บุตรชายเจ้านางเลิศที่ ๕ ชื่อเจ้าสุริยช่อฟ้า ตนนี้เอาแม่เจ้าหล้าลูกเจ้าฟ้ามีลูกชื่อ เจ้าน้อยกิตติยศ แล บุตรหญิงเจ้านางเลิศที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าอุบลวรรณ แม่เจ้าอุบลวรรณมีลูกชาย ๑ ชื่อ เจ้าพระเมืองน้อย บุตรหญิงเจ้านางเลิศที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าศรีวรรณ แม่เจ้าศรีวรรณ เอาเจ้าสุริยกลางเวียง มีบุตรด้วยกัน ๒ หญิง คือ เจ้ายอดติลา และเจ้าเปียบบุตรหญิงเจ้านาง

เลิศที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าจันทิมา ผู้นี้เอาเจ้าน้อยกลาง มีลูกกับกันชาย ๑ ชื่อ เจ้าจันทะ แล เครื่องนี้ กว้างขวางนักแล เป็นเครื่องเจ้ามหาพรหมเมืองเชิงและเจ้านางเลิศทั้งมวลแล เครื่องเจ้าอริยวงศ์ห้วนที่ ออก นั้นลูกท่านเมืองเชียงใหม่ที่ ๑ ชื่อ เจ้าจันทปโชต ตนนี้ภายหลังก็ได้เป็นเจ้าพระยาน่าน ตน ถ้วน ๖ ปรากฏพระทรงนามชื่อ เจ้ามงคลวรยศและเมียท่านที่ ๑ ชื่อ..... มีลูกชายชื่อเจ้าหนานพิงทา ฝ่ายแก้ว บุตรหญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้าเกียงคำ แล เมียท่านที่ ๒ ชื่อ..... มีลูกชายชื่อ เจ้าคำตัน หญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้า.... .. เมียเจ้าหลวงเชิง นั้นแล น้องเจ้ามงคลวรยศ ที่ ๑ ชื่อ เจ้าวิฑูร ตนนี้ได้เป็นเจ้านาขแล้ว ภายหลังก็ได้กินเมืองน่าน ตนถ้วน ๕ นั้นแล ท่านมีบุตรชาย ๑ ชื่อเจ้าน้อยอะตะและน้องเจ้ามงคลวร ยศ ที่ ๒ ชื่อ เจ้าเทพินทร์ เจ้าเทพินทร์มีบุตรชายได้เป็นเจ้าพระยารัตนหัวเมืองแก้วและบุตรหญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้าสังสร้อย และน้องเจ้ามงคลวรยศคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยตุ้ย เอาเมียบ้านแก้มเมืองปัวมีลูกกับ กัน ๒ ชาย ชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานยะ ชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานัญไชย ชื่อ ว่าเจ้าสม แล ตนนี้ได้เป็น เจ้าหอหนาน้องเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์ตนนี้เอาเมียเชื้อเชียงลม มีลูกชาย ๑ หญิง ๒ ชายชื่อว่า เจ้าน้อยชะวะนะ และหญิงที่ ๑ชื่อ แม่เจ้านันทา หญิงที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าใจคำ แล เจ้านันทา เอาผิวไพรมีลูกชื่อ น้อยเทพ และ นายทิพย์ดวง มี ๒ พี่น้องและนางใจคำเอาผิวไพรมีลูกชาย ๑ ชื่อ นายชมพู ลูกหญิง ๑ ชื่อ นางศรีโสภานุนี้ได้เป็นเมียเจ้าพระยารัตน แลอันนี้เป็นเครื่องเจ้าพระยาอริ ยวงศ์ห้วนที่ออก หมู่ลูกเมียท่านเมืองเชียงใหม่แล

เจ้าพระยาหลวงดินครองเมืองน่าน

เมืองต่างๆในล้านนาไทยแข็งเมืองต่อพม่า

อันนี้พอจากกล่าวในเชื้อตระกูลวงศ์เจ้าหลวงดินมหาวงศ์ เมืองเชียงใหม่อันได้มาเป็นเจ้า เสวยราชสมบัติในเมืองน่านที่นี้ ในสมัยนั้นนักปราชญ์เจ้าทั้งหลายเรียกว่าเป็นปฐมต้นแรกหันคำหนึ่ง ก่อนแลคิดว่าจักจบบอกไปเป็นหลายแง่ หลายเครื่องต่อต่อไปภายหน้านั้นแท้ก็เป็นอันกว้างขวางมากนัก แล เจ้าหลวงดินมหาวงศ์ท่านเสวยราชสมบัติในนครเมืองน่านได้ ๒๖ ปี คือมาถึงปีร่วงเม็ด เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ เม็ง วันพฤหัสบดี ท่านก็ถึงแก่กรรมไปสู่อุโลกหน้าวันนั้นหันแล ท่านเสวยกรรมไปแล้ว เจ้าอริยวงศ์ท่านก็ได้ครองเมืองแทนพ่อตนไปก่อนหันแล ถึงจุลศกราช ๑๑๑๕ ตัว ปีกำเร้าเจ้าอริยวงศ์ ท่านก็พร้อมกับด้วยหน่อขัตติยวงศาเสนาอามาตย์บ้านเมืองทั้งมวล ก็กระทำปลงศพเลิกซากส่งสะการ ท่านตั้งนามหันแลเรียกได้ชื่อว่าเช่นช้วงศาหนึ่งก่อนแล ด้ว่าจักนับแต่เช่นเจ้าขุนฟองโพ้นมานั้นก็ได้ ๕๑ เช่นตนกินเมืองแล อยู่มาถึงปีกาบเส็ดจุลศกราชได้ ๑๑๑๖ ตัว เดือน ๑ ขึ้น ๑๔ คำนั้นมังสามหลวงก็ ถืออะมินต่อจำสวนพระหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ มาปงเมืองน่านหื้อเจ้าอริยวงศ์ห้วนที่ออกตนลูกได้เป็น เจ้ากินเมืองน่านแทนพ่อไปหันแล ท่านเสวยเมืองได้ ปี คือปีกดสี จุลศกราชได้ ๑๑๒๒ ตัวนั้นเมือง ลานนาไทยทั้งหลายมีเมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เป็นต้นก็พร้อมกันคิดฟื้นฟูพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ หันแล

พม่ายกกองทัพมาตีล้านนาไทยและกรุงศรีอยุธยา

ครั้นถึงจุลศกราชได้ ๑๑๒๓ ตัว ปีร่วงไส้ ทัพมาน ๙ ไป ๙ ทัพมิโปะมะยะคามะณีเป็นไปชก มีกำลังหนึ่งหมื่นสามพันก็ยกกองทัพใหญ่ลงมา ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็มารอดเวียงเชียงใหม่หัน แลแล้วก็แหวดวังซังเอานานได้ เดือนปลาย ๑ วัน ก็ได้เวียงเชียงใหม่หันแล ครั้นว่ามานได้เมืองเชียงใหม่ แล้ว ม่าน ๓ ไป ๓ ทัพ ก็ยกมาเมืองนคร มาเมืองแพร่ มาเมืองน่าน มาตั้งทัพอยู่หัวเวียงแล้วลวดรั้ง

พระราชอยู่แล้วก็เก็บเอาเงิน ค่าเกล้า ค่าหัว คู่ผิวเมียไหนเก็บเอาเงิน ๕๐๐ ค่าบาทหั้นแล ครั้นอยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๒๔ ตัว ปีเต่าสะง่า เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ม่าน ๓ โป้ ๓ ทัพ ก็ยกหนีเมื่อเมืองอังวะ หั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๒๕ ตัวปีก่าเม็ดนั้น ม่าน ๔ โป้ ๔ ทัพ มีกำลัง ๔๐๐๐ ก็ยกกองทัพพามามีไปมหามังคละทกคี่เป็นโป้ชก มาจัดเอากำลังลานนาไทยทั้งมวลได้แล้วก็ยกกองทัพไปปราบผจญเอาเมืองหลวงพระบางก็ได้หั้นแลถึงเดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ทัพม่านก็ยกจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งอยู่ตีนวัดหลวงลำปาง เมืองนคร ลวตรังพระราชอยู่ที่นั่นก็ขับเอากำลังในลานนาไทย ๕๗ เมืองได้แล้วรอดเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศกราช ๑๑๒๖ ตัว ปีกาบสัน นั้นทัพม่านและลานนาไทยทั้งมวลก็ยกลงไปเมืองอโยธยาหั้นแล ฝ่ายเมืองน่านนั้นเจ้าหลวงอริยวงศ์ก็แต่งหื้อเจ้านายอ้าย ตนเป็นหลานคุมกองทัพไปตามเมืองลำนาแซ้งเมืองต่อพม่าไปมหามังคละทกคี่ไปเมืองใต้หั้นแล ในกาลยามนั้นเมืองลานนาทั้งมวลนั้น ม่านทั้งหลายก็เท่าหัวม้าเข้าหาง ม้าออกมาจนควรีปรับไหมกินเบี้ย กินเงินและชกลากเอาลูกร้างหลานสาวชาวบ้านเมืองครั้นว่าได้แล้วก็เอาหนีไปกระทำฉนั้นชู้บ้านชู้เมืองหั้นแล อยู่มาถึงศกราชได้ ๑๑๒๗ ตัว ปีดับเร้านั้นท้าวพระยาเจ้านายบ้านเมืองทั้งเมืองในลานนาไทยทั้งมวลบ่อาจจกอดขามได้ ก็ซ้าพร้อมกันพื้นม่านแถมชู้บ้านชู้เมือง เมื่อลุนหลังเจ้านายอ้ายไปราชการเมืองใต้นั้นแลอยู่มารอดถึงปีรวายเส็ด จุลศกราชได้ ๑๑๒๘ ตัว ปีรวายเส็ดม่านไปมหาภัยกษ รู้ว่าเมืองลานนาไทยทั้งมวลพลิกพื้นแถมก็ยกกองทัพออกจากเมืองลาวมาเดือน ๑๑ ลง ๑๑ ค่ำ มารอดปากงาวเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ยั้งทัพอยู่ที่นั่นแล ฝ่ายเจ้าหลวงอริยวงศ์เมืองน่านก็ได้จัดกำลังศึกแล้วก็ยกกองทัพขึ้นรบม่านที่ปากงาวเหนือเวียงน่านนั้น ม่านก็แตกพ่ายหนีไปหั้นแล ในกาลนั้นมหาภษัตริย์อังวะได้รู้ว่าลานนาไทยทั้งมวลพลิกพื้นฉนั้นแล้ว อยู่มารอดจุลศกราชได้ ๑๑๒๙ ตัว ปีเมืองไค้ ก็แต่งหื้อโป้แสะหงวนคี่เป็นโป้ชก มีกำลังหนึ่งหมื่นยกทัพขึ้นมารอดเชียงใหม่เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ยามนั้นพระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่และพระเมืองไชยลำพูนก็กวาดเอาไพร่ไทยในเมืองเชียงใหม่และลำพูนมีกำลังสามพันก็เอาข้ามอยู่ในเวียงลำพูนที่นั่นหั้นแล เมื่อนั้นม่านก็ยกมา

เมืองลำพูนแตก พม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ หื้อตีเมืองอังวะ

แวดวังซังเอาแต่วันเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ รอดเดือน ๔ ลง ๑๔ ค่ำ เม็งวันพฤหัสบดี ยามสู่งแจ้งเวียงลำพูนก็แตกแล ม่านก็จับเอาพระยาจำบ้านเชียงใหม่หั้นแล ตั้งตัวพระเมืองไชยเมืองลำพูนนั้นก็ออกหนีไปพ้นไป เข้าไปสู่เมืองหื้อตราบถึงบัดนี้แล ครั้นว่าม่านได้เวียงลำพูนแล้วก็ยกกองทัพเข้ามานครเมืองแพร์ เมืองน่าน มาถึงเมืองน่านเดือน ๕ ลง ๑ ค่ำ เมืองน่านก็พ่ายหนีไปเมืองลาว อยู่เมืองลาวได้พรรษา ๑ ถึงปีเปิกใจ จุลศกราชได้ ๑๑๓๐ ตัว ก็คืนมาตั้งอยู่เมืองน่านดั่งเก่าหั้นแล ตั้งเจ้านายอ้ายตนเป็นหลานอันไปเอาราชการในเมืองใต้ ทวยม่านนั้น ม่านก็ตีเอาเมืองใต้ได้ในจุลศกราช ๑๑๒๙ ตัว ปีเมืองใต้นั้นแล ครั้นว่าม่านได้เมืองใต้แล้วม่านก็เอาเจ้าฟ้าดอกเดื่อ อันเป็นเจ้าเมืองใต้ขึ้นเมื่อเมืองอังวะโพ้นหั้นแล เมื่อทางเมาะตะมะท่าหวายแล ตั้งตัวเจ้านายอ้ายนั้นก็เอาติดตามทวยม่านเมื่อทางเส้นนั้นแล ครั้นเมื่อถึงเมืองอังวะแล้วเจ้านายอ้ายก็ได้กราบทูลมหาภษัตริย์เมืองอังวะนั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวคือปีเมืองไค้ นั้นหื้อก็ยกกองทัพใหญ่ลงมามีกำลังเก้าหมื่นว่าจักรบเอาเมืองอังวะลงมารอดเมืองแสนหวีฟ้าหั้น ยามนั้นมหาภษัตริย์อังวะจึงกรุณาหื้อเจ้านายอ้ายเมืองน่านว่าฉนั้น เจ้านายอ้ายได้มาประสบพบราชการพระองค์เราฉนั้น หื้อเจ้านายอ้ายได้เอาราชการพระองค์อกรบศึกหื้อก่อนเทอะว่าอัน เมื่อนั้นเจ้านายอ้ายก็อกรบศึกหื้อกับด้วยหมู่โป้ ทัพทั้งหลายหื้อก็แตกพ่ายหนีแล้วก็ไล่เลยศึกหื้อไปถึงชัวเหล็ก ชัวทองโพ้นแล้วจึงได้กลับลงมาราบทูลมหาภษัตริย์เจ้าจึงปงอะมินต่อจำสวน หื้อ

เจ้านายอ้ายได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านแล้ว ส่วนว่าเจ้านายอ้ายครั้งนี้ได้รับอะมิตต่อแล้วก็ทูลลาจาก กษัตริย์เจ้าเมืองอังวะลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๑ ในจุลศักราช ๑๑๓๐ ตัว ปีเปิกใจ นั้นแลเจ้าอริยวงศ์ ท่านได้เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าเมืองน่านนานได้ ๕ ปีแล้วก็ได้ปงเมืองหื้อเจ้านายอ้ายตนเป็นหลานได้ กินแทนตนในจุลศักราช ๑๑๓๐ ตัว ปีเปิกใจ เดือน ๑๐ ลง ๘ คำ นั้นหั้นแล ได้ ๒ ชั่วโมงศาก่อนแล ฆิ นับแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปถมต้นนั้นก็ได้ ๕๒ ชั่วโมง เช่นเจ้าตนกินเมืองแล เจ้านายอ้ายท่านได้เป็นเจ้าอยู่ เสวยราชสมบัติเป็นเจ้ากินเมืองน่านนานได้ เดือนก็ได้ไปเอาราชาการเมืองลาว ครั้นไปรอดถึงบ้านโกที่ นั้นท่านก็บังเกิดพยาธิโรคปัจจุบันแล้วก็ลวดเสี้ยงแก่อสัญกรรมตายไปในบ้านโกที่นั้นวันนั้นแลได้ ๓ ชั่วโมงศาก่อนแล นับตั้งแต่ปถมต้นคือเจ้าขุนฟองมานั้นก็ได้ ๕๓ ชั่วโมง เช่นเจ้าตนกินเมืองแล อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๓๑ ตัวเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ คำ มังสามหลวงก็ถืออะมิตต่อ ลงมาปงเมืองน่านหื้อเจ้าหนานมโนรสตน นื่องเจ้านายอ้ายหื้อเป็นเจ้ากินเมืองน่านแทนหั้นแลเจ้าหนานมโนรสท่านได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านนาน ได้ ๖ ปี มาถึงปีกาบสะง่า จุลศักราชได้ ๑๑๓๖ ตัวนั้นพระยาจำบ้านเชียงใหม่และพม่าพ่ายเมือง ล้านนา

พระยาลำพูน พระยานคร ก็เอากันพื้นพินม่านอันอยู่ยังเมืองเชียงใหม่นี้ก็ใช้ไปขอเอากำลังเมือง งอโยธิยาขึ้นมารบม่าน ไปมวยหวานและชะคาย อันอยู่ยังเมืองเชียงใหม่นั้นแล ม่านก็แตกหนีไปแล กาลยามนั้นเจ้าวิฑูรคือเจ้านาชาลูกเจ้าอริยวงศ์นั้นก็ไปเอาการม่านในเมืองเชียงใหม่นี้ ชาวไตก็ได้เจ้า น้อยวิฑูรในเวียงเชียงใหม่นี้แล้วก็เอาลงไปเมืองนครแล้วชาวไตก็ตั้งเจ้าน้อยวิฑูรตนนั้นหื้อเป็นเจ้า กินเมืองน่านก็ในจุลศักราช ๑๑๓๖ ตัว ปีกาบสะง่านั้นแล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ คำ ก็มารอดเมืองน่าน หั้นแล ครั้นเจ้าวิฑูรมารอดถึงเมืองน่านแล้วอาชญาเจ้าหลวงมโนรสท่านก็ปงเมืองน่านทั้งมวลหื้อเจ้า วิฑูรได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านขึ้นแล ในปีนั้นสกราชนั้นเดือน ๕ นั้นแล เจ้าหลวงมโนท่านได้เสวยราช สมบัติเป็นเจ้ากินเมืองได้ ๖ ปีก็ปง เมืองหื้อเจ้าวิฑูรก่อนนั้นแล ได้ เช่นวงศาก่อนแล นับแต่เจ้าขุน ฟองได้ ๕๔ เช่นท้าวกินเมืองแล เจ้าวิฑูรท่านได้เป็นเจ้าเสวยราชสมบัติแล้วในปีนั้นเดือน ๗ ขึ้นคำหนึ่ง ม่านก็ยกกองทัพลงมาทางศาลาปากงาวแล ยามนั้นเมืองน่านเจ้าหลวงวิฑูรก็ปงปานเอาครอบครัวไพร่ ไทยหนีลงไปตั้งอยู่บ้านชะลิมท่าปลาที่นั้นแล้วก็ยกเอากำลังขึ้นมารบม่านยังเวียงน่านหั้นแล ม่านก็ แตกหนีไปหั้นแล อยู่มาถึงสกราชได้ ๑๑๓๗ ตัว ปีดับเม็ด อาชญาเจ้าตนชื่ออริยวงศ์และเจ้าหลวงวิฑูร ตนลูกก็ยกเอาครอบครัวและไพร่ไทยหนีจากบ้าน

กรุงศรีอยุธยาตีเมืองจันทบุรีได้

ชะลิม ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านนาพังที่นั้นพระราชหนึ่งแล้วเจ้าหลวงวิฑูรตนเป็นลูกก็เข้าไปเมืองนคร แล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๖ ลง ๖ คำเจ้าอริยวงศ์ตนพอนั้นก็พาเอาเจ้าจันทโขตและไพร่ไทย ครอบครัวลูกเมียหนีจากบ้านนาพังไปตั้งอยู่เมืองจันทบุรี โพนลุนหลังเจ้าหลวงวิฑูรตนลูกไปเมืองนคร นั้นแล ถึงจุลศักราชได้ ๑๑๔๑ ตัว ปีกัดไต้นั้นเมืองอโยธียาก็ยกเอากองทัพใหญ่ขึ้นมารบเอาเมือง จันทบุรีนั้นแล ถึงเดือน ๑๒ ลง ๔ คำเวียงจันทบุรีก็แตกหั้นแลตั้งพระมหากษัตริย์เจ้าเวียงจันทน์นั้นก็ หนีไปเมืองแควหั้นแล ชาวไตก็ได้ลูกเจ้าเมืองจันทบุรีผู้ ๑ ชื่อ เจ้านันทเสนกับลูกสาวมหากษัตริย์ เวียงจันทน์ผู้ ๑ ชื่อ นางเชียวค้อมแล ไพร่ไทยทั้งหลายเอาลงไปเมืองไตโพ้นหั้นแล ยามนั้นเจ้าอริยวงศ์ ตนเป็นพ่อเจ้าหลวงวิฑูรและไพร่ไทยชวามานซึ่งอันติดตามท่านไปอยู่เมืองจันทบุรีนั้นชาวไตก็กวาดเอา ลงไปเมืองไตนับเลียงหั้นแล อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๔๓ ตัวปีร่วงเป่า เดือน ๓ ลงคำหนึ่งวันเสาร์ เจ้าพระยาอริยวงศ์ตนเป็นพ่อเจ้าหลวงวิฑูรก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปในเมืองไตที่นั้นหั้นแล ที่นี้จักจา

ด้วยเจ้ามโนก่อนแล ครั้นว่าปวงเมืองหื้อเจ้าหลวงวิฑูรแล้วท่านก็หนีไปอยู่เมืองแพร่แล้วก็กลับคืนมาอยู่บ้านข้างผ้าที่นั่นได้ปีหนึ่ง ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๓๙ ตัวปีเมืองเร้า เดือน ๗ ลง ๑๔ ค่ำ วันศุกร์เจ้ามโนท่านก็หนีไป ตั้งอยู่เมืองลาวนาตาลหันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเจ้าหลวงวิฑูร ครั้นท่านลูกนครมาถึงเมืองน่านแล้วก็ขึ้นเมื่อตั้งอยู่เมืองอวนที่นั่นได้ปี ๑ ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๔๐ ตัว ปีเปิกเส็ด พระยานครก็ยกเอากองทัพมาตั้งอยู่เมืองงั่วที่นั่นว่าพระยาวิฑูรตั้งอยู่ในราชสัจจามหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ว่าฉนั้นนั้นก็ใช้ไปร้องเรียกลงมาเมืองงั่วหันแล ครั้นพระยาวิฑูรลงมาถึงเมืองงั่วแล้วพระยาภิบาลเอาตัวเจ้าวิฑูรได้แล้วก็เอาใส่คาลงไปเมืองนครแล้วก็ส่งลงไปเมืองใต้ทั้งลูก ทั้งเมียหันแล พระยาวิฑูรท่านก็ลวดถึงอสัญกรรมตายไปในเมืองใต้ที่นั่นหันแล พระยาวิฑูรตนนั้น คือเจ้านาชาวตบเป็นน้องเจ้าจันทโชติ ตอนที่ ๒ คือลูกเจ้านางเมืองเชียงใหม่หันแล ตั้งเจ้าจันทโชติตนพี่ท่านนั้นก็ติดตามทวยเจ้าพระยาอริยวงศ์ตนพ่อหนีไปล้านช้างแล้วก็เลยลงเมืองใต้พันแล เจ้าพระยาวิฑูรท่านได้เป็นเจ้าเสวยเมืองน่านนานได้ ๕ ปี ก็ได้หนีจากเมืองไปพันในจุลศกราชได้ ๑๑๔๐ ตัวปีเปิกเส็ดนั้นหันแลได้ ๕ เช่นช่วงศา ก่อนแล ผิดกันนับตั้งแต่เจ้าขุนฟองมานั้นก็ได้ ๕ เช่นตนกินเมืองแล ในกาลยามนั้นเมืองลานนาไทยกับหมั้นบ่เที่ยงสักบ้านสักเมืองแล ตั้งเมืองน่านเราเป็นอันเปล่าห่างสูญเสียหาท้าวพระยาบ่ได้แลในสกราชนั้นสิ่งเดียว เจ้าพระยามโนท่านก็ยกเอาครัวลูกเมีย

ทัพพม่าและพระยายองตีเมืองน่านได้

หนีจากนาตาลเมืองลาวออกมาตั้งอยู่เมืองงั่วที่นั่นได้ปี ๑ ถึงจุลศกราช ๑๑๔๑ ตัว ปีกำไค้เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ พระยาสุวรรณโลก พระยานคร ก็ยกกองทัพเข้ามาถึงเมืองงั่วที่นั่น พระยาสุวรรณโลกก็ว่าจักกวาดเอาครัวเมืองน่านลงไปไว้เมืองไค้บ่เลี้ยงว่าอันเจ้ามโนและพระยานครก็พร้อมกันพันพันพระยาสุวรรณโลกพระยาสุวรรณโลกก็ค้ำนพายหนีไปหันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียว เจ้ามโนก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยหนีจากเมืองงั่วขึ้นมาตั้งอยู่ตีนภูเพียงแห่งกั้ววันตกหันแล ท่านก็มาแผ้วถางยังวัดแห่งที่นั่นหื้อหมดไสติงามแล้วก็สร้างสืโบสถ์นั้นหื้อกว้างออกแถมห้อง ๑ หันแล ตั้งประตูโขงกำแพงพระธาตุเจ้ากั้ววันตกนั้นท่านก็หื้อลิตเทเสียวจักสร้างแปงก่อใหม่ว่าอันก็บ่หันได้สร้างเพื่อในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๖ ลง ๘ ค่ำ ทัพพม่าและพระยายองก็เข้ามาถึงเมืองน่านมาคุมเอาเมืองน่านได้แล้วก็กวาดเอาชวาน่านเมื่อไว้เชียงแสนหันแล ตั้งเจ้ามโนท่านก็ได้ยกเอาครัวลูกเมียหนีขึ้นเมื่ออยู่เชียงแสนในวันเดือน ๗ ลง ๖ ค่ำ จุลศกราช ๑๑๔๑ ตัว ปีกัคไค้หันแล อยู่มาถึงสกราช ๑๑๔๒ ตัว ปีกัคไค้ เดือน ๖ ลง ๑๑ ค่ำ พระยาจำบ้านเชียงใหม่และพระยานคร พระยาแพร่ ลาวเมืองหลวงพระบางก็ยกทัพขึ้นเมื่อตั้งอยู่สบกหันแล ฝ่ายเมืองเชียงแสนคือเจ้ามวยหวานเชียงแสน

เจ้าอัครวรปัญญาได้เป็นเจ้าเมืองน่าน

ก็ห้างรู้พลศึกต่อรบกับด้วยพระยานครเชียงใหม่หันน่านได้เดือนหนึ่งกำลังเมืองเชียงแสนบ่อาจจักต่อได้ ถึงเดือน ๗ ลง ๖ ค่ำวันจันทร์ยามเช้าเมืองเชียงแสนก็แตกถอยครอบครัวออกหนีขึ้นเมื่อตั้งอยู่เมืองภูเพียงหันแล ตั้งเจ้ามโนท่านก็ได้ยกเอาครัวไพร่ไทยลูกเมียหนีจากเชียงแสนไปตั้งอยู่เมืองภูเพียงพูนกับชาวเมืองเชียงแสนหันแล ท่านอยู่ที่นั่นได้พรรษาหนึ่งครั้นว่าออกพรรษาแล้วมานก็ขับหื้อเอาครอบครัวไพร่ไทยและชาวเมืองเชียงแสนทั้งหมดลงมาตั้งอยู่เชียงแสนหื้อเป็นบ้านเมืองเหมือนตั้งเก่าหันแล ยามนั้นอาชญาเจ้ามโนท่านก็ยกครอบครัวลงมาอยู่เชียงแสนในเวียงหันกับด้วยชาวบ้านชาวเมืองนั้นหันแล อยู่มาถึงจุลศกราช ๑๑๔๔ ตัว ปีเต้ายี เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ มานก็หื้ออาชญาเจ้ามโนท่านก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยชวาน่าน ชาวเซิง ทั้งหมดลงมาตั้งอยู่ในเมืองเซิงที่นั่นได้ ๓ ปีถึงปีกาบสี

จุลศกราชได้ ๑๑๔๖ ตัว เดือน ๘ ลง ๒ ค่ำ เม็งวันพฤหัสบดียามเที่ยงคืนเจ้ามโนท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปวันนั้นแล ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ก็กระทำส่งสะการท่านหันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเจ้ามวยหวานเชียงแสนก็ใช้มาเอาเจ้าอัครวรปัญญา ตนเป็นบุตรเจ้าสุทธะเป็นหลานเจ้ามโนที่เมืองเจียงนั้นขึ้นเมื่อเมืองเชียงแสนที่นั่นแล้วก็ปงเมืองน่านทั้งมวลหื้อเจ้าอัครวรปัญญาได้เป็นพระยาน่านหันแล ยามนั้นเจ้ามวยหวาน เชียงแสน จึงใช้แสนไชยปรการขึ้นเมื่อทูลมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะนั้นแล เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าอังวะจึงมีอะมินต่อจำสวนลงมาว่าหื้อเจ้าอัครวรปัญญาตนเป็นหลานหื้อได้เป็นพระยาน่านกินเมืองน่านหันแล เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้รับอะมินต่อจำสวนเป็นเจ้าเมืองน่านแล้วก็อยู่เมืองเจียงที่นั่นหันก่อนแล ในเมื่อสกราชได้ ๑๑๔๕ ตัว ปีกำเหมา นั้นเมืองน่านเราก็เป็นอันเปล่าห่างสูญเสียปมีท้าวพระยาอยู่รักษาแล ตั้งไพร่ไทยทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมืองนั้นก็พากันลี้ซิงมาอยู่ในป่าเถื่อนร้อมห้วยราวเขาหันแล ตั้งฝ่ายเจ้าตนมีอายุอันตกลงไปเมืองไต้้นั้นมหากษัตริย์เจ้าเมืองไต้ก็ตั้งเจ้านานจันทโภชิตตนเป็นลูกเจ้าอริยวงศ์นั้นหื้อเป็นเจ้าพระยามงคลวรยศแล้วก็หื้อขึ้นมาเป็นเจ้ากินเมืองน่านในจุลศกราช ๑๑๔๕ ตัว ปีกำเหมา เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ วันพฤหัสบดีท่านก็ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านท่าปลาที่นั่นหันแล อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๔๗ ตัว ปีดับไส้ มหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะก็ยกเอากองทัพใหญ่ลงมาว่าจัญยุทธกรรมเอาเมืองกรุงศรีอยุธยาที่กลงไปทางเกาะตะมะ ทำหวาย จึงแต่งหื้อพระครานมั่งคี่เป็นไปชกมีกำลังหนึ่งหมื่นลงมาทางลานนาไทยมารอดเมืองเชียงแสนเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ วันศุกร์ก็ยกกองทัพออกจากเชียงแสนมาถึงเมืองเจียงมาขับเอากำลังเมืองเจียงแล้วก็มาถึงเมืองน่าน เมืองแพร่ ฝ่ายเมือง

ทัพพม่าตีกรุงศรีอยุธยาไม่ได้

เชียงใหม่นคร ก็พร้อมกันเป็นอันเดียวแล ยามนั้นพระยาน่าน พระยาแพร่บู้สั ประบลวดน้อมตัวเป็นข่ามาน เมืองเถินก็น้อมเป็นข่ามานเสียหันแล ตั้งเชียงใหม่ นคร บ่น้อมมานก็ยกเอากองทัพเข้าแหวดวังซังเอาหันแล ยามนั้นกองทัพมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะอันลงมาทางเกาะตะมะ ทำหวาย นั้นบ่อาจต่อเมืองอยุธยาไต้ก็ค้ำนพ่ายหนีมาขึ้นเมื่อเมืองอังวะตั้งเก่าแล ตั้งฝ่ายเมืองลานนาไทยนี้ไปทัพพะครานมั่งคี่ก็กองเอานคร เชียงใหม่ ก็ไต้ครั้นรู้ว่าทัพฝ่ายมหากษัตริย์ลงไปเอาบได้ค้ำนคั้นเมื่อตั้งอันไปทัพพะครานมั่งคี่ก็เลิกถอยเอากองทัพมากวาดเอาถึงชาวแพร่ ชาวน่าน ขึ้นเมื่อไว้เมืองเชียงแสนนับเลียงหันแล อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๔๘ ตัวปีรวาย สะง่า เดือน ๘ ลง ๒ ค่ำ พระครานมั่งคี่ไปทัพยกกองทัพออกจากเมืองเชียงแสนหนีเมื่อเมืองอังวะนั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๕ เพ็ง พระยาแพร่ก็พร้อมไปด้วยหัวเมืองฝ่ายเหนือมีพระยายอง เป็นต้น ก็พินพินมานยังเวียงเชียงแสนที่นั่นตั้งตัวมวยหวานเชียงแสน ก็พ่ายหนี ก็พ่ายหนีลงมาเชียงรายพระยาเชียงรายก็จับได้ตัวมวยหวานแล้วก็ส่งลงไปนคร พระยานครก็ส่งตัวมวยหวานลงไปเมืองไต้ก็ลวดไปเสียเมืองไต้หันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวพระยานครก็ยกทัพขึ้นเมื่อตั้งอยู่เชียงแสนแล้วก็จับตัวพระยาแพร่ใส่ศาลงไปเมืองไต้หันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ขึ้น ๖ ค่ำมานก็

ประวัติเจ้าอัครวรปัญญา

ยกกองทัพใหญ่ขึ้นมาเมืองเชียงแสน ตั้งอยู่บ้านด้วยท่าแพนั้นแลยามนั้นพระยานครก็รับกวาดเอาครัวเมืองเชียงแสนลงมาเมืองเจียงแล้วก็หนีเมื่อเมืองนครหันแล ยามนั้นพระยายองก็เอาครัวหนีข้ามของไปตั้งอยู่เมืองพุกาที่นั่นหันแล ตั้งฝ่ายพระยาน่านและชาวเจียงทั้งมวลก็ค่อยเกาะกุมครอบครัวไพร่ไทยชาวน่านชาวเจียงทั้งมวลหนีออกจากเมืองเจียงลงมาในวันเดือนยี่ขึ้น ๑๓ ค่ำ มารอดเมืองน่าน

เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ มาตั้งอยู่บ้านที่คริมน้ำนานวันตกภูเพียงแซ่แห่งหั้นแล ยามนั้นเจ้าจันทปโชติคือเจ้า มงคลวรยศนั้นท่านก็ยังตั้งอยู่ท่าปลาหั้นแล ตั้งเจ้าสมณะตนเป็นน้องเจ้าพระยามงคลวรยศนั้นท่าน ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านคือ เวียงพ้อหั้นแล ยามนั้นเจ้าอัครวรปัญญาท่านก็พาท้าวขุนไพร่ไทยตามสมควรว่าจัก ลงไปไชหาเจ้าสมณะตนเป็นน้ำที่บ้านคือว่าฉนั้น ยามนั้นยังมีขุนผู้หนึ่งจักทนายเมื่อปุสสลักขณด้วยเจ้า อัครวรปัญญาจักลงไปไชนั้น ยามนั้นขุนเมื่อผู้หนึ่งจึงไหว้ห้ามบ่หื้อไปเทื่อเพราะออกเมื่อบตี ครั้นเจ้า จักลงไปหาน้ำในวันนี้แท้กลัวจักเกิดเหตุอันตรายแล้วอัน เมื่อนั้นท้าวขุนทั้งหลายไหว้ห้ามท่านฉนั้น ท่านก็บ่ฟังก็พาเอาท้าวขุนขี่เรือล่องลงไปหาเจ้าตนเป็นน้ำที่บ้านคือเวียงสาหั้นแล ยามนั้นเจ้าสมณะ ตนเป็นน้ำท่านก็ตีเหล็กอยู่เจ้าตนเป็นหลานก็เข้าไปหาเจ้าตนเป็นน้ำหั้นแล เจ้าตนเป็นน้ำ ครั้นว่าหั้น เจ้าตนหลานเข้าไปหาฉนั้นก็คิดใจว่ามันเป็นข้าเหนือ กูเป็นข้าใต้ฉนั้นมันจักมาเอากูก็บ่แฉงคิดฉนั้น แล้วก็จึงห้ามเจ้าตนหลานบ่หื้อเข้าไปหาห้ามถ้วน ๒ ที่ ๓ ที่ หั้นแลเมื่อนั้นตนเป็นหลานก็เอิ้นบอก กล่าวว้าข้าจักไปหาน้ำด้วยสวัสดิศบคิดพินด้วยประการใดแล้วอันแล้วเจ้าตนหลานก็ข้าเข้าไปใกล้เจ้า ตนน้ำแถมหั้นแลเมื่อนั้นเจ้าตนน้ำก็วัดจับได้ปืนก็ยิงเจ้าตนหลานถ้วน ๒ ที่ ๓ ที่ ก็บ่อกบ่ใหม่หั้นแล เจ้าตนหลานหั้นเจ้าตนน้ำกระทำแก่ตนฉนั้นก็วัดจับได้หอกก็ไล่เจ้าตนน้ำ เจ้าตนเป็นน้ำบ่อาจจักทน อยู่ได้ก็แล่นหนีไปทั้งวังคือน้ำนานในขณะนั้นมิบ่าวเจ้าตนน้ำผู้ ๑ ก็แล่นทวยเจ้าตนน้ำไปแลเจ้าตน หลานก็ไล่ทวยไปถึงริม่านแล้วเจ้าตนน้ำก็โผลงน้ำทัดที่วังคือหั้นเกือบเลี้ยงชีวิตตั้งบ่าวท่านผู้นั้นก็โผ ทวยเจ้าแห่งตนแล้วก็กุมพวยเอาเจ้าตนไปปาก่านกล้าหน้าแล้วก็พาหนีไปหั้นแล เมื่อนั้นเจ้าตนหลานก็ พาเอาท้าวขุนบ่าวไพร่ขึ้นมาเสียก่อนหั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเจ้าตนเป็นหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าว ไพร่ลงไปหาเจ้าพระยามงคลวรยศตนเป็นน้ำที่เมืองท่าปลาแล้วก็พู่จาดด้วยกิริยาภาวะด้วยเจ้าสมณะตน เป็นน้ำกระทำแก่ตนนั้นหั้นแล เมื่อนั้นเจ้าพระยามงคลวรยศตนเป็นน้ำอันเป็นผู้เฒ่าผู้แก่นั้นท่านก็มีคำ ตักเตือนข่มขอกับเจ้าตนหลานบ่หื้อมีความอาฆาตหมายหมั้นแก่พ้อแก่อาวขอเจ้าตนหลานอย่าได้ถือ สภา

เจ้าอัครวรปัญญาครองเมืองน่าน

พ้ออวทေး อันหนึ่งบ้านเมืองน่านของเราตอนนี้ไปภายหน้าเอื้องฉนั้นไตจักดีก้านกุงรุ่งเรืองภาย หน้านั้นน้ำก็จักมอบปงซื่อเจ้าตนหลานได้ครอบครองรักษาทั้งหมดแล้วแล อันหนึ่งน้ำก็เฒ่าแล้วได้ ครอบครองมาก็ได้ ๒ ปี ๓ ปี แล้วบ้านเมืองก็บ่หมั้นบ่แก่นสักเทื่อแล เจ้าตนหลานครั้งที่ได้ยินเจ้าตน เป็นน้ำมีคำตักเตือนฉนั้นท่านก็มีความยินดีแล้วก่อนุญาตปลดบงยังโทษคุณทั้งหมดแก่เจ้าสมณะตน เป็นน้ำหั้นแล้วท่านก็ลาเจ้าพระยามงคลวรยศตนเป็นน้ำขึ้นอยู่บ้านที่ตบุงูเรื่องก่อนหั้นแล เจ้าพระยา มงคลวรยศคือเจ้าจันทปโชตินั้นท่านได้เป็นเจ้าครองบ้านเมืองได้ ๔ ปีคือถึงปีรวายสะง่า จุลสกราชได้ ๑๑๔๘ ตัวนั้นท่านก็ได้มอบปงบ้านเมืองน่านทั้งหมดหื้อเจ้าอัครวรปัญญาตนเป็นหลานได้ครอบครอง รักษาต่อไปหั้นแล ก็เรียกว่าได้ เช่นวงศาก่อนแล ผิจักนับตั้งแต่เจ้าขุนฟองมานั้นได้ ๕๖ เช่นตนกิน เมืองแล เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้ครองเมืองแทนเจ้าตนเป็นน้ำแล้วอยู่มาได้ปีหนึ่งถึงปีเปิกสัน จุลสกร ราชได้ ๑๑๕๐ ตัวเดือน ๙ ลง ๑๓ คำนั้นท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยลงไปกราบทูล พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไตหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็มีพระมหากฤษฎายกตั้งเจ้าอัครวร ปัญญาหื้อได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านแล้วก็ตั้งเจ้าสมณะตนเป็นน้ำ อันเป็นน้องพระยามงคลวรยศนั้นหื้อ เป็เจ้าพระยาหอหน้าหั้นแล เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้รับเป็นเจ้าเมืองน่านแล้วก็ทูลลาพระมหากษัตริย์เจ้า เสียแล้วท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยขึ้นมาหั้นแล ถึงเดือนยี่ขึ้น ๙ ค่ำท่านก็ขึ้นมาถึงเมืองงั่ว

ยังอยู่ที่นั่นหันท่อนแล เมื่อนั้นจ้านายท้าวขุนทั้งหลายก็ลงไปต้อนรับเอาท่านขึ้นมารอดเมืองวันเดือนยี่
 ลง ๖ ค่ำ วันนั้นท่านก็ยังอยู่ที่ต้นซางหัวซุ้มฝ้ายเหนือที่นั่นแล้วท่านก็หื้อสร้างยังพุทธรูปเจ้าทันใจ
 องค์หนึ่ง รอดวันเดือนลง ๘ ค่ำก็นิมนต์พระสังฆะเจ้ามากระทำพุทธาภิเษกอบรมในคืน ๘ ค่ำ เดือนยี่
 ลง ๙ ค่ำเวลาเช้าก็ใส่บาตรกินทานหั้นแล้วท่านก็เสด็จขึ้นมาสถิตย์สำราญในโรงโขนบ้านที่ตบฏูเรื่อง
 หั้นวันนั้นยามกองงายแล ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ วันอังคารท่านก็ยกเอาครอบครัว ช่าง ม้า ท้าวขุนไพร่
 ไทยบ้านที่ตบฏูลงไปตั้งอยู่เมืองงั่ววันนั้นแล เมื่อนั้นท่านก็ปองอาชญาแก่เจ้านายท้าวขุนทั้งหลายมีเจ้า
 พระเมืองแก้วและนายชายแก้ว นายดวงทิพย์เป็นประธานและท้าวขุนทั้งหลายหื้อเกาะกวมไพร่ไทย
 ทั้งหลายอยู่รักษาเวียงเก่าไว้หื้อเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือตามกาลก่อนหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๕๑ ตัว ปี
 กัดเร้า เดือนยี่ขึ้น ๕ ค่ำ ท่านก็ลูกเมืองงั่วขึ้นมาบ้านที่ตบฏูเรื่อง เดือนยี่ออก ๕ ค่ำ ก็มารอดบ้านที่
 หั้นแล ในกาลก่อนนั้นบ้านเมืองน่านที่นี้ก็เป็นอันเปล่าห่างสาบสูญ โจรและผู้ร้ายก็มาหักม้างเหยียด
 มหาเจริยะ

เจ้าอัครวรปัญญาบุญรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

เจ้าแช่แห้งเอาเก็งลงเสียฉนั้น อาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญาท่านก็มาเล็งหันทพุทธบาท
 ศาสนาดูเป็นที่มัวหมองหลุคร่ำต่ำชราฉนั้น ในศกราชได้ ๑๑๕๑ ตัวนั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ขึ้น ๑๔ ค่ำ
 ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนและรัฐประชาบ่าวไพร่ทั้งหลายขึ้นเมื่อเผี้ยวถางยังวัดหลวงแช่แห้งและ
 บริเวณข่วงมหาธาตุเจ้าหั้นแล ถึงเดือนยี่ลงค้ำ ๑ ยามกองงายแรกก่อตั้งประตูโขงหันท่อนถึงเดือนยี่ลง
 ๔ ค่ำก็แล้วบรมวลหั้นแล เดือนยี่ลง ๑๑ ค่ำได้คาคคะขามหาธาตุเจ้าขึ้นถึงยามกองแลงก็แล้วในวัน
 เดียวนั้นแลแล้วท่านก็เอาแกนเหล็กอันเก่านั้นลงมาแปงเสียใหม่ต่อแกนเหล็กเก่าขึ้นแถมศอกหนึ่งหั้น
 แล ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำวันอังคาร ยามตูดเช้าเอาแกนเหล็กยอดมหาธาตุเจ้าขึ้นตั้งใหม่ติดต่อวันนั้นแล
 ท่านได้ชุมนุมมายังช่างเครื่องทั้งหลายมาสร้างแปงเก็งใหม่ใส่แถม ใบ เก็งเก่ามี ๗ ใบรวมเข้ากันมี ๙
 ใบ แล้วจึงแต่่มสร้างแปงยังรูปหงส์ตัวหนึ่งงามนักหื้อคาบเก็งขึ้นต่างถึงวันเดือน ขึ้น ๑ ค่ำ ก็ได้นิมนต์
 นาพระสังฆะเจ้าทั้งหลายรวมมี ๓ ตน สามเณรมี ๑๑๔ ตน มารับทานและเทศนาธรรม ท่านก็พร้อม
 ด้วยเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายใส่บาตรกินทานในวันเดือน ๓ เพ็ง เม็ง วันพุธนั้นแล ยามเที่ยงวันจึงจัก
 ชักรูปหงส์คาบเก็งขึ้นต่างยังมหาชินธาตุเจ้าแล้วบรมวลหั้นแล

เกิดเหตุการณ์อัศจรรย์ ๖ ประการที่วัดพระธาตุแช่แห้ง

ในวันเดือน ๓ เพ็ง ในคืนวันนั้นก็ได้พุทธาภิเษกอบรมยังมหาธาตุเจ้าหั้นแล ถึงวันเดือน ๓ ลง
 ค่ำหนึ่งท่านก็ใส่บาตรกินทานแถมหั้นแลในวันเดือน ๓ เพ็งนั้นยามเมื่อเอาเก็งขึ้นต่างนั้นเทพทิพย์
 เจาก็ซื่อปรากฏหันทยังอัศจรรย์อัศจรรย์มี ประการก็ปรากฏมียามนั้นอันหนึ่งคือได้หันทคิษะราชาคือว่า
 พระยาแรง ตัวก็มาแอร้อนอยู่ที่ตมมหาธาตุเจ้าหื้อคนทั้งหลายได้รู้หันทชูคนหั้นแล อันหนึ่งคือว่าได้ยิน
 เสียงเป็นประคุดตั้งเสียงนกงูบินมาแต่ทิศกล้าไต้หั้นแต่เล็งผ่อดูแท้พ้อยบหั้นแลอันหนึ่งคือได้หันทยังงู
 ตัว ๑ตามหลังแห่งพระยาเจ้าเข้าไปที่ข่วง บริเวณแห่งมหาธาตุเจ้าแล้วก็กลับหายไปหั้นแล อันหนึ่ง
 ในขณะที่เมื่อชักรูปหงส์คาบเก็งขึ้นนั้นอันว่ากลีบฝ้าเมฆทั้งหลายก็กลับหายไปเสียงได้ ฟันฟ้าอากาศกาย
 บนก็ใสสว่างบริสุทธิ์มากนัยามนั้นแล อันหนึ่งเล่าดาวยังฟ้าก็ปรากฏหื้อหันทแก่คนทั้งหลายเมื่อเที่ยง
 วันนั้นแลอันหนึ่งฝนก็ตกลงมาหันทเม็ดอยู่แท้เหมือนจักถูกตมคนทั้งหลายเหมือนจักหุบถือเอาได้นั้น
 แท้ก็พ้อยบจักถูกตมตมคนสักคนตกลงมาบ่ขาดสายนานได้ วันจึงหายแลมี ประการนี้แล้วเจ้าหลวง

อัครวรปัญญา ครั้นที่ท่านได้หันอจฺฉริยะทั้งหลายอันบ่หอนหันในกาลเมื่อก่อนสักเพื่อฉันนั้นก็บังเกิด
 ปีติ โสมนัสชมชื่นยินดีหาประมาณได้มากนักหันแล ครั้นว่าบรมลแล้วท่านก็มีราชนิมนต์ยังพระมหา
 ครูบาเจ้าวโรดมเจ้าตนชื่ออริยะวังโสมมาอยู่เมตตาปฏิบัติ วัดหลวงภูเพียงแซ่แห่งที่นั่นหันแล ที่นี้จักจา
 ฝ่ายพระยายอง ก่อนในเมื่อจุลศกราช ๑๑๔๙ ตัวนั้นท่านก็ได้เข้าใจคิดบราพึงถึงบ้านเมืองแห่งตน
 ลวดได้พร้อมใจกับพระยาแพร์พินพินเจ้ามยหวานเชียงแสน ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ ขึ้น ๖ ค่ำ
 ม่านก็ยกกองทัพลงมาถึงบ้านกุมเมืองเชียงราย ทางบ้านด้าย ทำแพหันแล ยามนั้นพระยาเชียงของ
 พระยาเชียงราย และพระยาน่านก็ยกครอบครัวไพร่ไทยหนีลงมาเป็นข้าได้เสียหันแล ตั้งตัวพระยงก็
 บ่ลงมาก็เอาครอบครัวไพร่ไทยแห่งตนข้ามของหนีไปตั้งอยู่เมืองหลวงภูคาที่นั่นแล ครั้นว่ากองทัพมาน
 เข้ามาถึงเวียงเชียงแสนตั้งอันเจ้านาขวาเมืองเชียงแสนก็เอาครอบครัวไพร่ไทยคืนมาตั้งอยู่เมืองเชียง
 แสนกับด้ายไปมานทั้งหลายตั้งเก่าหันแล ยามนั้นมานไปทัพทั้งหลายก็ยกทัพไปรบกับด้วยพระยา
 ยองเชื่อเหตุว่ามานไปทั้งหลาย ราพึงว่าพระยายองนี้หากเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้าแต่เดิมมาตาย
 อันหนึ่งลูกมันก็ยังอยู่ในสำนักพระมหากษัตริย์เจ้าแล รอยมันแพ่ท่านกลับตามท่านชะแลผิและมีเป็น
 ฉนั้น มันยังจักคืนมาเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้าตั้งเก่าชะแลว่าอัน ไปมานทัพทั้งหลายก็ยงรอฟังดู
 หันแล พระยายองก็บ่ออกมาเท่าห่างทัพอยู่ถ้ำรบ้านสิ่งเดียว อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๒ ตัว ปีกด
 เส็ด ม่านก็ยกเอากองทัพเข้าไปรบเอาพระยายอง พระยายองก็แตกพ่ายเข้าไปทางเมืองลาวว่าจักไป
 เมืองสุวรรณโลก

เจ้าอัครวรปัญญาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

ว่าฉนั้น เมื่อนั้นมานก็ตามทวยเข้าไปลวดได้ตัวพระยายองหันแล้วมานก็เอาลงไปเมืองอ้ง
 วะบ่ทันรอดก็ลวดไปตายเสียกลางทางหันแลตั้งไพร่ไทยทั้งหลายแห่งพระยายองก็เอากันแตกพ่ายเข้า
 มาเมืองน่านมีพระยาศรีและราชาปราบโลก ท้าวหาญทั้งหลายเป็นแกก็เข้ามาเมืองน่านมีคน ๕๘๕
 ครว ก็เข้ามาทางบ่อมางมารอดเมืองน่านในสกราชนั้นเดือน ๑๑ ลง ๓ คำนั้นก็มาอยู่ในเมืองน่านที่นี้
 ทั้งหมดแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๓ ตัว ปีรุ่งไค้ เดือน ๗ ออก ๖ ค่ำ พระยาเชียงของก็ยกเอา
 ครอบครัว ไพร่ ไทย ทั้งหลายเมืองเชียงของทั้งหมดออกมาจากเมืองแก่นท้าวก็เข้ามาทางเมืองด่านใต้ก็
 มาอยู่ในเมืองน่านที่นี้เสียทั้งหมดแล รวมคนครวมี ๕๐๕ ครวแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๔ ตัว ปีเต่าใจ
 เดือน ๘ ลง ๘ ค่ำวันอาทิตย์ ยามแฉจกใกล้เที่ยงวัน อาชญาเจ้าหลวงตนชื่อ อัครวรปัญญาเป็น
 ประธานและเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายทั้งหมดพร้อมกันสร้างแปงก่อยงพระเจดีย์เจ้ายงวัดนาราบ เมือง
 จ้วแรกก่อตั้งวันนั้นแลในพระเจดีย์เจ้าหลังนี้ อาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญา ท่านหากตั้งสร้างเอาใหม่
 ด้วยคำสัจจะอธิษฐานของท่านแลบไซ้เป็นธาตุเก่าบมีแล ถึงเดือน ๓ เพ็ง เมีง วันพุธท่านก็ได้ฉลองทาน
 แลกระทำพุทธาภิเษกอบรมยงพระเจดีย์เจ้าวันนั้นแล ในสกราชตัวเดียวนี้อาชญาเจ้าหลวงและ
 เจ้าพระยามงคลวรยศและเจ้าอุปราชาหอหน้าและเจ้านายทั้งหลายทั้งหมดมีท้าวหาญไพร่ไทยเป็น
 บริวารมีคน ๒๐๐ ยกขึ้นเมื่อ เวียงเก่า ถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำก็เมื่อรอดบ้านที่บุญเรือนที่นั้นวันนั้น
 แล ท่านก็พาเอาหน่อขัตติยะวงศาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายหนภายในมีเจ้าอารมมาริปัตติวัตศรี
 บุญเรือนที่นี้เป็นเค้าพร้อมกันก่อแรกสร้างยังเสาวิหารและก่อฝาพนั๊กแล้วแล้วใส่สหายบริมมวลแล้วอยู่
 ที่นั้นหันก่อนแล เมื่ออาชญาเจ้าหลวงและครูบาเจ้าวัดหลวงแซ่แห่งท่านก็มาเล็งหันยังหน้าพระพุทธรูป
 เจ้าองค์หลวงวัดแซ่แห่งที่นั่นแล องค์พระพุทธรูปเจ้านั้นก็เป็นอันขัดแห่งแตกอยะไปฉนั้นท่านก็พา
 เจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายภายในหมายมีครูบาเจ้าวัดแซ่แห่งเป็นเค่าก็พร้อมกันสร้างแปงขัดสีใส่สหาย

และหามุกรักและขัดสีใส่น้ำเกลี้ยงหื้อดิงามแล้วก็ติดค้ำบรมวลแล้วถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๕ ตัวปีกาเป่าเดือน ๕ ทุติยะ ขึ้น ๑๑ ค่ำเม็งวันพฤหัสบดี ไทย กาบยยามรุ่งเมื่อคืนนั้นไม้มหาจำโรง อันเป็นมูลจำหงายอันหมายสำหรับกับภูเพียงแช่แห้งแต่เมื่อพระสัพพัญญูเจ้ามาถาปะนาไว้เกศาธาตุ ต้นอันพระมหาอาณันท์เถระเจ้าเอาบาตรพระพุทธรูปเจ้ามาห้อยนั้นก็หักโค่นแต่เค้าลงมาฟาดตีมหาธาตุเจ้าตั้งแต่หม้อคว่ำลงมาจับสาหวกาบสาหวกาก็แตกบ้างไปสามกาบ ลงมาจับแทนแปดเหลี่ยมก็แตกบ้างไปลงจับแทน ๔ เหลี่ยมตั้งปากชั้นหลวงนั้นก็แตกพังลงถูกใส่ปากชั้นหลวงก็โปดพังลงมาจับแทนบัลลังก์ถ้วน ๒ ลงมาถูกใส่แทนบัลลังก์หลวงตั้งธรณีอันถ้วนต้นนั้นก็แตกพังลงแล อันหนึ่งวิหารน้อยที่สถิตยสำราญพระเจ้าทันใจห้องหน้าก็ลงฟาดตีใส่ก็โค่นค้ำนหลุพังไปเสี้ยนเท่าเว้นไว้ที่พระเจ้าอยู่ยั้นแล ในจุลศกราชเดียวนั้นเดือนขึ้น ๑๔ ค่ำวันเสาร์ฤกษ์ ๒ ตัว ยามกองงายอาชญาหลวงเจ้าอัทธรรราชวงศา ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยลูกแต่เมืองงั่วขึ้นมาเฝียวบ้านพ้อปากน้ำสาที่นั่นแล้วถึงเดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ วันเสาร์ฤกษ์ ๒๐ ยามตูดเช้าก็ได้แรกตั้งเวียงไม้ลำแป้นไม้แก่นหื้อเป็นเวียงในบ้านพ้อปากสาที่นั่นหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๕๖ ตัว ปีกาเป่า เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ วันพุธฤกษ์ ๔ ตัว ยามเที่ยงวัน ท่านก็ยกเอาครอบครัวและท้าวขุนไพร่ไทยทั้งมวลเข้าอยู่เวียงพ้อปากสาที่นั่นวันนั้นแล ครั้นท่านได้ขึ้นมาอยู่เวียงพ้อที่นั่นแล้วก็มาคิดร่ำสร้างแปงยังฝายน้ำสาหั้นแล ตั้งฝายน้ำสาและโ่งนาที่นั่นอันห่างรังสุญเสียแต่เมื่อเช่นลาวค้อนก้อมเข้ามากวาดเอาชาวเมืองน่านหนีตั้งแต่นั้นมานานได้ ๒๑๓ ปีแล้ว ท่านก็มาคิดร่ำสร้างแปงหื้อเป็นฝาย มันคงถูกเป็นโ่งเป็นนาตีมาตั้งเก่าเล่าหั้นแล ในศกรานั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นรบแม่ลัวะเมืองเชียงแสนกับด้วยพระยาแพร์แล ในจุลศกราชตัวเดียวนั้นเดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ อาชญาเจ้าอัทธรรปัญญาภิพาเอาเจ้านายท้าวขุนบ่าวไพร่ยกจากเวียงพ้อขึ้นมาภูเพียงแช่แห้งที่นั่นแล้วท่านก็พร้อมไปด้วยพระสังฆะเจ้าทั้งหลายหมายมีครูบาเจ้าวัดแช่แห้งที่นั่นเป็นเค้าได้พากันปฏิสังขารณะสร้างแปงยังพระมหาชินธาตุเจ้า อันไม้จำโรงหากหักโค่นลงทุบตีนั้นตั้งก่อแรกสร้างทำการนั้นตั้งแต่วันเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำนั้นไปนานได้ ๖ วันก็แล้วบรมวลดิงามมาตั้งเก่าหั้นแล ตั้งวิหารพระทันใจเจ้าและลำต้ายบังเวียนที่ใด หลุดคร่ำเสียนั้น ท่านก็พาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสังฆะเจ้าทั้งมวลสร้างแปงให้สมเริ่จบรมวลชู้ยั้นหั้นแล ถึงวันเดือน ๖ เพ็งเม็งวันพฤหัสบดีท่านก็ได้กระทำบุญหื้อทานพุทธานิเชกเบิกบายฉลองยังพระธาตุเจ้าแลกระทำบุญหื้อทานวันนั้นเป็นห้องหนึ่งก่อนแล อยู่มาถึงเดือน ๗ ลง ๘ ค่ำ อาชญาหลวงเจ้าอัทธรรปัญญาภิพาเอาครอบครัวไพร่ไทยลูกจากเมืองงั่วขึ้นมาท่านเบิกบายฉลองยังวัดศรีบุญเรืองเป็นมหาพอยอันใหญ่หั้นแล อยู่มาถึงเดือน ๘ เพ็งตปีใหม่แล้วศกราช ๑๑๕๗ ตัว ปีกาเหมา อาชญาเจ้าหลวงอัทธรรปัญญาภิพาเอาเข้าเบิกบายฉลองพุทธานิเชกยังพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงแช่แห้งนั้นแถมครั้งหนึ่งแล ในศกรานั้นสิ่งเดียวเดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำนั้นท่านก็ได้พร้อมไปด้วยเจ้านายท้าวขุน ไพร่ไทยก่อแรกสร้างปราสาทหอธรรมที่วัดกลางเวียงเมืองสาหั้นแล ลวงสูงตั้งดินธรณีขึ้นถึงยอดมี ๙ วาศอกแล้วท่านก็ได้ประจัญธาตอรหันตาเจ้าไว้ในที่นั้นมี ๒๐ พระองค์กับพุทธรูปเจ้าแก้วองค์หนึ่งถึงวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำเม็งวันอังคารยามกองแลงท่านก็ได้ขึ้นต่างฉัตรแล เมื่อท่านยกจากเมืองงั่วขึ้นมาตั้งอยู่เวียงสาวันนั้นท่านก็ได้หื้อเจ้าตนเป็นน้ำ คือเจ้าพระยามงคลวรายศและนายอริยะอยู่กับเมืองงั่วที่นั่น ในจุลศกราชได้ ๑๑๕๗ นั้น ครั้นมารอดถึงเดือน ๙ หั้นก็มาบังเกิดยังเหตุการณ์ในเมืองงั่วที่นั่นด้วยเทพสังหรณ์แสร้งเอาเพทเป็นยักษ์ เทวดา มาทวนควิบุตติยัง พุ พระในวัดหลวงเมืองงั่วที่นั่นแล ยังชาวบ้านก็บุตติยังบอกกล่าวและเขียนหนังสือมาขีดขวางหื้อว่าเป็นรุกขเทวดาอยู่รักษายังพระธาตุเจ้าพลูแช่นั้นก็เป็นที่พระสัพพัญญูเจ้าและอรหันตา

ทั้งหลายเอาธาตุเจ้ามาถาปะนาตั้งไว้เขาท่านได้สร้างไว้แต่ก่อนนั้นก็โปรดฟังเสียสุทั้งหลายก็บ่สร้าง
 บ่แปงต่อนี้ไปหื้อสุได้สร้าง ได้แปงหื้อดี เหมือนเก่า ครั้นสุบ่สร้าง บ่แปงยังพระธาตุเจ้าพลูแช่ ที่นั่นหื้อ
 รุ่งเรืองดีงามเหมือนเก่านั้น ตุ๊กกวนควิกระทำหื้อเป็นอันตรายไปบ่ยังแล ครั้นว่าสุสร้างแปงหื้อรุ่งเรืองดี
 งามมาเหมือนเก่าตั้งอันตุทั้งหลายก็บ่บุดตีกวนควิแล้วอัน เมื่อนั้นเจ้าพระยามงคลวรายศตนเป็นน้ำ
 ท่านก็แต่งใช้ขึ้นมาไหว้สาอาชญา เจ้าอัครวิปุลโยตนเป็นหลานที่เวียงพ้อด้วยเหตุการณ์ทั้งหลายนั้น
 ชูประการหันแล เมื่ออาชญาเจ้าหลวงอัครวิปุลโยท่านก็จึงได้บ่หื้อเจ้าพระยามงคลวรายศตนเป็นน้ำ
 และนายอริยะและพระสังฆะเจ้าทั้งหลายและท้าวขุนไพร่ไทยในเมืองจ๋วที่นั่นขึ้นไปสร้างแปงยังพระ
 ธาตุเจ้าพลูแช่หันแล เมื่อนั้นถึงเดือนยี่เจ้าพระยามงคลวรายศตนเป็นน้ำท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่
 ไทยทั้งหลายและพระธรรมสังฆะเจ้าทั้งหลายในเมืองจ๋วที่นั่นทั้งหมดก่อแรกสร้างแปงหันแล ท่านสร้าง
 แปงยังพระธาตุเจ้าพลูแช่ที่นั่นนานได้ ๕ เดือนก็แล้วบรมวลหันแล ถึงเดือน ๖ ลง ๘ คำ วันอังคาร
 อาชญาเจ้าหลวงอัครวิปุลโยท่านก็เสด็จลงต่างฉัตรพระชินะธาตุเจ้าพลูแช่วันนั้นแล้วก็ลวดกระทำ
 พุทธาภิเชกเบิกบายฉลองวันนั้นหันแล ครั้นว่าสร้างพระธาตุพลูแช่ที่นั่นแล้วเทพสังหรณ์ก่อนทะราย
 กลับหายไปวันนั้นช่อนหันแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๙ ตัว ปีเมืองใส่ อาชญาเจ้าอัครวิปุลโยท่านก็พา
 เจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายก่อแรกสร้างก่อเสาพระวิหารหลวงวัดบุญยืนเวียงสาที่นั่นในวันเดือน
 ๙ ออก ๕ คำเม็งวันเสาร์ไทยกตสะง่า ยามตูดซ้าย จุลศกราช ๑๑๕๙ ตัว ปีเมืองใส่ หันแลถึงจุลศกราช
 ๑๑๖๐ ตัว ปีเป็กสะง่า นั้นก็อยู่สร้างวัดบุญยืนที่นั่นท่านก็หื้อ หมื่นสัพพะช่าง เป็นสล่าตัดไม้วิหารหลัง
 นั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๖๑ ตัว ปีกัดเม็ด เดือน ๖ ลง ๒ คำ ท่านก็ขับเอาเจ้า นายท้าวขุนไพร่ไทยได้
 กำลัง ๔๙๖๓ คน นอกนี้เจ้านายท้าวขุน ๔๓๔ คน รวมเข้ากันมี ๕๓๙๗ คน ก็ยกเข้าไปสร้างฝายสมุน
 วันนั้นเดือน ๖ ลง ๕ คำ วันศุกร์ก่อแรกลงหลักไว้ก่อนแล้วจึงขุดเหมืองปันตา ตก ๒ คนรวมท่า
 รอมท่าเหมืองมี ๒๔๘๑ ต่ากั้งหันแลตั้งฝายสมุนที่นั่นอันห่างสุญไปแต่เมื่อเช่นลาวค้อนก้อม เข้ามา
 กวาดเอาเมืองน่านหนินนั้นก็เป็นอันนานนักแล นานได้ ๒๑๙ ปีแลเจ้าหลวงอัครวิปุลโย ท่านก็มา
 สร้างตั้งแต่วันก่อแรกลงหลักฝายนั้นมาได้ ๑๕ วัน ก็ถูกแล้วบรมวลวันนั้น มันคงดีเป็นโทษ เป็นนามา
 ตราบถึงบัดนี้แล ถึงจุลศกราช ๑๑๖๒ ตัว ปีกัดสันเดือนยี่ ขึ้น ๒ คำ เม็งวันอังคาร ยามตูดเข้าท่านก็
 ขับเอาคนเข้าเฝ้าวงเวียงน่านเก่าหันแล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๗ คำ เม็งวันพุธไทย กาบสี ยามเที่ยงฤกษ์
 ได้ ๒๒ ตัว ชื่อว่า สมณะฤกษ์อาชญาเจ้าหลวงอัครวิปุลโย ท่านก็ได้ก่อแรกสร้างพุทธเจ้าองค์ยืนยัง
 วัดหลวงบุญยืนที่นั่นถึงเดือน ๗ ขึ้น ๕ คำเม็งวันพุธไทย เต่าใจ ฤกษ์ได้ ๒๘ ตัว ชื่อ มหาธนะฤกษ์ ก็
 แล้วบรมวล ติดคำเสี่ยง ๔๙๕๐ ไบแล อยู่มาถึงจุลศกราช ๑๑๖๓ตัว ปีรุ่งเร้า ท่านก็ได้ลงไปกราบพิ
 ทูลพระมหากษัตริย์เจ้าขอขึ้นมาตั้งเวียงเก่า เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็บ่พระมหารุณาโปรดหื้อ
 ขึ้นมาตั้งหันแล

เจ้าอัครวิปุลโย เข้ามาตั้งอยู่เมืองน่านเก่า

ในจุลศกราชนั้นสิ่งเดียว เดือนยี่ขึ้น ๑๐ คำ ยามมืดทีกแผ่นดินก็ร้องครางสนั่นหวั่นไหวมาก
 นึก แก้วอันใส่ยอดพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งนั้นก็พอสะเด็นตกลง ยอดพระธาตุเจ้าสุเทพเชียงใหม่
 และยอดพระธาตุเจ้าลำพูน และยอดพระธาตุเจ้าลำปาง ยอดพระธาตุเจ้าหอแรเมืองแพร่และชื่อพระ
 วิหารหลวงเมืองพะยาวที่พระเจ้าตนหลวงอยู่นั้นก็สะเด็นตกลงพรวดเดียวกันในขณะนั้นเสี่ยงแล ใน
 เดือนเดียวนี้อวดแรม ๑๔ คำก็ซ้ำไหวแถมที่หนึ่งถึงเดือน ๓ ท่านลูกเวียงสาขึ้นมานิมนต์พระสังฆะเจ้า
 ทั้งหลายคาคคะเอาแก้วขึ้นใส่แถม ที่ใดซัดแหงแตกยันท่านก็หยดยาซ่อมแปงหื้อดีแล้วท่านก็คืนลง

ไปเวียงสาแล้วก็ยกขึ้นมาตั้งอยู่ตอนหมากเบนก็หื้อคนทั้งหลายเฝี่ยวางทั้งในเวียงและนอกเวียงทั้งมวล ถึงเดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำวันพฤหัสบดี ฤกษ์ ๘ ตัว ยามเที่ยงวันก็ก่อแรกตั้งแปงประตูเวียงและก่อกำแพง ครั้นบรมวลแล้วท่านก็ลงไปเวียงสา หันก่อน ถึงเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ วันจันทร์ท่านก็ยกเอาครอบครัวจากเวียงสาขึ้นมาตั้งอยู่ตอนไชย เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ว่างังการฤกษ์ได้ ๒๐ ตัว ยามตูดซ่าย ท่านก็ยกครอบครัวเสด็จเข้าอยู่เวียงน่านเก่าหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๖๔ ตัว ปีเต่าเส็ด เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ยกเอาเรือพลกำลังมีคนสามพัน ขึ้นเมื่อรบเอาเมืองเชียงแสนปางเมื่อ

กองทัพไทยรบได้เมืองเชียงแสน

พระยายมราชเมืองใต้เป็นเจ้าแม่ทัพขึ้นมาทั้งพระเจ้าเวียงจันทน์และพระเจ้าเชียงใหม่และท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งมวลรวมรู้พลคนศึกทั้งมวลมีคนสองหมื่นยกกองทัพใหญ่ขึ้นเมื่อแควดล้อมเอาเมืองเชียงแสนไปได้ก็ถอยลงมาถึงเมืองเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำหั้นแลอยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๖๖ ตัวปีกาบใจ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำท่านก็ซ่ายกเอาเรือพลมีพันหนึ่ง เมืองเชียงใหม่พันหนึ่ง เมืองนครพันหนึ่ง เข้ากันสามพันก็ซ่ายยกขึ้นเมื่อคุมรบเมืองเชียงแสนแถม ถึงเดือน ๙ ปถมะขึ้น ๕ ค่ำเม็งวันอังคาร เวลายามสู้งแจ้งท่านก็ยกเอาเรือพลศึกเข้าเวียงเชียงแสน เข้าประตูดินขอได้เวียงวันนั้นแล ตั้งตัวเจ้ามวยหวานเจ้าเมืองเชียงแสนก็ถูกปืนตายหั้นแลตั้งตัวเจ้านาขวาเชียงแสนนั้นก็แตกพ่ายหนีไปอยู่จอมเฝ้าจอมแซว ไปไต่ตามเอาก็ได้ตัวนาขวาที่นั่นหั้นแล กับทั้งเมียนาขวาสองคน ลูกนาขวาสามคนแล้วก็กวาดเอาไพร่พลคนครัวเมืองเชียงแสนลงมาใส่เมืองน่านและนคร เชียงใหม่ นับเสียงครั้นลงมารอดเมืองแล้ว เชียงใหม่ก็เอาตัวนาขวาลงไปกราบพิทูลพระมหากษัตริย์เจ้า ตัวนาขวาก็ไปตายเสียยังเมืองใต้ที่นั่นหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ซุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัทธวรปัญญาหื้อเป็นเจ้าฟ้าน่านนั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็เจ้าหลวงฟ้าน่านเสมอตั้งลูกเกิดแต่อกตนนั้นแล เจ้าอัทธวรปัญญาอุปได้เมืองเชียงรุ่งและเมืองสิบสองพินนา

เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ปงพระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้ามี่แหวนอำมรงค์ดวงปลาหกวง ชันคำลูกหนึ่ง แอบยาคำ ๒ ลูก จอกหมากคำ ๒ ลูก ซองพลูคำลูกหนึ่ง มีดผ่าหมากด้ามคำเถียนหนึ่ง คนโทคำลูกหนึ่ง กระโถนคำลูกหนึ่งชะโตกเงิน ๒ ใบ เสื้อผ้าฝืนตีและเครื่องสัพพะทั้งมวลมากนั้แล เจ้าฟ้าหลวงครั้นว่าท่านได้รับพระราชทานรางวัลกับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้าแล้วก็ทูลลาขึ้นมาหั้นแล ในจุลศกราชเดียนั้น เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เม็งวันอังคารท่านก็เกณฑ์เอาเรือพลศึกได้แล้วก็ลงทัพไชยถึงเดือน ๔ ลง ๔ ค่ำ อาชญาเจ้าฟ้าหลวง ท่านก็ยกเอากองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งว่าจักยกกองทัพเข้าผจญปราบเอาว่าฉนั้น เมื่อนั้นเมืองเชียงแข็งและเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองพินนาทั้งมวลก็บ่อาจจักต่อสู้รบได้สักเมืองก็พากันเข้ามากรมกราบนำมคู้หัวเมืองขอเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทพมหานครเสี้ยมคู้หัวเมืองหั้นแล ตั้งเมืองเชียงรุ่งนั้นท่านก็เอาตัวเจ้านามวงศ์ตนเป็นน้ำเจ้าเมืองเชียงรุ่งและท้าวพระยาในเมืองสิบสองพินนาทั้งมวลมีพระยาเมืองเชียงแข็งเป็นประธานและลูกพระยาญาติและเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ลงไปแทบทูลสมเด็จเจ้ากรุงเทพมหานครหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็เส็งซำมี ความยินดียิ่งกว่าแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้าหลวงน่านเป็นอันมากแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลแก่เจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเมืองเชียงรุ่งเป็นต้นหั้นแล พระราชทานขึ้นเมืองเชียงรุ่งนั้นข้างพลาย ๒ ตัว บาทรเหล็ก ๖ ลูก ไບลานเขียนธรรม ๑๒ กับ ผ้าสักหลาดแดง ๖ พับ ผ้าขาวบางมีดอก ๓ พับ ผ้ากาสา ๗ พับ ผ้าพรมนอน ๖ ผืน ผ้าสำนแดง ๑ ผืน ผ้ายกน้ำคำ ๑ ผืน ผ้ายกเทศ ๑ ผืน ผ้าก้านแย่ง ๑ ผืน ผ้ายกนคร ๑ ผืน ผ้าก้านแย่งเขียว ๑

ผืน ผ้าแต้มเทศ ๑ ผืน แก้วกาจก ๒ หมิ่นคำปิว ๑๒๐๐ ใบแล ครั้นว่าพระมหากษัตริย์เจ้าปาง พระราชทานรางวัลแล้วอาชญาเจ้าฟ้าท่านก็พาเอาเจ้านายหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าทูลลาขึ้นม้านแล ครั้นขึ้นมาถึงเมืองน่านแล้วอาชญาหลวงเจ้าฟ้าท่านก็หื้อเจ้ามหาอุปราชฯ ตนเป็นนำแห่งท่านและท้าว ขุนบัวไพร่มีคน ๒๐๐ คอบคุมเอาเครื่องพระราชทานและท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเมืองเชียง รุ่งขึ้นแลถึงจุลศกราชได้ ๑๑๖๗ ตัว ปีดับเป้า เดือน ๖ เพิ่งอาชญาเจ้าฟ้าท่านก็ยกจากเวียงไปตั้งอยู่ โท่งช้างยี่ ที่ตีนภูเพียงแช่แห้งแล้วท่านก็มาเล็งห็นยังบริเวณ กำแพงพระธาตุเจ้านั้นก็ดูเป็นอันคิดซ่อม ท่านก็พร้อมทั้งเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสังฆเจ้าทั้งหลายพากันขุดค้าย

เจ้าอัครวรปัญญาบุญธรรมาภิบาลพระธาตุแช่แห้ง
และวัดพระธาตุช้างค้ำ

กำแพงพระธาตุเจ้าด้านใต้นั้นค้ายออกแลม ๔ วาและก่อประตูโขงด้านวันออกและด้านใต้ ด้านวันตกและประตูโขงบังเวียนแห่งพระธาตุสองประตู และก่อขึ้นตั้งกวมแจ่งและก่อแบ่งจุมดอกบัว คำตั้งเหนือใส่ฉัตร ๗ ใบ และก่อแบ่งตั้งรูปเทวบุตร ๔ ตน อยู่ ๔ แจ่งหั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๖๘ ตัว ปีรวายยี่ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำเชิงวันอังคาร ไทย เปิกใจ่ ยามเที่ยงวันท่านซำมีอาชญาเกณฑ์เอา กำลัง ๕๐๐ คน ก่อสร้างยังรูปมหาราชใหญ่ ๒ ตัว ยาว ๖๘ วา ตัวใหญ่แต่แผ่นดินขึ้นสูง ๔ ศอก ยกหัวเล็กฟ้างพานขึ้นสูง ๑๐ ศอกสถาปนาตั้งไว้ ๒ ฟ่างข้างหนทางที่นั้นขึ้นเมื่อนมัสการพระมหาธาตุ เจ้านั้นแล้วก็ซำได้สร้างแบ่งยังศาลาบาตรเลียบบวดตามกำแพงภายในบริเวณช่วงมหาธาตุเจ้าแล ได้ก่อรูปท้าวจตุโลกทั้ง ๔ กับบริวารและสอง และสอง อยู่รักษาพระธาตุเจ้าทั้ง ๔ แจ่งหั้นแล ถึงเดือน ๖ เพิ่ง ท่านก็หยาดน้ำหมายทานหั้นห้องหนึ่งก่อนแล อยู่มาถึงศกราชได้ ๑๑๖๙ ตัว ปีเมืองหม้าเดือน ๑๑ ขึ้นคำหนึ่ง เม็ง วันอังคาร ไทย ร้างเป้า ยามกองงายทิพย์เจดีย์อันตั้งอยู่ภายหนเหนือแห่งพระธาตุ เจ้าวัดช้างค้ำนั้นก็ไค่นค้ำนพังลงแล ถึงเดือน ๕ ลง ๖ ค่ำ วันพุธนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงท่านก็ซำได้สร้าง ศาลานางหย่อง ก่อเสาดิน มุงด้วยแป้นเกล็ดมี ๓ ห้อง ๒ ซายหั้นแล ถึงเดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำ เม็งวันพุธ ยามเที่ยงวัน ท่าน

เจ้าอัครวรปัญญาได้พระเกศาธาตุ

ก็พาเอาศรัทธาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกพร้อมกันก่อสร้างยังทิพย์เจดีย์ขึ้นแลมใหม่ แล้วท่านก็ซำได้บรรจุธาตุเจ้าไว้ ๑๖ องค์ก่อขึ้นสูง ๗ วา ได้ต่างฉัตร ๕ ใบไว้โขงทั้ง ๔ ด้านเป็นที่สถิตย พระพุทธรูปเจ้า ๔ องค์ทองหั้นแล อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๗๐ ตัว ปีเปิกสี เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เจ้า ฟ้าหลวงท่านก็เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ท่านเสด็จลงไปถึงท่าปลาบ้านแฝกหั้นแล้ว ยามนั้นยังมีเจ้าสามเณร ๒ ตน ตนหนึ่งชื่อว่า อริยะ ตนหนึ่งชื่อว่า ปัญญา ลงไปสู่วาเวลายามเช้าเขา ท่านก็ได้ห็นยังไหเงินลูกหนึ่งปู้นแคว้นอยู่ที่วังวนปากถ้ำหั้นก็ชวนกันไปเอาออกมาแล้วก็ไซดูก็ห็นพระ เกศาธาตุเจ้าดวงหนึ่งรอยเข้ามุกดาหารไว้ ๔ ดวงแล ธาตุพระอรหันตาเจ้ามี ๒๖๐ ดวง พระพิมพ์คำ ๖๐ องค์พระพิมพ์เงิน ๒๐๔ องค์แล พระพุทธรูปแก้วมี ๔ องค์ ต้นดอกไม้คำตันหนึ่งต้นดอกไม้เงินตัน หนึ่ง น้ำตันเงินตันหนึ่ง น้ำตันคำตันหนึ่ง ะไหลเงินลูกหนึ่งะไหลคำลูกหนึ่ง หมอนเงินลูกหนึ่งภายใน ใส่แก่นจันทน์ขาว หมอนคำลูกหนึ่ง ภายในใส่แก่นจันทน์แดงและซ้างซ้อย ม้าซ้อย เงินคำมี ๖๐ สาด เงินหนึ่ง สาดคำหนึ่ง แก้วแหวนเงินคำมีพร้อมช้อนครั้นท่านลงไปถึงแล้วท่านก็หื้อช่างเครื่องมาตีแบ่ง ยังโกศเงินใส่และแบ่งต้นดอกไม้เงินหนึ่งต้น ต้นดอกไม้คำหนึ่งต้นบูชาไว้กับพระธาตุเจ้าแล้วท่านก็ นิมนต์เอาพระสังฆเจ้ามาฉลองฟังธรรมพุทธานิเชกใส่บาตร หยาดน้ำหมายทานแล้ว ท่านก็นิมนต์เอา

พระเกศาธาตุเจ้าลงสู่เรือเอาลงลงไปเมตตาพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้หันแล พระมหากษัตริย์เจ้า ครั้นว่าได้ทราบรู้ยินยังเจ้าฟ้าได้พระเกศาธาตุเจ้าลงไปเมตตา ฉะนั้น ท่านก็มีโสมนัสชมชื่นยินดีหา ประมาณได้แล้วท่านก็แต่งเสลียงคำและชั้นคำพร้อมด้วยเครื่องสงเสพคือ ดุริยดนตรีมาต้อนรับเอา แล้วก็สงเสพ แห่แห่นำเอาเข้าไปถึงท้องปราสาทแล้วก็กระทำสักการบูชาพระเกศาธาตุเจ้าด้วย เครื่องบูชาทานทั้งหลายต่างๆ หันแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีขันธูปเทียนขอมันตะนายยัง พระเกศาธาตุเจ้าอยู่เมตตาโปรดในกรุงเทพพระมหานครหันแล แล้วท่านก็มีคำยินดีกับด้วยเจ้าฟ้ายิ่ง กว่าเก่าแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลโถมะนาคุณบุญเจ้าฟ้าเป็นอันมากนักหันแล เจ้าฟ้าหลวงครั้นว่า เมี้ยนแก่ราชกิจการทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นมาถึงเมืองน่านในเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ วันนั้นแลครั้นว่าท่านเสด็จขึ้นมารอดเมืองแล้วท่านก็จึงชักปกเต็น ยังเจ้านายขัตติยะวงศา ขุนแสน ขุนหมื่น รัฐประชาไพรไทยทั้งหลายมวลงทั้งหนภายใน ภายนอกทั้งมวลงในจังหวัดนครเมือง น่าน ทุกแห่งหื้อตักแต่งห้างยังสัพพะจู่เยื่องเครื่องครัวท่านและเครื่องเล่นทั้งหลายพร้อมชู่เยื่อง หื้อมี รูปสัพพะรูปทั้งหลายพร้อมชู่อันแล้ว ถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ท่านก็มีอาชญาแก่เจ้านายเสนาอา มาตย์ไพรไทย

งานหกเพ็งนมัสการพระธาตุแช่แห้ง

เจ้าอัทธวรปัญญาถึงอัสสุธรรม

ทั้งหลายก่อตั้งเล่นเป็นมหรสพในท้องช่วงสนามไปตราบถึงวันเดือนเพ็งนั้นเวลาเช้าก็จึงยกเอา ครัวทานทั้งหลายมวลงขึ้นไปในช่วงแก้วฤเพียงได้นิมิตพระสังฆะเจ้า เจ้าสามเณรมารับทานในช่วงพระ ธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งรวมเส้นหัววัดมี ๑๓๙ หัววัด รวมภิกขุสังฆะเจ้าทั้งหลายมี ๔๖๓ องค์ รวม สามเณรทั้งมวลงมี ๘๖๓ องค์รวมเข้ากันมี ๑๓๒๖ พระองค์แล ทานวัตถุทานมีห่อผ้า ๑๓๖ หลัง ท่านก็ได้แข่งบอกไฟขวีใหญ่บอกหนึ่งใสดินไฟเสี้ยงสามแสนสี่หมื่นเจ็ดพัน หนอนูโมทานมีบอกไฟขึ้นตั้งแต่ หมื่นน้ำลงลุ่มมี ๑๔๔ บอก บอกไฟวิน้อยและบอกไฟกวาง บอกไฟคว้าง บอกไฟถึงหัน ไฟดาว ไฟนก ไฟเทียน ประทีป ช่อ พุง ทั้งมวลงจักคณาบได้ มีทั้งตันกัลปฤกษ์สัพพะทั้งมวลงแล แต่บอกไฟขึ้น เจาะ ๓ วัน จึงเมี้ยนบรมวลแล อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๗๒ ตัวปีกดสะง่า เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สมเด็จจ พระเจ้าฟ้าอัทธวรปัญญาท่านก็เสด็จลงไปปลงศพพระมหากษัตริย์เจ้าบรมโกฏีในกรุงเทพมหานคร บ่ ทั้นได้ปลงถึงเดือนยี่ลง ๔ ค่ำ ยามใกล้รุ่งท่านก็บังเกิดด้วยพยาธิแล้วก็ถึงแก่อัสสุกรรมตายไปในเมือง ใต้ที่นั่นวันนั้นหันแล สมเด็จจพระเจ้าฟ้าเมื่อแต่แรกตันพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ได้ปง อะมินต่อ จ่าสวนหื้อท่านได้เป็นพระยาน่านแล้วท่านก็ตั้งอยู่ยังเมืองเจิงที่นั่นได้ ๓ ปี ถึง ปีรวายสะง่าเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำ ท่านก็ได้ยกเอาครอบครัวลูกเมียเจ้านายไพร่

ประวัติเจ้าฟ้าอัทธวรปัญญา

ไทยหนีจากเมืองเจิงที่นั่นลงมาถึงเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ก็มารอดเมืองน่านตั้งอยู่บ้านทักบุญเรือง ที่นั่นก่อนหันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้ไปหาเจ้าพระยามงคลวรายศที่เมืองท่าปลา ขอลงมาเป็น เอราราชาการพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้หันแล เมื่อนั้นเจ้าตนเป็นน้ามีความยินดีแล้วท่านก็ลวดมอบ บ้านปงเมืองหื้อเจ้าอัทธวรปัญญาได้ครอบครองบ้านเมืองต่อไปหันแล เจ้าอัทธวรปัญญาท่านก็กลับคืน มาอยู่บ้านทักบุญเรืองหันได้ปีหนึ่ง ถึงปีเปิกสัน จุลศกราชได้ ๑๑๕๐ ตัว เดือน ๙ ลง ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้ ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้า ก็มีความยินดีด้วยเจ้าอัทธวรปัญญาลง ไปกราบทูลขอเป็นข้าพึ่งสมภารเอาราชาการฝ่ายใต้ฉนั้นนั่น ท่านก็ยกตั้งเจ้าอัทธวรปัญญาขึ้นหื้อเป็น

เจ้าพระยาน่านหันแล ท่านได้เป็นพระยาน่านได้ ๑๗ ปี แล้วก็ไต่ยกเอาเรือพลศึกพร้อมกับด้วย นคร เชียงใหม่ ขึ้นเมื่อปราบพญเอาเมืองเชียงแสนได้แล้วก็เอาลงไปกราบทูลถวายพระมหากษัตริย์เจ้า เมืองใต้ พระมหากษัตริย์มีความยินดีเป็นอันมากแล้วก็เลื่อนยกท่านขึ้นหื้อเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงเมือง น่านหันแล ท่านเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงน่าน นั้นนานได้ ๕ ปี ถึงปีกตเสง้า เดือนยี่ ลง ๔ ค่ำ ยามใกล้ รุ่งท่านก็ถึงแก่กรรมไปหันแล สมเด็จพระเจ้าฟ้าท่านเสวยราชสมบัติเมืองน่านได้ ๒๒ ปีนี้ เป็นข้าฝ่าย ใต้ เป็นพระยาน่านอยู่เมืองเชิง ๓ ปีนั้นเป็นข้าฝ่ายเหนือ รวมท่านได้เป็นเจ้าเสวยเมืองอยู่เมืองเชิงและ เมืองน่าน

เจ้าสุมนเทวราชเป็นเจ้าเมืองน่าน

นี้ได้ ๒๕ ปีแลได้ ๗ เช่นช่วงศกก่อนแล ผิจักนับแต่เจ้าขุนฟองโพ้นมาได้ ๕๗ เช่นตนกินเมือง ก่อนแล ในจุลศกราช ๑๑๗๒ ตัว ปีกตเสง้านั้นสิ่งเดียว เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เม็ง วันพฤหัสบดี นั้น เจ้าพระยาอุปราชา ตนเป็นน้าอยู่รักษาเมืองภายหลังท่านก็ได้ขึ้นเมื่อก่อพระเจดีย์เจ้าเขาแก้ววันนั้น ข้าหลวงชื่อพระยาจันทะทิพย์ถือหนังสือตราพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ขึ้นมาตั้งเจ้าพระยามหาอุปราชาตนเป็นน้านั้นหื้อเป็นเจ้าพระยาน่านในวันนั้นแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็เลื่อนยกชื่อขึ้นว่าเจ้าสุมนเทวราชเจ้าพระยาน่านว่าอันหันแล ครั้นที่ท่านได้รับเมืองแล้ว ถึงเดือน ๖ ลง ๓ ค่ำ ท่านก็ล่องลงไป เฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ตนลูกหันแล ถึงเดือน ๗ ลง ๔ ค่ำก็ถึงกรุงเทพมหานครในวันนั้นแลถึง จุลศกราช ๑๑๗๓ ตัว ปีร่วงเม็ด เดือน ๗ ลง ๖ ค่ำ วันปีใหม่ พระ

มหากษัตริย์ จึงปงพระราชทานหื้อแก่เจ้าหลวงสุมนเทวราช คือมี พานพระศรีคำใบหนึ่ง จอกคำ ๒ ใบ ผอบบายสุบคำ ๒ อัน ซองพลูคำอันหนึ่ง มีด้ามคำเถียนหนึ่ง อุบนวดคำลูกหนึ่ง คนโทคำลูกหนึ่ง กระโถน คำใบหนึ่ง แหวนธำมรงค์ราชาลูกดีพลอยเพชรต้น ๑๐ กลาง ๑๒ วง พระกลดแดงดอกคำใบ หนึ่ง ปืนลองชนเครื่องคำบอกหนึ่ง ปืนลองชนต้นเหล็กม ๒ บอก ต้นกลม ๓ บอก ผ้ายกไหมคำหลวง สั่งเวียนผืนหนึ่ง ผ้านุ่งยกไหมคำ ๔ ผืน ผ้าโพกริ้วทองผืนหนึ่ง เสื้อจีบเอวผุดดอกคำผืนหนึ่ง แพรเขียว ผุดดอกคำผืนหนึ่ง สุดแร ๒ ผืน ซะโตกเงิน ๒ ใบ มีฉันนี้แล

เจ้าสุมนเทวราชตีเมืองลำ เมืองพง

กวาดต้อนเมืองลื้อต่างๆ มาไว้เมืองน่าน

อาชญาเจ้าหลวงครั้นว่าแล้วแก่ราชกิจการแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองในเดือน ๙ ทูติ ยะขึ้น ๗ ค่ำวันนั้นแล ในสกราชเดียนั้นเดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงสุมนเทวราช ท่านก็ยก เอาพลนิกายโยธาทั้งหลายขึ้นเมื่อตีเอาเมืองลำ เมืองพง ก็ได้ยกทัพไปช้อยอยู่ทำขี้เหล็กแล้วท่านก็ จึงมีอาชญาสั่งหื้อเสนาอำมาตย์ปกวินหารหลวงด้านใต้ลุนหลังหันแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๗๔ ตัว เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำเม็ง วันเสาร์เสนาอำมาตย์ทั้งหลายอันอยู่ภายหลังก็พร้อมกันไพร่ไทยทั้งมวลปกวินหาร หลวงด้านใต้วันนั้นแล ในสกราชเดียนั้นเดือน ๓ อาชญาเจ้าหลวงท่านก็กวาดเอาคนครัวเมืองลำ เมือง พง เชียงแข็ง เมืองหลวงภูคาลงมาไว้เมืองน่านมีหกพันครัวหันแล ถึงจุลศกราช ๑๑๗๕ ตัว ปีกำเริบ อาชญาหลวงเจ้า ท่านก็ลาถอยกองทัพกลับลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๘ หันแล ในสกราชเดียนั้นเดือน ๑๒ ท่านก็นำเอาท้าวพระยาหัวเมืองลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครเมืองใต้หัน ครั้น ว่าแล้วแก่ราชกิจการทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพาเจ้านายหัวเมืองขึ้นมาถึงเมืองในเดือน ๔ หันแล ในสกราชเดียนั้นเดือน ๖ เพ็ง ท่านก็กระทำเบิกบายฉลองทานพระอุโบสถวัดช้างค้ำด้านเหนือเป็นมหา ทานอันใหญ่หันแล ถึงสกราช ๑๑๗๖ ตัว ปีกาบเส็ด เดือน ๘ เพ็ง อาชญาเจ้าหลวงท่านก็กระทำเบิก

บายฉลองยังพระมหาเจดีย์เจ้าเขาแก้วเป็นมหาพอยอันใหญ่และกับทั้งวิหารเขาแก้วนั้นก็ฉลองพร้อม
เดียวกันนั้นแล ในสกราชเดียนี้ เดือน ๔

เจ้าสุนทรวราชสร้างเหมืองหลวงและฝายสมุน

ลง ๓ คำ อาชญาเจ้าหลวงท่านก็ยกเอากำลังคนหนึ่งหมื่นไปตั้งตำหนักอยู่โถงถ้ำตองไปขุด
เหมืองหลวงและตั้งฝายแล ถึงเดือน ๔ นั้นลง ๕ คำเม็ง วันเสาร์ไทย เต่าสะง่า ฤกษ์ ๘ ตัวชื่อว่าราชา
ยามกองแลท่านก็แรกขุดเหมืองและตีฝายสมุนวันนั้นแล รวมตำเหมืองมี ๙๒๓๒ ตำ ปากเหมืองกว้าง
๒ วา ห้องเหมืองกว้าง ๔ ศอกถึงเดือน ๕ ลง ๑๒ คำก็แล้วบรมวลหันแล ถึงเดือน ๕ ลง ๑๔ คำ
อาชญาเจ้าหลวงท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงวันนั้นหันแล ถึงจุลสกราช ๑๑๗๗ ตัว ปีดับไค้ อาชญาเจ้า
หลวงท่านก็เสด็จหันฝายหลวงสมุนบ่ มั่นขึ้นถึงเดือน ๗ ขึ้นหนึ่งคำ ท่านก็ซ้ยกเอากำลังมีคนหนึ่งหมื่น
ออกตีฝายสมุนแถมในวันนั้น เดือน ๗ ขึ้น ๗ คำตัววันนั้นถึงเดือนขึ้น ๑๓ คำก็แล้วบรมวลหันแล ถึง
เดือน ๗ ลง ๑๔ คำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงวันนั้นหันแล ถึงจุลสกราช ๑๑๗๘ ตัว ปีรวายใจ เดือน ๙
ขึ้น ๑๑ คำ เจ้าพระยาจางวางขวาตนเป็นที่ท่านก็อนิจกรรมเสียชีวิตวันนั้นแล
ถึงเดือน ๑๐ ขึ้น ๙ คำ เจ้าพระยาจางวางซ้ายตนเป็นที่ท่านก็ซ้ออนิจกรรมแถมในสกราชเดียวกันหัน
แล ถึงจุลสกราชเดียนั้นหมอล้องข้างชื่อน้อยคันธาไปคล้องข้างก็ได้ข้างเผือกปลายหนึ่งสูง ๓ ศอก
คืบปลาย ๖ นิ้ว งามยาวคืบ ๓ นิ้วที่ในแขวงเมืองจันทราเข้ามาถึงตำหนักทำขี้เหล็กในเดือน ๔ ขึ้น ๑๑
คำ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ คำอาชญาหลวงเจ้าก็เสด็จยกเอาพลนิกายโยธาเจ้านายท้าวขุนทั้งหลาย

เจ้าสุนทรวราชนำข้างเผือกและข้างแดง

ถวายพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ

ออกไปต้อนรับเอาพระยาข้างเผือกในวันนั้นเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ คำ เม็งวันอังคารนั้นท่านก็ยก
เอาพลนิกายโยธาทั้งหลายแห่เอาพระยาข้างเผือกเข้ามาสู่เวียงในยามแฉกใกล้สู่เที่ยงวันท่านก็มี
อาชญาที่อระวังรักษาอุ่มงันคัลเฝ้าไว้ตำหนักหลวงช่วงสนามหันก่อนแล ในสกราชเดียนี้เดือน ๖ ขึ้น
๘ คำอาชญาเจ้าหลวงท่านก็ยกเอาพลนิกายโยธาเจ้านายลูกหลานและพระยาหัวเมือง เชียงแข็ง เชียง
ของ ภูคา เมืองหลวง คุมเอาพระยาข้างเผือก ลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าปราสาททองใน
กรุงเทพมหานครวันนั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็มีความยินดีแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลหื้อ
แก่อาชญาเจ้าหลวงสุนทรวราช มีเงินไต้ ๒ ชั่งและสิ่งของทั้งหลายมวลงเป็นอันมากหันแล ครั้นว่าแล้ว
แก่ราชกิจการทั้งหลายแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาหันแล ท่านมาถึงเมืองพิชัยหันในกาลเมื่อลุนหลัง
ท่านเอาข้างเผือกลงไปเมืองไต้หัน หมอล้องข้างก็ได้ข้างแดง

แถมพั่ง ๑ นำเอาเข้ามาสู่เวียงในสกราช ๑๑๗๙ ตัว ปีเมืองเป้าเดือน ๙ ปถมะขึ้น ๑๓ คำหันแล ถึง
เดือน ๙ ทูตียะขึ้น ๑๑ คำเจ้าพระยารัตนะ เจ้าราชวงศ์ คุมเอาข้างแดงลงไปถึงเมืองพิชัยก็ลงไป
ประสบบอาชญาเจ้าหลวงยังเมืองพิชัยแล้วเมื่อนั้นอาชญาเจ้าหลวงก็หื้อพระยารัตนะหัวเมืองแก้วและเจ้า
ราชวงศ์คุมเอาข้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์ เจ้าเมืองไต้หันแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็สรรเสริญ
ยกยอบุญคุณเจ้าหลวงมากนักหันแล ท่านก็ปงพระราชทานรางวัลเป็น

น้ำท่วมเมืองน่าน

อันมากหันแล อาชญาเจ้าหลวงท่านก็เสด็จขึ้นมาถึงเมืองในเดือน ๑๐ ลง ๔ คำ วันนั้นหันแล
ครั้นว่าท่านขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็มีอาชญาแก่ท้าวพระยาเสนาอามาตย์หื้อแบ่งหื้อทวดาไว้ที่ป่าเขต
เมืองจันทราได้ข้างเผือกนั้นหื้ออภัยแก่สัตว์ทั้งหลายว่าอย่าหื้อคนทั้งหลายได้กระทำปาณาติบาต แก่สัตว์

ทั้งหลายในแขวงป่าที่นั่นหันแลในสกราชเดียนี่เดือน ๙ ทุติยะลง ๑๐ คำ วันเสาร์ยามตูดเช้าหน้านาน
 นองท่วมเวียงวันนั้น ตั้งปรากฏเวียงและวัดวาอารามหอเรือนก็หลุไหลโปกพังไปเป็นอันมากหันแล
 อาชญาเจ้าสุมนเทวราช ท่านก็มาเล็งหันเวียงเก่านั้นเป็นอันซ่อมแคบ ด้านวันออกแม่น้ำก็ทิ้งขวกโปก
 พังเข้ามาเป็นอันมากฉนั้น ท่านก็จึงมีอาชญาแก่ท้าวพระยาชัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายหื้อได้
 พิจารณาที่เป็นชัยภูมิควรจักย้ายไปตั้งหื้อเป็นเวียงนั้นจึงหันยังดงพระเนตรช้างมีทิศเหนือไกลเวียง
 เก่า ๓๖ เส้น ไกลน้ำนาน ๒๐ เส้นก็เป็นชัยภูมิตั้งหื้อเป็นมหานครเวียงใหญ่หันแล ในสกราชเดียนี่
 เดือน ๓ ขึ้น ๙ คำท่านก็ยกเอาพลนิกายเสนาโยธาไปเสียบเล็งดูหันสถานที่นั้นก็ควรตั้งหื้อเป็นมหา
 นครชัยภูมิแล้วอาชญาหลวงเจ้าท่านก็หื้อคนทั้งหลายแผ้วถางที่นั่นถึงเดือน ๔ ขึ้น ๓ ต่ำ เม็ง วันศุกร์
 ท่านก็พาเอาท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นเมื่อตั้งอยู่ตำหนักดงพระเนตรช้างที่นั่นถึง
 เดือน ๕ ขึ้น ๒ คำ แผ้วถางบรมวลถึงเดือน ๕ ขึ้น ๙ คำ เม็ง วันเสาร์เจ้าสุมนเทวราชสร้างเวียงเหนือ

ไทย เป็กสัน ฤกษ์ ๒ ตัว ซ้อมหารณะฤกษ์ อยู่ในกรกฎราช ยามตูดซ้ายแรกปุกประตูเวียงและ
 ตั้งลำด้านวันออกมี ๔๔๐ ต่ำ ขุดคือด้านวันตก ๗๒๘ ต่ำ ด้านใต้ ๓๙๓ ต่ำ ด้านเหนือ ๖๗๗ ต่ำ ปาก
 คือกว้าง ๕ ศอก ท้องคือกว้าง ๔ ศอก ลึก ๙ ศอก รวมต่ำเวียงทั้ง ๔ ด้านเข้ากันมี ๓๐๓๘ ต่ำ ต่อ ท่าน
 สร้างแปงก็แล้วบรมวลในเดือน ๖ หันแล ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๘ คำ วันสังขารอาชญาเจ้าหลวงก็เสด็จขึ้น
 ไปตกปีใหม่เสียก่อน ถึงจุลศกราช ๑๑๘๐ ตัว ปีเป็กยี่ เดือน ๗เพ็ง ท่านก็เบิกบายฉลองพระวิหาร
 หลวงด้านใต้และพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงและหอธรรมเป็นมหาทานอันใหญ่หันแล ในสกราชเดียนี่
 ท่านก็มีอาชญาหื้อสร้างแปงวัดวาอารามหอเรือนเสียก่อนหันแล ถึงจุลศกราช ๑๑๘๑ ตัว ปีกัดหม้า
 เดือน ๙ ขึ้น ๘ คำ เม็งวันอังคารฤกษ์ ๑๑ ตัวชื่อ มหารณะยามแจ็กใกล้เที่ยงวันอาชญาหลวงเจ้าสุมน
 เทวราชท่านก็ยกเอาครอบครัวทั้งมวลเสด็จเข้าอยู่เวียงในวันนั้นหันแล ถึงจุลศกราช ๑๑๘๒ ตัว ปีกดสี
 เดือน ๘ ขึ้น ๓ คำ พระยารวัน วันเสาร์อาชญาหลวงเจ้าก็ปงพระราชากรุณาตั้งแสนหลวงหื้อเป็นพระยา
 ๔ ตน และขุนทั้ง ๘ และขุนจะเร ๑๒ คนไว้หื้อปรีกษาคิดราชการเหนือสนามหันแล ในสกราชเดียนี่
 เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ คำ หมอคล้องช้างก็ได้ช้างแดงแถบพลายหนึ่งเอาเข้ามาถวายถึงราชสำนักในวันนั้น
 อาชญาเจ้าหลวงท่านก็หื้อระวังรักษาไว้ตำหนักขวงสนามหลวงหันแล

เจ้าสุมนเทวราชนำช้างแดงถวายแก่พระมหากษัตริย์

และบูรณะวัดพระธาตุแช่แห้ง

ถึงเดือน ๖ ลง ๖ คำ อาชญาหลวงเจ้าท่านก็เกณฑ์หื้อเจ้าอุปราชและเจ้านายท้าวขุนคุมเอา
 ช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าในเมืองกรุงเทพมหานครวันนั้นหันแล ในจุลศกราชเดียนี่เดือน
 เจียงลง ๑๑ คำ เม็งวันเสาร์ อาชญาหลวงเจ้าท่านจึงมีอาชญาหื้อเสนาอามาตย์ปุกเสามิ่งเมือง เล่มวัน
 ตกกับหลักช้างเผือกไว้ยังขวงสนามหลวงหันแล ถึงเดือนเจียงขึ้น ๑๓ คำปุกเสาเซนมืองเล่มหนเหนือ
 วันนั้นแล ในสกราชเดียนี่อาชญาเจ้าหลวงท่านก็มาเล็งหันพระวิหารหลวงแช่แห้งเป็นอันหลุดำ คร้า
 เสียท่านก็ได้พาเอาชัตติยะวงศาเสนาอามาตย์กระทำหดยาสร้างแปงกายบนมีแปและแป้นแหนบกาย
 ลุ่มได้ก่อฝาพนกแวดรอบพระวิหารและเลิกสร้างติดต่อดมยังพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงหารักติดคำ
 ใหม่หันแล บ่เท่าแต่นั้นท่านก็ได้สร้างแปงฉัตรหลวง ๔ ใบ กระทำแล้วด้วยไม้แก่นมุงด้วยแป้นหุ้มด้วย
 แป้นทองแดงเสียงทองหนักแสนสองหมื่น ต้องด้วยลายดอกประดับด้วยแก้วและใส่รักหางติดด้วย
 สุวรรณคำแดงและติดด้วยข้ายไปไรและหล่อเต็งหลวง ๒ ลูก ลูกหนึ่งเสียงทองแสนเจ็ดหมื่นลูกหนึ่ง
 เสียงทองแสนสามหมื่น ปุกหอเต็ง ๒ หลังไว้วันตกวันออกหันแล ถึงเดือน ๖ เพ็ง เม็ง วันอาทิตย์ท่านก็

พร้อมกับด้วยอักษรเหสีและหน่อชัตติยะราชวงศ์และเสนาอำมาตย์ไพร่ไทย ทั้งภายในและภายนอก ในจังหวัดนครน่านทั้งมวลกระทำพุทธานุภาพ

เมืองสิบสองพันทนา เชียงรุ่งมาขอซื้อช้าง

บายฉลองถวายให้เป็นทานไว้กับพุทธศาสนาบูชาพระมหาธาตุเจ้าหินแล บ่เท่าแต่นั้นท่านก็ หื้อทาน ๓ คนแม่ลูก ชายสอง หญิงหนึ่งไว้กับพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแห่งที่นั่นตราบ ๕๐๐๐ พระวัสสานั้นนั้นหันแล ตั้งพระสังฆะเจ้าอันได้นิมนต์มารับไทยมหาทานในสมัยนั้นเส้นหัววัดมี ๑๖๕ หัววัด เจ้าภิกขุมี ๓๗๙ องค์ เณรมี ๗๔๙ องค์แล ถึงเดือน ๖ ลงนั้น ลง ๖ ต่ำ เม็ง วันเสาร์แผ่นดินไหว ในวันนั้นยอดมหาธาตุเจ้าแห่งนั้นก็หักลงห้อยอยู่แล ในเดือน ๖ นั้น ลง ๑๓ ค่าอาชญาเจ้าหลวงท่านก็ เกณฑ์เอากำลังมีคนหนึ่งหมื่นยกไปตีฝ่ายสมุนและห้วยล่องทั้งมวลหื้อน้ำเข้ามาถึงเวียงหันแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๘๓ ตัว ปีร่วงใส่ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่า เมืองสิบสองพันทนา เชียงรุ่งมีราชบรรณาการคือ ม้า ๔ ตัว เงิน ๗๔๐๐ ผ้าไหมมาน ๓ ผืน แรแดงหนึ่งรำ สะกินเขียวหนึ่งรำ แรเหล็กหนึ่งรำ เกียนแดง ๖ ผืน เกียนดอกหนึ่งผืนและราชสาส์นแต่งหื้อพระยาอรินทร์และราชาปัญญาคำลือเป็นราชทูตไพร่เข้ากัน ๒๓ คนนำเอาลงมาถวายถึงสำนักอาชญาหลวงเจ้าสุมนเทวราช ขอซื้อช้างพลายหกตัวไปเป็นช้างมงคล ทูลขวัญเจ้าฟ้าอังวะองค์ใหม่ว่าฉันนั้น อาชญาเจ้าหลวงจักขายหื้อยังบ่ได้เพื่อเมื่อนั้นจึงใช้หื้อหมื่นนะ รัตน์ถือหนังสือลงไปแจ้งราชการใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททูลเกล้าเจ้าเมืองใต้หันแล พระมหากษัตริย์ เจ้าจึงมีโปรดว่าตั้งเมืองพระถึงก็หากเป็นเมืองราชไมตรี

การแต่งตั้งมหาสังฆราชาเมืองน่าน

กับกรุงศรีอยุธยาแลให้พระยาน่านได้ขายหื้อตามความประสงค์แห่งเขาเทอะ โปรดประการ นี้ อาชญาเจ้าหลวงท่านได้แจ้งแล้วจึงมีอาชญาปงแก่เสนาอำมาตย์ตรวจวัดหาเอาช้างภายในเมืองน่าน ตัวหุติหางดีหมดปลอดขายหื้อพระยาอรินทร์ ตัว เป็นค่า ๑๑๕๗๐ เงินรังหันแล ในสกราชเดียวกันนี้ เดือน ๙ ลง ๖ ค่า เม็ง วันพฤหัสบดี ไทย ร่วงเม็ดฤกษ์ ๒๕ ตัว ชื่อ บุพภัทร อาชญาเจ้าหลวงท่านก็มา เล็งหันยังวรพุทธศาสนาหนภายในบ่มีสมเด็จเจ้าราชครูตนเป็นใหญ่ อันจักสั่งสอนแก่ คณะสังฆะบ่ได้ท่าน ก็กลัววรพุทธศาสนาหม่นหมองไปท่านก็ได้คิดสร้างแปงยังสัพพะวัดอุทยานทั้งหลายมวลพร้อมแล้วถึง เดือน ๙ ลง ๖ ค่าวันนั้น อติตะพุทธศาสนา คลาล่วงไปได้ ๒๓๖๔ พระวัสสาปลาย ๒ เดือน ปลาย ๒๑ วัน อนาคตะอันจักมาภายหน้ายัง ๒๖๓๕ พระวัสสา ปลาย ๙ เดือน ปลาย ๙ วัน เหตุนี้อาชญา หลวงท่านจึงจักได้หุดสรงยกอัยมหารูปติเจ้าวัดพระยาวัตตนชื่อ ทิวังโส เป็นมหาสังฆะราชาหื้อมี สาสติอนุสาสติโอวาทานุสาสนีแก่คณะสังฆะเจ้าในระวงโขงเขตนั้นรัฐบุรีที่วันนั้นแล พระสังฆะเจ้า ทั้งหลาย ท่านได้นิมนต์มารับทานครั้งนั้นวันนั้นมี ๕๖ หัววัดคณะสังฆะ มี ๑๒๓ พระองค์ สามเณรมี ๑๘๖ คนแล อยู่มาถึงจุลศกราช ๑๑๘๔ ตัว ปีเต่าสะง่า เดือน ๓ ลง ๖ ค่า อาชญาหลวงเจ้าจึงเกณฑ์ เจ้าราชวงศ์ เมืองเชียงของเป็นแก่และสุร โยธา ๓๐๐ คนคุม

เจ้าสุมนเทวราชสร้างพระพุทธรูป ราชนิเวศน์ และคุ้มแก้ว

เอาช้าง ๖ ตัว ช่วยพระยาอรินทร์รักษาช้างส่งขึ้นเมื่อถึงเมืองบนเหนือเพื่ออกลัวแต่อมิตรเข้าศึก มาผ่าสุนกระทำร้ายหื้อเป็นอันตรายขึ้นแล ในสกราชเดียวกันนี้อาชญาเจ้าหลวงท่าน ก็บังเกิดพระราชา ศรัทธาอันไยดิ่งแลถึงเดือน ๕ ลง ๖ ค่า ท่านก็ได้หื้อพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่งเสี้ยงทองหนึ่งแสนเจ็ด หมื่นห้าพันไว้กับวัดสภารศกกลางเวียงหันแล ถึงจุลศกราช ๑๑๘๕ ตัว ปีกำเม็ด อาชญาเจ้าหลวงสุมน เทวราชท่านก็ปงอาชญาหื้อเสนาอำมาตย์เกณฑ์คนตัดไม้จักมาสร้างราชนิเวศน์โรงหลวงตั้งเสามงคล ๒

เล่ม ท่านก็หื้อไปเอาไม้สักยังภูแทนแก้วที่แขวงเมืองชะมำที่นั่น ถึงเดือน ๖ ลง ๑๓ คำ เป็งวันเสาร์ไทย เมืองเป่าฤกษ์ ๘ ตัว ยามกองงาย แรกบุกเสามงคลวันนั้นแล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ คำ เม็ง วันศุกร์ ฤกษ์ ๘ ตัว ยามกองแลง อาชญาหลวงเจ้าท่านก็เสด็จขึ้นสถิตอยู่ราชนิเวศน์วันนั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๘๖ ตัว ปีกาบสัน เดือน ๕ ลง ๔ คำ ท่านก็หื้อแรกก่อตั้งคุ้มแก้ว ด้านหลวงยามมี ๗๙ วา ลวงขวามือ ๗๐ วา แลถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ คำ อุบาทว์เหตุเกิดมียังเมืองบ่อคือ น้ำแม่มางไหลอยู่พ้อยแห่งขาดบ่ไหลในวัน นั้น ยามแกลไกล้เที่ยงวันนั้นแล ถึงยามกองแลงจึงไหลไปตามปรกติหั้นแล ถึงเดือน ๖ นั้น ท้องตรา ราชสีห์ โปรดขึ้นมวากษัตริย์พระบิดา สรรคตให้พระยาน่านได้ลงไปปลงพระบรมศพมหาษัตริย์เจ้า ในเมืองกรุงศรีอยุธยา ว่าฉนั้น

เจ้าสุมนเทวราชไปถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๒

เจ้าสุมนเทวราชถึงอสัญกรรม

เมื่อนั้นอาชญาหลวงเจ้าท่านก็จัดแจงแต่งเครื่องบรรณาการและขัตติยะวงศาเจ้านายท้าวขุน แล้วก็ยกจากเวียงลงไปในเดือน ๖ แรม ๕ คำ หั้นแลถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ คำ ท่านก็ลงไปถึงใน กรุงเทพมหานครหั้นแลถึงเดือน ๗ ลง ๑๓ คำ ท่านก็บังเกิดพยาธิลงท้องและรากเป็นอันหนักนักถึง เดือน ๔ ขึ้นคำหนึ่ง เม็ง วันอาทิตย์ ยามกองแลงท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมตายวันนั้นแล เมื่อนั้น พระมหาษัตริย์ เจ้าตนเป็นลูกก็มีโปรดให้ปลงศพท่านเสียในวัดแจ้งเมืองใต้ที่นั่น เดือน ๙ ลง ๗ คำ หั้นแล เจ้าหลวงสุมนเทวราชอายุท่านได้ ๖๐ ปี ได้เป็นพระยาน่านและท่านสวयเมืองได้ ๑๔ ปีอายุได้ ๗๔ ปี ท่านก็ถึงแก่กรรมไปสู่ปร โลกวันนั้นแลได้ ๘ ชั่วโมงวงศาแล ผิจักนับแต่เจ้าขุนฟองโพ้นมาก็ได้ ๕๘ เช่นตนกินเมืองแลในเมื่อท่านอนิจกรรมนั้น ตกปีใหม่แล้วเป็นจุลศกราช ๑ ๑๘๗ ตัว แลแลใน เมื่อลุนหลังท่านเสด็จลงไปเมืองใต้ใกล้ตกปีใหม่นั้นบังเกิดลมใหญ่ลูกทิวศวันตมาครพริสสะเพิงกลัวยั้ง นักพัดต้นไม้และหออเรือนคนทั้งหลายหักโค่นเป็นอันมาก อันหนึ่งเหืองพระเจ้าวัดข้างค้ำองค์หลวง และพระเจ้าที่อุโบสถก็ออก อันหนึ่งยอดพระธาตุเจ้าภูเพียงก็คุดไปวันออกแจ้งใต้หั้นแล ถึงเดือน ๙ ลง ๙ คำ จุลศกราช ๑๑๘๗ ตัว ปีดับเร้า พระมหาษัตริย์เจ้าจึงตั้งเจ้าราชวงศ์ตนชื่อมหายศตนเป็นบุตร เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา นั้นเป็นพระยาน่านแทนหั้นแล พระมหาษัตริย์เจ้าก็ปงพระราชทานเครื่องพระยศ หื้อเหมือนพระยาน่านตนเก่านั้นแล

เจ้าหลวงมหายศเป็นเจ้าพระยาน่าน

เจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ก่อขบถ

เจ้าหลวงมหายศครั้นว่าท่านได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเจ้าพระยาน่านแล้วก็กราบทูลลา พระมหาษัตริย์เจ้าขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็มายังพักอยู่ตำหนักดอนไชยเวียงเก่าที่นั่น ถึงเดือน ๑๑ ลง ๘ คำ ท่านก็เสด็จขึ้นสถิตย์อยู่ในมงคลนิเวศน์ที่เก่าในจุลศกราช ๑๑๘๗ ตัวนั้น ปีดับเร้า เดือน ๖ ลง ๔ คำ เม็ง วันเสาร์ ยามตูดซ้ายมหาขัตติยะราชวงศาและเสนาอามาตย์ทั้งหลายมวลกัรรณาเชิญ ท่านขึ้นสถิตสำราญในราชนิเวศน์โรงหลวงแทนเจ้าสุมนเทวราชสร้างไว้วันนั้นแลถึงจุลศกราช ๑๑๘๘ ตัว ปีรวายเม็ด เดือน ๖ ลง ๑๑ คำ ท้องตราพระราชสีห์เรียงลำดับหัวเมืองพิชัยส่งขึ้นมาถึงเมืองน่านว่า เจ้าอนุเวียงจันทบุรีคิดขบถต่อพระมหาษัตริย์เจ้าเมืองใต้หื้อพระยาน่านเกณฑ์กองทัพ ๕๐๐ คน ไว้ จักยกเข้าไปตีเอาเมืองจันทบุรีอยู่มาถึงเดือน ๖ ลง ๑๔ คำ ข้าหลวงชื่อแฝงชะท่านถือท้องตราขึ้นมา เร่งยกทัพไปตีเอาเวียงจันทน์ ให้ทันพร้อมกับเมืองเชียงใหม่ ลำพูน นครเมืองแพร่ ว่าฉนั้นถึงเดือน ๗ ขึ้น ๔ คำ อาชญาหลวงเจ้ามหายศจึงเกณฑ์หื้อเจ้าราชวงศ์เป็นแม่ทัพหน้าคุมกำลังคนหนึ่งพันยกจาก

เมืองออกไปทางเมืองโง้งเกณฑ์หื้อเจ้าพระเมืองแก้วคุมกำลัง ๕๐๐ ยกไปทางน้ำปาดหื้อประสกกองทัพ นคร เชียงใหม่ ลำพูน ตั้งอาชญาเจ้าหลวงยกกำลังคน ๗๕๐๐ ออกไปยังเอาชัยในตำหนักไชยหั้นในวัน อังคารเดือน ๗ ลง ๑๓ ค่ำ ยามกองแลง จุลศักราช ๑๑๘๘ ตัว ปีรวายเส็ดนั้นแลถึงวันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงมหาวยราชก็ยกทัพลี้กออกไปจากดอนไชยไปทางเมืองโง้งไปถึงเมืองพันพร้าวในเดือน ๙ ลง ๕ ค่ำหั้นแล ตั้งกษัตริย์เจ้าวังหน้าและไทย ลาว หัวเมืองทั้งมวลก็ไปตั้งอยู่เมืองพันพร้าวหั้นนับเสียดแล ตั้งเจ้าอนุเวียงจันทน์และบ้านเมืองไพรพลทั้งมวลรู้ว่ากองทัพใหญ่เมืองไต้ยกเข้าไปฉนั้นนั้นก็แตกตื่นกระจัดกระจายหนี ตั้งเจ้าอนุก็ลงเรือไปออกท่าสิดาแล้วก็หนีเข้าไปเมืองพวนหั้นแล มหากษัตริย์วังหน้าจึงมีอาชญาหื้อกองทัพหัวเมืองทั้งมวลข้ามไปตั้งอยู่เมืองจันทน์แล้วหื้อไปกวาดเอาครอบครัวพวกพระยาสุปากเกี้ยว และครัวเวียงจันทน์ เชิง อันแตกตื่นไปลี้ชอยู่ชอกบ้านแคมเมืองนั้นมา หื้อได้นับเสียดหั้นแล ครั้นว่ากองทัพหัวเมืองทั้งหลายไปกวาดเอามาได้แล้วก็เอาไปถวายกษัตริย์เจ้าวังหน้าหั้นแลก็ส่งไปเมืองไต้หั้นแล ตั้งเมืองน่านก็ได้คนครัวมาถวาย ๑๒๐๐ ครัว ตั้งพระยาราชสุภาวดี ท่านขึ้นมาจากเมืองปาจิม เมืองปาสัก มาถึงเวียงพันพร้าวเดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ มหากษัตริย์เจ้าวังหน้าก็เสด็จลงไปเมืองไต้หั้นแลในเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ พระยาราชสุภาวดีแม่ทัพพระราชทานคนครัวเมืองจันทน์หื้ออาชญาหลวงเจ้าเมืองน่าน ๔๓๘ คนหั้นแล อาชญาเจ้าหลวงท่านก็เลิกยกกองทัพมาจากเมืองจันทน์ พันพร้าว มาถึงเมืองน่านเดือนเจียงลง ๑๓ ค่ำหั้นแล เชิง ลาว เมืองหล่ม เมืองเลย แก่นท้าว น้ำพูนรำชำ พระยอง น้ำปาด ก็แตกตื่นเข้ามาเมืองน่านมาพึ่งอาชญาเจ้าหลวง น่านหั้นแล เขาท่านก็มาสร้างบ้านแปงเรือนอยู่พึ่งสมภารเจ้าหลวงน่านที่นี้แลยังแต่เมืองหลวงพระบางบ่เข้ามาหื้อเมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าบ่ไว้ใจได้เหตุเป็นด่านต่อแดนเมืองพวน อันหนึ่งตั้งเจ้าอนุเวียงจันทน์ก็บ่ได้ตัวหื้อจึงมีท้องตราขึ้นมาจากหื้อพระยาพิชัยคุมกำลังคน ๕๐๐ ยกขึ้นเมื่ออยู่รักษาเมืองหลวงพระบางแล มีตราโปรดขึ้นมาจากเมืองน่านว่าหื้อพระยาน่านได้เกณฑ์คนไปอยู่พึ่งพึ่งราชการในเมืองหลวงพระบางอย่าให้ขาดมีโปรดประการนั้นถึงจุลศักราช ๑๑๘๘ ตัว ปี เมืองไค้ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงก็หื้อแสนสิริสงครามคุมคน ๖๐ ไปอยู่พึ่งพึ่งราชการเมืองหลวงพระบางกับพระยาพิชัยก่อนหั้นแล เดือน ๖ ลง ๑๐ ค่ำ พระยาพิไชยรณฤทธิ์ถือตราขึ้นมาเร่งจัดเอาคนครัวลาวเชิงอันขึ้นมาพึ่งอยู่ยังเมืองน่าน อาชญาเจ้าหลวงก็เกณฑ์ชัตติยะท้าวขุนไพร่ ๑๔๔ คนคุมคนครัวลาวส่งไปทางเมืองแพร์ในศักราช ๑๑๙๐ ตัว ปีเปิกใจ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำพระยาพิไชยรณฤทธิ์เลิกจากเมืองน่านไปทางเมืองแพร์แลตั้งพระยาเซียงของตนเผ่าก็ถึงอนิจกรรมในวัดสถานนั้น เดือน ๑๑ ลง ๑๒ ค่ำหม่อมน้อยแต่งหื้อราชาสิวิไชยและท้าวปราการไชยนำราชบรรณาการลงมาถึงเมืองน่าน เดือน ๑๒ ลง ๔ ค่ำ หลวงไชยยศข้าหลวงถือตราขึ้นมาว่าหื้อเมืองน่านเกณฑ์กองทัพไปเมืองหลวงพระบางถึงเดือนเจียงลง ๑๓ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงมหายศก็เกณฑ์หื้อเจ้าพระเมืองวิไชยราชา พระยาแสนคุมคน ๖๕๐ ยกไปรักษาเมืองหลวงพระบางถึงเดือนยี่ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านข้าเกณฑ์เจ้าพระเมืองวิไชยราชา พระยาเซียงแข็งคุมคน ๖๕๐ ยกไปเมืองหลวงพระบางแถม ถึงเดือนยี่ ลง ๑๑ ค่ำ หื้อแสนธัญไชยแสนจิตมโน คุมคน ๓๐๐ ไปพึ่งราชการ ฝ่ายเมืองเวียงจันทน์ไปตั้งอยู่ปากกลายอยู่กับพระลับแล ตัวแสนจิตมโนลงไปเมืองเวียงจันทน์ทั้งท่านพระยาราชสุภาวดี แสนจิตมโนก็แจ้งการกลับคืนมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเพื่องกวาดต้อนเอาครอบครัวที่นั้นอาชญาเจ้าหลวงได้รู้แจ้งว่าแสนจิตมโนขึ้นมาตั้งอยู่ สามหมื่น หนองแก้วหาดเคย ท่านจึงเกณฑ์เจ้าสุริยะ คุมคนสามร้อยยกไปทวยหาแสนจิตมโนออกจากเมืองไปเดือน ๔ ลง ๑๑ ค่ำ เจ้าสุริยะไปถึงแสนจิตมโนแล้วก็พร้อมกันกวาดเอาคนครัวเวียงจันทน์ เชิง อันแตกขึ้นมาตั้งอยู่ สามหมื่น

เมืองเพ็อง หนองแก้ว หาดเคย ได้ ๓๐๐๐ คริวแล้วส่งเข้ามาหาพระลับแล อันตั้งอยู่ปากลาย ตั้งพระยาพิไชยรณฤทธิ์ก็หื้อพระมหาสงครามลงมาอยู่ปากลายที่นั่น พระมหาสงครามก็ป็นคนคริวหื้อเจ้าสุริยะ ๑๗๐ คน ป็นหื้อแสนธัญไชย ๖๑ คนหันแลตั้งพระยาพิไชยรณฤทธิ์อยู่เมืองหลวงพระบางก็ได้รู้ข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์เอาตัวลี้ อยู่ในแขวงเมืองพวน จึงแต่งหื้อพระยาเลนกับพระลับแลคุมคน ๑๗๐ คนยกเข้าไปเสาะสืบก็รู้เป็นแน่แล้วก็ยกเข้าไปจับเอาก็ได้ตัวเจ้าอนุกับนางคำปล้องได้

พระยาพิไชยรณฤทธิ์จับเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์

ในเดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลากลางคืนก็คุมเอาตัวเจ้าอนุและนางคำปล้องลงไปถึงพระยาราชสุภาวดียังเวียงจันทน์แล้วพระยาสุภาวดีก็พระราชทานคนคริวหื้อพระยาเลน ๓๐ คน เป็นความชอบหันแล ถึงสกราชได้ ๑๑๙๑ ตัว ปักตเป่า เดือน ๑๒ ลง ๑๓ ค่ำ วันเสาร์ ยามตูดซ้าย อาชญาเจ้าหลวงมหายศก็พาเอาขัตติยราชวงศาออกไปพิทูลเฝ้ามหากษัตริย์เจ้าท่านก็ทูลตั้งเจ้ามหาวงศ์ พระเมืองไชยตนเป็นน้ำหื้อเป็นเจ้ามหาอุปราชาหน้า ตั้งนายหนานรัมมเสนบุตรพระยาเชียงของหื้อเป็นพระยาเชียงของ ตั้งพระยาเชียงแข็ง ตั้งพระยาเมืองหลวง พระยาภูคา ครั้งนั้นแล้วท่านก็กลับขึ้นมาเมืองตั้งพระยาเชียงของก็ขึ้นเมื่ออยู่เมืองเชียงของที่นั่น ครั้นอยู่มาพระยาเชียงของรัมมเสนก็ใช้ไปขันป็นลูกสาวหื้อเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ เจ้าองค์หลวงมหายศได้รู้จึงเอาลูกสาวพระยาเชียงของชื่อ ปิยะภาผู้ว่าจกเอาไปหื้อเชียงใหม่นั้นเอามาเป็นลูกสะใภ้เสียตั้งพระยาเชียงของได้เข้ามาอยู่เมืองน่านเสียไป ๒ พระยา ถึงถ้วน ๓ เจ้ารัมมเสนนี้ก็ไปขันป็นลูกสาวหื้อเจ้าต่างประเทศเมื่อเช่นพระยาสิวิไชยนั้นก็ไปขันป็นหลานสาวหื้อเจ้าเมืองเวียงจันทน์เช่นพระยาอรินทร์เฒ่านั้นก็ว่าจกคิดหื้อลูกไปสืบสัญไชยโมตรีเมืองหลวงพระบางจนได้หมายไว้มีฉันนี้แล ตั้งเจ้าหลวงมหายศท่านเสวยสมบัติเป็นเจ้านครเมืองน่านได้ ๑๐ ปีถึงจุลสกราชได้ ๑๑๙๗ ตัว ปีดับเม็ด ท่านก็ได้ลงไปเฝ้า

เจ้าอชิตวงศ์ได้รับสัญญาบัตรเป็นพระยาน่าน

และบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง

พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไตก็ลวดได้บังเกิดพยาอิหนักแล้วท่านถึงแก่อสัญกรรมในเมืองไต่ที่นั่นวันนั้นแล ได้ ๙ เช่นช่วงศาก่อนแล ผินับแต่เจ้าขุนฟองมาก็ได้ ๕๖ เช่นตนกินเมืองแลถึงจุลสกราชได้ ๑๑๙๘ ตัว ปีรวายสัน เดือนเจียง ขึ้น ๘ ค่ำวันอังคารยามตูดเช้า เจ้าอชิตวงศ์ บุตรเจ้าสุมนเทวราชตนเป็นราชวงศ์นั้นก็ไต่ลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไตท่านลงไปเมืองไตเดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระมหากษัตริย์มีพระมหากฤษฎาโปรดตั้งเจ้าราชวงศ์บุตรเจ้าสุมนนั้นหื้อเป็นพระยาหันแล เจ้าอชิตวงศ์ครั้งนี้ว่าท่านได้รับสัญญาบัตรเป็นพระยาน่านแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองเดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำท่านก็มายังภักอยู่ต่าหนักไชยเวียงเก่าหันก่อนแล ถึงเดือน ๗ ออก ๑๒ ค่ำท่านก็บวชเป็นสามเณร ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เม็งวันอังคารยามกองงายกระทำมูทธาภิเชกท่านแล วันเดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำเพ็งนั้นจันทคาหาแล เดือน ๗ ลงค้ำ ๑ ก็เป็นจุลสกราช ๑๑๙๙ ตัวปี เมืองเร้าแลในวันนั้นยามกองงาย ท่านก็เสด็จจากต่าหนักเวียงเก่าเข้าไปสถิตอยู่โรงหลวงเวียงใหม่ วันนั้นแลถึงเดือน ๗ ลง ๑๒ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงอชิตวงศ์ ท่านก็เสด็จขึ้นเมื่อแช่แห้งต่อแกนธาตุเจ้าแต่เดิมเช่นเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาสร้างมี ๑๒ คอกท่านก็พร้อมเพรียงกับด้วยเจ้านายท้าวพระยาและสังฆะเจ้า

เจ้าหลวงอชิตวงศ์ถึงแก่อสัญกรรม

ทั้งหลายคาคะซาขึ้นเอายอดมหาธาตุเจ้าอันคตไปทางวันออกแจ้งไต้้นลงมาแบ่งต่อหื้อยาวแถม ๔ คอกเป็น ๑๖ คอก ฉัตรเก็งเดิมมี ๕ ใบท่านก็สร้างแปงใส่แถม ๒ ใบคือ ใบเค้า ใบปลายรวมทั้ง

อันเก่าเป็น ๑๑ ใบแล อยู่มาถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ นั้นท่านก็พร้อมกับด้วยหน่อขัตติยะวงศาและเสนา
 อามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นไปกระทำพุทธาภิเษกเบิกบายฉลองทำบุญหื้อท่านเป็นมหาพอยหันแล ถึง
 เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงหันแล เจ้าหลวงอชิตวงศ์เมื่อท่านได้ลงไปรับสัญญาบัตรได้
 เป็นเจ้าพระยาน่านขึ้นมานั้นก็ได้ติดด้วยพยาธิขึ้นมาแล ถึงเมื่อท่านได้มาอยู่เสวยเมืองแล้วพยาธินั้นก็
 พอทุเลาสักหน่อยท่านก็เสด็จขึ้นเมื่อฤเพ็ญแซแห่งสร้างต่อยอดพระธาตุเจ้าบรมวลแล้วท่านก็ได้
 ทำบุญหื้อท่านบรมวลตั้งงามแล้วถึงวันเดือน ๙ ลง ๙ ค่ำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงหันแล ตั้งแต่วัน ๙ ค่ำ
 นั้นก็บังเกิดพยาธิอันหนักไปคือพองแต่ตีนถึงท้อง เอาหมอทั้งหลายมายากีบ๋หายถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒
 ค่ำ ยามเที่ยงคืนท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปสู่โลกหน้าวันนั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ๗ เดือนก็ถึงแก่
 กรรมแลถึงจุลศักราช ๑๒๐๐ ตัว ปีเปิกเส็ด จึงได้กระทำเลิกซากส่งสะการท่านแลเรียกว่าได้ ๑๐ เช่น
 ชั่ววงศาก่อนแล ผิดกันนับแต่เจ้าขุนฟองมาก็ได้ ๖๐ เช่นตนกินเมืองแล

เจ้าหลวงมหาวงศ์บูรณะซ่อมแซมวัดต่างๆ

เจ้าอชิตวงศ์ มีบุตรชาย ๒ บุตรชายที่ ๑ เจ้าพระยาวังขวาตัก บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานสุ
 ยะ เมียท่านที่ ๒ ที่ ๓ บมีลูกแลในจุลศักราช ๑๒๐๐ ตัว ปีเปิกเส็ดนั้นสิ่งเดียวปลงศพเจ้าหลวงอชิต
 วงศ์ เจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ตนเป็นบุตรแม่เจ้านางเลิศนั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์
 เจ้าเมืองใต้พระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากฤษฎาโปรดตั้งเจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ หื้อเป็น
 เจ้าพระยาน่านหันแล อาชญาเจ้าหลวงมหาวงศ์ครั้งว่าท่านได้รับสัญญาบัตรเป็นเจ้าเสวยเมืองแล ก็
 กราบทูลลาขึ้นมาหันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็มารำพึงเล็งหันพุทธบาทศาสนาที่หลดตำคร้ำชรา
 ควรตีซ่อมสร้างขึ้นแถมใหม่ท่านก็สร้างหันแล ท่านสร้างวิหารสถารศและโรงวัดและพระธาตุเจ้าวัดส
 ถารศนั้นเป็นครั้งต้นแรกและสร้างวิหารวัดพระเกิดเป็นครั้งถ้วน ๒ และท่านสร้างซ่อมพระวิหารพระ
 ธาตุเจ้าแซ่แห่งน้อยเป็นครั้งถ้วน ๓ แล ถึงจุลศักราช ๑๒๐๘ ตัว ปีรวายสะงา เดือน ๙ ลง ๑๑ ค่ำ เม็ง
 วันศุกร์ไทยกตสียามแถค้ำท่านก็ได้พร้อมกับด้วยหน่อขัตติยะวงศาและเสนาอามาตย์ไต่ก่อแรกสร้างจุน
 พระเจดีย์ ๔ หลังเหนือปากชันหลวงมหาธาตุหลวงเจ้าแซ่แห่ง ๔ ด้าน และซ่อมแซมพระวิหารหลวง
 และศาลาบาตรและบริเวณช่วงและประตูโขงศาลานางหย่องแล เดือน ๙ ลง ๑๑ ค่ำในวันนั้นสิ่งเดียว
 ท่านก็ได้เชิญเอาแกนเหล็กขึ้นใส่ต่อก่อลูกหมากและมานข้าว ทรายต่อเท่าถึงเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จึง
 เอาฉัตรและแก้งขึ้นใส่แปงใส่ใหม่แถม ๒ ใบ ดอกบัวเงิน ๖ ดอก ดอกบัวค้ำ ๖ ดอก สร้างตั้งน้อยห้อย
 ๑๐ ลูก สร้างพุทธรูปเจ้า ๓ องค์หันแล ในจุลศักราช ๑๒๐๘ ตัวนั้นสิ่งเดียวเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่าน
 ก็ได้พุทธาภิเษกเบิกบายฉลองทำบุญหื้อท่านเป็นมหาพอยหันแล ลุนแต่นั้นท่านก็ได้พร้อมกับด้วย
 หน่อขัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลาย ซ่อมสร้างพระธาตุเจ้าทำล้อเป็นครั้งถ้วน ๕ ลุนแต่นั้น
 ท่านก็ได้ซ่อมสร้างพระวิหารเจ้าวัดข้างฝือกเป็นครั้งถ้วน ๖ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าดอน
 หนาม เมืองพั่วเป็นครั้งถ้วน ๗ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างซ่อมแซมพระวิหารวัดพงสนุกเวียงสาเป็นครั้ง
 ถ้วน ๘ แลบ่เท่าแต่นั้นพระพุทธบาทศาสนาวัตวาอารามที่ใดหลดคร้ำชราควรตี ร้างสร้างซ่อมนั้นท่านก็
 ได้มีอาชญาปกเตินแก่ขัตติยะราชวงศาเสนาอามาตย์และไพร่พลบ้านเมืองทั้งมวลหื้อได้พากันรื้อร้าง
 สร้างสาหื้อก้านกุงรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าเก่าหันแล เจ้าพระยาน่านมหาวงศ์ตนนี้คือเป็นบุตรแม่เจ้านางเลิศ
 และเจ้ามหาพรมเมืองเจิงนั้นแล แม่เจ้านางเลิศเป็นลูกแม่เจ้านางเทพ แม่เจ้านางเทพเป็นลูกเจ้า
 หลวงดินมหาวงศ์ลูกมเหสีท่านเมืองเชียงใหม่ นั้นแล เจ้าพระยาน่านมหาวงศ์ ตนเป็นบุตรเจ้านางเลิศนี้
 มเหสีท่านชื่อแม่เจ้านางยอดแล เดิมแต่เมื่อท่านปได้เสวยเมืองเทื่อนั้นได้เป็นเจ้าพระเมืองไชยแล้วก็ได้

เป็นเจ้าหอหน้าแล้วจึงได้เป็นเจ้าพระยา ท่านมีราชบุตรชาย ๓ ชายที่หนึ่งชื่อเจ้าน้อยอินปันตนนี้ได้เป็นราชบุตรแล้วได้เป็นบุรีแล บุตรที่ ๒ ชื่อ เจ้าคำเครื่อง ตนนี้ได้เป็นวังขวาแล ชายที่ ๓ ชื่อเจ้าน้อยหน่อเมืองแล เจ้าพิมมะสารเจ้าต้อย ๒ ตนนี้ต่างมารดาเป็นลูกเจ้าหลวงมหาวงศ์ เมียท่านที่ ๒ นั้นแลเจ้าหลวงมหาวงศ์ท่านเสวยราชสมบัติเป็นเจ้านครเมืองน่านได้ ๑๓ ปี ถึงปีร่วงใต้ จุลศกราช ๑๒๑๓ ตัวนั้นท่านก็ถึงสัณกรรมไปสู่โลกหน้า ในเวียงเหนือเมืองน่านที่นี้แลเรียกว่าได้ ๑๑ ชั่วโมงศาาก่อนแล ผิดจกนับแต่เจ้าขุนฟองโพ้นมาก็ได้ ๖๑ เช่นตนกินเมืองแล ถึงจุลศกราช ๑๒๑๔ ตัว เดือน ๖ ลง ๑๑ คำเจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้วชื่อนันตยศ ตนเป็นบุตรเจ้าฟ้านั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพมหานครหันแลเมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้วหื้อเป็นเจ้าพระยามงคลวรายศเป็นเจ้านครเมืองน่านแล้วก็พระราชทานเครื่องยศคือเสื้อแขบคำ ผ่าถุงแขบคำพระมาลาสุบหัวและกระโถนคำ คนโทคำ พานหมากคำเครื่องในคำ ปืนชนิดดี ๑ บอก ดาบฝักคำ ๑ เกียน โตกเงิน ๒ ใบ ทวน ๒ เล่มหันแล ครั้งแล้วแก่ราชกิจการทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์ขึ้นมาถึงเมืองน่านในตาเดือน ๙ จุลศกราชได้ ๑๒๑๔ ตัวหันแลครั้งว่าท่านขึ้นมาถึงเมืองแล้วทอตราพระมหากษัตริย์เจ้าก็ทวยหลังขึ้นมาถึงเมืองน่านมี โปรดเกล้าว่าหื้อเจ้าพระยาน่านได้จัดเอารัพลคนศึกยกกองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งด้วยรีบเร็วว่าฉนั้นด้วยกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้และหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองแพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่จัดขึ้นเมื่อเอาเชียงตุงว่าฉนั้น ครั้งถึงเดือนยี่ จุลศกราช ๑๒๑๕ ตัวปีเก่าเป้านั้นสิ่งเดียวเจ้าพระยาน่านหื้อเจ้ามงคลวรายศนั้นท่านเกณฑ์รัพลคนศึกได้แล้วก็ยกกองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองพินนาโพ้นหันแล ตั้งกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้นั้นเสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาเป็นเจ้าแม่ทัพใหญ่ก็ยกขึ้นมาทางเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่นั้นเจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นเจ้าแม่ทัพตั้งหัวเมืองทั้งหลายก็ขึ้นเมื่อทางเชียงใหม่ไปเชียงตุงก็ปีเดียวเดือนเดียวเจ้าพระยาน่านขึ้นเมื่อเชียงรุ่งนั้นแล เจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นทัพหน้าขึ้นเอาเชียงตุงแล ฝ่ายทัพเจ้าเมืองน่านครั้งขึ้นเมื่อถึงสิบสองพินนาแล้วตั้งเมืองสิบสองพินนาทั้งมวลก็บ่กล้าจ้กรบด้วยเจ้าพระยาน่านต่อได้ก็พากันเข้ามาน้อมเป็นข้าสวามิภักดิ์กับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครนับเลียงหันแล ครั้งหัวเมืองสิบสองพินนาเชียงรุ่งยอมเป็นข้าสวามิภักดิ์แล้วท่านก็แต่งแบ่งบ้านเมืองบ่หื้อมีเสี้ยนหนามแผ่นดินอันใดแล้วท่านก็ได้แต่งหื้อเจ้ามหาอุปราชเมืองเชียงรุ่งยกรัพลกำลังขึ้นเมื่อทวยหาเสด็จที่เชียงตุงก็บ่ทันเข็ดเสด็จเจ้า กองทัพเสด็จเจ้าและเจ้ามหาพรหมเชียงใหม่บ่มีชนะก็ถอยเลิกลงมาจากเชียงตุง มหาอุปราชเมืองเชียงรุ่งขึ้นเมื่อก็ได้ประสบกองทัพเสด็จเจ้ากลางทางแล้วก็เลยลวดทวยตามเสด็จ

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ซ่อมแซมเมืองน่านเก่า

เจ้าลงมาหันแล กองทัพเสด็จเจ้าลงมาถึงเมืองน่านแล้วก็มาตั้งพักอยู่ที่นาลินริมเวียงเหนือทางออกแจ่งใต้หันแล ฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็เลิกจากเมืองสิบสองพินนา ลงมาก็มาพบเสด็จเจ้า อยู่ณาลินนั้นชั้นแลเสด็จเจ้ามาถึงเมืองน่านแล้วก็เข้าเกณฑ์รัพลคนศึกหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองหลวงพระบาง และ หล่ม เลย ลาว ทั้งมวลเมืองน่าน แพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่ ยกทัพใหญ่ขึ้นเมื่อเชียงตุงแถมหันแล เจ้าพระยาน่านท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นเมื่อตามเสด็จแถมในจุลศกราช ๑๒๑๖ ตัว เดือนยี่ข้างขึ้นนั้นหันแล กองทัพใหญ่ฝ่ายใต้ทั้งมวลก็ขึ้นรบคุมเอาเมืองเชียงตุงก็บ่ได้กองทัพใหญ่ฝ่ายเหนือก็เตงลงมาเป็นอันมากเสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาที่บ่อาจจ้กต่อสู้รัพลเชียงตุงได้ก็แตกค่านถอยหนีฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็ได้ระวังป้องกันเอาชีวิตเสด็จเจ้าก็ค่อยถอยตามหลังเสด็จเจ้ามาหันแล เจ้าพระยาน่านท่านถอย

จากเชียงตุงลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๙ จุลศักราช ๑๒๑๗ ตัว ปีดับหม้านั้นหันแล ครั้นว่าท่านมาถึงเมืองแล้วท่านก็ได้แต่งใช้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครขอลงมาซ่อมสร้างเวียงเก่าหันแล เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าก็มีพระมหากษัตริย์เจ้าโปรดอนุญาตขึ้นมาหื้อซ่อมสร้างนั้นแล ในจุลศักราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็กะเกณฑ์ไพร่พลคนเมืองทั้งหลายปั้นดินก็และเผี้ยววงในเวียงเก่าให้หมดใส่ตีงามแล้วถึงเดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำเม็งวันอังคารยามแฉกใกล้สี่ทุ่มวันท่านก็ได้หื้อชัตติยะวงศาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก่อแรกตั้งปลูกประตูไชยและกำแพงเวียงนั้นแล ในสักราชนั้นวันนั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้หื้อเจ้าหนานมหาพรหมและเจ้าสุระ อันเป็นราชบุตรแห่งท่านคุมเอาเจ้านายท้าวพระยาแขกเมืองสิบสองพันนา เชียงรุ่ง เมืองหลวงภูคา เมืองลำ เมืองพง ลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องราชบรรณาการมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครหันแลในสักราช ๑๒๑๘ ตัวนั้นเจ้า ๒ องค์พี่น้องก็ได้รั้งวัสสาอยู่เมืองใต้ก่อนหันแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากษัตริย์เจ้าโปรดตั้งเจ้าหนานพรหมคนที่หื้อเป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ โปรดตั้งเจ้าสุระตนน้องหื้อเป็นพระยาราชวงศานั้นแล เจ้าองค์พี่น้องครั้นว่าแล้วแก่ราชกิจทั้งมวลแล้วก็พาเอาเจ้านายไพร่ไทยแขกเมืองทูลลาขึ้นมาหันแล เจ้า ๒ องค์พี่น้องขึ้นมาถึงเมืองน่านเข้าเวียงวันพระยวันนั้นหันแล อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๒๑๘ ตัว เดือนยี่นั้นเจ้าพระยาน่านชื่อ มงคลวรยศ ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทย เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครหันแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากษัตริย์เจ้าโปรดตั้งเลื่อนยศเจ้าพระยามงคลวรยศเจ้าเมืองน่านนั้นหื้อเป็นเจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบูรมหาราชวงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่านแล้วก็ปงพระราชทานเครื่องยศ คือ ทรงประพาสและกระโจมหัวค้ำ แทนแก้ว ๕ ชั้นและเศวตฉัตรขาว

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สร้างหอคำ
คุ้มแก้วและแต่งตั้งตำแหน่งหน้าทำงานราชการต่างๆ ในเมืองน่าน

๗ ใบและดาบหลูปคำ ๒ เกียน ทวนเขี้ยวคำฝักเขี้ยว ๔ เล่ม ปืนชนิดดี ๒ บอกรกระโถนคำ ๑ คนโทคำ ๑ พานหมากคำ ๑ เครื่องในคำทั้งมวล มีด้ามคำ ๑ มะปัดที่คำ ๒ แถว รูปม้าคำ ๑ โตกเงิน ๑ ใบ เบ้ายาคำ ๑ ในสักราช ๑๒๑๘ ตัว ปีรวายสีนั้นสิ่งเดียว เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำเป็งวันอาทิตย์ ลุนหลังเจ้าชีวิตลงไปรับสัญญาบัตรเป็นเจ้าชีวิตนั้นเจ้าราชวงศาท่านก็ได้ยกกำลังขึ้นเมืองเชียงแขงแล้วก็กวาดเอาครัวเมืองเชียงแขงลงมาเมืองน่านแล

เจ้านันทวรฤทธิเดชา สร้างวัดวาอารามศาสนาพระเจ้าพระธรรมและพระไตรปิฎก บาลี นิบาต นิกาย นิยายทั้งหลายไว้คำศาสนาถึงจุลศักราช ๑๒๑๙ ตัว ปีเมืองใส่นั้นเจ้ามหาชีวิตท่านก็มีอาชญาหื้อแก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์บ้านเมืองทั้งมวลสร้างแปงหอคำและคุ้มแก้วขึ้นแล เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบูรมหาราชวงศาเจ้าพระมหาชีวิตท่านได้เสวยราชสมบัติในพระนครเมืองน่านบ้านเมืองก็ชุ่มเย็นเป็นสุขเป็นที่ถุษาปรากฏแผ่ทั่วไปด้วยเดชานุภาพแห่งท่านท้าวต่างๆ ประเทศทั้งคือ ไพร่ยูทางคำซ้ายยูทางขวา ผู้ร้ายอ้ายขโมยก็บ่ปรากฏได้แล ท่านได้เป็นเจ้าเสวยราชสมบัติแล้วก็มาตั้งพระยาหลวงจำแสนราชาไชยอภัยนั้นทวร

ปัญญาวิสุทธิมงคลภมอัครมหาเสนาธิบดีหื้อเป็นเค้าสนามและตั้งพระยาทั้ง ๔ ทั้ง ๘ แสนหลวง แสนน้อยรวมมี ๓๒ พร้อมเหนือหอสนามหลวงแล

ตั้งสุระอัยการ คนใช้ คนเวรทั้งหลายบ้านเมืองก็เป็นครีกครื้นยิ่งใหญ่ขึ้นเหลือแต่ก่อนหันแล ท่านก็ซำมีความร่ำเริงเล็งหันยังพระพุทธบาทศาสนาที่หลุคร้ำต่ำชราเป็นการตีรสร้างสร้างซ่อมบ่เท่าแต่

นั้นท่านก็มีพระราชศรัทธาใคร่สร้างเขียนยังรธรรมเทศนาคือบาลีและนิบาตนิกาย นินายทั้งหลายไว้
 คำชูศาสนาพระโคตมเจ้าที่อรุ่เรื่องไปภายหน้ารำพึงฉนี้แล้วในเมื่อปลงมะตันแรกนั้นท่านก็ได้สร้าง
 พระวิหารข้างค้ำ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารกู่ค้ำเป็นถ้วน ๒ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารมิ่งเมือง
 เป็นถ้วน ๓ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารนาฟ้งเป็นถ้วน ๔ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าขิงแคง
 เป็นถ้วน ๕ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารไฝ่เหลืองและพระธาตุเจ้าจอมทองเมืองปงเป็นถ้วน ๖ ลุนแต่
 นั้นก็ได้สร้างธาตุเจ้าหนองบัวเมืองไชยพรมเป็นถ้วน ๗ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัดดอนไชย
 เมืองศรีสะเกษเป็นถ้วน ๘ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารหลวงภูมินทร์เป็นถ้วน ๙ ลุนนั้นท่านก็ได้
 สร้างพระธาตุเจ้าพญาภูเป็นถ้วน ๑๐ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าจอมซ้อเมืองเชิงเป็นถ้วน ๑๑
 ลุน แต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุพุตุงเมืองอินทร์เป็นถ้วน ๑๒ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าสบแวน
 เมืองเชียงค้ำเป็นถ้วน ๑๓ ลุนแต่นั้นท่านสร้างพระธาตุเจ้าเป้งสกัก เมืองพั่วเป็นถ้วน ๑๔ ลุนแต่นั้น
 ท่านก็ได้สร้างหอพระธรรมเจ้าที่แจ่งคุ่มแก้วทางวันออกแจ่งใต้เป็นถ้วน ๑๕ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้าง
 พระวิหารวัดม่วงใต้เป็นถ้วน ๑๖

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๑

ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารสวนตาลและอุโบสถเป็นถ้วน ๑๗ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระ
 วิหารดอยเขาแก้วและวิหารตีนดอยเขาแก้วและเอาฉัตรและเก็งขึ้นต่างยอดพระธาตุเจ้าเขาแก้วเป็น
 ถ้วน ๑๘ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัดมณฑลเป็นถ้วน ๑๙ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัด
 พันตันเป็นถ้วน ๒๐ เอาฉัตรและเก็งขึ้นใส่ยอดพระธาตุเจ้าแช่แห่งเป็นถ้วน ๒๑ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้ก่อ
 แรกสร้างวิหารหัวข่วง ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างโบสถ์ข้างค้ำเป็นถ้วน ๒๒ แล อันหนึ่ง ด้วยรธรรม
 เทศนานั้นท่านก็หากได้สร้างติดตามกันมาแต่ต้นแรกนั้นแล

ต่อไปนี้ไปจักกิตนาคด้วยท่านได้สร้างธรรมก่อนแล

ในเมื่อจุลศกราชได้ ๑๒๑๗ ตัวนั้นท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมทั้งหลายมีตั้ง
 จักแจ่งต่อไปภายหน้าคือ อภิธัมมาสังคยคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก วิภังคะคัมภีร์ ๑ มี ๑๘ ผูก ธาตุกถา
 คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก ปุคคัลบัญญัติคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก กถาวัตถุคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก ยมกคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก
 มหาปฏิฐานคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก ปราชิกกัณฑ์คัมภีร์ ๑ มี ๒๐ ผูก ปาจิตตีย์คัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก มหาวัคค
 คัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก จุลวัคคคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก ปริวารคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก ทีฆนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๑
 ผูก มัชฌิมนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก อังคุตตรนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผูก สังยุตตรนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๑
 ผูก ขุททกนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๗ ผูก ปาทะมัตตันมี ๑๐ ผูก ปาทะมัต ๒ มี ๑๒ ผูก ปาทะมัตถา มี ๑๒
 ผูก ปาทะมัต ๔ มี ๑๒ ผูก ปาทะมัต ๕ มี ๑๒ ผูก ปาทะมัต ๖ มี ๘ ผูกปาทะมัต ๗ มี ๗ ผูก ปาทะมัต
 ๘ มี ๙ ผูก ปาทะมัต ๙ มี ๙ ผูก เถมิยะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก ขนกคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สุวัณณสามคัมภีร์ ๑
 มี ๒ ผูก เนมิราชคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก มโนสถคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก ฎริทตคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก นารทะคัมภีร์ ๑
 มี ๓ ผูก วิธูรคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก จันทกุมารคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ปัญจนินาตคัมภีร์ ๑ มีมัด ๔ ปัญจนินาต
 มัด ๕ ปัญจนินาตมัด ๖ ปัญจนินาตมัด ๙ เอกทัสสะนินาตมัด ๑๑ เตรีสสะนินาตมัด ๑๓ ติงสะนินาต
 มัด ๓๐ จัตตารีสะนินาตมัด ๔๐ ปัญญาสนินาตมัด ๕๐ สัตตนิบาตมัด ๗๐ อสีตนิบาตมัด ๘๐
 เวสสันดรจริยาปิฎกคัมภีร์ ๑ มี ๑๕ ผูก สทานามมัด ๑ มี ๑๓ ผูก วตังคูลี ๑ ผูก โลกบัญญัติ ๑ ผูก
 สทาวิมะลา ๑ ผูก อานิสงส์ประทีป ๑ ผูก จันทสุริยา ๑ ผูก มหาพุทธคุณ ๑ ผูก สัจจธรรม ๑ ผูก
 จุฬนีพันธะ ๑ ผูก ัมมสุโข ๑ ผูก สิริสา ๑ ผูก ทัสสชาติ ๑ ผูก คิลิมานันทะ ๑ ผูก สมุทโฆษ ๑ ผูก

มุลลตันไตรมัต ๑ มี ๕ ผู้ก สิหนาทะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผู้ก ขนสันระคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผู้ก ยอดไตรปิฎก ๑ ผู้ก
 โอวาทานุสาสิณี ๑ ผู้ก เทวทุกกคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผู้ก สิงคาลสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก ปริวารคัมภีร์ ๑ มี
 ๑๑ ผู้ก นามตะสีกคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผู้ก มหาวงศ์หลวงคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผู้ก สีสชาติก ๑ ผู้ก มุลกัมมัฏฐาน
 ๑ ผู้ก ธรรมจักร ๑ ผู้ก อภิธัมมาจอง ๑ ผู้ก แปรหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผู้ก รัตนสูตร ๑ ผู้ก โวหารยาณี ๒
 ผู้ก ธรรมชัคคะ ๑ ผู้ก มุลนิพพานสูตร ๑ ผู้ก ศัพท์สมมัตคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผู้ก สกละวัตถุคัมภีร์ ๑ มี ๕
 ผู้ก ตีลักขณะคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผู้ก มังคลปัญหา คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผู้ก กังขาเวตตรณคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผู้ก ไตร
 ปิฎกทั้ง ๖ คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผู้ก วัณณะพราหมณ์คัมภีร์ ๑ มี ๕ ผู้ก จันทรคารคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผู้ก สามัญ
 ผละคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผู้ก โลกะโกคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผู้ก พระเจ้าเลียบโลกคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก อรณวัดคัมภีร์ ๑
 มี ๙ ผู้ก ฎีกาอภิธัมมาคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก ศัพท์มันตาปาสาธิกะคัมภีร์ ๑ มี ๑๖ ผู้ก สุวัณณะโมกษะ
 คัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก สังขะผัดคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผู้ก พุทธโฆษะเถระคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผู้ก กัปป ๑ มี ๑๒ ผู้ก
 อัญญคิกะมัคคะ ๑ ผู้ก คิลิมานันทะ ๑ ผู้ก ทลชาติ ๑ ผู้ก รวมเข้ากันมี ๘๐ กัปป บูชาค่าเบ็ดมือ
 พระสังฆะเจ้าทั้งหลายแต่เมเขียนเสียง ๑๙,๔๐๐ ท็อกแล ถึงจุลสกราชได้ ๑๒๒๒ ตัว ปีกดสัน เดือนยี่
 ขึ้น ๑๓ ค่า ท่านก็ได้ปกเดือนแถมหาชัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายแปงยังมหมานพทที่
 ท้องช่วงสนามหลวงแปงเป็นจตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยเสตวัดถาผ้าขาวและห้างสัพพะเยื้องคริวทาน
 ทั้งหลายพร้อมแล้วท่านก็ได้กระทำเบิกบายฉลองทานธรรม ตั้งแต่วันเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่า ไปจนตลอดถึง
 เดือนยี่ลงค่า ๑ จึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลนั้นแล รวมท่านได้ตั้งกัณฑ์บูชาฟังธรรมแล้วหื้อทานมี ๔๒๓
 กัณฑ์แล เจ้านันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบูรุมหาราชวงศาธิบดีเจ้ามหาชีวิตนครเมืองน่าน
 ท่านได้สร้างธรรมแล้วหื้อทานฉลองฟังธรรมในครั้งนั้นเป็นปถมะ

เจ้านันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๒

ต้นแรกก่อนแล ถึงสกราช ๑๒๒๓ ตัว ปีรว้งเร้า ท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจับจ่ายสร้าง
 ธรรมเทศนาต่อไปแถมมีตั้งจักแจ่งต่อไปนี้แลคือ กัจจายนเถระคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผู้ก เอกะนิบาตอังคุดตระ
 นิกายคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผู้ก อัญญกถาเอกะนิบาตคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก นาฎฐะอภิธัมมาคัมภีร์ ๑ มี ๑๕ ผู้ก
 ปรมัตถะวิภูสิคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผู้ก โวหารธาตวิภังคะคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผู้ก นิสัยอังคุดตระนิกายคัมภีร์
 ๑ มี ๙ ผู้ก มธรรส กัปป ๑ มี ๖ ผู้ก ปัญญาสะชาติคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก โบราณะสังคหะคัมภีร์ ๑ มี ๑๔
 ผู้ก รูปะสิทธิคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผู้ก วินัยสังคหะคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผู้ก ห่าสิบชาติคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก วิสุทธ
 มรรคมัต ๓ คัมภีร์ ๑ มี ๘ ผู้ก วินัยธัมมจักรคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผู้ก ฎีกาสังคหะคัมภีร์ ๑ มี ๑๖ ผู้ก สุต
 ตโสคมคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผู้ก สุตธนุคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผู้ก สีลขันธะวัคคทิมนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผู้ก มุลฎีกา
 สูตรคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผู้ก วิเทวันทกุมารชาติก ๑ ผู้ก โลกะนัยคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผู้ก ทุดคตะสูตรคัมภีร์ ๑
 มี ๙ ผู้ก ธาตวิภังคะคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผู้ก อุเทนราชคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก มหาวัคคคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก ฎีกา
 ปรมัตถะนิสัยคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผู้ก เจ็ดคัมภีร์กัปป ๑ มี ๗ ผู้ก วิสตีโอวาทคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผู้ก สามัญผละ
 คัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก สิงหปรกรณ์คัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก พรหมชาละสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผู้ก พุทธวังสะ
 คัมภีร์ ๑ มี ๗ ผู้ก พุทธนิทานคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผู้ก ฎีกา ๑ ผู้ก สะธัมโมปัญญาณะคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผู้ก ไตร
 ภูมิกัมภีร์ ๑ มี ๘ ผู้ก สิงคาลสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผู้ก จุฬวิภังคะพุทธคุณ ๑๐ ดวง คัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก
 อุปคุดคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก มังคละปัญหาคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผู้ก พละสังขยาคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผู้ก โลกะวิภู
 คัมภีร์ ๑ มี ๔ ผู้ก สรูปทัสสะบารมีคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผู้ก โควินท์ ๑ ผู้ก โสทตรัสสะ ๑ ผู้ก มธรรวาสิณี
 คัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผู้ก เอตะทคคคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผู้ก บาลีโยชนาคัมภีร์ ๑ มี ๑๕ ผู้ก โวหารวินัยทั้ง ๕

กับ ๑ มี ๕ ผูก ลายงูคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก สุวณณะเมฆคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก รัมมะเทียนกับ ๑ มี ๓ ผูก รุต
 โตไทยกับ ๑ มี ๔ ผูก สุธนคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก กุสสราชคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ฎีกามาลัย คัมภีร์ ๑ มี ๑๒
 ผูก มังคละเกทาคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก อ้อมล้อมต่อมคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สิรินนทะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก
 นิสัยพุทธมนต์คัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก มุลธัมมจักรคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก ณะระชีวะคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ชมพูปะติ
 คัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก สุพรหมโหมกษะคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก อุบาทว์สันติคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ปถมะกัปป ๑ ผูก
 พุทธมนต์ ๑ ผูก กำพรั่งวัททองคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ปัญหาราชสูตร ๑ ผูก อานิสงส์ปริวาส ๑ ผูก
 อานิสงส์ธัมมะสวนะ ๑ ผูก ปุณณะนาคะ ๑ ผูก จันทะกินนรี ๑ ผูก นรนต์ติหาระคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก
 เสฎฐีทั้ง ๕ คัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก ฎีกานะโมคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก พุทธเสนะกะคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ช้างโอง
 คัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ธัมมหายาทคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก ยะสนระระคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก โลกกะจักขุคัมภีร์ ๑ มี
 ๕ ผูก บัวหอมคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก หมายุคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สิรินนทะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก สุนทะสุกกะพี
 คัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก โทธิปักขิยะธรรมคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก อานิสงส์ ๑ ผูก ทศคตะกุมารคัมภีร์ ๑ มี ๑ ผูก
 จักขาวุคัมภีร์ ๑ สินหาทะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ฎีกาธัมมจักร ๑ ผูก ศรีมหามายาคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก
 สาระทะมานะวะ ๑ ผูก อานิสงส์คำสอน ๑ ผูก สติปัญญาคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก เวสสันตระนกะคัมภีร์
 ๑ มี ๒ ผูก สุวณณะหอยสังข์คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก สุพภาโภษณาคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก เจตะนาเกทาคัมภีร์ ๑
 มี ๔ ผูก ฎีกามหาสมัยคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ปะระวะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก อรินทร์ ๑ ผูก พกุล ๑ ผูก ยะ
 สนระวะ ๑ ผูก มุลสิกขาคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ปฐมภาณวาร ๑ ผูก อุณห์สสะวีไชย ๑ ผูก เตปทุมกุมาร
 คัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ปัญญาพละคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ศัพท์ปฏิสังขาโย ๑ ผูก ธรรมชัคคะ ๑ ผูก ฎีกามาลา
 ๑ ผูก สติปัญญาคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ฎีกาพุทธาคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก อุสสาปารสคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก
 อุสสาปารสมัตปลายมี ๗ ผูก มจรุสคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก จันทะสุริยา ๑ ผูก ท่านสร้างตั้งแต่จุลสกราช
 ๑๒๒๓ ตัว ปีรวังเร้ามาทีก่อนแล รวมเป็นคัมภีร์มี ๗๒ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๔๕๙ ผูกนับเข้ากัน
 เบ็ดเสร็จทั้งหมดมี ๕๓๒ ผูกแล ถึงจุลสกราช ๑๒๒๔ ตัวเดือนเจียง ท่านก็มีอาชญาปกเดือนแก่เจ้านาย
 ท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างแปงยังมหมณชปหลังใหญ่แปงจตุรมุข ๔ ด้าน

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๓

มี ๕ ยอดที่ห้องข่งสนามหลวงแล ปกเต็นสร้างแปงสัพพะเยื้องเครื่องคร้วทานทั้งหลายพร้อม
 แล้วถึงเดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำเป้งวันศุกร์ ท่านก็ได้พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลาย
 กระทำเบิกบายพุทธาภิเษกฉลองทานธรรมเป็นมหาพอยอันใหญ่หันแล トラบถึงวันเดือนยี่ ลง ๑ ค่ำ
 จึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลหันแล ในครั้งนี้ท่านบูชาภัณฑ์เป็นคินของท่านนั้นมี ๑๘๙ ภัณฑ์ ภัณฑ์ไหน
 วัตถุห้วยแขวนภัณฑ์แล ๕ บาท ดอกฟ้งฝนแสนหามี ๓๒ ผูกแล พระสงฆ์เจ้าซึ่งมารับทานในครั้งถ้วน
 ๒ นี้ทั่วจังหวัดนครเมืองน่านทั้งหมดแล ถึงจุลสกราช ๑๒๒๕ ตัว ปีกาไค้ นั้นท่านก็เบิกของพระราช
 ทรัพย์ออกจ้างสร้างเขียนธรรมเทศนาต่อไปแถมมีตั้งจักแจ่งต่อไปนี้แล คือ มหาเวสฉบับไท่เกล้ากับ ๑
 มี ๑๓ ผูก มาลัย ๒ ผูก อานิสงส์ ๑ ผูก รวม ๑๖ ผูก มหาเวสฉบับกำแพงชั้นในกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก
 มหาเวสฉบับเมืองสองกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก มหาเวสฉบับพระยอดสร้อยกับ ๑ มี ๑๖ ผูก มหาเวสฉบับพ
 กล้า กับ ๑ รวม ๑๖ ผูก มหาเวสฉบับพระหินฟูกกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก จำปาสี่ตันคัมภีร์ ๑ มี ๑๔ ผูก อภัย
 ราชคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก กัมมวาจา ๔ ผูก ปฎีกทั้งสามรวมมี ๔ ผูก กับ ๑ พุทธาภิเษก ๓ ผูก ความณี
 จันทร์ ๕ ผูก พิมพาขุ่นจิว ๕ ผูก ทุกกนิบาตร ๑๐ ผูก อนาคตวงศ์ ๓ ผูก สุวณณะชีวหา ๖ ผูก สิว
 ไชยยนต์หงส์ ๑๐ ผูก ธรรมจักรไท่ ๑ ผูก จักกะวัตติคัมภีร์ ๓ ผูก วิมานวัตถุ ๗ ผูก ภาะวีรัตติ ๔ ผูก

สมุทรวินัย ๘ ผู้ วินัยคัมภีระ ๙ ผู้ ตำนานพระบาทพระธาตุ ๑๑ ผู้ ศัพท์ปาหะ ๕ ผู้ มูลฤกษ์ ๒ ผู้ บั้วลม ๔ ผู้ วิริยะมังสัง ๑๐ ผู้ จัตตุกกนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๓ ผู้ มีรินทะปัญหา ๑๕ ผู้ บาลีธัมมปาหะ ๑๔ ผู้ จำปาสีตันมัด ๓ มี ๑๓ ผู้ ยะสนธะรา ๗ ผู้ สุขะวะนะ ๗ ผู้ วัตตังคูลี ๑ ผู้ จุฬธัมมปาละ ๗ ผู้ วิสุทธีมรรคมัดตัน ๘ ผู้ วิสุทธีมรรคมัด ๒ มี ๑๑ ผู้ วิสุทธีมรรคมัด ๓ มี ๑๓ ผู้ มูล ฎีกาสูต ๑ ผู้ ทะลิตะ ๑ ผู้ ทีโสหะตะ ๑ ผู้ อนุโลกะสาสะนา ๑ ผู้ นาคิตตสูต ๑ ผู้ พุทธปาทาน ๑ ผู้ ปากินนกะนิบาต ๕ ผู้ รัฏฐะทีปณี ๔ ผู้ ตีลิกขณะยอตธรรมปาหะ ๕ ผู้ ปิฎกจริยา ๑ ผู้ พุทธาภิเชก ๒ ผู้ พระเวส ๑๓ ผู้ บาลีพระเวส ๙ ผู้ อภิธัมมาสังคินี ๑๑ ผู้ บาลีวิภังคะ ๑๗ ผู้ ปาหะ ๑๔ ผู้ บาลีทานะสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผู้ บาลีมหาวรรค ๙ ผู้ บาลีอัฐฐะทุกกะนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๕ ผู้ บาลีอัฐฐมหาวรรคสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผู้ บาลีอัฐฐปัญจะอังคตตระนิกาย ๑๔ ผู้ บาลีอัฐฐกะถาป็นนะสมัชฌิมนิกาย ๑๒ ผู้ บาลีจัตตาฬีสะนิบาต ๔ ผู้ บาลีปัญญาสะนิบาต ๓ ผู้ บาลีสัฎฐินิบาต ๑ ผู้ จามเทวี ๕ ผู้ วรยุตตเทวันทะ ๖ ผู้ มังคลทีปนี ๑๓ ผู้ วิตวะณิฎีกามหารรรค ๙ ผู้ เมตไตรสูต ๓ ผู้ อรพพิมพ์ ๒ ผู้ ศัพท์มหาวรรค ๑๔ ผู้ บาลีนาถอัฐถกถาอภิธัมมา ๑๕ ผู้ ติกกนิบาต ๑๕ ผู้ ปิฎก ๔ ผู้ พุทธาภิเชก ๓ ผู้ โสทัตตเปกขณะสูต สุตตสังคหะ ๓ ผู้ มัตตะสูต ๑ ผู้ อะสิวิสูต ๑ ผู้ สุวัณณะโลมา ๑ ผู้ กำพาร้าร้อยชอด ๑ ผู้ สักกระวะดาน ๗ ผู้ เมตไตรวงค์ ๖ ผู้ ปิฎกหนองควาย ๘ ผู้ พระเวสฉบับบอนคว่าง ๑๖ ผู้ แปรดหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผู้ พุทธนิทาน ๑ ผู้ หัสสวัตถุ ๘ ผู้ ปถมะมุละมุลา ๕ ผู้ สิญไชยราช ๑๗ ผู้ วิมานวัตถุ ๙ ผู้ ยัสสะตีติ ๑๑ ผู้ วิสาชา ๘ ผู้ นันทะเสน ๖ ผู้ พระเวสฉบับวงกต ๑๖ ผู้ เตสกุณา ๗ ผู้ โลหนะชีวหา ๑๔ ผู้ สุชน ๙ ผู้ โคนะสูต ๑๔ ผู้ สุนันทะโวหารวิมิกสูต ๔ ผู้ อะละวัคกะยักซ์ ๒ ผู้ ฎีกาพาหุง ๑ ผู้ อภิธัมมาจอง ๑๐ ผู้ พุทธาภิเชกบารมี ๓ ผู้ เปตวัตถุ ๑๘ ผู้ ครุธัม ๑๒ ผู้ สัฎฐินิบาต ๓ ผู้ โสทันตะกี ๖ ผู้ ปัญญาสะนิบาต ๑๒ ผู้ ทักขิณะวิภังคะสูต ๑ ผู้ อังคตตระนิกาย ๑๓ ผู้ สุตตะสังคหะโถกะวิหุ ๑ ผู้ วิชาระสูต ๒ ผู้ จุฬณีสุกโขพัทธีรา ๒ ผู้ มูลฎีกาสูตสุญญสูตกรากาฬีธาตุ ๓ ผู้ เสือตายเสือนอนโลกะวัตถุ ๒ ผู้ ขานะวัตติปัญญุกิริยาสุปปีนะสามเณร ๓ ผู้ โมคคัลลานะเถรนิพพาน ๑ ผู้ ศรีสุทโธทนะ ๕ ผู้ สารีบุตรนิพพาน ๑ ผู้ ทัพพมัลปุตตเถรนิพพาน ๑ ผู้ อโสกธาณนิพพาน ๑ ผู้ มหาอนันตนิพพาน ๑ ผู้ ภยวินาสอุบาทว์สันติ ๓ ผู้ นิสัยโบราณะฎีกา ๑๓ ผู้ นิสัยหาโมจะนะ ๗ ผู้ คิลิมาณัททะครองวิปัสสนา ๓ ผู้ มูลกัมมัฎฐาน ๒ ผู้ ราหุลสูต ๑ ผู้ ธัมมทายาทไชยปรากฏ ๓ ผู้ ราชาภิเชกเจ้าชาลีกันหา ๑ ผู้ กัสสะปะเถร ๑ ผู้ อานิสงส์ตีตาย ๑ ผู้ พุทธนิพพาน ๑ ผู้ กวางคัมมันธาตราช ๙ ผู้ กะป็นณะ ๖ ผู้ พระแก้วพระจันทร์หัวล้านเปื้อนเห็นเข้ากัน ๓๖ ผู้ กัมมวาจา ๔ ผู้ โยกัปะปะโก ๕ ผู้ ปทุมกุมาร ๑ ผู้ สัพพปุณณปทสังคหะ ๕ ผู้ สัพพสูตมณฑทั้ง ๕ มี ๗ ผู้ โวหารปธานสูต ๙ ผู้ โบราณะสังคหะ ๑๐ ผู้ ธัมมเวทิตั้งบาลี ๒ ผู้ เทวทันตะสูต ๘ ผู้ วิสตีนิบาล ๘ ผู้ มหาวัคคินทาน ๘ ผู้ หัสสวัตถุ ๘ ผู้ ปารายนวัคคัตตัทธดา ๖ ผู้ ทันตะกี ๘ ผู้ มัชฌิมป็นณาสะ ๗ ผู้ โลกะวินัย ๑๕ ผู้ มหาปธานะสูต ๑๑ ผู้ บาลีสักกะนิบาต ๗ ผู้ สัพพะสูตสังคหะ ๑๕ ผู้ โยชนะสธัมโมหะวิโนทนะนี ๑๖ ผู้ มธรรสวาธินี ๑๐ ผู้ มหาวงศ์หลวง ๒๑ ผู้ พระเวสฉบับวงศา ๑๖ ผู้ อภิธัมมาสังคหะ ๕ ผู้ รัฏฐวินิตะสูต ๑๐ ผู้ จักวาลทีปณี ๑๐ ผู้ ทุกกะสิกขาวินิจฉัย ๓ ผู้ กฐินวินิจฉัย ๑ ผู้ ศัพท์คัมภีร์ ๑ ผู้ มหานิพพาน ๑๐ ผู้ นิสัยฎีกาสติปัญฐาน ๑๔ ผู้ เอตทัคคะอังคตตระนิกาย ๑๑ ผู้ นิสัยจตุกะนิบาต ๑๕ ผู้ สุตโสม ๖ ผู้ สติยะสังคี ๙ ผู้ นิยาธัมโม ๗ ผู้ เปตะวัตถุ ๑๗ ผู้ ศัพท์ขุททกสิกขา

๕ ผู้กนิสัยมหาปฏิฐาน ๔ ผู้กนิสัยคัทธิฐานปฏิฐาน ๔ ผู้ก ศัพทอภิมมาสังคหะ ๙ ผู้ก ศัพทนี
 ปุณณาปัททะสังคหะ ๑๑ ผู้ก นิสัยวินยวินิจฉัย ๑๓ ผู้ก โปราณะ ๘ ผู้ก อสตีนิบาต ๖ ผู้ก สุนันทะอสัง
 ไชย ๕ ผู้ก ปัญญาสะนิบาต ๓ ผู้ก ทีฆะนิกายโทน ๑ ผู้ก สัฎฐนิบาต ๓ ผู้ก ตำนานระแวก ๑ ผู้ก
 ปาติโมกข์คฤหัสถ์ ๑ ผู้ก มินิจฉัย ๑๒ ผู้ก มหาวัค ๙ ผู้ก วิมานวัตถุ ๖ ผู้ก สุทธาโกชญา ๒ ผู้ก กุณณา
 ละ ๕ ผู้ก สุตตะสังคหะ ๑๓ ผู้ก ภิกขานิบาต ๑๕ ผู้ก อัญญูริปณณาสะ ๑๑ ผู้ก ภิกขาอภิมมา ๙ ผู้ก
 สฬายตะนะวัค สังยุตตนิกาย ๑๘ ผู้ก ศัพทสมันตะ ๑๒ ผู้ก สมณะเสฎฐีอมิตตพันธุ ๑๑ ผู้ก นิสัยปุรา
 ปุพพภิกขาปฏิฐาน ๑๔ ผู้ก สุตตสังคหะ ๑๐ ผู้ก สาระสังคหะ ๑๔ ผู้ก ศัพทอภิมมาสังคหะ ๙ ผู้ก โย
 ชนะอภิมมาสังคหะ ๘ ผู้ก สามัญญผละสูตร ๗ ผู้ก บาลีอัญญูรกาชัณระวัคสังยุตตนิกาย ๔ ผู้ก
 บาลีอัญญูรกาชัณระวัคสังยุตตนิกาย ๘ ผู้ก บาลีกัจจาเยนะนาถะสนธิ ๑ ผู้ก บาลีกัจจาเยนะนาถะสมาส ๖
 ผู้ก บาลีกัจจาเยนะนาถะตถะการกะ ๑ ผู้ก บาลีกัจจาเยนะยาถะตถะจิต ๓ ผู้ก บาลีนาราชาตถะวังสะ ๑ ผู้ก
 ศรีมหาบายา ๖ ผู้ก วิสุทธีมัต ๑๕ ผู้ก นิตานวัคสังยุตตนิกาย ๑๒ ผู้ก สุรวินิสัยคัมภีระ ๙ ผู้ก เสฎฐี
 ทััง ๕ มี ๕ ผู้ก มังคลสูตร ๑๒ ผู้ก มหานิพพานสูตร ๑๓ ผู้ก หัสสิบชาติ ๑๐ ผู้ก รัฎฐนิตะสูตร ๙ ผู้ก
 เปกขณะสูตร ๑ ผู้ก ธินาราชชาฎะ ๑ ผู้ก โสหันตะกั ๖ ผู้ก วิสุทธีมัต ๑๓ ผู้ก มจรรส ๑๐ ผู้ก ปรมัตถ
 วิภูสีนั ๑๒ ผู้ก วินิจฉัยจุฬวัค ๑๒ ผู้ก อตีตะพททวังสะ ๑๕ ผู้ก มณิปปทีป ๑๖ ผู้ก พุทธานิพพาน ๑๕ ผู้ก
 ภิกขานิบาต ๑๖ ผู้ก มจรรสวาหิณี ๑๑ ผู้ก ภิกขานิบาต ๑๕ ผู้ก ทสชาติ ๑๓ ผู้ก นิสัยสมันตะปาสาธิกะ
 ๑๔ ผู้ก ศัพทสมันตสังฆาติเสส ๑๐ ผู้ก จริยาปิฎก ๒๐ ผู้ก พุททวงค์ ๙ ผู้ก มุลกัมมัญฐาน ๒ ผู้ก
 อักขระมโน ๑ ผู้ก วินัยรอม ๑๑ ผู้ก อุททาธรรณัสททาทััง ๘ มี ๘ ผู้ก บาลีสมันต ๑๘ ผู้ก โยชญาสัททา
 ๑๙ ผู้ก บาลีพระสิงค์ ๑ ผู้ก นิสัยหัสสิบชาติมัต ๒ มี ๑๐ ผู้ก นิสัยหน้าสิบชาติมัต ๓ มี ๑๐ ผู้ก นิสัย
 หัสสิบชาติมัต ๔ มี ๑๐ ผู้ก นิสัยหัสสิบชาติมัต ๕ มี ๑๐ ผู้ก นิสัยมัชฌิมนิกายมัตตัน ๑๔ ผู้ก
 นิสัยมัชฌิมนิกายมัต ๒ มี ๑๐ ผู้ก นิสัยวุตโตไทยบาลี ๑๓ ผู้ก นิสัยไทยทุดิยวังสมาริณี ๑๓ ผู้ก นิสัย
 สุตตรมนต์ไชย ๑๒ ผู้ก นิสัยธัมมปาทะมัต ๑๑ มี ๑๐ ผู้ก นิสัยมจรรสมพ ๑๕ ผู้ก นิสัยสิลวัคทัชฌนิกาย
 ๑๗ ผู้ก นิสัยพิมพาเถรี ๗ ผู้ก ศัพทปถมะ ๒๒ ผู้ก ศัพทสมันตปาสาธิกะมัตตัน ๙ ผู้ก ศัพทสมันตปา
 สาธิกะมัต ๗ มี ๘ ผู้ก สัตตะนิบาต ๑๐ ผู้ก อุลลคธาตุ ๖ ผู้ก ตำนานพระยาเจือง ๑๑ ผู้ก ศัพทอักขระ
 กัญฐี ๓ ผู้ก ศัพทสุโพธาลังกา ๒ ผู้ก นิสัยสัจจสังเขป ๘ ผู้ก นิสัยสัททเภทจินตา ๑๓ ผู้ก ทานสร้าง
 ตั้งแต่จุลศกราช ๑๒๒๕ ตัว มาตราบถึงจุลศกราช ๑๒๓๒ ตัว นานได้ ๘ ปีแล รวมท้านได้สร้างธรรม
 ครั้งถ้วน ๆ นี้ นับเป็นคัมภีร์มี ๑๘๙ คัมภีร์ นับเป็นผู้มี ๑๒๕๑ ผู้กในศกราชนั้นสิ่งเดียวเจียงข้างแรม
 ท้านก็มีอาชญาปกเตินแก่หน่อขัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทัังหลายหื้อแปงยังมหามณฑปหลัง
 ใหญ่สูง ๘ วาแปงจรัมุข ๔ ด้าน มุงด้วยเสตวัตถาผ้าขาวที่ในห่องช่วงสนามหลวงและสร้างแปงยัง
 สัพพะเยื้องเครื่องทานทัังหลายพร้อมบรมวลแล้วถึงวันเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำท้านก็ได้ตั้งกระทำพุทธาภิเชก
 เปิกบายฉลองฟังธรรมกระทำบุญหื้อท้านตั้งแต่วันเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำไปจนตลอดถึงวันเดือนยี่ลงค้ำหนึ่ง
 จึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลหันและเป็นมหาพอยอันใหญ่หันแลนับเป็นกัณฑ์ต้นพระองค์ได้บูชาภักทัใน
 ครั้งนี้รวมมี ๓๑๖ กัณฑ์วัตถุห้อยแขวนกัณฑ์ไหนแล ๒ แถบรูเปี้ยแล เจ้ามหาอุปราชาบูชาเป็นคิ่นท้าน
 ๕๐ กัณฑ์แล เจ้าราชวงศ์บูชาเป็นกัณฑ์คิ่น ๑๐ กัณฑ์ เจ้าสุริยะบูชา ๕ กัณฑ์เจ้าราชบุตร ๕ กัณฑ์
 นอกนั้นศรีทธานายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ก็บูชาและกัณฑ์ ๒ กัณฑ์ไปแล พระสังฆะเจ้าทัังหลาย
 ซึ่งท้านนิมนต์มารับทานในสมัยนี้มี ๓๘๙ พระองค์ ท้านได้เปิกข้าวใส่บาตรกินทานในครั้งนี้เสี้ยง
 ข้าวสาร ๘๗๐,๐๐๐ ได้เปิกเป็นข้าวพันก้อนเสี้ยง ๒๗,๕๐๐ แปงข้าวหนมเสี้ยง ๑๐๐,๐๐๐ รวมทััง

เลี้ยงพระสังฆะเจ้าเมืองแพร่ เลี้ยงข้าวสาร ๑,๐๓๗,๐๐๐ นี้เป็นครั้งถ้วน ๓ แล ถึงจุลศกราชได้ ๑๒๓๖
ตัวปีกาบเส็ด เดือน ๑๐ ลง ๓ คำ นั้นท่านก็ได้เบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมตั้งจกมี
แจ้งต่อไปนี้เทอะคือพุทธานุสสติกัมมัฏฐาน

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมโบลานครั้งที่ ๔
และบูรณปฏิสังขรณ์และฉลองวัดภูมินทร์

๕ ผูก เสฎฐีเบื้องหม้อ ๑ ผูก โอวาหาวิจระ ๑ ผูก ฎีกามูลป็นนามัชฌิมินิยาย ๑๐ ผูก ธิมม
รังสี ๑ ผูก ทะเวสสะหงส์คำ ๑ ผูก กุศลนีสัยธูระปุญญะคันตี ๑ ผูก โวหารภยวินาส ๖ ผูก โวหารทิพ
มนต์ ๓ ผูก โสจันทะกุมาร ๕ ผูก โวหารปาทะมัต ๙ มี ๑๓ ผูก อัครคัมภีร์ฐาธัม ๙ ผูก ครุสาสติ ๑ ผูก
กะยะวิระติ ๑ ผูก พุทธภา ๑ ผูก บาลีจตุกนิบาตอังคตตรนิกาย ๗ ผูก สะนิบาต ๘ ผูก จันทพานิช ๑
ผูก จุฬวิบาก ๑ ผูก โมคคัลลทานนิพพาน ๑ ผูก โพชนงค์ทั้ง ๗ มี ๒ ผูก ราหูโลวาทะสูตร ๑ ผูก ทุกก
กุมาร ๓ ผูก บาลีมหาปฎิฐานมัต ๒ มี ๑๑ ผูก มหาเวสธบัพพราวพินลา ๑๕ ผูก มหาเวสธบัพพาทัง
๑๕ ผูก มหาเวสธบัพพช้อมือเหล็ก ๑๖ ผูก ยะมะกะ มัต ๒ มี ๑๐ ผูกแล ท่านสร้างในจุลศกราช ๑๒๓๖
ตัวนั้นทีกหนักก่อนแล

อันหนึ่งด้วยพระมหาวิหารหลวงภูมินทราชาที่กลางเวียงนครเมืองน่านอันท่านได้ก่อแรกตั้ง
ต้นปลูกแปงสร้างสามาตั้งแต่จุลศกราชได้ ๑๒๒๙ ตัว ปีเมืองหม่า เดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่งเม็งวันศุกร์ไทย
ดับหม่าฤกษ์ได้ ๒๕ ตัวชื่อ บุพภัทรา ตั้งต้นสร้างตั้งแต่นั้นมานานได้ ๘ ปีมาถึงจุลศกราช ๑๒๓๖ ตัว
ปีกาบเส็ดนี้ก็เป็นทีสำเร็จบรมวลหันแล ในสกรานั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ท่านก็ได้มีอาชญาปกเดือนแก่หน่อ
ขัตติยวงศาท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่บ้านคนเมืองทั่วจังหวัดนครเมืองน่านทั้งมวลให้ตกแต่งห้าง
สร้างแปงยังสัพพะเอียงเครื่องทานทั้งหลายพร้อมชู้อันตั้งหัวเมืองต่างประเทศทั้งหลายคือเมืองนคร
ลำพูน เชียงใหม่ ะยาว เชียงราย เมืองหลวงพระบาง นั้นท่านก็ได้แต่งใช้นำเอายังอักขระกษาไปแผ่
พระกุศลคู่หัวเมืองหันแล ครั้งถึงเดือน ๕ นั้น ท่านถือสร้างแปงมหามณฑลหลังใหญ่แปงเป็นจตุรมุข ๔
ด้านมุงด้วยเสดวัดถาผ้าขาวเทศที่ห้องช่วงสนามหลวงเหมือนแต่ก่อนนั้นแล้ว ครั้งถึง ณ วันเดือน ๖
ขึ้นค่ำหนึ่งท่านก็กระทำพุทธานุสสติกัมมัฏฐานทำบุญที่หอทานฟังธรรมตั้งแต่วันนั้นไป
ตราบถึงเดือน ๖ ขึ้น ๘ คำที่ือเป็นแล้วหันห้องหนึ่งก่อนแล ตั้งแต่วัน ๙ คำ ถึงวัน ๑๒ คำฟัง
ฝนแสนห่าและ ถึงวัน ๑๓ คำ วัน ๑๔ คำ หัวเมืองและหน้าบ้านทั้งหลายก็แห่เอาครัวทานและบอกไฟ
เข้าไปประทักษิณแหววัดภูมินทร์ คือ ตั้งฉลองวัดหลวงภูมินทราชา หัวเมืองทั้งหลายและหน้าบ้าน
ทั้งมวล ครั้นประทักษิณแล้วก็แห่เอาพระกุศลเข้าถวายองค์สมเด็จพระมหาชีวิตที่ตำหนักห้อง
ช่วงสนามหลวงคู่หน้าบ้านและหัวเมืองหันแล ถึงวันเดือน ๖ เพ็งนั้นท่านก็กระทำพุทธานุสสติกัมมัฏฐาน
ฉลองวัดหลวงภูมินทร์หันแล ถึงวันเดือน ๖ ลงค่ำหนึ่งก็ได้โอกาสหยาดน้ำชื้อทานบรมวลแล้วหน้า
บ้าน และหัวเมืองทั้งหลายก็แห่เอาบอกไฟไปเจาะที่โห่งดินดอยภูเพียงแช่แห้ง บอกไฟเจาะถึง ๓
วันจึงจักเลี้ยง พระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตท่านทานธรรมและฉลองวัดหลวงภูมินทราชาในครั้ง
นี้เป็นมหาสมัยกาลมหาพอยอันใหญ่หนึ่งแลท่านฉลองธรรมทานธรรมและฉลองวัดหลวงภูมินทร์ใน
ครั้งนั้นนับเป็นคัมภีร์ ๙๔ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๑๐๓๖ ผูก รวมพระสังฆะเจ้าทั้งหลายท่านได้นิมนต์มารับ
ทานในครั้งนี้เบ็ดเสร็จทั้งหมดมี ๕๓๗ ตน เณรนอกเมืองมี ๔๗ ตน เณรในเมืองนับได้แล รวมท่านได้
เบิกข้าวฉางหลวงออกทอดเลี้ยงหัวเมืองที่หอทานในครั้งนี้เลี้ยงข้าวสาร สองโกฐีสี่ล้านแปดแสนปลาย
หมื่นสี่พันห้าร้อย พริกเลี้ยงสามแสนปลายหมื่นสี่พัน ยาเลี้ยงหกหมื่นสี่พันห้าร้อยปูนเลี้ยงห้าหมื่น ปลา

รำเสียงสามหมื่น ไขปลาบึกเสียงหกหมื่น ปลาแห้งเสียงสามแสนห้าหมื่นปลายพัน หมากแขนสามหมื่น ขิงสองหมื่นสี่พัน หอมสองหมื่น เมียงเสียงสามแสนสี่หมื่น หมากเสียงหกพันห้าร้อย พลุเสียงสามแสนแปดหมื่น ดินไฟเสียงหกแสนห้าหมื่น ขางเสียงสี่หมื่นดินไฟแจกหนภายในเสียงแสนหนึ่ง มาดสามหมื่น ค่าดินไฟรวมเบ็ดเสร็จ ทั้งมวลเสียง เจ็ดแสนปลายห้าหมื่น เงินแถบ เงินบี ซึ่งทำนประทานผายให้อหมู่พวกแห่บอกไฟและหอผ้า คราวทานทั้งหลายรวม ๔๘๕ แถบ รวมเป็นปี มี ๓๔๐๐ ปีแล รวมสิ่งของทั้งมวลท่านได้สร้างแปงพระวิหาร หลวงมุนินทร์นั้นเหล็กเสียงสามหมื่น ทองหกพันปลายหนึ่งร้อย แก้วเสียงสามแสนสามหมื่นสองพัน คำปิวเสียงห้าหมื่นสี่พันเจ็ดร้อยใบ รักเสียงสามสิบห้าไห ปลายสิบหกบอ กหางเสียงชาวแปดท้อ น้ำมันสมชะทายเสียงชาวหน้าอ้อยเสียงต้อหกแสนห้าหมื่น ปูนเสียงสองต้อสี่ล้านสามแสนสี่หมื่นจางข้างเลื่อยไม้เงินตราเสียง ห้าชั่ง เงินแถบเสียง สามร้อยแถบ แลพระองค์สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตสร้างวัดและสร้างธรรมแล้วฉลองทานในครั้งนี้เป็นถ้วน ๔ แล

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๕

ถึงจุลศกราช ๑๒๓๗ ตัว ปีดับไค้ นั้นท่านก็ได้เบิกเอาของราชสมบัติออกจางสร้างธรรมต่อไป แถมมีตั้งแจ่งต่อไปตั้งนี้ คือ พระเวสธบับกาลคอด ๑๖ ผูก พระเวสธบับหลายหิน ๑๖ ผูก พระเวสธบับพระรวม ๑๕ ผูก สาธินราชมุลกิตติกา ๒ ผูก อัดถะสังขารโลก ๑ ผูก เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก วาราสีราชย ๑ ผูก สรุพวินัยคัมภีร์ระรัฐฐะทีปนี ๙ ผูก มโหสถ ๑๓ ผูก อานิสงส์สัพพะทาน ๕ ผูก โสหัสสนี ๕ ผูก บาลีอัญญาปัญจะอังกุตตระนิกาย ๑๔ ผูก พระเวสธบับสิงหะรส ๑๖ ผูก ไวหารอังกุตตระนิกาย ๘ ผูก บาลิมหาปฎฐาน ๑๑ ผูก สัพพะบารมี ๑๒ ผูก ศัพทปาตีโมกข์ ๙ ผูก บาลิจุฬวัคคัตตัน ๑๑ ผูก บาลียะมะกะมัตคัน ๑๓ ผูก บาลิธาตุกถา ๕ ผูก โสนันทขาดก ๑๑ ผูก มุตาทเวดา ๑ ผูก ทุสสุกมารวิไชยสูตร ๑ ผูก อานิสงส์บอกไฟ ๑ ผูก บาลีอัญญุมหาวัคสังยุตตนิกาย ๘ ผูก พระเวสธบับปาเหยียงแรงฟือ ๑๖ ผูก พระเวสธบับปาไผ่แจ้เรียวดาง ๑๖ ผูก พระเวสธบับแห่นแก้ว ๑๖ ผูก พระเวสธบับแผ่นดินไหว ๑๖ ผูก พระเวสธบับมังธา ๑๖ ผูก พระเวสธบับเชียงทอง ๑๖ ผูก พระเวสธบับมุกม่นทรายมุน ๑๖ ผูก พระเวสธบับน่านเก่า ๑๖ ผูก มลิณฑปัญหา ๑๖ ผูก สมุทโฆษ ๘ ผูก ไวหารอภิมมา ๙ ผูก เวทะมุลคันถี ๔ ผูก สุวัณณะเห็นคำ ๗ ผูก ปัญจวฐ ๑ ผูก บารมีพ้อคำแก้ว ๑ ผูก เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก ศัพทปาจิตติย ๑๐ ผูก ศัพทจุฬวัค ๑๗ ผูก ศัพทปริวาร ๙ ผูก จุฬวิภังคะ ๙ ผูก มหานิพพานหลวง ๑๐ ผูก ตีโลกะทีป ๕ ผูก โสทะกัณิ ๑ ผูก ปิฎก ๔ ผูก พุทธาภิเชก ๕ ผูก ท่านสร้างตั้งแต่ศกราช ๑๒๓๗ ตัว ปีดับไค้ นั้นมาถึงปีกัตเหม้า ได้ ๕ ปี จุลศกราช ๑๒๔ ๑ ตัวนี้ รวมเป็นกับมี ๓๔ กับ รวมเป็นผูกมี ๔๓๒ ผูก รวมเงินค่าท่านได้จางพระสังมะเจ้าเขียนธรรมในครั้งนี้เสียง ๖๔๕ สลึง คิดเป็นเงินแถบมี ๑๘๒ แถบ ๓ สลึงแลในจุลศกราช ๑๒๔๑ ปีกัตเหม้านั้นสิ่งเดียวเดือนยี่นั้นท่านก็ได้มีอาชญาปกเดือนแก่หน่อมหาชัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างแปงยังมหมณทพหลังใหญ่ในห้องช่วงสนามหลวงแปงเป็นจัตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยเสตว์ตาผ้าขาวและห้ายังสัพพะเยื่องเครื่องทานทั้งหลายพร้อมแล้วถึง ณ วันเดือนยี่ ขึ้น ๘ คำนั้นท่านก็กระทำพุทธาภิเชกเบิกบายฉลองฟังธรรมกระทำบุญหื้อทานตั้งแต่วันนั้นไปตราบถึงเดือนยี่ลงคำ ๑ จึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลนั้นแล ท่านฉลองทานธรรมในครั้งนี้แผ่นดินไหวในวัน เดือนยี่ขึ้น ๘ คำนั้นแล ไหวลูกหนเหนือมาก่อนแลท่านหื้อทานในครั้งนี้ก็เป้นมหาพอยอันใหญ่หนึ่งแล้วเป้นครั้งถ้วน ๕ แล ถึงจุลศกราชได้ ๑๒๔๒ ตัว ปีกตสี นั้นท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจางสร้างเขียนธรรมต่อไปแถมมีตั้งจักแจ่ง

ต่อไปนี้เป็น ปิฎกจรรยา ๑๐ ผู้ พระเวสณบับเมืองทาน ๑๖ ผู้ สังฆะวัณณะ ๕ ผู้ อภิธัมมาโจท ๖ ผู้ พระเวสณบับเชียงแสน ๑๖ ผู้

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๖

พุทธบารมี ๕ ผู้ คามะธัม ๑ ผู้ บาลีวิภังคะอังคตตระนิกาย ๑๓ บาลีธาตูกถาปกรณ์ ๔ ผู้ บาลีวิภังคะปกรณ์ ๑๗ ผู้ บาลีบุคคลบัญญัติ ๖ ผู้ โลกะสัฎฐาสิทธิโวหารตำนานพระยาธัม ๒ ผู้ ชะวะนะหังสะชาตก ๑ ผู้ กัปปินะ ๑ ผู้ ช้างฉัททันต์ ๑ ผู้ สะวัฏฐะกุมาร ๔ ผู้ ศัพทัตถิตติ ๓ กับ ศัพทสมาส ๓ กับ ศัพทการะกะ ๓ กับ รวม ๓ กับนั้นมี ๑๗ ผู้ สังฆะธมมา ๔ ผู้ สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผู้ สาละกะวิริชาสูตร ๑ ผู้ พระเวสทังแก้ววิจรร ๑๖ ผู้ มังคละที่ปนีกับ ๑ วินัยทั้ง ๕ กับ ๑ เจ็ด คัมภีร์กับ ๑ สีละกถารอมกับ ๑ ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผู้ ชันระทั้ง ๕ มี ๑ ผู้ บาลีอัฐมมหา วัคสังยุตตะนิกาย ๘ ผู้ พุทธาภิเชก ฉบับ ๑ มี ๕ ผู้ ปิฎกทั้ง ๖ มี ๖ ผู้ มหาวิบาก ๔ ผู้ มูลละมูลลี ๒ ผู้ สมุทโรฆษ ๘ ผู้ อานิสงส์ข้าวชาวมืด ๑ ผู้ ญะอุญญาตัพพะสูตร ๑ ผู้ สาระทะมานะวะ ๑ ผู้ บาลีสังคินิปกรณ์ ๑๐ ผู้ บาลีกถาวัตถุปกรณ์ ๗ ผู้ บาลีสะทาทั้ง ๘ มี ๘ ผู้ รัฎฐะบารมี ๒ ผู้ บาลียะมะกะ ๘ ผู้ ปิฎกทั้ง ๓ มี ๓ ผู้ อานิสงส์ปิฎก ๑ ผู้ บุคคลบัญญัติ ๖ ผู้ พุทธบารมี ๔ ผู้ แปรหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผู้ กถาวัตถุ ๖ ผู้ ศัพทการะ ๒ ผู้ บารมี ๑ ผู้ อุบาทว์สันติ ๑ ผู้ สังยุตตะ ๖ ผู้ จุฬวัค ๕ ผู้ ปณิธาน ๑ ผู้ วินัยทั้ง ๕ มี ๕ ผู้ มหาวิบาก ๑ ผู้ อังคตตระนิกาย ๕ ผู้ ทีฆะนิกาย ๗ ผู้ สังยุตตะนิกาย ๑๑ ผู้ สุวัณณะหงส์คำ ๖ ผู้ บาลีสัททาทั้ง ๘ มี ๔ ผู้ สุวัณณะ ขางคำ ๓ ผู้ สาระทะมานะวะ ๑ ผู้ ญะอุญญาตัพพะสูตร ๑ ผู้ สะเพาโหน ๑ ผู้ อัฐปาละ ๑ ผู้ จุฬวิบาก ๑ ผู้ สัพพะสอน ๑ ผู้ สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผู้ สุตระมนต์ทั้ง ๕ มี ๑ ผู้ สะทาวิมล ๒ ผู้ ธัมมะสอน ๑ ผู้ ทัสสะปัญหา ๑ ผู้ ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผู้ อานิสงส์ข้าวชาวมืด ๑ ผู้ มหา มูลนิพพาน ๑ ผู้ สีลกถา ๑ ผู้ พระเวสณบับมัทธา ๑๖ ผู้ พระเวสณบับมุกมุนทรายมุน ๑๖ ผู้ พระเวสณบับป่าซาง ๑๖ ผู้ พุทธาภิเชก ๒ ผู้ กถาวัตถุ ๕ ผู้ เตมิยะ ๔ ผู้ ชะนกะ ๕ ผู้ เนมิราช ๔ ผู้ มโหสถ ๑๓ ผู้ สุวัณณะสาม ๔ ผู้ จันทะกุมาร ๔ ผู้ มหาปิฎฐาน ๑๗ ผู้ ศัพทอะชยาต ๔ ผู้ ศัพทอุนณาด ๗ ผู้ วิภังคะ ๑๐ ผู้ พุทธนิพพาน ๑๒ ผู้ จันทสมุทรมี ๓ ผู้ สังสาระวัฏฐสูตร ๑๑ ผู้ พระเวสณบับกำแพงพันชั้น ๑๖ ผู้ ยอดไตรปิฎก ๑ ผู้ อสิวิสูตร วิชานะสูตร ๒ ผู้ กัมมาจา ๔ ผู้ มหาวิบาก ๔ ผู้ จุฬวัค ๑๔ ผู้ อานิสงส์บอกไฟ ๑ ผู้ อานิสงส์พระเจ้า ๑ ผู้ อานิสงกองไชย ๑ ผู้ อานิสงส์ข้าวพันก้อน ๑ ผู้ เสฎฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผู้ มามะศัพทจุฬวัค ๑๔ ผู้ โคนันทะ ๑ ผู้ สมุทโรฆษ ๒ ผู้ สาละกะวิริชา ๑ ผู้ บารมีพ้อคำแก้ว ๑ ผู้ มาลัยโผโลก ๑ ผู้ สรุปวินัยคัมภีระอัฐ ปัททนี ๙ ผู้ มโหสถ ๑๓ ผู้ อานิสงส์สัพพะทาน ๕ ผู้ โสทัสนี ๕ ผู้ สัพพะบารมี ๑๒ ผู้ ศัพท ปาติโมกข์ ๙ ผู้ ท่านสร้างตั้งแต่จุลศกราชได้ ๑๒๔๒ ตัว ปีกดสี มาถึงจุลศกราช ๑๒๔๕ ตัว ปีก่าเม็ด นี้ นับเป็นกัมมี ๖๑ กับ นับเป็นผู้มี ๒๗๑ ผู้ รวมเงินค่าจ้างพระสังฆะเจ้าสร้างเขียนเลี้ยง ๕๖ แถบ ปลายบัลลังก์ ครั้นบรมวลแล้วในจุลศกราช ๑๒๔๕ ตัวนั้นสิ่งเดียวท่านก็เข้าได้สร้างยังหอพระธรรมเจ้า หลังหนึ่งแปดเป็นมณฑปมุงด้วยแผ่นหินประดับด้วยแก้วและหางรักติดคำฝากระดานภายในแต่มีรูป พระบาทเจ้านั่งแท่นประจิดตรริจจะหน้าตังามก่อกำแพงแวดแล้วก่อสร้างปทุมภณท์ ๒ ตัว ไทดอกหนึ่งไห รูปสิงโต ๒ ตัวตั้งเหนือกำแพงทั้งวันออกไว้ที่แจ้งคัมแก้วผากวันออกแจ้งใต้หั้น ครั้นบรมวลแล้วในสก ราชนั้นสิ่งเดียว เดือนยี่ท่านก็ได้มีอาชญาปกเดินแผ่พระกุศลถึงแก่ชัตติยะวงศาและเสนาอามาตย์ไพร่

ไทยทั้งหลายสร้างแปงยังสัพพะเยื้องเครื่องทานทั้งหลายและสร้างแปงยังมหามณฑปหลังใหญ่ที่ห้อง
ช่วงสนามหลวงมุงด้วยเสตว์ตาผ้าขาวเทศแปงเป็นจตุรมุข ๔ ด้านหันแล ครั่งถึงเดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ
ท่านก็พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายแห่นำเอาพระธรรมเจ้าลงสู่หอมณฑป
หลวงที่ห้องช่วงสนามหลวงแล้วก็สงเสพด้วยตุริยะนนถิเล่นม่วนเป็นมหรสพหันแล

ถึงวันเดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำนั้น ก็ตั้งฉลองเบิกบายกระทำพุทธานิเชกฟังธรรมไปตราบถึงวันเดือนยี่ลงคำ
หนึ่งจึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลหันแล ครั้นบรมวลแล้วท่านก็นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าขึ้นสู่หอมณฑป
หลวงสร้างให้มันแล ท่านฉลองทานธรรมและฉลองหอพระธรรมเจ้าในครั้งนี้เป็นถ้วน ๖ อยู่มาถึง
เดือน ๙ ขึ้นคำหนึ่ง เม็ง วันอาทิตย์ ไทย คับไค้ จุตสกกราชได้ ๑๒๔๖ ตัว

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๗

ปีกาบสัน ท่านก็ได้หื้อทานช่างพลายหนึ่ง ชี้ฝั่งหนักหมื่นหนึ่ง หัวเหล็กบ่อเมืองสาเก้าพันทาน
แก่พระมหาครูบาเจ้าไชยลังกา วัดหลวงไชยสถานกลางเวียงพะยาววันนั้นแล ในจุลศกราชนั้นสิ่งเดียว
ท่านเบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมต่อไปแถมมีตั้งจักแจ่งต่อไปนี้เทอะ คือ ปิฎกทั้ง ๓
มี ๔ ผูก อานิสงส์วิสุทิมัค ๑๐ ผูก นิกายทั้ง ๕ ผูกตัน ผูกสี่ ผูกห้า รวมสามผูก สุวัณณะชมพู ๑๒ ผูก
พุทธานิเชก ๔ ผูก เมตรโตยสูตร ๔ ผูก มหาสัณยสูตร ๑ ผูก พระเวสณบับหิงแก้ว ๑๖ ผูก พระเวส
ณบับท่าแป้น ๑๖ ผูก พระเวสณบับวิวร ๑๖ ผูก พระเวสณบับช่าพ่าน ๑๖ ผูก พระเวสณบับจิริยา ๑๖
ผูก พระเวสณบับป่ากี ๑๖ ผูก พระเวสณบับป่าซาง ๑๖ ผูก พระเวสณบับมังธา ๑๖ ผูก พระเวสณบับ
เผ่านังรุ่ง ๑๖ ผูก พระเวสณบับแท่นแก้ว ๑๖ ผูก พระเวสณบับมุกมุ่นทรายมุน ๑๖ ผูก สุวัณณะชมพู
๑๒ ผูก แต่งเขี้ยว ๔ ผูก เจ็ดคัมภีร์ ๗ ผูก สุวรรณชีวหา ๔ ผูก นาระทะ ๓ ผูก เสฎฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก
ท่านสร้างตั้งแต่จุลศกราช ๑๒๔๖ ตัว มาตราบถึงจุลศกราช ๑๒๔๘ ตัว นี้ นับเป็นกับ ๒๔ กับ นับเป็น
ผูกมี ๒๐๒ ผูกแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้สร้างซ่อมยังโรงอุโบสถที่วัดข้างคำหันก็เป็นสำเร็จ
บรมวลแล้วในปี นั้นสิ่งเดียวอยู่มาถึงเดือนยี่นั้นท่านก็ได้มีอาชญาปกเตินแก่หน่อมหาชัตติยะวงศาเสนา
อามาตย์และรัฐประชาทั้งหลายหื้อสร้างแปง

ประวัติเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ

ยังมหามณฑปหลังใหญ่ที่ห้องช่วงสนามหลวงและสัพพะเยื้องเครื่องคร้วทานทั้งหลายคือ
เหมือนแต่ก่อนๆ นั้นแล้วครั้นถึงเดือนยี่ขึ้น ๗ ค่ำท่านก็ได้นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าลงหอมณฑป
หลวงที่ห้องช่วงสนามหลวงแล้วท่านก็กระทำบรมสงเสพด้วยตุริยคนตรีเล่นม่วนเป็นมหรสพ หันแล ถึงวัน
๘ ค่ำ ท่านก็กระทำตั้งฉลองฟังธรรมไปตราบถึงวัน ๑๔ ค่ำ ในวัน ๑๕ ค่ำ เพิ่งนั้นท่านก็กระทำพุธา
นิเชกฉลองยังพระอุโบสถวัดข้างคำและฟังพุทธานิเชก ๖ ผูก ถึงวันเดือนยี่ลงคำ ๑ ก็เป็นที่เสร็จแล้ว
บรมวลหันแล ท่านฉลองทานธรรมและฉลองพระอุโบสถในครั้งนี้ก็เป็นมหาสมัยกาลมหาพอยอันใหญ่
หนึ่งแล ท่านทานครั้งนี้เป็นถ้วน ๗ แล ท่านสร้างธรรมในครั้งนี้นับรวมเป็นกับมี ๓๘ กับ นับเป็นผูกมี
๒๙๙ ผูกแล เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นนทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้าพระมหาชีวิตเจ้า
นครเมืองน่าน ยามเมื่อท่านได้เป็นเจ้ารับสัญญาบัตรแต่ต้นแรกหัวที่วันนั้นท่านได้เป็นเจ้าพระพิไชย
ราชาก่อนแล้วก็ได้เป็นเจ้าพระยารัตนหัวเมืองแก้วเป็นถ้วน ๒ บ่บานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าพระยาบุรีรัตน
แล้วอยู่มาบ่บานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าพระยามงคลวรายศเจ้าพระยาหลวงน่านแล้วอยู่มาบ่บานเท่าใดท่าน
ก็ได้เป็นเจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นนทบุรมหาราชวงศาธิบดี เจ้าพระมหาชีวิตเจ้านคร
เมืองน่านนี้เป็นครั้งที่ ๕ แล ยามเมื่อท่านได้เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าพระยาน่านนั้นอายุท่านได้ ๘๙ ปี

แล เมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระมหาชีวิตนั้นอายุท่านได้ ๕๐ ปีแลท่านได้เสวยราชสมบัติแล้วตั้งพระพุทธรูป
บาทศาสนาและบ้านเมืองทั้งมวลก็รุ่งเรืองเจริญยิ่งใหญ่ขึ้นเหลือแต่ก่อนๆ หั้นแล

ภรรยาแห่งท่านนางที่ ๑ ชื่อว่าแม่เจ้าสุนันทา เกิดลูกได้ราชบุตรชาย ๔ บุตรหญิง ๒ บุตรชาย
ที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานมหาพรหมตนนี้ได้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชาหอหน้าแล บ่านานเท่าใดท่านก็ถึงแก่
อสังกรรมไปแล บุตรชายที่ ๒ คือ เจ้าสุยะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าพระยาราชวงศ์แลบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้า
มหาอุปราชาหอหน้าแทนพี่แห่งตนแล้ว อยู่มาบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าเสวยเมืองแทนพ่อแห่งตนแล
บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าสารตนนี้ได้เป็นเจ้าสุริยวงศา แล้วบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์แต่นั้นมา
บ่านานเท่าใด ก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชาหอหน้าแล้วก็ถึงแก่กรรมล่วงไป บุตรชายตนที่ ๔ ชื่อเจ้าบุญ
รังสี ตนนี้ได้เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ถึงแก่กรรมล่วงไปแล บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อเจ้าหมอกแก้ว บุตรหญิงที่ ๒
ชื่อเจ้าคำทิพย์แลภรรยาท่านถ้วน ๒ ชื่อแม่เจ้าชอดแก้วมีราชบุตรหนึ่งชื่อเจ้าน้อยมหาพรหมตนนี้ได้
เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์ แล้วบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชาหอหน้าแล บุตร
หญิง ๑ ชื่อ เจ้ายอดนโมรา แล

ภรรยาที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าคำปิว ผู้นี้ไม่มีบุตรแล

ภรรยาที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าบัวเขียว เป็นเชื้อเมืองแพร์ มีบุตรหญิง ๑ ชื่อ นางปิว แล

ภรรยาที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้าแวน มีบุตรชาย ๑ หญิง ๒ หญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้าแก้วไหลมา หญิงที่ ๒ ชื่อ
เจ้าบุษบา บุตรชาย ๑ ชื่อ เจ้าห้อยบุญสวรรค์ แล

ภรรยาที่ ๖ ชื่อ แม่เจ้าอรัมรา ผู้นี้เป็นหลานท่านแล้วเอาเป็นเมียแล มีบุตรชาย ๑ ชื่อ เจ้า
น้อยฟ้ารวนเมืองอิน บุตรหญิง ๑ ชื่อเจ้าชันคำ แล

ภรรยาที่ ๗ ชื่อ แม่เจ้าปาริกา เป็นเชื้อเมืองเชียงของมีราชบุตรชาย ๗ ตน หญิง ๑ บุตรชายที่
๑ ชื่อเจ้าน้อยบัวรม ตนนี้ได้เป็นเจ้าบุรีรัตน บ่านานเท่าใดก็ได้ถึงแก่กรรมไปสู่โลกหน้าหั้นแล
บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าน้อยบัวเรียว บุตรชายที่ ๓ ชื่อเจ้าพระหยิ่งดำเขียว ตนนี้ได้เป็นพระแล้วก็ตายสัก
หมึกไปสู่โลกหน้าหั้นแล บุตรชายที่ ๔ ชื่อเจ้าน้อยบัวรองปองฟ้า บุณธวงศ์ตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมมาแล้วก็
ได้เป็นเจ้ากรมอัยการแล บุตรชายที่ ๕ ชื่อเจ้าน้อยหมอกมุงเมือง ตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมคลังที่ ๒ แล้วก็
ได้ไปเป็นเจ้าแขวงเมืองเชียงลมแล บุตรชายที่ ๖ ชื่อเจ้าหนานรัตนเรื่องรังสีตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมทหารที่
๒ แล บุตรชายที่ ๗ ชื่อเจ้าน้อยสุทธรณะแล บุตรหญิงหนึ่งชื่อ เจ้าคำเกี้ยว

ภรรยาที่ ๘ ชื่อแม่เจ้าสุคันธา มีบุตรชายหนึ่ง หญิง ๓ หญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้าเกียงคำ หญิงที่ ๒ ชื่อ
เจ้าเหมย หญิงที่ ๓ ชื่อสาวะดี บุตรชายหนึ่งชื่อ เจ้าน้อยอนุสรรังสี ตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมป่าไม้

ภรรยาที่ ๙ ชื่อแม่เจ้าแวน เป็นเชื้อลื้อ เมืองกุสาวะดีผู้นี้มีลูกแล

ภรรยาที่ ๑๐ ชื่อนางแก้ว เป็นเชื้อเสนาเป็นหลานพระยาหลวงมนตรี มีบุตรชาย ๑ ชื่อเจ้า
หนานมหาวงศ์ บุตรหญิงชื่อนางปอกแล

ภรรยาที่ ๑๑ ชื่อนางคำแพง บ้านนาพัง เป็นเชื้อไพร่ มีบุตรชาย ๑ หญิง ๑ บุตรชายชื่อเจ้า
น้อยนนท์ บุตรหญิงชื่อนางบัวแฝงลูกนางใช้ตน ๑ ชื่อเจ้าหนานมหาวงศ์แล รวมราชบุตรหน่อผู้ชายทั้ง
มวลมี ๑๗ ตน ๑๘ ทั้งลูกนางใช้นั้นแลรวมบุตรผู้หญิงทั้งมวลมี ๑๒ แล

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นนทบุรมหาราชวงศ์เจ้าพระมหาชีวิต ท่านเสวย
ราชสมบัตินานได้ ๓๙ ปี อายุได้ ๘๖ ปี ท่านก็ถึงพิราลัยไปสู่โลกภายในปีระงหม้า จุลศกราชได้
๑๒๕๓ ตัว เดือน ๘ ลง ๗ ค่ำเม็งวันศุกร์ไทย ดับหม้าวันนั้นแล เมื่อนั้นเจ้ามหาอุปราชาท่านก็ได้แต่ง

หื้อเจ้านายผู้ใหญ่ ผู้น้อยลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครด้วยเจ้าพระมหาชีวิตถึงแก่พิราลัยนั้นหันแล ถึงจุลศกราช ๑๒๕๔ ตัว ปีเต่าสีนั้นอาชญาตนเป็นเจ้า
การสร้างพระเมรุเจ้านันทวรฤทธิเดชา

มหาอุปราชอาชญาหน้าเป็นเค้าแล พระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงใหญ่ที่ ๒ ในกรุงเทพมหานคร และเจ้าราชวงศ์เสนาอามาตย์ก็ได้กะเกณฑ์ไพร่พลบ้านเมืองหื้อตัดฟันไม้มาสร้างแปงพระเมรุขึ้นแล ในจุลศกราชนั้นสิ่งเดียวอาชญาเจ้ามหาอุปราชเป็นเค้าแล เจ้าราชวงศ์ พระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงใหญ่ประจำเมืองและหน่อมหาชัตติยราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันและก็ชุมนุมมายังช่างไม้ทั้งหลายสร้างแปงยังมหาปราสาทพระเมรุหลวงหลังใหญ่ที่ข่วงดอนไชยลุ่มวัดหัวเวียงหันแล ท่านก็ได้แต่งให้พระยาหลวงจำแสนราชา ใช้เป็นพนักงานจัดการคอบคุมยังช่างไม้ทั้งหลายสร้างแปงยังมหาปราสาทพระเมรุหลังใหญ่แปงเป็นจัตุรมุขออก ๔ ด้านหลังมุงยอดภายในประดับแล้วด้วยน้ำสีต่างๆ ใส่ทั้งยอดช่อฟ้าและยองปลีบนยอดเศวตฉัตรงามดีสะอาดแล้วก็แต่งแปงศาลาบาตรล้อมแวด ๔ ด้านจอตติดกัน มุงด้วยคา หุ้มด้วยรัตถาผ้าชาดเทศอันบริสุทธิ์แปงจัตุรมุข ๔ ด้าน มีประตูทั้ง ๔ หับไขแล้วก็แต่งโคมไฟยามแวดหันแล

ถึงจุลศกราช ๑๒๕๕ ตัว เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำก็ได้เชิญเอาพระบรมศพเจ้าพระมหาชีวิตเสด็จลงจากหอคำราชโรงแรงแล้วก็กระทำสงเสพด้วยดุริยดนตรีตีกลองนั้นทณีนันสะอาดแต่งรูปเทวบุตรตนไปก่อนหน้าแหนแห่เอาศพพระเจ้าฟ้าไปสู่ปราสาทพระเมรุหลวงวันนั้นหันแล แล้วก็ตั้งเล่นม่วนเป็นมหรสพ อันใหญ่ผู้งประชาไพร่สนุกใจกระทำบุญหื้อทานไปบ่หื้อขาดหยาดน้ำอุทิศบุญคือว่ามหาบังสกุลเป็นต้นหันแล ถึงวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำก็ได้พร้อมกันเชิญเอาพระบรมศพท่านไปถวายพระเพลิงไฟหันวันนั้นแลถึง ณ วันเดือน ๘ ลง ๑ ค่ำ นั้นหมายมีอาชญาตนเป็นเจ้ามหาอุปราชสุวิณะฝ่ายหน้าหอคำเป็นเค้าและตนเป็นเจ้าราชวงศ์เป็นประธานและหน่อมหาชัตติยราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอังคารถาณาเอายังพระมหาอัฐิเจ้าเสด็จลงจากพระเมรุแล้วก็สงเสพด้วยดุริยดนตรีแห่นำเข้ามาเวียงหื้อสถิตอยู่ในพระมหาวิหารหลวงข้างค้ำหันก่อนแลก็กระทำบังสกุลพระอัฐิทำบุญหื้อทานอยู่ที่นั่น ครั้งถึงวันเดือน ๘ ลง ๓ ค่ำ เวลาขึ้น ๓ โมงก็พร้อมกันรถาณาเชิญเอาพระมหาอัฐิเจ้าเสร็จขึ้นสถิตอยู่ทักุในช่วงพระธาตุเจ้าข้างค้ำที่ฝากกล้าวันตักแจ่งเหนือนั้นหันแล ในจุลศกรานนั้นสิ่งเดียวเดือน ๓ ลง ๙ คำนั้นเจ้ามหาอุปราชอาชญาหน้าท่านก็ได้เสด็จลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมเฝ้ามหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครถวายเครื่องราชบรรณาการแล เมื่อนั้นพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าตั้งให้เจ้ามหาอุปราชอาชญาหน้าตนเป็นโอรสบุตรเจ้านันทวรฤทธิเดชา นั้นหื้อเป็นเจ้านครเมืองน่านปรากฏทรงพระนามว่าเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกมลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่านหันแล แล้วก็ปงพระราชทานเครื่องยศคือพานหมากค้ำเครื่องในค้ำทั้งมวล กระโถนค้ำ ๑ คนโทค้ำ พระมาลาหมวกจิกค้ำ ๑ เสื้อผ้าเครื่องคร้วทั้งหลายหันแล ครั้งแล้วแก่ราชกิจทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เจ้าขึ้นมาหันแล ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ คำนั้น สกราช ๑๒๕๖ ตัว ปีกาบสะง่าท่านก็เสด็จมาถึงเมืองหันแล อยู่มาถึงเดือนยี่ขึ้น ๔ คำนั้นหน่อมหาชัตติยราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันมูทธาภิเชกหตสรงานแล้วก็พร้อมกันเชิญท่านขึ้นสถิตอยู่หอคำแหนเจ้านันทวรฤทธิเดชา ตนเป็นพระราชบิดาแห่งท่านนั้นแล เช่นเจ้านันทวรฤทธิเดชา ถึงพิราลัยไปสู่โลกภายหน้าวันนั้นเรียกว่าได้ ๑๒ เช่นชั่วราชวงศาก่อนแล ฝิจานับแต่เช่นเจ้าขุนฟองโพนมาก็ได้ ๖๐ เช่นตนกินเมืองแล้วแล เจ้าสุริย

พงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาธิบดี ท่านได้เสวยราชสมบัติแล้วก็มีตำแหน่ง ๖ ประการ คือ ตำแหน่งมหาดไทย ๑ ตำแหน่งยุติธรรม ๒ ตำแหน่งทหาร ๓ ตำแหน่งวัง ๔ ตำแหน่งคลัง ๕ ตำแหน่งนา ๖ หกประการนี้แลเป็นเมืองประเทศราชขึ้นอีกกว่าแต่ก่อนๆ หั้นแลเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครเมืองน่านแต่ยามเมื่อท่านได้เป็นเจ้าราชวงศ์อยู่นั้นตั้งสกราชเดือนวันนั้นจำไม่ได้ยังมีในวันหนึ่งท่านก็ได้ทรงนิมิตฝันอันหนึ่งว่าท่านได้หั้นยังพระสุริยาอาทิตย์ปรากฏออกจากกลีบผ้าเมฆภายในหนทิศกลางวันออกแล้วมีรัศมีใสส่องแจ้งทั่วโลกจักรวาลว่าอันหั้นแล ครั้นอยู่มาไม่นานเท่าใดพระองค์สมเด็จพระเจ้านั้นตรวฤทธิเดชฯ เจ้าพระมหาชีวิตตนเป็นพระราชบิดาท่านนั้นจักมีพระมหากษัตริย์โปรดสั่งเหนือเกล้าเหนือหัวแห่งท่านว่าแต่นี้ภายหน้าให้เจ้าราชวงศ์ได้เป็นเจ้าพนักงานซ่อมสร้างยังพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแห่งหื้อเจริญรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าแต่ก่อนๆ นั้นเทอะมีโปรดประการนี้แล้วเมื่อนั้นเจ้าราชวงศ์ตนชื่อเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นี้ท่านก็ได้รับเอาคำพระมหากษัตริย์พระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตด้วยทุกประการ

๔.๒ แพลกัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง

ดูก่อนท่านสารุชนทั้งหลาย นักปราชญ์ผู้รู้ท่านได้บันทึกประวัติลำดับตระกูลราชวงศ์ เจ้านายผู้เป็นใหญ่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณคร คือเมืองบัวและเมืองนันทบุรี ขอน้อมนบเคารพพระรัตนตรัยด้วย คาถาขึ้นต้นว่า สุระณะมะหิณียัง พุทธะเสถฐัง ดังนี้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมกราบไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐกว่าโลกทั้งสาม คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ในกาลบัดนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมกราบไหว้พระธรรมคำสั่งสอน อันเป็นหนทางให้สรรพสัตว์ในโลกนี้ได้พ้นจากความทุกข์สูงสุดคือพระนิพพาน ข้าพเจ้าขอนอบน้อมกราบไหว้พระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้า มีสองจำพวกคือ อริยะสงฆ์ และสมมุติสงฆ์ ผู้ควรรับทักษิณาทาน ข้าพเจ้าจะขอกกล่าว ณ บัดนี้

ราชา ทายาทะ รัฎฐาธิปัตติ ยัง ราชวงศ์ของเจ้าผู้ครองนครน่าน สืบสายมาจนถึงปัจจุบันนี้ สัพพะทุกขา สัพพะภะยา สัพพะโรคา สัพพะอันตะรายาปิ วินาสันตุ สัพพะทุกข์ภัยและความกังวลอันตรายทั้งหลายจงดับหายไป ขออย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าด้วยเทอญ บัดนี้จะกล่าวลำดับตั้งแต่ต้นของราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน

เริ่มต้นในครั้นเมื่อพระยาภูคาได้เสวยราชสมบัติในเมืองย่างในอดีตนั้น ยังมีพรานป่าคนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองย่าง ณ ที่นั้น มีปกติออกเดินป่าล่าเนื้อ ขึ้นเขาลงห้วยตามประสาพรานป่า พรานผู้นั้นก็ไม่ได้พบเจอเนื้อหรือสัตว์แต่อย่างใดเลย ครั้นเมื่อเดินมาถึงดินเขาตอยภูคา ได้เห็นรอยเนื้อจึงเดินตามรอยเนื้อนั้นไปขึ้นไปถึงบนตอยภูคา แต่พรานผู้นั้นก็ไม่เห็นเนื้อที่ตามรอยเท้ามา ขณะนั้นพรานป่าได้เป็นไขวางอยู่ใต้ต้นไม้ จำนวน ๒ ฟองซึ่งขนาดไขทั้งสองลูกนั้นมีขนาดเท่าลูกมะพร้าว พรานป่าจึงได้นำไขทั้งสองฟองนั้นออกจากตอยภูคา และได้นำไขนั้นมาถวายพระยาภูคาเจ้าผู้ครองเมืองย่างในขณะนั้น เมื่อพระยาภูคาได้เห็นไขทั้งสองฟองก็มีความยินดีด้วยเห็นเป็นอัศจรรย์ใจยิ่งนัก พระยาภูคาได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีฟองแรกเก็บเอาไว้ในตระกร้อรองด้วยจิว ฟองที่สองใส่ตระกร้อที่รองด้วยฝ้าย และดูแลรักษาไว้เป็นอย่างดี ครั้นอยู่มาไม่นาน ไขฟองที่ใส่ในตระกร้อที่รองด้วยจิวนั้นเกิดแตกออกก่อน มีความน่าอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งข้างในไขใบนั้นเป็นเด็กผู้ชายมีรูปพรรณวรรณะอันงดงามยิ่งนัก พระยาภูคาก็รักเด็กคนนั้นเสมือนเหมือนดังลูกของตนเอง ครั้นต่อมาไม่นานไขฟองที่สองที่อยู่ใน

ตะกร้ารองด้วยฝ้ายก็เกิดแตกออก เป็นที่นำอศรรยยิ่งนักด้วยในไขฟองที่สองนั้นเป็นเด็กผู้ชายมีรูปพรรณวรรณะงดงามเสมอกันทั้งสอง พระยาภูคาได้รับเอาเด็กทั้งสองนั้นเลี้ยงไว้ให้เป็นบุตรของตนมีความรักต่อเด็กทั้งสองเสมอดังลูกในอกของตนเอง ครั้นบุตรทั้งสองเติบโตขึ้นมาพระยาภูคาผู้เป็นบิดาได้ตั้งชื่อให้ผู้ที่เกิดในตะกร้ารองด้วยจิ้งนั้นว่า เจ้าขุนนุ่น และตั้งชื่อผู้เกิดในตะกร้ารองด้วยฝ้ายว่า เจ้าขุนฟอง ครั้นเจ้าขุนนุ่นมีอายุได้ ๑๘ ปี เจ้าขุนฟองมีอายุได้ ๑๖ ปี ทั้งสองปรึกษากันว่าเราสองพี่น้องควรไปกราบพ่อผู้เป็นพระยาภูคา ให้เราทั้งสองได้เป็นผู้ครองเมือง เมื่อทั้งสองได้ปรึกษากันดังนั้นแล้วก็ได้เข้าไปกราบพระยาภูคาผู้เป็นพ่อ ว่าข้าแต่ท่านพ่อข้าทั้งสองมีความประสงค์อยากจะเป็นพระยาผู้ครองเมืองขอให้ท่านพ่อได้กรุณาต่อข้าทั้งสองด้วยเทอญ ครั้นนั้นพระยาภูคาจึงได้กล่าวกับบุตรทั้งสองพี่น้องว่า หากว่าเจ้าทั้งสองอยากจะเป็นพระยาแล้วนั้น เจ้าทั้งสองจงพากันไปหา พระยาเถรแดง ท่านจะได้กรุณาแต่เจ้าทั้งสองคน บุตรทั้งสองจึงกล่าวถามพระยาภูคาว่า พระยาเถรแดงท่านอยู่ ณ ที่ใด พระยาภูคาจึงกล่าวว่า ท่านได้พำนักอยู่ระหว่างดอยตัวกับ ดอยวาวนั้น เมื่อก่อนจบบุตรทั้งสองก็พากันไปพบพระยาเถรแดงที่นั่นแล เมื่อนั้นพระยาเถรแดง ก็ถามทั้งสองพี่น้องว่าด้วยเหตุใดถึงได้มาพบในครั้งนี้ พี่น้องทั้งสองจึงกล่าวกับพระยาเถรแดงว่าข้าทั้งสอง มีความประสงค์ต้องการเป็นพระยาครองเมือง พระยาภูคาผู้เป็นพ่อได้ให้ข้าทั้งสองมากราบท่าน ของท่านพระยาเถรแดงได้กรุณาตั้งบ้านตั้งเมืองให้กับข้าทั้งสองด้วยเทอญ พระยาเถรแดงกล่าวว่าหากเจ้าทั้งสองอยากเป็นเจ้าเมืองแล้วนั้นเราจะกรุณาแต่เจ้าทั้งสอง พระยาเถรแดงจึงได้พิจารณาจนถึงถ้วนแล้ว จึงพา कुमार ทั้งสองไปทางทิศตะวันออกแล้วกล่าวว่าสถานที่ตรงนี้ควรจะสร้างบ้านสร้างเมือง พระยาเถรแดงเอาไม้เท้าชิตลงบนแผ่นดินเป็นรูปจันทร์พยุหะ แล้วจึงตั้งชื่อว่าจันทบุรี และพระยาเถรแดงได้แต่งตั้งให้เจ้าขุนนุ่นผู้เป็นพี่ชายได้เป็นเจ้าเมืองในที่นั้นพร้อมให้ชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณนั้นเป็นบริวาร ในขณะที่เจ้าขุนฟองผู้เป็นน้องชายกล่าวต่อพระยาเถรแดงว่า พี่ข้าได้เป็นเจ้าเมืองแล้วขอพระยาท่านได้กรุณาให้กับข้าพเจ้าได้เป็นเจ้าเมืองด้วยเถิด ในขณะที่พระยาเถรแดงก็พาเจ้าขุนฟองผู้เป็นน้องนั้น มาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นทางทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน พระยาเถรแดงกล่าวว่าสถานที่นี้ควรสร้างบ้านสร้างเมือง พระเถรแดงจึงเอาไม้เท้าชิตลงบนพื้นดินเป็นเตชะกะพยุหะ แล้วตั้งชื่อให้ว่า วรนคร ดังนั้นแล ต่อมาภายหลังจึงได้เรียกว่าเมืองบัว พระยาเถรแดงจึงได้มอบเมืองนั้นให้กับเจ้าขุนฟองให้เป็นท้าวพระยาครองเมืองวรนครนั้น และให้ชาวบ้านทั้งหลายที่อยู่บริเวณนั้นเป็นบริวาร

เจ้าขุนฟองได้เป็นพระยาครองเมืองแล้วก็อยู่เสวยราชสมบัติในเมืองวรนครนั้น มีบุตรชาย ๑ คนเจ้าขุนฟองผู้เป็นบิดาจึงได้ตั้งชื่อให้ว่า เจ้าแก้วเถื่อน ครั้นอยู่มาไม่นานส่วนพระยาขุนฟองผู้เป็นบิดาได้เสียชีวิตลง เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ได้ อุตสाराหาภิเชกเจ้าแก้วเถื่อนผู้เป็นลูกของพระยาขุนฟองขึ้นเป็นผู้ครองเมืองวรนคร ครั้นอยู่มาไม่นานพระยาภูคาผู้เป็นปู่ได้ทราบว่าเป็นหลานของตน อนึ่งก็เป็นทีที่พึงพอใจแก่เสนาอำมาตย์และไพร่พลในบ้านเมืองนั้น พระยาภูคาจึงใช้ให้นางใช้สองคนไปทูลเชิญเจ้าแก้วเถื่อนมาครองเมืองอย่าง เจ้าแก้วเถื่อนจึงได้รับคำทูลเชิญตามความประสงค์ของพระยาภูคาผู้เป็นปู่ นางทั้งสองผู้มาทูลเชิญเจ้าแก้วเถื่อนครั้งนี้รู้ว่าท่านรับคำทูลเชิญแล้ว ก็ได้พากันกลับไปแจ้งความแก่พระยาภูคาให้รับทราบ พระยาภูคาครั้งนี้ได้รับทราบแล้วจึงมีคำสั่งให้เสนาอำมาตย์และชาวเมืองอย่างนั้น เตรียมดนตรีเครื่องแห่ ไปรับเอาเจ้าแก้วเถื่อนมาเป็นพระยาแห่งเมืองอย่าง เจ้าแก้วเถื่อนทราบถึงความที่พระยาภูคาได้ให้เสนาอำมาตย์จักมาเชิญท่านไปนั้น จึงกล่าวกับภรรยาและเสนา

อามาตย์ทั้งหลายว่า บัดนี้พระยาภูคาผู้เป็นปู่เราจักมาเชิญให้เราไปเป็นเจ้าผู้ครองเมืองอย่าง และบัดนี้เราจักไปอยู่ในเมืองอย่างกับพระยาภูคา ก่อน ดังนั้นเมืองวรรณครนี้เราจักมอบให้ภรรยาของเราได้ปกครองไปก่อน ซึ่งในขณะนี้ท้องของภรรยาเราก็แก่แล้ว หากนางได้ประสูติเกิดมาเป็นผู้ชาย โตขึ้นมา ก็จักได้สร้างบ้านเมืองนี้ให้รุ่งเรือง กล่าวดังนั้นแล้วเจ้าเก่าเถื่อนก็มอบเมืองให้แก่นางเทวีและเสนาอามาตย์ทั้งหลายแล้วเจ้าเก่าเถื่อนก็ขึ้นมาครองเมืองอย่าง ตามความประสงค์ของพระยาภูคาผู้เป็นปู่ ครั้นอยู่มาไม่นานพระยาภูคา ก็ได้ถึงแก่กรรม ส่วนพระยาเก่าเถื่อนก็อยู่เสวยเมืองตามชอบธรรม ในขณะนั้นยังมีพระยาท่านหนึ่ง มีนามว่า “จำเมือง” เป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา รู้ข่าวว่าเมืองวรรณคร คือเมืองปัวนั้นขาดผู้นำ มีแต่นางพระยาอยู่ครองเมือง ครั้นนั้นพระยาจำเมืองก็ยกเอากองทัพมารบเอาเมืองปัว

ส่วนนางพระยาแม่ท้าวคำพินไม่ทันรู้ตัวข้าศึกก็เข้ามาประชิดเมืองแล้ว นางพระยาจักให้หน้าความไปแจ้งแก่พระยาเก่าเถื่อนก็ไม่ทัน นางพระยาและเสนาอามาตย์จึงแต่งทัพไพร่พลคนศึกในเมืองปัวนั้น ออกสู้รบ ก็ไม่มั่นพระยาจำเมืองที่มีทหารมากกว่า นางพระยาไม่สามารถป้องกันเมืองไว้ นางพระยาจึงได้เก็บเอาข้าวของเงินทองและแก้วแหวนพร้อมกับเด็กผู้หญิงคนหนึ่ง หนีออกจากเมืองบุป่าผ่าตงไปได้หลายวันไปได้ไกลมาก จนมาถึงเถียงไร่แห่งหนึ่งนางจึงขึ้นไปอยู่บนเถียงไร่แห่งนั้น นางได้ประสูติได้ลูกชายคนหนึ่ง ซึ่งในเถียงไร่ที่นั้นยังมีห้วยที่แห้งแล้งไม่มีน้ำให้อาบให้กิน นางจึงรำให้นึกถึงสามีของตนคือพระยาเก่าเถื่อนที่ได้มอบเมืองให้ครองไว้ นั้น อีกทั้งยังกล่าวว่าหากลูกเราเกิดเป็นผู้ชายเติบโตมาจักได้สร้างบ้านเมืองนี้ให้รุ่งเรือง บัดนี้จักหาน้ำกิน น้ำอาบยังไม่ได้เลย ในขณะนั้นมีลมและฝนทำใหญ่ที่ตกลงมามากยิ่งนัก จนน้ำไหลนองพัดก้อนหิน ก้อนผา ไหลตามมาด้วยเป็นที่น่าสะพรึงกลัวมากนัก ครั้นฝนหยุดตกแล้วนางพระยาจึงอุ้มเอาลูกของตนไปหาน้ำเพื่อชำระร่างกาย ซึ่งในวันนั้นก็ในวันอุโบสถศีลเป็นวันเดือนเพ็ญ นางก็อุ้มเอาลูกของตนไปนั่งที่ก้อนหินอาบน้ำให้ลูกของตนนั้น ครั้นอาบน้ำเสร็จก็กลับไปยังเถียงไร่กับเด็กผู้หญิงที่ติดตามมานั้น ครั้นในวันรุ่งเช้า นายบ้านซึ่งเป็นชาวไร่มาดูแลของของตนได้ยินเสียงเด็กน้อยร้องไห้จึงเข้าไปดู จึงเห็นนางพระยาและลูกน้อยอยู่บนนั้น นายบ้านรู้จักนางพระยาจึงเข้าไปไหว้แล้วถามว่าเหตุใดจึงได้เกิดเหตุการณ์อย่างนี้กับท่าน ถึงมาอยู่ในเถียงนาที่นี้ได้ นางพระยาจึงได้เล่าเหตุการณ์ที่ตนประสบให้กับนายบ้านนั้นได้รับรู้ ซึ่งนายบ้านผู้นี้เคยได้เป็นพ่อครัวของพระยาเก่าเถื่อนมาก่อน จึงได้ทูลเชิญให้นางพระยาพร้อมลูกน้อยและเด็กหญิงที่ติดตามมาด้วยนั้นไปอยู่ที่บ้านของ ตัวเองก่อน นางพระยาที่ได้รับคำทูลเชิญดังกล่าว นายบ้านจึงได้นำโภชนาอาหารมาเลี้ยงนางพระยาและลูกน้อยพร้อมกับเด็กหญิงผู้ติดตามให้อิ่มหน้า ครั้นเมื่อกุมารน้อยเติบโตขึ้นสามารถเดินได้ นายบ้านกลัวที่ทั้งสามคนจะปรากฏ จึงพาทั้งสามคนหนีไปอยู่หมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อ บ้านสระ ซึ่งหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านแรงงานของพระยาจำเมือง นายบ้านทั้งสองก็เลี้ยงดูแลกุมารจนเติบโตใหญ่อายุได้ ๑๖ ปี นายบ้านทั้งสองจึงได้พากุมารไปกราบไหว้พระยาจำเมือง เมื่อพระยาเห็นกุมารแล้วมีความเอ็นดูกรุณายิ่งนัก กุมารนั้นเป็นผู้รับใช้ที่ดีมาก พระยาจำเมืองจึงตั้งชื่อให้ว่า “เจ้าขุนใส” พระยาจำเมืองจึงได้เลี้ยงไว้ให้เป็นลูกของนายบ้าน ครั้นอยู่มาพระยาจำเมืองมีคำสั่งให้เจ้าขุนใสทำการแทนพระยา เจ้าขุนใสรับเอาคำสั่งและปฏิบัติเป็นอย่างดี พระยาจำเมืองมีความยินดียิ่งนักที่เจ้าขุนใสทำงานให้จนสำเร็จ จึงให้บริวารสร้างบ้านหลังหนึ่งและเงินทองอีกจำนวนหนึ่ง มองให้เจ้าขุนใส อยู่มาไม่นานพระยาจำเมืองจึงได้ตั้งให้เจ้าขุนใส กินตำแหน่งหมื่น และสั่งให้ไปครองเมืองปราด จึงได้ยกฐานะให้ชื่อว่า “เจ้าไสยศ” ครั้นนั้นพระยาจำเมืองจึงได้มอบหมายให้ นางฮั่วฉิม กับลูกชายชื่อ

อ่าวป้อม ให้ได้ครองเมืองวรนครหรือเมืองปัว ครั้นถึงฤดูขึ้นปีใหม่ นางพระยาปัวจะนำเครื่องบรรณาการไปไหว้พระยาจำเมือง อยู่มาไม่นานนางฮั่วฉิมกับลูกจะกลับเมืองปัว จึงได้ทำแกงเนื้อควายไปถวายพระยาจำเมือง พระยาได้กินแกงเนื้อควายนั้นและได้กล่าวล้อเล่นกับนางฮั่วฉิมว่า แกงเนื้อควายนี้ทำไมถึงหวานจึงอาจจะเป็นเพราะน้ำแกงมาก นางฮั่วฉิมได้ยินก็มีความเคียดแค้นในใจ นางจึงได้พาลูกไปไหว้พระยาจำเมืองแล้วลากลับเมืองปัว ครั้นกลับถึงเมืองปัวนางจึงรีบเขียนหนังสือไปถึงเจ้าเมืองปราด ให้เจ้าเมืองปราดนำไพร่พลทหารยกกองทัพมายึดเมืองปัว เมื่อทัพของเจ้าเมืองปราด ก็คือเจ้าขุนไสยศ มาถึงเมืองปัวนางฮั่วฉิมจึงออกไปต้อนรับเชิญเข้าไปในเมืองแล้วพูดคุยกันและตกลงปลงใจแต่งงานกันอยู่กินฉันสามีภรรยา อยู่มาไม่นานพระยาจำเมืองทราบข่าวว่าเจ้าเมืองปราดและนางฮั่วฉิมแต่งงานกัน จึงมีความเคียดแค้นเป็นยิ่งนักจึงยกกองทัพมาเป็นอันมากเพื่อจะมาตีชิงเอาเมืองปัว พระยาจำเมืองได้นำพลทหารมาตั้งทัพอยู่ที่บ้านหนองเรียง หมายมั่นว่าจะรบเอาเมืองปัวคืน

ครั้งนั้นเจ้าไสยศเจ้าเมืองปราด ได้ยกเอาไพร่พลกองทัพมีเจ้าอ่าวป้อมเป็นหัวหน้าทัพออกรบกับกองทัพของพระยาจำเมือง พระยาจำเมืองเห็นเจ้าอ่าวป้อมออกรบซึ่งเป็นลูกของตนเอง จึงมีความสงสารและรักลูกของตนเอง พระยาจำเมืองจึงได้นำกองทัพถอยคืนกลับเมืองพะเยา ครั้งนั้นเจ้าไสยศและเจ้าอ่าวป้อมก็ถอยทัพกลับคืนมาเมืองปัว เหล่าเสนาอำมาตย์อันมีเจ้าอ่าวป้อมเป็นต้น ก็กระทำการราชาภิเษกให้เจ้าเมืองปราด คือ เจ้าไสยศ ให้เป็นพระยาเสวยราชครองเมืองปัว และเรียกชื่อใหม่ว่า “เจ้าผานอง” ด้วยเหตุที่ท่านเกิดมาครั้งแรกรับน้ำกินน้ำอาบไม่ได้ภายหลังมีฝนตกน้ำไหลนองพัดก้อนหิน ก้อนผาให้ไหลตามมาเป็นจำนวนมากในวันนั้น จึงนำเอานิมิตนั้นใส่ชื่อขึ้นว่าเจ้าผานอง

ส่วนพระยาแก้วเถื่อนอยู่เสวยเมืองภูคา คือเมืองย่างก็เป็นเวลานานมากพอสมควรท่านได้ถึงแก่กรรมในเมืองนั้น เจ้าผานองท่านก็ได้กระทำกุศลสร้างของพระยาแก้วเถื่อนผู้เป็นพ่อแล้ว ก็กลับมาอยู่เสวยราชสมบัติที่เมืองปัวดังเดิม ท่านเสวยราชสมบัติในเมืองปัวโดยชอบธรรม บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรือง เจ้าขุนฟองผู้เป็นปู่ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไปช่วงราชวงศ์ ก่อนแล้วครั้งถึงเจ้าแก้วเถื่อนถือเป็นสองช่วงราชวงศ์ จุลศักราชได้ ๖๘๔ (พ.ศ.๑๘๖๕) ท่านครองเมืองได้ ๓๐ ปี ท่านมีลูก ๖ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าครานเมือง คนที่ ๒ ชื่อ.....คนที่ ๓ ชื่อ สิ้น คนที่ ๔ ชื่อเจ้าบาจาย คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าควายตม คนที่ ๖ ชื่อ เจ้าใส ครั้นเจ้าผานองถึงแก่กรรม เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายได้กระทำการราชาภิเษกให้น้องคนสุดท้ายชื่อ เจ้าใสขึ้นเสวยเมืองแทนพ่อ เจ้าขุนใสได้เสวยเมืองอยู่เพียงสามปีท่านก็ได้ถึงแก่กรรม ในปีจุลศักราช ๗๑๕ (พ.ศ.๑๘๓๖) เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมใจกันกระทำการราชาภิเษกให้เจ้าครานเมืองผู้เป็นพี่ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน อยู่มาไม่นานมีพระยาท่านหนึ่งชื่อ “โสปัตตคันธิ” อยู่เสวยเมืองสุโขทัยได้มาเชิญให้พระยาครานเมืองไปช่วยสร้างวัดหลวงอภัย กับพระยาสุโขทัยนั้น พระยาครานเมืองก็ได้ลงไปช่วยค้ำชูพระยาโสปัตตคันธิ นั้น ครั้นสร้างวัดเสร็จแล้วพระยาโสปัตตคันธิก็มีความยินดีซึ่งพระยาครานเมืองเป็นอันมากนัก จึงได้พระราชทานมอบเอาพระธาตุเจ้า ๗ องค์ พระพิมพ์ทองคำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ พระธาตุมีผิวพรรณต่างกันคือ ๒ องค์เท่าพันธุ์หอมป้อม มีผิวพรรณดั่งแก้ว ๓ องค์ มีผิวพรรณดั่งมุก ๒ องค์ พระยาครานเมืองได้ของวิเศษขึ้นมาแล้วก็มีความชื่นชมยินดีมากยิ่งขึ้น

ครั้งนั้นพระยาครานเมืองก็นำเอาพระธาตุและพระพิมพ์ทองคำและพิมพ์เงิน ไปให้กับมหาเถรเจ้าธรรมบาลที่เมืองปัวแล้ว ก็ให้ท่านมหาเถรเจ้าว่าควรนำไปบรรจุไว้ที่ใด ขอให้ท่านมหาเถรเจ้า

เมตตาทิการณาด้วยเถิด ครั้งนั้นท่านมหาเถรเจ้าธรรมบาลได้พิจารณาตุลาการที่ควรบรรจุพระธาตุ ครั้นรู้แจ้งแล้ว จึงกล่าวกับพระยาครานเมืองว่า ควรให้ท่านพระยาได้นำไปบรรจุไว้ที่ตอญูเพียงแช่แห่ง ตรงที่ระหว่างแม่น้ำเกียนกับ แม่น้ำสิงห์ เมื่อพระยาครานเมืองได้ยินท่านมหาเถรเจ้ากล่าวดังนั้นแล้ว ก็มีความยินดีเป็นมากนัก พระยาครานเมืองจึงได้ประกาศแจ้งแก่ประชาราษฎ์ทั้งหลายและเสนาอามาตย์ พร้อมทั้งนิมนต์พระมหาเถรเจ้าลงไปทูลเพียงแช่แห่ง พระยาครานเมืองได้ให้ช่างหลอม มาหลอมต้นปุนสำริดต้นใหญ่ต้นหนึ่ง แล้วพระยาครานเมืองพร้อมด้วยพระมหาเถรเจ้าและเสนาอามาตย์ทั้งหลายนำเอาพระพิมพ์เงิน พิมพ์ทอง ลงใส่ในต้นปุนแล้วก็เอาฝาปิดทับให้สนิท แล้วปิดทับด้วยปุนจิ้นให้กลิ้งกลมเป็นดั่งก้อนผาแล้วนั้น พระมหาเถรเจ้าและพระยาก็ได้พิจารณาตุลาการที่สำคัญ ครั้งนั้นเทพบุตรเทพธิดาและเทวดาชั้นสูง ก็นำพระมหาเถรเจ้าและพระยาไปสู่ที่ควรบรรจุองค์พระธาตุ พระยาครานเมืองได้ให้ขุดลงไปดินนั้นลึกหนึ่งวาแล้วนำพระธาตุลงเข้าไปบรรจุที่อัฐมทาบและก่อเจดีย์ขึ้นสูงเหนือผิวดินหนึ่งวา ครั้นเรียบร้อยแล้วจึงได้นิมนต์พระสงฆ์มากระทำมงคลเจริญพุทธมนต์คาถา พระยาครานเมืองก็กระทำการสักการะให้ท่านตามควรแล้ว ก็ได้พาบริวารของท่านกลับเมืองปัว อยู่มาไม่นานพระยาท่านมีความประสงค์อยากจะให้พระธาตุเจ้าอยากจะปฏิบัติบูชาทุกวัน พระยาครานเมืองจึงให้เสนาอามาตย์และไพร่พลและโยธาทั้งหมดเสด็จลงมาสร้างเวียงรอบพระธาตุ ขุดคันดินรอบเวียงญูเพียงและให้ทำประตูเข้าออกแล้วเสร็จในปีจุลศักราช ๗๒๑ (พ.ศ.๑๙๐๒) พระยาครานเมืองอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองปัวได้ ๖ ปี อยู่เวียงแช่แห่งได้ ๕ ปี ครั้นถึงปีจุลศักราชได้ ๗๒๕ (พ.ศ. ๑๙๐๖) ขุนอินทา เมืองไตใช้เอาผ้าดีขึ้นมาถวายเป็นบรรณาการของเมืองใหญ่ และได้รำยมนต์ใส่แถมมีพิษ พระยาครานเมืองท่านก็ใส่ใจว่าไม่มีพิษก็เอามือจับผ้าผืนนั้นพระยาครานเมืองถูกพิษเจ็บเสียดตายทั้งยืน พระยาครานเมืองถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๗๒๕ (พ.ศ.๑๙๐๖) ที่เวียงญูเพียงแช่แห่งนั้นเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมใจกันกระทำราชาภิเษกเจ้าผากองผู้เป็นลูกของพระยาครานเมืองขึ้นเสวยเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๒๕ (พ.ศ.๑๙๐๖) ท่านได้เสวยราชสมบัติอยู่ ณ เวียงญูเพียงแช่แห่งที่นั่นได้ ๖ ปี เกิดปรากฏการณ์น้ำแห้งแล้ง จะหาน้ำให้ช้างม้า หรือมากินมาอาบไม่มี ท่านจึงได้ให้เสนาอามาตย์และไพร่พลทั้งหลายมาสร้างเมืองตรงบ้านห้วยไคร้ คือตัวเมืองน่านในปัจจุบันนี้ เจ้าพระยาผากองสร้างเวียงน่านในปีจุลศักราชได้ ๗๓๐ (พ.ศ.๑๙๑๑) ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ วันอังคาร เจ้าพระยาผากองครองเมืองอยู่เวียงญูเพียงแช่แห่งได้ ๖ ปี อยู่เมืองเวียงน่านได้ ๒๑ ปี ก็ถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๗๕๐ (พ.ศ. ๑๙๓๑) รวมได้ ๖ ราชวงศ์ เสนาอามาตย์ทั้งหลายจึงได้กระทำราชาภิเษกเจ้าคำตัน ผู้เป็นลูกเสวยเมืองแทน เจ้าคำตันอยู่ครองเมืองแทนพ่อได้นาน ๑๑ ปี พระยาเมืองไตชื่อขุนหลวงได้ขึ้นมากระทำราชาภิเษกเจ้าคำตัน คนทั้งหลายจึงได้สร้างหอสงฆ์ ณ ท่าสี่พระยาเมืองไตจึงได้นำเอาน้ำมูธาภิเษกรดหัวของเจ้าคำตัน ซึ่งในน้ำนั้นมีพิษและมนต์ดำทำให้เจ้าคำตันมีอาการเจ็บศีรษะประหนึ่งจะแตกในทันที ครั้นมาถึงห้องนอนก็ถึงแก่กรรมในคืนนั้น ท่านถึงแก่กรรมในปี จุลศักราช ๗๖๐ (พ.ศ.๑๙๔๑) ขุนหลวงจากเมืองไตจึงได้หนีกลับกลับ รวมเจ้าคำตันได้ ๗ ราชวงศ์ เสนาอามาตย์ทั้งหลายจึงได้พร้อมใจกันกระทำราชาภิเษก เจ้าศรีทะผู้เป็นลูกเจ้าคำตันให้ขึ้นเสวยเมืองแทนพ่อ เจ้าศรีทะท่านได้เสวยเมืองอยู่หนึ่งปี พระยาแพร์สององค์พี่น้อง พี่ชื่อพระยาเถร น้องชื่อ อุ่นเมือง ยกกองทัพมารบเอาเมืองน่านและได้กระทำการฆ่าเจ้าศรีทะตาย แล้วครองเมืองแทน เจ้าศรีทะถูกฆ่าในปีจุลศักราช ๗๖๑ (พ.ศ. ๑๙๔๒) เจ้าหญิงผู้เป็นน้องชายของเจ้าศรีทะท่านได้หนีไปพึ่งพระยาแช่เสียงเมืองไต รวมราชวงศ์เจ้าศรีทะได้ ๘ ราชวงศ์ เจ้าพระยาเถรเสวยเมืองน่านได้ ๖ เดือน ๑๐ วันก็เกิดล้มป่วย

เลือดไหลออกจากรูขุมขนแล้วถึงแก่กรรมไปนับเป็น ๙ ราชวงศ์ผู้ครองเมืองน่าน ท่านเป็นผู้ครองเมืองต่าง ราชวงศ์ เจ้าอุ่นเมืองผู้เป็นน้องจึงได้ครองเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๖๑ (พ.ศ. ๑๙๔๒) ท่านครองเมืองได้ ๑ ปี เจ้าหญิงน้องชายของเจ้าศรีทะได้ยกพลขึ้นมารบตีเอาเมืองคืน เจ้าหญิงรบชนะและจับเอาพระยาอุ่นเมืองไปถวายพระยาไต้ พระยาอุ่นเมืองอยู่เมืองไต้ได้ ๑๐ ปีถึงแก่กรรม พระยาอุ่นเมืองได้ออกจากเมืองน่านไปในปีจุลศักราช ๗๖๒ (พ.ศ. ๑๙๔๓) รวมราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๐ ราชวงศ์ เจ้าพระยาหุงท่านได้เสวยเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๖๒ (พ.ศ. ๑๙๔๓) ท่านได้เสวยราชสมบัติเป็นเวลา ๘ ปี ในปีจุลศักราช ๗๖๙ (พ.ศ. ๑๙๕๐) ท่านเป็นโรคฝีจึงได้ถึงแก่กรรมไป รวมราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๑ ราชวงศ์ เจ้าภูเขงผู้เป็นลูกของเจ้าหุงได้ขึ้นเสวยเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๖๙ (พ.ศ. ๑๙๕๐) ท่านได้เสวยเมืองน่านได้ ๑๑ ปี ก็เกิดเป็นพยาธิลงท้องจนถึงแก่กรรมไปในปีจุลศักราช ๗๗๙ (พ.ศ. ๑๙๖๐) รวมราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๒ ราชวงศ์ เจ้าพันตันผู้เป็นลูกจึงได้เสวยเมืองแทนพ่อครองเมืองได้ ๑๐ ปี ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไป ในปีจุลศักราช ๗๘๘ (พ.ศ. ๑๙๖๙) รวมราชวงศ์ได้ ๑๓ ราชวงศ์ เจ้าจ้าวผาสุมผู้เป็นลูกได้เสวยเมืองแทนพ่อเสวยเมืองอยู่ได้ ๘ ปี ก็ถึงแก่กรรมไปในปีจุลศักราช ได้ ๗๙๕ (พ.ศ. ๑๙๗๖) รวมเจ้าผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๔ ราชวงศ์ เจ้าจ้าวผาสุมท่านมีราชบุตร ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าอินทะแก่น คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าแพง คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าเหาะพรม ครั้นนั้นเสนาอำมาตย์ก็กระทำราชาภิเษกให้เจ้าอินทะแก่นผู้เป็นที่ได้ขึ้นครองเมืองแทนพ่อได้ราว ๑ ปี ๓ ครั้งนั้นน้องทั้งสองคือ เจ้าแพง และเจ้าเหาะพรมคิดจะแย่งชิงขึ้นครองเมืองจึงพากันจับเอาเจ้าอินทะแก่นซึ่งไว้ในคุกหมายมั่นว่าจะให้ตายไปในคุกนั้น เจ้าอินทะแก่นจึงกระทำอุบายว่าเป็นโรคลงท้องแล้วเอาเลือดควายมาทาบนผ้ากระทำกร้องโอดโอยเหมือนกับจะขาดใจตายไปในบัดนั้น ผู้คุมจึงไปแจ้งความแก่เจ้าแพงว่า เจ้าอินทะแก่น เกิดอาการลงท้องมีเลือดออกเต็มเสื้อผ้าไปหมด เจ้าแพงรู้ข่าวดังนั้นจึงบอกกับผู้คุมให้เปิดประตูคุกเอาไว้ และกล่าวว่าจะให้มันตายนอกคุกก็ตามใจ ครั้นถึงตอนกลางคืนเจ้าอินทะแก่นก็หนีออกจากคุกไปอยู่บ้านเตาไห หนีไปถึงเมืองรามไปขอกินข้าวกับคนแก่งหม่มผ้าขาวคนหนึ่ง ผู้เฒ่านั้นก็มีความยินดีและพาเจ้าอินทะแก่นลงเรือท่อมหนีลงไปเมืองไต้ พึ่งพระยาชะเลียงนั้น เจ้าแพงได้แย่งเอาเมืองและขึ้นครองเมืองแทนพี่ในปีจุลศักราช ๗๙๖ (พ.ศ. ๑๙๗๗) ท่านครองเมืองได้หนึ่งปี ในปีจุลศักราช ๗๙๗ (พ.ศ. ๑๙๗๘) เจ้าอินทะแก่นได้ขอพลศึกของพระยาชะเลียงนำเอากองทัพยกพลขึ้นมาตั้งทัพอยู่ที่สบสมุน เหนือแช่พาง เจ้าแพงได้ยกกำลังพลเข้าต่อสู้โดยเจ้าแพงได้ขึ้นขี่ช้างตัวชื่อ ปราบจักรวาล ข้ามเหนือบากสมุน เจ้าอินทะแก่นขึ้นขี่ช้างตัวชื่อ ขวนเพชรพระยามารเข้าต่อกร ช้างปราบจักรวาล ช้างขวนเพชรเข้าสู้รบจับถูกที่ตรงปลายงาช้างขวนเพชรถูกโรงงาช้างปราบจักรวาลได้วิ่งกลับคืนข้ามน้ำพันแล้วเอาน้ำน่านเป็นแนวกัน ส่วนอีกทัพได้เอาน้ำสมุนเป็นแนวกัน พากันตั้งทัพอยู่ เจ้าแพงจักต่อสู้ให้รู้ถึงแพ้ชนะ เจ้าอินทะแก่นขึ้นขี่ช้างขวนเพชรพระยามารข้ามน้ำน่านไล่ชน เจ้าแพงไม่ยอมหนีขึ้นขี่ช้างปราบจักรวาลเข้าตี ช้างขวนเพชรแทงงาใส่ช้างปราบจักรวาล ช้างปราบจักรวาลถอยหนี เจ้าอินทะแก่นใช้จ้าวพันถูกใส่ขาของเจ้าแพงจนตายอยู่บนคอช้าง ไพร่พลของเจ้าอินทะแก่นไล่ฆ่าทัพของเจ้าแพงให้ตกไปในน้ำสมุนตามเป็นจำนวนมาก สถานที่ทั้งสองต่อสู้กันแรกเริ่มนั้นคือดอนสมุน เหนือแช่พาง สถานที่เจ้าแพงถึงแก่ความตายบนคอช้างนั้นคนทั้งหลายเรียกว่า นาชะจัด สถานที่กระทำการรบศึกกันนั้นคนทั้งหลายเรียกที่นั้นว่า บ้านไขว้แมงมาง เจ้าแพงถึงแก่กรรมในปี จุลศักราช ๗๙๗ (พ.ศ. ๑๙๗๘) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๑๕ ราชวงศ์ เจ้าอินทะแก่นท่านได้เสวยเมืองแทนในปีนั้น ท่านได้อยู่เสวยเมืองเป็นครั้งที่สองนานได้ ๑๖ ปี ท่านมีลูกชาย ๑ คน หญิง ๑ คน ครั้นนั้นท่านได้

ให้บริวารได้อาเภือบ่อมางไปเป็นของถวายบรรณาการแก่พระยาติโลกราชเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ภายหลังมาพระยาติโลกราชมีความประสงค์อยากได้เมืองน่านไปเป็นค้ำชูเมืองพียงค์เชียงใหม่ ท่านจึงยกพลไปทางเมืองล่อ เอาชาวล่อเป็นหัวหน้า ลงมาทางเมืองปง ควน ลงมาทางดินต่อนาวมาถึงเมืองน่านตั้งทัพอยู่ที่สวนตาลหลวง ตั้งปืนใหญ่เข้าทางประตูอุทยานโห่ร้องคุมเวียงเอาไว้ ครั้งนั้นพระยาอินทะแก่นไม่อาจต่อกรสู้รบได้ จึงพาลูกและเมียหนีไปเมืองใต้พึ่งพระยาชะเลียงผู้เป็นสหาย พระยาอินทะแก่นได้หนีจากเมืองน่านไปในปี จุลศักราช ๘๑๒ (พ.ศ. ๑๙๙๓) นับรวมราชวงศ์ผู้ครองเมืองน่าน ได้ ๑๖ ราชวงศ์ พระยาติโลกราชท่านได้เมืองน่านแล้วท่านได้ให้เจ้าผาแสงลูกเจ้าแพงได้ครองเมืองในปี จุลศักราช ๘๑๒ (พ.ศ. ๑๙๙๓) ท่านอยู่เสวยเมืองได้ ๑๒ ปีถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๘๒๓ (พ.ศ. ๒๐๐๔) รวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๑๗ ราชวงศ์ เมื่อกล่าวถึงเชื้อสายราชวงศ์เมืองน่านตั้งแต่เจ้าขุนฟอง มาสิ้นสุดที่เจ้าผาแสง

ตั้งแต่ความนี้เป็นต้นไปเป็นผู้ครองเมืองน่านที่ถูกแต่งตั้งมา ครั้นสิ้นเจ้าผาแสงพระยาติโลกราชได้ให้หมื่นสร้อยเชียงของ มาครองเมืองแทนในปีจุลศักราช ๘๒๔ (พ.ศ. ๒๐๐๕) ครองเมืองน่านได้ ๔ ปีก็ย้ายไปครองเมืองฝาง รวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๑๘ ผู้ครองเมือง พระยาติโลกราชได้ให้เจ้าหมื่นน้อยมาครองเมืองน่าน ในปีจุลศักราช ๘๒๘ (พ.ศ. ๒๐๐๙) ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีกระทำความผิดจึงให้ฆ่าเสีย หมื่นน้อยตายในปีจุลศักราช ๘๓๐ (พ.ศ. ๒๐๑๑) นับรวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๑๙ ผู้ครอง พระยาติโลกราชจึงได้ให้หมื่นขวาเผ่าชาลา มาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๓๑ (พ.ศ. ๒๐๑๒) ครองเมืองน่านได้ ๔ ปีถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๘๓๔ (พ.ศ. ๒๐๑๕) นับรวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๒๐ ผู้ครอง พระยาติโลกราชจึงได้ให้หมื่นคำมาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๓๕ (พ.ศ. ๒๐๑๖) ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีได้ย้ายไปครองเมืองฝางในปีจุลศักราช ๘๓๗ (พ.ศ. ๒๐๑๘) นับรวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๒๑ ผู้ครอง พระยาติโลกราชจึงได้ให้ท้าวขาก่านจากเมืองฝาง มาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๐๑๙) พระยาติโลกราชได้ตำนานจากมหาเถรเจ้ารูปหนึ่งชื่อ วชิโรโพธิ จึงนำมอให้กับท้าวขาก่าน ท้าวขาก่านพอได้รับรู้ถึงตำนานจึงมีเจตนาอยากจะทำพระมหาธาตุเจ้า ครั้งนั้น ท้าวขาก่านพร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งหลายและชาวเมืองร่วมกันก่อสร้างพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ซึ่งในเวลานั้นบริเวรมหาธาตุเจ้าเป็นป่าไม้ไผ่และคุมด้วยเครือวัลย์ สถานที่พระธาตุเจ้าอยู่นั้นก็พอเป็นรูปเนินดินจอมปลวกเท่านั้น ท้าวขาก่านก็พาชาวบ้านทำความสะอาดถางหญ้าสร้างพระธาตุ ท่านกระทำการบูชาด้วย ช่อ ตุง เทียน พร้อมด้วยเครื่องบูชาทุกประการ ท่านก็อยู่คอยดูพระธาตุเจ้า ณ ที่นั้น จนถึงกลางคืนพระมหาธาตุเจ้าก็เปล่งแสงปาฏิหาริย์รุ่งเรือง ท้าวขาก่านท่านได้เห็นดังนั้นแล้วจึงให้ขุดดูในจอมปลวกลึกลงไปหนึ่งวา แล้วจึงได้ก้อนผาลูกหนึ่งมีลักษณะกลมเกลี้ยง ท้าวขาก่านท่านจึงกระทำให้แตกถึงข้างในเห็นต้นปุ่นใส่ทองเทศใหญ่มีฝาปิดแนบ จึงให้พ่อผ้าชาวเชียงโคมอยู่วัดใต้ได้เป็นผู้เปิดดู เห็นพระธาตุเจ้าจำนวน ๗ องค์พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ พระพิมพ์ทอง ๒๐ องค์ ซึ่งพระยาครานเมืองได้นำมาแต่สุโขทัยเมืองใต้มาบรรจุไว้วันนั้น ซึ่งพระยาอโศกได้บรรจุไว้วันนั้นอีก ๑๐ วา ท้าวขาก่านท่านได้นำไว้ในหอบิฏฐกริมช่วงหลวงเป็นเวลานานได้ ๑ เดือน ท่านจึงนำความไปแจ้งแต่พระยาติโลกราช ท่านจึงกรุณาให้นำไปบรรจุไว้ที่เดิม ท้าวขาก่านท่านได้รู้ความประสงค์ของพระยาติโลกราช ท่านจึงนำไปบรรจุไว้ที่ตอยภูเพียง แล้วก่อเจดีย์ทับที่เดิมสูง ๖ วา ท้าวขาก่านท่านได้สร้างองค์พระมหาธาตุเจ้าแล้ว ครั้นถึงปีจุลศักราช ๘๔๒ (พ.ศ. ๒๐๒๓) พวกแควนำพลศึกมาตีเมืองน่าน พระยาติโลกราชจึงมีคำสั่งให้ท้าวขาก่านคุมทัพเอากำลังพลออกตั้งรับสู้รบกับพวกแคว ท้าวขาก่านได้มีชัยชนะ

ได้ฆ่าพวกแกวตายไปเป็นจำนวนมาก จึงได้ตัดหัวพวกแกวมาถวายแด่พระยาตีโลกราช พร้อมกับได้ช้าง ม้าและครอบครัวชาวเขลยมาถวายแด่พระยาตีโลกราช ครั้งนั้นพระยาตีโลกราชกล่าวว่า พวกแกวได้พ่ายแพ้หนีไปก็ดีแล้วเข้าไปไล่ฆ่าพวกแกวแล้วเอาครอบครัวแกวมาเป็นจำนวนมาก อย่างนี้ไม่บังควรจึงคำสั่งให้ท้าวขาก่านไปอยู่เมืองเชียงราย นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๒ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้ท้าวอ้ายยวมมาครองเมืองน่าน ในจุลศักราช ๘๔๓ (พ.ศ.๒๐๒๔) ครองเมืองน่านได้ ๔ ปีก็ถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๘๔๗ (พ.ศ.๒๐๒๘) ในขณะที่ท้าวได้ครองเมืองน่านนั้นท่านได้ชักชวนพระสงฆ์และชาวบ้านชาวเมืองสร้างพระธาตุครอบเจดีย์ที่ท้าวขาก่านได้ก่อสร้างให้ใหญ่สูงกว่าเดิม กว้าง ๑๐ วา สูง ๑๗ วา ใช้เวลาสร้างนาน ๔ ปีแล้วจึงได้กระทำฉลองพระธาตุและให้ทาน รวมผู้ครองนครน่านนับได้ ๒๓ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงให้ท้าวเมืองผู้เป็นลูกของท้าวอ้ายยวมมาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๘๔๗ (พ.ศ.๒๐๒๘) ท่านครองเมืองน่านได้ ๕ ปีก็เสียนาในปีจุลศักราช ๘๕๑ (พ.ศ.๒๐๓๒) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๔ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงให้หมื่นโหมงเชียงเรือ มาครองเมืองน่านแทน ท่านครองเมืองน่านได้ ๖ เดือนได้เสียนาไป นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๕ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝงมาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๘๕๑ (พ.ศ. ๒๐๓๒) ท่านครองเมืองน่านได้ ๘ ปีจึงได้ไปครองเมืองเชียงแสนต่อในปีจุลศักราช ๘๕๘ (พ.ศ. ๒๐๓๙) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๖ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้หมื่นตินเชียงมาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๘๕๘ (พ.ศ.๒๐๓๙) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๐ เดือนก็ไปครองเมืองเชียงแสนในปี จุลศักราช ๘๕๙ (พ.ศ.๒๐๔๐) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๗ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝงจากเมืองเชียงแสนมาครองเมืองน่านอีกครั้งในปีจุลศักราช ๘๕๙ (พ.ศ. ๒๐๔๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๒ ปีก็ถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๘๖๙ (พ.ศ.๒๐๕๐) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๘ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้หมื่นสามล้านมาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๖๙ (พ.ศ.๒๐๕๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ ปีจึงถูกย้ายไปครองเมืองฝางในปีจุลศักราช ๘๗๑ (พ.ศ. ๒๐๕๒) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๙ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองแพร่สร้อย มาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๗๒ (พ.ศ.๒๐๕๓) ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีถูกย้ายไปครองเมืองละครในปีจุลศักราช ๘๗๕ (พ.ศ.๒๐๕๖) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๐ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชได้มอบหมายให้หมื่นท้าวบุญขวงมาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๗๕ (พ.ศ.๒๐๕๖) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ ปีจึงถูกย้ายให้ไปครองเมืองเชิงในปีจุลศักราช ๘๗๗ (พ.ศ.๒๐๕๘) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๑ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชได้ให้เจ้าเมืองฝางมาครองเมืองน่านแทน ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๐ เดือนจึงได้ย้ายไปครองเมืองพะเยาในปีจุลศักราช ๘๗๘ (๒๐๕๙) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๒ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองแพร่คำยอดฟ้า มาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๗๘ (พ.ศ. ๒๐๕๙) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ เดือนถูกย้ายให้ไปครองเมืองพะเยา นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๓ ผู้ครอง จากนั้นพระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้พระยาหน่อเชียงแสนมาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๗๙ (พ.ศ. ๒๐๖๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ ปีจึงถูกย้ายไปครองเมืองพะเยาในปีจุลศักราช ๘๘๑ (พ.ศ.๒๐๖๒) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๔ ผู้ครอง พระเจ้าตีโลกราชจึงได้ให้เจ้าพระยาค่ายอดฟ้ามาครองเมืองน่านเป็นครั้งที่สองในปีจุลศักราช ๘๘๑ (พ.ศ.๒๐๖๒) ท่านครองเมืองน่านได้ ๔ ปีครั้งถึงปีจุลศักราช ๘๘๔ (พ.ศ.๒๐๖๕) ท่านพร้อมกับพระสงฆ์ทั้งหลายอันมีครูบาเจ้าวัดแข่งแห่งเป็นต้น และท้าวขุนบ้านเมืองทั้งหมด สร้างพระเจ้าล้านทองและสร้างกำแพงรอบพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่ง พระยาค่ายอด

ฟ้าครองเมืองน่านได้ ๒๐ ปีจึงได้ชื่อว่า พระยาเมืองน่าน ต่อมาทางเชียงใหม่ได้ให้ไปครองเมืองเชียงใหม่ นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๕ ผู้ครอง เจ้าผู้ครองเชียงใหม่จึงได้ให้เจ้าแสนสงครามมาครองเมืองน่านในเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ จุลศักราช ๘๘๘ (พ.ศ.๒๐๖๙) ท่านครองเมืองน่านได้หนึ่งเดือน ๑๑ วัน จึงได้กลับนครเชียงใหม่อย่างเดิม นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๖ ผู้ครอง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่จึงได้แต่งตั้งให้พระยาค่ายอดฟ้า เป็นเจ้าพระยาแสนสงครามแล้วให้กลับคืนมาครองเมืองน่านเป็นครั้งที่ ๓ ในปีจุลศักราช ๘๘๘ (พ.ศ.๒๐๖๙) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑ ปี ได้ไปออกศึกกลับมาแล้วได้ ๑ เดือนได้ไปรบศึกที่เชียงใหม่ถึงแก่กรรมในเมืองเชียงใหม่ ในปีจุลศักราช ๘๘๙ (พ.ศ.๒๐๗๐) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๗ ผู้ครอง เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงให้พระยาพลเทพฤาไชย มาครองเมืองน่านในเดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจุลศักราช ๘๘๙ (พ.ศ. ๒๐๗๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๐ ปี ถึงปีจุลศักราช ๘๘๘ (พ.ศ.๒๐๗๙) ท่านจึงได้สร้างวัดหลวงกลางเวียงเมืองน่าน ท่านครองเมืองน่านเป็นเวลานานได้ ๓๒ ปี ในปีจุลศักราช ๙๒๐ (พ.ศ.๒๑๐๑) เจ้าฟ้าหงสามังทรา ได้มารบเอาเมืองเชียงใหม่ได้ พระยาพลเทพฤาไชยผู้ครองเมืองน่าน จึงได้หนีไปเมืองล้านช้างในปีนั้นเอง เจ้าฟ้ามังทราครั้งได้รับชนะเชียงใหม่ได้แล้ว ก็ให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ได้มาครองเมืองน่านแทน

นับถึงเจ้าพระยาพลเทพฤาไชย ได้หนีไปล้านช้าง นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๘ ผู้ครอง เจ้าฟ้ามังทราท่านเสวยราชอยู่เมืองเชียงใหม่ได้หนึ่งเดือนกับอีก ๑๒ วันแล้วเสด็จกลับเมืองหงสาตั้งเดิม เจ้าพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้มาเป็นเจ้าพระยาครองเมืองน่านนั้น ในปีจุลศักราช ๙๒๒ (พ.ศ.๒๑๐๓) อนึ่งองค์พระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งที่ท้าวอ้ายยวมสร้างนั้นสูง ๑๗ วา กว้าง ๑๐ วา เกิดชำรุดทางด้านเหนือของพระธาตุ พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้เป็นเจ้าเมืองน่านจึงพร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งหลาย โดยมีมหาสามีเจ้ากัลยาโณ วัดศรีบุญเรืองเป็นประธานพร้อมด้วยชาวเมืองทั้งมวลพากันซ่อมแซมพระธาตุเจ้าให้ตั้งงามดังเดิม ซึ่งยังได้สร้างทางลอดกำแพงมหาธาตุ ยาว ๑๓๐๐ วา กว้าง ๖ วา และสร้างศาลาข้าวพระ วิหารน้อย และอุโบสถเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ในปีจุลศักราช ๙๔๒ (พ.ศ.๒๑๒๓) ในเดือน ๖ ลง ๒ ค่ำ พระยาเชียงใหม่คือ เจ้าฟ้าสาวัดถึมีความประสงค์จะไปล้านช้าง ท่านจึงมาพักอยู่ที่ภูเพียงแช่แห้ง จึงได้รู้ถึงตำนานองค์พระธาตุแช่แห้งจึงเกิดความศรัทธาอยากจะทำสร้างพระธาตุ จึงมีคำสั่งให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามทำการสร้างให้สมควรแก่ตำนานขององค์พระธาตุ พระยาหน่อคำไชยเสถียรจึงได้มอบหมายภาระให้กับท่านพระมหาศรีบุญเรือง ให้ชาวบ้านไปเอาไม้ห้วยดาว ได้ไม้จำนวน ๖๖ ต้น มีชาวบ้านศรีบุญเรือง ๑๗ คน บ้านแช่แห้ง ๙ คน สร้างบ่อน้ำโรงอาบและกุฏิให้กับสมเด็จพระสังฆราชเจ้าเมืองพ้อมาอยู่เป็นประธานของช่างไม้ทั้งหลาย พ้อช่างไม้มี ๘ ด้ามขวาน มีนันทะพุดเป็นประธานของช่างไม้กล่อม ชาวบ้านบุญเรืองและชาวบ้านแช่แห้งไปเอาไม้ นารากได้ไม้มา ๘๖ ต้น ในเดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำ ปีจุลศักราช ๙๔๙ (พ.ศ.๒๑๓๐) วันอังคารกระทำการสร้างวิหารหลวงแช่แห้ง ถึงปีจุลศักราช ๙๕๓ (พ.ศ.๒๑๓๔) ขึ้น ๕ ค่ำเดือน ๘ พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามก็ถึงแก่กรรม ท่านเสวยเมืองน่านได้ ๓๐ ปี นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๓๙ ผู้ครอง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่จึงให้ลูกพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ไปครองเมืองน่านแทน

พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามนั้นท่านมีบุตรชาย ๔ คน คนที่ ๑ ชื่อเจ้าชายบุตรภุมมินทร์ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าน้ำบ่อ คนที่ ๓ ชื่อเจ้าศรีสองเมือง คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าอุ่นเมือง เจ้าศรีสองเมืองเมื่อเกิดมานั้นพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามท่านได้ให้หม้อโหระมาทำนาย หม้อโหระมาทนายไว้ว่ากุมารนี้หากเติบโตมาจะมีเดชาบุภาพจะสามารถชนะผู้เป็นพ่อได้ พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามจึงจะนำเจ้าศรีสองเมือง

ไปทิ้งให้ตาย แต่เจ้าน้ำบ่อได้ขอร้องเอาไว้และขอเอาน้องไปเลี้ยงเป็นลูกของตนเอง พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามจึงได้มอบเจ้าศรีสองเมืองให้เจ้าน้ำบ่อนำไปเลี้ยงเป็นลูกของตน พระยาหน่อคำไชยเสถียรถึงแก่กรรมแล้ว เจ้าเซตบุตรผู้เป็นที่ได้ครองเมืองแทนพ่อในปีจุลศักราช ๙๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔) ท่านครองเมืองนานได้ ๖ ปี ในปีจุลศักราช ๙๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙) ลง ๓ คำ เดือน ๘ ท่านได้เสด็จลงไปอยู่เมืองพ้อ (อำเภอเวียงสาในปัจจุบัน) ไปสร้างวัดดอนแทนแล้วได้กระทำการแต่งตั้งเจ้าขวามแขวนให้เป็นสังฆราชา เมื่อเวลาใกล้มานั้นท้าวขุนมูลนายทั้งหลายในเมืองพ้อก็พากันไปเอาแก้วที่บ่อน้ำสามาถวายเป็นจำนวนมาก ท่านจึงมีคำสั่งให้คนทั้งหลายทำสะพานยาว ๔ วา กว้าง ๕ ปล้อง ประดับให้เป็นรูปดอกบัวสายสะพานยาว ๓ ศอก กว้าง ๓ ปล้อง ประดับด้วยแก้วจำนวนหนึ่งพัน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ กระทำอภิเชกเถรเจ้าแห่งให้ให้เป็นสังฆราชา

ในวัน ลง ๑ ค่ำ เดือน ๙ ได้กระทำใส่สะพานยาวควดตาวรางคว่า และมานข้าวแลยอดมหาเจดีย์หลวง ที่ท้าวอ้ายยมสร้างไว้ นั้น ในปีจุลศักราช ๙๕๙ (พ.ศ. ๒๑๔๐) เจ้าเซตบุตรภุมมินทร์คือพระยาหลวงน่านและเจ้าฟ้าสาวตติ กระทำการต่อกรรบกันที่ปากกว ฝ่ายพระยาน่านแพ้เจ้าฟ้าสาวตติถอยรี้พลลงมา เจ้าพระยาน่านก็ได้หนีไปเมืองล้านช้างในวันนั้น เจ้าฟ้าสาวตติจึงแต่งตั้งให้พระยาแขกให้อยู่รักษาเมืองน่าน ครั้นถึง ๓ ปี คือปีจุลศักราช ๙๖๒ (พ.ศ. ๒๑๔๓) เจ้าเซตบุตรคือพระยาหลวงน่านได้กำลังจากลาวมากก็นำกำลังศึกเมืองล้านช้างไปรบเอาเมืองเชียงใหม่ซึ่งไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้ด้วยลาวเป็นไส้ศึกรับสินจ้างจากเชียงใหม่ พระยาแขกที่อยู่รักษาเมืองน่าน ครั้นรู้ว่าพระยาหลวงน่านได้กำลังศึกและจักไปรบเอาเชียงใหม่ จึงได้ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ในปีนั้น พระยาหลวงน่าน จึงได้กลับมาอยู่เมืองน่านดังเดิม พระยาน่านได้ยกเอากำลังพลไปกระทำศึกที่เชียงใหม่และไม่ได้กลับคืนมา ในปีจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ. ๒๑๔๖) เจ้าเมืองเชียงใหม่คือเจ้าฟ้าสาวตติยกกำลังพลมารบเอาเมืองน่าน ครั้นนั้นพระยาหลวงน่านและเจ้าน้ำบ่อจึงให้เจ้าศรีสองเมืองผู้เป็นน้อง ให้ไปอยู่เฝ้าระวังรักษาประตู ห้างห้อยเมื่อศึกเข้ามาประชิดเมืองให้รีบเปิดประตูให้หมู่ข้าศึกพวกกลุ่มมหารธรรม ของเชียงใหม่ ส่วนเจ้าน้ำบ่อขอ มหารธรรมได้จับเอาไว้ใช้ไม้หนิบหน้าอกนาน ๗ วันจึงสิ้นใจตายแล้วเอาศพไปทิ้งที่น้ำบ่อทางทิศตะวันตกของวัดภุมมินทร์ จึงเรียกว่าเจ้าน้ำบ่อมาจนถึงบัดนี้ ส่วนเจ้าเซตบุตรภุมมินทร์เจ้าเมืองน่านเหล่าพวกมหารธรรมคือเจ้าฟ้าสาวตติจับได้จึงนำกลับไปเชียงใหม่ แล้วกระทำการฆ่าพระยาหลวงน่านที่เมืองเชียงใหม่ในวันที่ถูกฆ่านั้นเกิดปรากฏการณ์แผ่นดินไหว เจ้าเซตบุตรภุมมินทร์ได้เสวยเมืองน่านครั้งแรกได้ ๓ ปี ก็ได้หนีไปอยู่เมืองล้านชำนานได้ ๓ ปี ก็ได้กลับมาเสวยครองเมืองดังเดิม ท่านเสวยเมืองครั้งที่ ๒ ได้ ๔ ปี จนถึงปีจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ. ๒๑๔๖) จึงถึงแก่กรรมด้วยถูกฆ่าที่เมืองเชียงใหม่ นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๐ ผู้ครอง

เจ้าฟ้าสาวตติได้คุมตัวเอาเจ้าเซตบุตรภุมมินทร์ไปเมืองเชียงใหม่ แล้วให้เจ้าศรีสองเมืองผู้เป็นน้องครองเมืองน่านแทน ในปีจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ. ๒๑๔๖) จึงได้เรียกชื่อขึ้นใหม่ว่าพระยาพลศึกซ้ายไชยสงคราม ท่านครองเมืองน่านได้ ๘ ปี ในระหว่างนั้นเจดีย์หลวงคือองค์พระธาตุเจ้าแห่งที่ท้าวอ้ายยมสร้างไว้ นั้นได้พังลง เจ้าพระยาหลวงน่านพร้อมกับเสนาอำมาตย์และพระสงฆ์ทั้งหลายในจังหวัดนครน่าน มีราชครูแห่งวัดแช่แห่งและราชครูแห่งวัดศรีบุญเรืองเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ได้กระทำการระทุบปูนที่ก่อออกจนถินขนาดที่ท้าวขาก่านสร้างไว้ นั้น ครั้นถึงปีจุลศักราช ๙๗๓ (พ.ศ. ๒๑๕๔) เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จึงกระทำการก่อสร้างขึ้นสูง ๒๓ วา ในระหว่างนั้นได้มีเมืองล้านชำนารบชิงเอาเมืองน่าน ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าพระยาพลศึกซ้ายได้ยกกำลังออกรบกับพวกลาว พวกลาวตาย

๒๗๐ คน ในเดือน ๔ ลง ๕ คำ พวกลาวแพศีกและหนีไป ในขณะนั้นเจ้าฟ้าอังวะได้ยกพลศึกมารบเอาเมืองเชียงใหม่ ทำให้ชาวเมืองเชียงใหม่ตายเป็นจำนวนมากเจ้าฟ้าอังวะได้กวาดต้อนเอาชาวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ที่เมืองหงสา ครั้นถึงปีจุลศักราช ๙๗๗ (พ.ศ.๒๑๕๘) ท้าวพระยาทั้งหลายมีเมืองเชียงใหม่เป็นต้น ได้มาทูลเชิญเจ้าศรีสองเมืองพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้าผู้ครองนครน่านให้ไปเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามท่านได้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ จึงได้ให้เจ้าอุ่นเมืองผู้เป็นน้องครองเมืองน่านแทน ครั้นถึงเดือน ๑๐ ท่านจึงนำชาวน่านกลับเมืองเชียงใหม่ ด้วยท่านได้สร้างพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่งนั้นตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๙ ลง ๒ คำ หมดเงินไปเป็นจำนวนนับไม่ได้เป็นค่าปูน น้ำอ้อยถวายเลี้ยงสงฆ์ที่มาก่อสร้าง ครั้นเสร็จจมนบูรณแล้วจึงได้ติดแผ่นจังกอตั้งแต่มานข้าวลงมาถึงบัวคว่ำ เจ้าศรีสองเมืองคือเจ้าพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้าครองนครเมืองน่านท่านครองเมืองแทนพี่ได้ ๑๓ ปีจึงได้ไปเป็นเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ เป็นใหญ่แก่ล้านนาไทย ท่านได้อยู่ปกครองเมืองเชียงใหม่ได้ ๑๗ ปี จนถึงปีจุลศักราช ๙๙๓ (พ.ศ.๒๑๗๔) เจ้าภะวะมังทราสุทโธธรรมราชยกพลศึกใหญ่มาตีชิงเอาเมืองเชียงใหม่ได้ จึงได้นำเอาเจ้านครเชียงใหม่กลับไปเมืองหงสาวดีนคร เจ้าฟ้าสุทโธจึงแต่งตั้งให้พระยาทิพพันเต แห่งเมืองเชียงแสนมาครองเมืองเชียงใหม่แทน ตั้งแต่นั้นมามหากษัตริย์แห่งเมืองพิงค์เชียงใหม่ได้สูญสิ้นไป เจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามได้ครองเมืองน่านแล้วได้ไปครองเมืองเชียงใหม่ นั้น บรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๑ ผู้ครอง เจ้าอุ่นเมืองผู้เป็นน้องได้ครองเมืองแทนพี่ในปีจุลศักราช ๙๗๗ (พ.ศ.๒๑๕๘) ท่านครองเมืองน่านได้ ๙ ปี ถึงปีจุลศักราช ๙๘๕ (พ.ศ.๒๑๖๖) ขึ้น ๑๕ คำ เดือน ๑๒ วันศุกร์เกิดศึกรบทัพพม่าด้วยกำลังพลมีน้อยท่านจึงได้หนีไปอยู่เมืองไต ในปีจุลศักราช ๙๘๖ (พ.ศ.๒๑๖๗) ขึ้น ๕ คำ เดือน ๑๐ วันอังคารตอนรุ่งเช้า เจ้านาหลังฝั้วมายึดเอาเมืองน่านไว้ให้กับเจ้าอุ่นเมือง จากเจ้าฟ้าลายซำ เจ้าฟ้าลายซำจึงหนีจากเมืองน่านไปอยู่เมืองแพรวในวันอังคาร ขึ้น ๘ คำ เดือน ๑๒ จากนั้นเจ้าอุ่นเมืองได้เดินทางมาจากล้านช้างรอดตั้งทัพอยู่ที่วัดอุทธรียานน้อย ในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ คำ เดือน ๓ เวลาใกล้เที่ยงเจ้าอุ่นเมืองจึงยกพลเข้ามาในเมืองน่าน ถึงเดือนยี่ (เดือน ๑๒) เจ้าฟ้าสุทโธได้แต่งทัพพลศึกมายึดเอาเมืองน่าน เจ้าอุ่นเมืองไม่อาจจะกรสู้รบได้ จึงได้หนีไปล้านช้าง ชาวบ้านชาวเมืองได้แตกตื่นหนีตายกันเป็นจำนวนมาก ราชครูแห่งวัดแช่แห่งและพระครูบาวิศริบุญเรืองและศิษย์ทั้งหลายต่างพากันหนีไปบอว่า ครั้นกองทัพพมามารั้งเมืองน่านแล้วก็ได้กวาดเอาชาวเมืองน่านไปเมืองหงสา ชาวเมืองน่านจึงล้มหายตายจากไปเป็นจำนวนมาก เจ้าอุ่นเมืองได้หนีจากเมืองน่านในวันนั้น บรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๒ ผู้ครอง ครั้นถึงปีจุลศักราช ๙๘๗ (พ.ศ.๒๑๖๘) วันพฤหัสบดีขึ้น ๕ คำ เดือน ๔ พระยาหลวงเมืองนครยกกำลังพลศึกมายึดเอาเมืองน่านโดยเข้าทางประตูท่าช้างเข้ามาครองเมืองน่านในวันนั้น ท่านได้ครองเมืองแล้วเล็งเห็นพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่งชำรุดทรุดโทรม ท่านจึงให้เสนาอามาตย์และชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย ฝ่ายสงฆ์มีสมเด็จพระเจ้าที่ปังกรเป็นประธานแก่สงฆ์ทั้งหลาย ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์ ใส่ทองคำจังกอบนแทนบัลลังก์เป็นครั้งที่ ๒ และแทนหลวงจนถึงแผ่นดิน โดยใช้เงินพระยานันทมิตรทะเลิง ๑๕๐๐ เป็นค่าแผ่นทองคำที่ใส่ทั้งสี่ด้าน ประการหนึ่งด้วยบริเวณระเบียงพระธาตุเจ้าซึ่งพระยาค่ายอดฟ้าสร้างไว้วันนั้น ตั้งแต่ประตูน้อยท้ายวิหารหลวงไปทางใต้มี ๑๑ ห้อง ชำรุดทรุดโทรม ท่านจึงชักชวนให้พระสงฆ์ทั้งหลายอันมีสมเด็จพระเจ้าที่ปังกรเป็นประธานและชาวบ้าน ชาวเมืองกระทำการบูรณะ โดยสร้างตั้งแต่ปีจุลศักราช ๙๙๑ (พ.ศ. ๒๑๗๒) เป็นต้นมา

อีกประการหนึ่งด้วยภาระทั้งหลายอันมีการไสร้รักและปิดทองคำทั้งหมดท่านได้ไว้วางใจให้แก่ พระหลวงวัดกุ้คำใส่และครุฑาร้อยเพี้ยใส่ ตั้งแต่แทนบัลลังก์เป็นครั้งที่ ๒ จนมาถึงแผ่นดิน หากพระ มหาธาตุเจ้าแช่แห่งแตกกระแหงหรือรั้วซิมทีใดพระเจ้าหลวงกุ้คำและครุฑาน้อยเพี้ยท่านก็กระทำการ ซ่อมแซมใส่รักปิดทองคำแทนบัลลังก์ทั้ง ๔ แผ่น ใช้เวลาในการบูรณะ ๑๔ ปี ในปีจุลศักราช ๑๐๐๐ (พ.ศ.๒๑๘๑) เจ้าหลวงน่านคือพระยาเมืองนครท่านก็ได้ถึงแก่กรรมในปีนั้น ร่างของท่านได้นำไป บำเพ็ญกุศลก่อนจึงกระทำการถวายพระเพลิง นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๓ ผู้ครอง พระยา เชียงรายได้มาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๑๐๐๐ (พ.ศ.๒๑๘๑) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๑ ปี คือถึงปีจุลศักราชได้ ๑๐๑๑ (พ.ศ.๒๑๙๒) ในวันอังคารขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๑ เวลาเช้า พระยาหลวงน่าน คือพระยาเชียงรายท่านก็ได้ถึงแก่กรรม นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๔ ผู้ครอง เมื่อนั้นมหาธรรม เจ้าจึงให้พระยาเมืองเชียงของสามพี่น้องมาครองเมืองน่าน พี่ชื่อพระยาแหล่มม น้องคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าพระยายอดใจ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าพระยาเมืองราชา เจ้าพระยาแหล่มมผู้เป็นพี่ได้มาครองเมืองน่านใน ปีจุลศักราช ๑๐๑๑ (พ.ศ.๒๑๙๒) ท่านได้เข้ามาอยู่หอหลวงเสวยเมืองน่านในวันนั้น ท่านได้ปกครอง เมืองน่านได้ ๑๔ ปี ๗ เดือน ถึงปีจุลศักราช ๑๐๒๔ (พ.ศ.๒๒๐๕) พระยาเมืองไตได้นำกำลังพลยกมา ยึดเอาเมืองน่านและได้จับเอาตัวพระยาแหล่มมกลับไปเมืองไตด้วย จนถึงแก่กรรมในเมืองไตคน ทั้งหลายจึงได้เรียกท่านว่า พระยาโขง นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๕ ผู้ครอง ครั้นถึงปีจุลศักราช ๑๐๒๙ (พ.ศ.๒๒๑๐) มหาธรรมเจ้า จึงให้พระยายอดใจผู้เป็นน้องได้มาครองเมืองน่านแทนในปีนั้น ท่านได้ลงมาตั้งอยู่เมืองบัว ต่อมาจึงลงมาอยู่เมืองน่าน ท่านได้ครองเมืองน่านเป็นเวลา ๒๓ ปี ๗ เดือน จนมาถึงวันอาทิตย์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑ เวลาเย็นท่านก็ถึงแก่กรรมไป นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๖ ผู้ครอง ในปีจุลศักราช ๑๐๕๑ (พ.ศ.๒๒๓๒) มหาธรรมเจ้า จึงให้เจ้าพระเมืองราชาผู้เป็นลูกพระ ยาแหล่มมมาครองเมืองน่านแทนในปีนั้น ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๕ ปี ในปีจุลศักราช ๑๐๖๕ (พ.ศ. ๒๒๔๖) ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลาใกล้รุ่งพระเมืองราชาได้ฟังคำของลาวโจรสลัดแค้น และท้าวลา ให้ ก่อกบฏยกกำลังพลไปรบกับพม่า พระสงฆ์ทั้งหลายได้รู้จึงได้มีความเมตตาห้ามท่านไว้ แต่พระเมือง ราชาหาได้ฟังคำทัดทานไม่ ครั้นถึงวันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ เวลาเที่ยงวันกองทัพพม่าก็ได้ยกกำลัง พลลงมายังไม่ถึงในเวียงเมืองน่าน เจ้าพระยาพระเมืองราชาเห็นว่าจักต่อกรสู้รบไม่ได้จึงได้นำ ครอบครัวลูกเมียหนีไปเมืองล้านช้าง พร้อมกับโจรสลัดแค้นและท้าวลา พระสงฆ์ทั้งหลายก็ได้แตก กระจายหนีพร้อมกับชาวบ้าน ชาวเมือง บ้างก็ไปหลบอยู่ในป่า ในถ้ำ ในดอยเป็นจำนวนมาก จนถึงวัน ขึ้น ๑๔ ค่ำ ท้าวพม่าก็มาถึงในเวียงเมืองน่าน เจ้าพระยาพระเมืองราชาที่หนีไปอยู่ล้านช้างไม่นานมากนัก ท่านก็ได้หนีไปอยู่เมืองไต นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๗ ผู้ครอง ท้าวพม่าครั้งนี้มาถึงเมืองน่านแล้วก็ กระทำการเผาเมืองน่าน ทูบพระพุทธรูปวัดภูมินทร์องค์ตะวันตกนั้นก็ขุดออก ประการหนึ่งยอดพระ มหาเจดีย์แช่แห่งและเจดีย์หลวงกลางเวียง(ปัจจุบันคือวัดพระธาตุช้างค้ำ) ก็ทำลาย ทำลายวัดวา อารามเสนาสนะธรรมก็จุดไฟเผาเหลือไว้แต่เพียงแผ่นดินเท่านั้น ทำให้ชาวบ้าน ชาวเมืองน่านตายไป เป็นจำนวนมากเพราะไม่เชื่อคำของพระมหากษัตริย์จึงพบจุดจบแบบนี้ ในสมัยของ ๓ ท้าวนั้นแม้ว่า พระมหาธาตุเจ้าและวัดวาอารามจะชำรุดทรุดโทรมก็ไม่ได้กระทำการบูรณะแต่อย่างใด มีเพียงแต่ พระสงฆ์และครุฑาประชาชนทั้งหลายที่พร้อมใจกันบูรณะตามกำลังเท่านั้น กระทั่งถึงวันอังคาร ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๐๖๙ (พ.ศ.๒๒๕๐) พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะมีคำสั่งแต่งตั้งให้น้อย อินทร์บ้านฝายแก้วให้เป็นพระนาซ้ายครองเมืองน่านไปก่อน พระน้อยอินทร์ผู้นี้เมื่อท้าวพม่ามารบเอา

เมืองน่านได้แล้วจุดไฟเผาบ้าน เผาเมืองและวัดวาอาราม คนทั้งหลายก็แตกตื่นหนีเข้าป่า เข้าถ้ำไป คึกพม่ากลับหนีไปแล้วน้อยอินทร์คนนี้ค่อยประโลมเอาชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายกลับคืนมาอยู่เมืองน่านเหมือนเดิม ต่อจากนั้นมาอีกหนึ่งปี พวกแกวและลาวก็มารบเอาเมืองน่านเป็นอีกครั้งหนึ่ง ก็ได้กวาดต้อนเอาคนเมืองน่านไปอยู่เมืองแกวเมืองลาวเป็นจำนวนมาก คนทั้งหลายก็ได้แตกตื่นหนีเข้าไปหลบซ่อนอยู่ในป่าในเขาเป็นจำนวนมาก ครั้นเข้าศึกหนีแล้วตัวน้อยอินทร์ผู้นี้เป็นคนฉลาดรอดตัวอยู่มาได้จึงได้ค่อยๆประโลมเอาไพร่พลคนเมืองน่าน ซึ่งที่ได้นี้ไปหลบอยู่ในป่าในเขากลับมาตั้งอยู่เมืองน่านเหมือนเดิม จนมีคนนำเอาความนี้ไปถึงเมืองอังวะว่าน้อยอินทร์ผู้นี้เป็นผู้ฉลาดรู้จักรวบรวมไพร่พลทั้งหลายมาสร้างบ้านสร้างเมือง พระมหากษัตริย์เจ้าอังวะ จึงมีคำสั่งให้น้อยอินทร์ได้เป็นพระนาซายให้เป็นผู้รวบรวมไพร่พลไทยมาสร้างบ้านเมืองต่อไป ในศักราชนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ก็ให้เจ้าฟ้าเมืองคองลงมาสร้างเมืองน่านกับพระนาซายนั้น ในปีนั้นท่านฟ้าเมืองคอง ท่านได้มาอยู่เมืองริมก่อนถึงวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ เจ้าฟ้าเมืองคองก็ลงมาตามหาพระนาซายที่บ้านซางผ้า ท่านก็มีคำสั่งให้พระนาซายประกาศแก่คนทั้งหลายให้สร้างบ้านสร้างเมือง ทำฝาย ทำไร่ ทำนาหากใครเป็นเจ้าไร่เจ้านา ทำวพระยาจะเรียกหาหากไม่มาแล้ว ใครมีกำลังจะสร้างจะทำจะให้คนนั้นทำไมให้เจ้าของเก่าทำแล้วภายหลังจะมาเรียกร้องเอาไม่ได้ ครั้งนั้นคนทั้งหลายจึงได้คิดมาสร้างไร่นา ตามคำสั่งทุกประการ ถึงปีจุลศักราช ๑๐๗๖ (พ.ศ.๒๒๕๗) ท่านก็ถึงแก่กรรมในเมืองน่าน เจ้าฟ้าเมืองคองท่านครองเมืองน่านได้ ๗ ปี นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๘ ผู้ครอง ในปีนั้นพระมหากษัตริย์เมืองอังวะได้ให้เจ้าฟ้ามวยซา ลงมาสร้างเมืองน่านแทน เจ้าฟ้ามวยซาท่านได้เป็นผู้ครองเมืองน่าน และสร้างเมืองพร้อมกับพระนาซายและพระสงฆ์ทั้งหลาย สร้างแกนพระธาตุแช่แห้งคือต่อแกนพระธาตุและทำแก้งขึ้นใส่พระธาตุ ๗ ใบ ในวันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เจ้าฟ้ามวยซาท่านได้ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีก็ถึงแก่กรรม ในปีจุลศักราช ๑๐๗๘ (พ.ศ.๒๒๕๙) นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๙ ผู้ครอง เจ้าฟ้ามวยซาถึงแก่กรรมแล้วพระมหากษัตริย์เมืองอังวะ จึงมีคำสั่งให้พระนาซายได้ครองบ้านเมืองต่อและยกชื่อให้ขึ้นเป็นพระนาขวา ท่านครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๐๗๘ (พ.ศ.๒๒๕๙) ท่านได้ครองเมืองแล้วก็พร้อมเพรียงกับท้าวขุนมูลนายสร้างพระวิหารวัดพุกอง ครั้นสร้างเสร็จแล้วก็กระทำการฉลองถวายทาน พระนาขวาท่านได้ให้ช่างเขียนรูปตัวท่านไว้ที่ฝาผนังวิหารเพื่อไว้เป็นสัญลักษณ์แก่คนทั้งหลายในภายภาคหน้า ถึงปีจุลศักราช ๑๐๘๘ (พ.ศ.๒๒๖๙) ท่านพิจารณาเห็นว่าเมืองน่านนั้นหาเจ้าผู้ปกครองไม่ได้ พระนาขวาจึงพร้อมกับขุนนางทั้งหลายไปขอเชิญเจ้าเมืองเชียงใหม่มาเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน ครั้งนั้นเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนก็พร้อมใจกันไปเข้าเฝ้ามหากษัตริย์อังวะ ทูลตามพระนาขวาหากขอมาเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้มาเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน พระมหากษัตริย์อังวะจึงได้มีคำสั่งให้เมืองเชียงแสนให้เจ้าพระยาตินเมืองเชียงใหม่ไปครองเมืองน่าน พระนาขวาคือน้อยอินทร์บ้านฝายแก้วท่านได้ครองเมืองน่านได้ ๑๑ ปี แล้วยกให้ เจ้าพระยาติน ครองเมืองน่านต่อ นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๕๐ ผู้ครอง เจ้าพระยาหลวงตินมหารวงศ์ เมืองเชียงใหม่ได้มาเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๐๘๘ (พ.ศ.๒๒๖๙) ในวันจันทร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ท่านได้ครองเมืองน่านได้ไม่นาน พระนาขวามีความคิดเสียตายเมืองจะกระทำการกบฏต่อเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ ความทราบไปถึงเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ท่านได้เรียกพระนาขวามาถามดู พระนาขวาไม่รู้จะตอบอย่างไรเพราะรู้ตัวว่าได้คิดผิดไป เจ้าหลวงตินท่านมีความกรุณาต่อพระนาขวา ว่าแต่เดิมพระนาขวาได้เป็นผู้รวบรวมไพร่ไทยสร้างบ้านเมือง ท่านก็ได้เป็นเจ้าเมืองน่านที่นี่แล้ว ท่านคิดคะเนว่าเมืองน่านหาเจ้าผู้ครองไม่ได้ ท่านจึง

ไปทูลเชิญให้เรามาครองเมืองน่านนี้ บัดนี้ท่านจะมาก็คงบอกต่อเรานั้นไม่ควรคิด จะทำให้เสียไพร่พล เสียเปล่าตัวเราผู้เป็นเจ้าของจะได้กลับคืนไปบ้านเมืองเรา ตัวท่านพระนาขวาก็จงเป็นเจ้าของเมืองน่านนี้ตัวเราจะไม่มาข่มเหงแย่งชิงเอาบ้านเมืองของท่าน เจ้าหลวงตินมท้าววงศ์ได้มีความกรุณาต่อพระนาขวา พระนาขวามีความสะดุ้งตกใจกลัวเดชาอุปถัมภ์ท่านตัวพระนาขวาคิดว่าจะอยู่สืบไปไม่ได้ จึงจับเอาปืนขึ้นอมปากกระบอกปืน ได้ยิงตัวตาย ณ พุ่งเชียงแลง เจ้าหลวงตินมท้าววงศ์คราที่ท่านมาจากเชียงใหม่มาครองเมืองน่านนั้น ท่านได้มาเพียงองค์เดียวและเสนาบ่าวไพร่ตามสมควร แม้แต่แม่เหสีท่านยังไม่ได้นำมาด้วย เมื่อท่านมาอยู่ครองเมืองน่านแล้วก็ได้นางยอดบ้านนาปางมาเป็นแม่เหสี แม่เหสีเทวีเมืองเชียงใหม่นั้นมีลูกกับเจ้าหลวงติน ชาย ๓ คน หญิง ๑ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้าอริยวงศ์หัวนท็อก บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้ามั่งแล บุตรชายคนที่ ๓ ชื่อ เจ้ารินรินทร์ บุตรหญิงชื่อ เจ้านางเทพ ลูกทั้ง ๔ คนนี้ได้ตามมาหาเจ้าหลวงตินมท้าววงศ์ในภายหลัง เจ้าหลวงตินมท้าววงศ์ ท่านแต่งงานกับนางยอดเป็นแม่เหสีนั้นมีลูกผู้หญิง ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้านางมะลิละลา คนที่ ๒ ชื่อ เจ้านางยอดมโนรา คนที่ ๓ ชื่อ เจ้านางคำชา มี ๓ พี่น้อง เจ้าอริยวงศ์หัวนท็อกได้ภรรยาที่เมืองเชียงใหม่ มีบุตรชาย ๖ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานจันทโชติ(เจ้ามั่งคลวยศ) คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าวิฑูร (เจ้านาขวา) คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าเทพิน คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าน้อยตุ้ย คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าหนานสม คนที่ ๖ ชื่อ เจ้าหนานมท้าววงศ์ มี ๖ คนพี่น้อง ตามมาหาพ่อในภายหลัง เจ้าอริยวงศ์หัวนท็อกนั้นท่านตามมาหาเจ้าหลวงตินมท้าววงศ์ผู้เป็นพ่อที่เมืองน่าน ก็ได้นางเมืองรามมาเป็นภรรยาอีกหนึ่งคน ได้ลูกชาย ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าขวา คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าซ่าย คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าสมณะ มี ๓ คนพี่น้อง เจ้ามั่งแลได้ภรรยามีลูกหญิง ๑ คน ชาย ๑ คน ลูกหญิงชื่อ นางศรีมหาเมษา ลูกชายชื่อ เจ้าหนานมท้าววงศ์ มี ๒ คนพี่น้อง เจ้านรินรินทร์ได้แต่งงานกับเจ้านางพิมพาลูกเจ้านางเทพนั้นมีลูกด้วยกันเป็นชาย ๑ คน หญิง ๑ คน ลูกชายชื่อ พุนายนาคเสน ลูกหญิงชื่อ เจ้านางสุคันธา มี ๒ พี่น้อง เจ้านางเทพนั้นแต่งงานกับเจ้าไชยราชา ซึ่งเป็นหลานของเจ้าหลวงติน จากเมืองเชียงใหม่ที่ตามมาหาเจ้าหลวงตินในภายหลังที่มาครองเมืองน่าน เจ้าไชยยากับนางเทพมีลูกด้วยกันชาย ๓ หญิง ๔ ลูกชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้านายอ้าย คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าสุทธะ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้ามน โลูกหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้านางพิมพา ลูกคนที่ ๒ ชื่อ เจ้านางโนชา ลูกคนที่ ๓ ชื่อ นางเลิศ ลูกคนที่ ๔ ชื่อ เจ้านางศรีแก้ว มีรวมกัน ๗ พี่น้อง เจ้านายอ้ายแต่งงานกับเจ้านางคำชา ลูกเจ้าหลวงตินมีลูกด้วยกัน ชาย ๑ คน ชื่อเจ้าน้อยวงศ์ เจ้าสุทธะได้ภรรยาเป็นเชื้อตระกูลแล่ม ชื่อ นางกรรณิกามีลูกด้วยกัน ชาย ๑ หญิง ๑ บุตรชายชื่อเจ้าสุริยะกลางเวียง บุตรหญิงชื่อ นางคำปิว เจ้านางพิมพาผู้เป็นลูกเจ้านางเทพนั้นได้แต่งงานกับเจ้านรินทร์ลูกเจ้าหลวงตินมีลูกด้วยกัน ๒ คน ก็เลิกกับเจ้านรินทร์ไปเอาสามีใหม่เป็นฝึกะ พี่น้องในตระกูลห้ามและทัตทานก็ไม่ฟังมีบุตรด้วยกัน ๑ คนชื่อนายคันธา นายน้อยคันธานั้นถึงวันเติบโตใหญ่ขึ้นมาแล้วเป็นผู้แข็งแรงกล้าหาญด้วยการสงคราม ครั้นถึงแก่กรรมไปแล้วก็กลายมาเป็นผีร้ายอยู่กับหอหลวงปรากฏชื่อว่า คันธาสามตา เจ้านางโนชาและเจ้านางศรีแก้วทั้งสองคนไม่มีลูก

เจ้านางเลิศแต่งงานกับเจ้ามหาพรหมเมืองเริง มีลูกด้วยกัน หญิง ๓ ชาย ๕ ลูกชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้ามท้าววงศ์ คนนี้ภายหลังได้ครองเมืองน่าน ลูกคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าเมืองแก้ว คนที่ ๓ ชื่อเจ้าพิมพิสาร คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานวุฒิมะ คนนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเมืองเริง คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยะช่อฟ้า ลูกหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้านางอุบลวรรณ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าศรีวรรณ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้านางจันทิมา ลูกเจ้าอริยวงศ์หัวนท็อกกับนางเมืองรามคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าสมณะ ได้เป็นเจ้าเมืองน่าน ลูกท่านชื่อเจ้าอชิตวงศ์ คนนี้ใน

ภายหลังเจ้าอชิตวงศ์ท่านมีน้องต่างมารดา ๒ คน พี่ชื่อเจ้าหนานข้ายแก้ว น้องชื่อเจ้าบุษรส เจ้าบุษรส ภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองแก่น ลูกหญิง ๑ คนชื่อ นายแพงเมือง บุตรเจ้าสุทธะ ชื่อ เจ้าอัทธวรปัญญา ท่านได้เป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน

ภรรยาท่านคนที่ ๑ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อ แม่เจ้าคำน้อยเป็นเชื้อตระกูลลัม คือ พระยาหาญมีบุตรกับเจ้าฟ้า เป็นชาย ๒ หญิง ๓ ชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้ามหายศ คนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าราชวงศ์ คนที่ ๒ ถึงแก่กรรมไป ลูกหญิงคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าปัทมา คนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ามี คนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าหล้า

ภรรยาคนที่ ๒ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อ แม่เจ้าแวน เป็นเชื้อเชียงแสน มีบุตรหญิง ๑ คน ชาย ๖ คน ลูกหญิงชื่อเจ้าศรีวรรณ ลูกชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้ากแก้ว คนที่ ๒ ชื่อ แสงเมือง คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าคำฤา คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานมหาวงศ์ คนนี้ได้เป็นเจ้าวังขวาแล้วก็ได้เป็นเจ้าหอหน้าท่านถึงแก่กรรมที่นครสวรรค์ คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยะฮ้าย ลูกคนที่ ๖ ชื่อ เจ้าหนานนัญไชย

ภรรยาคนที่ ๓ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อแม่เจ้าขอดแก้ว ภรรยาคนนี้มีลูก

ภรรยาคนที่ ๔ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อแม่เจ้าขันแก้ว คนนี้เป็นเชื้อเจ้าเมืองเชียงแข็งคือ ท่านเป็นลูกของเจ้าฟ้าแวน เมืองเชียงแข็ง มีบุตรชายชื่อ เจ้าน้อยอนันตยศ ท่านนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน ปรากฏทรงพระนามว่า เจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้ามหาชีวิต บุตรหญิง ๑ คนชื่อ แม่เจ้าต่อม มี ๒ คนพี่น้อง แม่เจ้าศรีวรรณก็แต่งงานกับเจ้ามหายศเป็นเชื้อเชียงของ มีบุตรร่วมกันชาย ๔ หญิง ๕ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานเทพ บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อเจ้านันทะ ท่านนี้ได้เป็นเจ้าวังขวา คนที่ ๓ ชื่อเจ้าหนานมหาไชย คนที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์ บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าสุพรรณ คนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ากรรมนิการ คนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าสุธรรมมา คนที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าคำแพง คนที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้ายอดหล้า ผู้นี้ได้เป็นภรรยาของเจ้าสุริยะพงษ์มิตรเดชฯ เจ้าผู้ครองนครน่าน

บุตรเจ้านางเลิศ คนที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์นั้นได้เป็นเจ้าผู้ครองนครน่านส่วนภรรยาของท่าน จะได้บอกในกาลต่อไป บุตรเจ้านางเลิศคนที่ ๒ ชื่อแม่เมืองแก้ว ท่านนี้ได้ภรรยาเชียงลม มีบุตรชื่อเจ้าหนานมหายศ บุตรเจ้านางเลิศคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยสารท่านนี้ได้ถึงแก่กรรมไป บุตรเจ้านางเลิศคนที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานวุฒินะ ท่านนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเมืองเชิง บุตรนางเลิศคนที่ ๕ ชื่อเจ้าสุริยะช่อฟ้า ท่านนี้แต่งงานกับแม่เจ้าหล้าลูกของเจ้าฟ้า มีลูกด้วยกัน ชื่อ เจ้าน้อยกิตติยศ

บุตรหญิงเจ้านางเลิศคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าอุบลวรรณ แม่เจ้าอุบลวรรณมีลูกชาย ๑ คนชื่อเจ้าพระเมืองน้อย บุตรหญิงเจ้านางเลิศคนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าศรีวรรณ แม่เจ้าศรีวรรณแต่งงานกับเจ้าสุริยะกลางเวียง มีบุตรหญิงร่วมกัน ๒ คน คือเจ้ายอดลีลาและเจ้าเปย บุตรหญิงเจ้านางเลิศคนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าจันทิมา ท่านนี้แต่งงานกับเจ้าน้อยกลาง มีลูกด้วยกันเป็นชาย ๑ คน ชื่อ เจ้าจันทะ วงศาคนาญาติายนี้มีความกว้างขวางมาก เป็นวงศ์ของเจ้ามหาพรหมเมืองเชิงและเจ้านางเลิศทั้งหมด

สายของเจ้าอริยวงศ์หวั่นทอก ลูกของท่านอยู่เมืองเชียงใหม่คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าจันทโชต ท่านนี้ ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาน่าน ปรากฏพระนามว่า เจ้ามงคลวรยศ ภรรยาของท่านคนที่ ๑ (ไม่ปรากฏนาม) มีลูกชายด้วยกันชื่อเจ้าหนานพินทาฝ่ายแก้ว บุตรหญิง ๑ คนชื่อ แม่เจ้าเกียงคำ ภรรยาคนที่ ๒ (ไม่ปรากฏนาม) มีลูกชายชื่อเจ้าคำตัน และลูกหญิงชื่อ แม่เจ้า...(ไม่ปรากฏนาม) เป็นภรรยาเจ้าหลวงเชิง น้องเจ้ามงคลวรยศที่ ๑ ชื่อ เจ้าวิฑูร ท่านนี้ได้เป็นเจ้านาขวา ภายหลังท่านได้ครองเมืองน่าน ท่านมีบุตรชาย ๑ คน ชื่อ เจ้าน้อยยะตะ

น้องของเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าเทพินทร์ เจ้าเทพินทร์มีบุตรชายได้เป็นเจ้าพระยา
รัตนหัวเมืองแก้ว และบุตรหญิงหนึ่งคน ชื่อ แม่เจ้าสิงสร้อย

น้องของเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยด้อยท่านแต่งงานกับสาวบ้านแก้มเมืองป่ามีลูก
ด้วยกันเป็นชาย ๒ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานยะ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานัญไชย ท่านนี้ได้เป็นเจ้าหอ
หน้า

น้องเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหวางค์ท่านนี้แต่งงานได้ภรรยาเป็นคนเชื้อเชียงใหม่ มีลูก
ชาย ๑ คน หญิง ๒ คน ชายชื่อ เจ้าน้อยชะวะนะ และหญิงคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้านันทา คนที่ ๒ ชื่อ แม่
เจ้าใจคำ เจ้านันทาได้สามีเป็นไพร่มีลูกด้วยกันชื่อ น้อยเทพ และนายทิพย์ดวง มี ๒ พี่น้อง และนางใจ
คำได้สามีเป็นไพร่มีลูกชาย ๑ คน ชื่อ นายชมพู ลูกหญิง ๑ คน ชื่อ นางศรีโสภา คนนี้ได้เป็นภรรยา
ของเจ้าพระยารัตน ในสายนี้เป็นเชื้อสายของเจ้าอริยวงศ์หัวนทอก เหล่าลูกและเมียในเมืองเชียงใหม่

ที่กล่าวมานี้เป็นการกล่าวถึงเชื้อสายตระกูลของเจ้าหลวงตินมหวางค์ เมืองเชียงใหม่ได้มา
ครองเมืองน่าน ในสมัยนั้นนักปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่าเป็นปฐมต้น เจ้าหลวงตินท่านได้ครองเมืองน่าน
เป็นเวลา ๒๖ ปี คือมาถึงวันพฤหัสบดี แรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ ท่านก็ถึงแก่กรรม ท่านถึงแก่กรรมแล้วเจ้า
อริยวงศ์ท่านก็ได้ครองเมืองน่านแทนพ่อ ถึงจุลศักราช ๑๑๑๕ (พ.ศ. ๒๒๙๖) เจ้าอริยวงศ์ท่านได้
พร้อมกับหน่อขัติยะวงศ์และเสนาอำมาตย์ กระทำการปลงพระศพจนเสร็จสิ้นทุกประการ นับรวมเจ้า
ผู้ครองนครน่านได้ ๕๑ ผู้ครอง อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๑๖ (พ.ศ. ๒๒๙๗) ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑ มัง
สามหลวงก็ถือเอาคำสั่งของพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ มามอบเมืองน่านให้แก่เจ้าอริยวงศ์หัวนท
อกผู้เป็นลูกได้ครองเมืองน่านแทนพ่อต่อไป ท่านครองเมืองน่านได้ ๗ ปี ในปีจุลศักราช ๑๑๒๒ (พ.ศ.
๒๓๐๓) เมืองล้านนาไทยที่เมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เป็นต้นก็พร้อมในกันคิดจะต่อต้านหรือเป็นกบฏ
ต่อพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ

ครั้นถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๓ (พ.ศ. ๒๓๐๔) ทัพพม่า ๙ ทัพ มีทัพโดยการนำของอะมะยะคา
มะณีเป็นผู้นำทัพ มีกำลังหนึ่งหมื่นสามพันยกกองทัพใหญ่ลงมา ครั้นถึงวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ก็มาถึง
เวียงเชียงใหม่ใช้เวลาในการกระทำศึกนานหนึ่งเดือนกับอีกหนึ่งวัน ก็สามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้ ครั้น
พม่าได้เมืองเชียงใหม่แล้ว พม่า ๓ ทัพ ๓ แม่ทัพก็ยกพลมาเมืองนคร มาเมืองแพร่ มาเมืองน่าน มาตั้ง
ทัพอยู่บริเวณหัวเวียงแล้วมาอยู่พระราชที่หัวเวียงเก็บเอาเงินค่าหัว คู่สามีเก็บเอาเงิน ๕๐๐ บาท ครั้น
อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๔ (พ.ศ. ๒๓๐๕) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ พม่า ๓ ทัพ ๓ แม่ทัพ ก็ยกกำลังพล
กลับไปเมืองอังวะ ถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๕ (พ.ศ. ๒๓๐๖) พม่า ๔ ทัพ ๔ แม่ทัพ มีกำลัง ๔๐๐๐ ก็ยกทัพ
มาเมืองหลวงพระบางก็สามารถยึดเมืองได้ จนถึงวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๘ ทัพพม่าก็ยกทัพจากเมืองหลวง
พระบางมาตั้งอยู่ที่วัดหลวงลำปาง เมืองนคร พร้อมเข้าพระราชอยู่ที่นั่น ก็รวบรวมเอากำลังพลล้านนา
ไทย ๕๗ เมืองได้ ถึงวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ ปีจุลศักราช ๑๑๒๖ (พ.ศ. ๒๓๐๗) ทัพพม่าและล้านนาก็ยก
ทัพลงไปเมืองไยธยา ฝ่ายเมืองน่านนั้นเจ้าหลวงอริยวงศ์ก็ให้เจ้านายอ้าย ผู้เป็นหลานคุมกองทัพไป
ตามเมืองล้านนาแข็งเมืองต่อพม่า

แม่ทัพพม่ามั่งคละทกก็ไปรบที่ไยธยา ในครั้งนั้นในเมืองล้านนาเหล่าพม่าที่มาควบคุมเมือง
ล้านนา กระทำกรียดทัพย์ ทำลายลูกหลานชาวบ้านที่เป็นผู้หญิง ทั้งนี้ยังได้นำเอาไปเมืองพม่าตาม
อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๗ (พ.ศ. ๒๓๐๘) ท้าวพระยาเจ้านายบ้านเมืองในล้านนาไทยไม่อาจอดข่มใจ

ไว้ได้ ก็พร้อมใจกันกระทำการแข็งข้อต่อพม่า ปีจุลศักราช ๑๑๒๘ (พ.ศ.๒๓๐๙) แม่ทัพพม่าชื่อ มหายักษ์ รู้ว่าเมืองล้านนาไทยทั้งหมดแข็งข้อต่อพม่า ก็ได้ยกกำลังพลออกจากเมืองลาวมาในวัน แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ จนมาถึงปากงาวในวัน ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ได้ตั้งทัพอยู่ ณ ที่นั้น ฝ่ายเจ้าหลวงอริยวงศ์เมืองน่านก็ได้จัดกำลังศึกแล้วก็ยกทัพขึ้นรบกับพม่าที่ปากงาวเหนือเวียงน่านนั้น ทัพพม่าแตกพ่ายหนีไป ในกาลนั้นมหากษัตริย์อังวะได้รู้ว่าล้านนาไทยแข็งข้อแล้วนั้น ในปีจุลศักราช ๑๑๒๙ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ได้ให้แม่ทัพ อะแสแห่งวนคีเป็นผู้นำทัพ มีกำลังหนึ่งหมื่นหกพันนายยกทัพขึ้นมาถึงเชียงใหม่ ในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ ในครานั้นพระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่และพระเมืองไชยลำพูนก็ได้กวาดต้อนเอาไพร่พลในเมืองเชียงใหม่และลำพูนมีกำลังสามพันก็ให้เข้ามาอยู่เมืองลำพูน

ในครั้งนั้นพม่าก็ยกทัพมาล้อมเอาไว้ตั้งแต่ วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๓ จนถึงวันพฤหัสบดี แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ เวลาใกล้รุ่งเมืองลำพูนก็แตกพ่าย พม่าก็จับเอาพระยาจำบ้านเชียงใหม่ ส่วนตัวพระยาเมืองไชยลำพูนก็หนีไปเมืองฮ้อ (เมืองจีน) จนถึงปัจจุบัน ครั้นพม่ายึดเมืองลำพูนได้แล้ว ทัพพม่าก็ยกพลเข้ามาเมืองแพร่ เมืองน่าน มาถึงเมืองน่านใน วัน แรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ เมืองน่านก็ได้หนีไปอยู่เมืองลาว อยู่เมืองลาวได้ ๑ พรรษา จนถึงปีจุลศักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ.๒๓๑๑) ก็กลับมาอยู่เมืองน่านเหมือนเดิม ตั้งเจ้านายอ้ายไปกระทำการราชการในเมือง อโยธยากับพม่านั้น พม่าตีเมืองอโยธยาได้ในปีจุลศักราช ๑๑๒๙ (๒๓๑๐) ครั้นเมื่อพม่าได้ครองอโยธยาแล้ว พม่าได้นำเจ้าฟ้าดอกเตื่อ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองใต้ขึ้นไปเมืองอังวะ กลับทางเมาะตะมะ ทำหว่าย ตัวเจ้านายอ้ายก็ติดตามพม่ากลับทางเส้นนั้น ครั้นถึงเมืองอังวะแล้วเจ้านายอ้ายก็ได้กราบทูลพระมหากษัตริย์เมืองอังวะ ในศักราชเดียวกันนั้นฮ้อ (จีน) ก็ยกกองทัพใหญ่ลงมามีกำลังเก้าหมื่นจะมารบเอาเมืองอังวะ ลงมาถึงเมืองแสนหริห่า ครั้งนั้นกษัตริย์อังวะจึงกรุณาให้เจ้านายอ้าย โดยกล่าวกับเจ้านายอ้ายว่า เจ้านายอ้ายท่านได้มาประสบพบราชการกับเรานี้ ขอให้เจ้านายอ้ายเอาราชการเราออกรบศึกกับฮ้อ (จีน) ก่อน เมื่อนั้นเจ้านายอ้ายก็ออกรบศึกฮ้อ (จีน) กับแม่ทัพพม่า ทัพของฮ้อ (จีน) ทั้งหลายก็แตกทัพพ่ายแพ้หนีไป ได้ไล่ศึกฮ้อ ไปจนถึงขวาเหล็ก ขวาทอง เสรีจแล้วจึงได้กลับลงมากราบทูลมหากษัตริย์ ท่านจึงได้มีคำสั่งให้เจ้านายอ้ายเป็นเจ้าครองเมืองน่าน ส่วนว่าเจ้านายอ้ายครั้งนี้ได้รับคำสั่งของพระมหากษัตริย์แล้วก็ทูลลาจากกษัตริย์เมืองอังวะ ลงมาถึงเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ.๒๓๑๑) เจ้าอริยวงศ์ ได้เป็นผู้ครองเมืองน่านได้ ๕ ปี แล้วท่านได้มอบเมืองน่านให้เจ้านายอ้ายผู้เป็นหลานได้ครองเมืองน่านแทนตนเอง ในปีจุลศักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ.๒๓๑๑) ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ นับได้ ๒ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๒ ผู้ครอง

เจ้านายอ้ายท่านได้เป็นเจ้าเมืองน่าน นานได้ ๗ เดือน ก็ไปราชการที่เมืองลาว ครั้นไปถึงบ้านโถท่านก็บังเกิดโรครภัยในปัจจุบันนั้น ก็ถึงแก่กรรมไปในบ้านโถที่นั่นในวันนั้น นับเชื้อสายนี้ได้ ๓ ช่วงราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๓ ผู้ครอง อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๓๑ (พ.ศ.๒๓๑๒) ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ มังสามหลวงก็ถือเอาคำสั่งลงมายกเมืองน่านให้เจ้าหนานมโนรส ผู้เป็นน้องเจ้านายอ้ายให้เป็นผู้ครองเมืองน่าน เจ้ามโนรสท่านได้ครองเมืองน่านได้ ๖ ปี มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ.๒๓๑๗) พระยาจำบ้านเชียงใหม่และพม่าแพ้เมืองล้านนา พระยาลำพูน พระยานคร ก็พากันแข็งข้อต่อพม่าที่มาอยู่เมืองเชียงใหม่โดยได้ไปขอเอากำลังเมืองอโยธยาขึ้นมารบกับพม่า ซึ่งมีแม่ทัพมวยหวนและชะคายที่อยู่เมืองเชียงใหม่ พม่าจึงได้พ่ายแพ้แตกทัพหนีไป ในครานั้นเจ้าวิฑูรคือเจ้านาชาลูกของเจ้าอริยวงศ์ก็ได้ไปร่วมการรบกับเมืองเชียงใหม่ ชาวเมืองได้จึงได้เจ้าน้อยวิฑูร

ที่เมืองเชียงใหม่ นำลงไปเมืองนครแล้วชาวไตก็แต่งตั้งให้เจ้าน้อยวิฑูรได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ.๒๓๑๗) ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ ก็มาถึงเมืองน่านในวันนั้น ครั้นเมื่อเจ้าวิฑูรมาถึงเมืองน่านแล้ว เจ้าหลวงมโนรชท่านจึงได้ยกเมืองน่านให้เจ้าวิฑูรได้เป็นผู้ครองเมืองน่าน ในปีจุลศักราชนั้น เจ้าหลวงมโนรชท่านได้ปกครองเมืองน่านได้ ๖ ปี ก็ยกเมืองน่านให้เจ้าวิฑูร นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๔ ผู้ครอง เจ้าวิฑูรท่านได้ครองเมืองน่านในปีนั้นในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ พม่าก็ยกกองทัพมาทางศาลาปากงาว เมื่อนั้นเจ้าเมืองน่านคือเจ้าหลวงวิฑูรก็ได้ นำพาครอบครัวไพร่พลหนีลงไปตั้งอยู่บ้านชะลิมท่าปลา แล้วก็ยกกำลังพลขึ้นมารบพม่าในเวียงเมืองน่าน ทำให้พม่าแตกหนีไป อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๓๗ (พ.ศ.๒๓๑๘) คำสั่งเจ้าอริยวงศ์และเจ้าหลวงวิฑูรผู้เป็นลูกก็ได้ยกเอาครอบครัวและไพร่พลหนีจากบ้านชะลิม ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านนาปัง ณ ที่นั้นเป็นเวลาหนึ่งพรรษา แล้วเจ้าหลวงวิฑูรผู้เป็นลูกก็เข้าไปในเมืองนครในปีศักราชนั้น ในวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๖ เจ้าอริยวงศ์ผู้เป็นพ่อก็พาเอาเจ้าจันทปโชติและไพร่พลครอบครัวลูกเมียจากบ้านนาปังไปตั้งอยู่เมืองจันทบุรี หลังเจ้าวิฑูรผู้เป็นลูกได้ครองเมืองน่าน ถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ.๒๓๒๒) เมืองอโยธยาก็กองทัพใหญ่ขึ้นมารบเอาเมืองจันทบุรี ถึงวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ เมืองจันทบุรีแตก พระมหากษัตริย์เจ้าเวียงจันทร์นั้นได้หนีไปเมืองแก้ว ชาวไตจึงได้ควบคุมลูกเจ้าเมืองจันทบุรี ๑ คน เจ้านันทเสนกับลูกสาวมหากษัตริย์เวียงจันทร์ ๑ คน ชื่อ นางเขียวค่อม และไพร่ไทยทั้งหลายนำลงไปเมืองไตด้วย ครานั้นเจ้าอริยวงศ์ผู้เป็นพ่อเจ้าหลวงวิฑูรและไพร่พลชวาวานที่ได้อติดตามท่านไปอยู่เมืองจันทบุรีนั้นชาวไตก็ได้กวาดเอาลงไปเมืองไตหมด อยู่มาจนถึงจุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ.๒๓๒๔) ในวันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ เจ้าอริยวงศ์ผู้เป็นพ่อของเจ้าหลวงวิฑูรก็ถึงแก่กรรมในเมืองไตที่นั่น

ครานี้จะได้กล่าวถึงเจ้ามโน ครั้นว่าเจ้าหลวงวิฑูรท่านได้หนีไปอยู่เมืองแพร่ แล้วก็ได้กลับคืนมาอยู่ที่บ้านช่างผ้า ที่นั่นได้หนึ่งปี ถึงปีจุลศักราช ๑๑๓๙ (พ.ศ.๒๓๒๐) ในวันศุกร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ เจ้ามโนท่านได้หนีไปตั้งอยู่เมืองลาวนาตาล ในปีศักราชนั้นด้วย

เจ้าหลวงวิฑูรครั้นท่านได้กลับจากนครมาถึงเมืองน่านแล้วก็ขึ้นไปตั้งเมืองอยู่เมืองอวนได้ ๑ ปี ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๔๐ (พ.ศ.๒๓๒๑) พระยานครก็ยกกองทัพมาตั้งอยู่เมืองงั่วที่นั่น พระยาวิฑูรรบตั้งอยู่ในราชสัจจามหากษัตริย์เจ้าเมืองไต เจ้าเมืองไตก็ใช้คนให้เรียกลงมาเมืองงั่วที่นั่น ครั้นพระยาวิฑูรลงมาถึงเมืองงั่วแล้ว พระยาภิจับเอาเจ้าวิฑูรได้แล้วก็เอาใส่ คาลงไปในเมืองนครแล้วส่งไปเมืองไต พร้อมกับภรรยาของท่านด้วย พระยาวิฑูรท่านก็เลยถึงแก่กรรมตายไปในเมืองไตที่นั่น พระยาวิฑูรท่านนี้คือเจ้านาขวาผู้เป็นน้องของเจ้าจันทปโชติ คนที่ ๒ คือลูกเจ้านางเมืองเชียงใหม่ ดั่งเจ้าจันทปโชติผู้เป็นพี่ก็ได้ติดตามเจ้าพระยาอริยวงศ์หนีไปล้านช้างแล้วก็ได้ไปเมืองไต เจ้าวิฑูรท่านได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน นานได้ ๕ ปี ก็ได้จากเมืองน่านไปในปีจุลศักราช ๑๑๔๐ (พ.ศ. ๒๓๒๑) นับรวมเชื้อสายในไต ๕ ช่วงอายุคน นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๕ ผู้ครอง ในครั้งนั้นเมืองล้านนาไทยก็ไม่มีคามมั่นคงสักเมือง ส่วนเมืองน่านเราก็หาผู้ครองเมืองไม่ได้ในศักราชนั้น

เจ้าพระยามโนท่านก็ได้ยกเอาครอบครัวลูกและเมียหนีจากนาตาลเมืองลาวมาตั้งอยู่ที่เมืองงั่วได้ ๑ ปี ถึงปีจุลศักราช๑๑๔๑ (พ.ศ.๒๓๒๒) วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๕ พระยาสุวรรณคโลก พระยานคร ก็ยกกองทัพเข้ามาถึงเมืองงั่ว พระยาสุวรรณคโลกได้กวาดเอาไพร่พลคนเมืองน่านลงไปอยู่เมืองไตจนเกือบหมด เจ้าพระยามโนและพระยานครก็พร้อมใจกันแข็งข้อรบพุ่งต่อพระยาสุวรรณคโลก พระยาสุวรรณคโลกพ่ายแพ้จึงได้หนีไป ในปีศักราชนั้น เจ้าพระยามโนจึงได้ยกกำลังไพร่พลครอบครัวจากเมือง

งั่วมาตั้งอยู่ที่ตีนดอยภูเพียงแช่แห้งฝั่งตะวันตกนั้น ท่านก็ได้มาทำความสะอาดซึ่งวัดแข่งแห่งนี้ให้สดใสนิยาม แล้วก็สร้างต่ออุโบสถให้กว้างออกอีกหนึ่งห้อง ประตูโขงกำแพงพระธาตุฝั่งตะวันตกนั้นท่านก็ได้ให้ลื้อถอนแล้วจะสร้างใหม่ แต่ก็ไม่ได้สร้างในศักราชนั้น ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ท้าวพม่าและพระยาของก๊กพลเข้ามาเมืองน่าน มายึดเอาเมืองน่านได้แล้วก็กวาดเอาชาวเมืองน่านไปไว้ที่เชียงแสน เจ้ามโนทานก็ได้ยกเอาครอบครัวหนีขึ้นไปอยู่เชียงแสน ในวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๗ ปีจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ.๒๓๒๒) อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๒ (พ.ศ.๒๓๒๓) แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ พระยาจำบ้านเชียงใหม่และพระยานคร พระยาแพร์ ลาว เมืองหลวงพระบางก็ยกทัพขึ้นมาตั้งอยู่สบก ฝ่ายเมืองเชียงแสนคือเจ้ามวยหวานเชียงแสน ก็ได้เตรียมกำลังพลเข้าสู้รบกับพระยานครเชียงใหม่นั้นนานได้หนึ่งเดือน กำลังเมืองเชียงแสนไม่อาจต่อสู้ได้ ถึงวันจันทร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๗ ในยามเช้าเมืองเชียงแสนก็แตกพ่าย ครอบครัวถอยหนีไปอยู่เมืองภูเพียง ส่วนเจ้ามโนทานก็ได้ยกเอาครอบครัวไพร่พลลูกเมียหนีจากเชียงแสนไปตั้งอยู่เมืองภูเพียง กับชาวเมืองเชียงแสน ท่านอยู่ที่นั่นได้ราวหนึ่งพรรษา ครั้นถึงเวลาออกพรรษาพม่าได้ขับไล่ให้เอาครอบครัวไพร่ไทยและชาวเมืองเชียงแสนทั้งหมดมาตั้งอยู่เมืองเชียงแสนให้เป็นบ้านเป็นเมืองเหมือนดังเดิม ครานั้นเจ้ามโนทานก็ได้ยกเอาครอบครัวมาอยู่เชียงแสนในเวียงนั้นด้วยกับชาวบ้านเมืองนั้น อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ.๒๓๒๕) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ พม่าก็ให้เจ้ามโนทานยกเอาครอบครัวไพร่ไทยชาวน่าน ชาวเขิง ทั้งหมดลงมาตั้งอยู่เมืองเชียงที่นั่นได้ ๓ ปี ในปีจุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ.๒๓๒๗) วันพฤหัสบดีแรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ เวลาเที่ยง เจ้ามโนทานก็ถึงแก่กรรมตายไปในวันนั้น ถึงวัน ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ก็กระทำการถวายเพลิงพระศพนั้น ในศักราชเดียวกันนั้นเจ้ามวยหวานเชียงแสนก็ได้ใช้ให้มานำเอาเจ้าอัครวรปัญญา ผู้เป็นบุตรของเจ้าสุทธะ เป็นหลานเจ้ามโนที่เมืองเริงนั้นขึ้นมาเมืองเชียงแสน แล้วก็ยกเมืองน่านให้กับเจ้าอัครวรปัญญาได้ปกครอง ในครานั้นเจ้ามวยหวาน เชียงแสน จึงได้ใช้ให้แสนไชยปรากฏขึ้นไปกราบทูลต่อมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ครานั้นมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ จึงมีบัญชาต่อเจ้าสวนลงมาว่า ให้เจ้าอัครวรปัญญาผู้เป็นหลานได้เป็นพระยาน่านครองเมืองน่านในวันนั้น เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้รับบัญชาต่อเจ้าสวนให้เป็นเจ้าเมืองน่านแต่ท่านก็ได้อยู่ที่เมืองเริงนั้นก่อน ในปีจุลศักราช ๑๑๔๕ (พ.ศ.๒๓๒๖) เมืองน่านได้เป็นเมืองเปล่าไม่มีท้าวพระยาอยู่รักษา ไพร่ไทยชาวบ้านทั้งหลายที่ค้างอยู่ในบ้านเมืองนั้นต่างก็พากันหลบซ่อนอยู่ในป่าเขา

ส่วนฝ่ายเจ้าผู้มียายุมากแล้วนั้นได้ไปอยู่เมืองไต้นั้นมหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ก็ได้ตั้งให้เจ้าหนานจันทปโชตผู้เป็นลูกของเจ้าอริยะวงศ์นั้นให้เป็นเจ้าพระยามงคลวรยศ แล้วให้ขึ้นมาเป็นเจ้าผู้ครองนครน่านในปีจุลศักราช ๑๑๔๕ (พ.ศ.๒๓๒๖) วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ท่านได้มาตั้งอยู่ที่บ้านท่าปลา อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๗ (พ.ศ.๒๓๒๘) มหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะก็ยกเอากำลังพลทัพใหญ่ลงมาจกทำยุทธกรรมเอาเมืองกรุงศรีอยุธยาที่ไต้ลงไปทางเกาะตะมะ ทำหาวาย จึงแต่งตั้งให้พระยาครานมังคีเป็นแม่ทัพมีกำลังหนึ่งหมื่นลงมาทางล้านนาไทย มาถึงเมืองเชียงแสน ในวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ และในวันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ก็ได้ยกเอากองทัพออกจากเชียงแสนมาถึงเมืองเริงรบเอากำลังเมืองเริงแล้วก็มาถึงเมืองน่าน เมืองแพร์

ฝ่ายเมืองเชียงใหม่นคร ก็พร้อมเป็นหนึ่งเดียวกัน ในครานั้นพระยาน่าน พระยาแพร์ไม่สู้ ไม่ต่อกรรบด้วยเลยยอมขอเป็นข้าพม่า เมืองเถินก็ยอมเป็นข้าพม่าด้วย ส่วนเมืองเชียงใหม่นคร ไม่ยอมพม่าจึงยกเอากองทัพเข้าเวดล้อมขังเอาเมือง ในครานั้นกองทัพมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะลงมาทาง

เกาะตะมะ ทำห้วย นั้นไม่อาจจะต่อเมืองอโยธยาได้ก็แพ่พ่ายหนีขึ้นมาเมืองอังวะดังเดิม ส่วนเมือง ล้านนาไทยแม่ทัพพะครานมังคิก็จ้องเอาเมืองนคร เชียงใหม่ ครั้นได้รู้ว่าทัพของมหากษัตริย์ได้รับความพ่ายแพ้และได้กลับคืนมาเมืองอังวะ แม่ทัพพะครานมังคิก็ถอยทัพแล้วมากวาดเอาชาวเมืองแพร์ เมืองน่าน ขึ้นไปไว้ที่เมืองเชียงแสนเกือบหมด อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ.๒๓๒๙) แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ พะครานมังคิแม่ทัพก็ยกกองทัพออกจากเมืองเชียงแสนหนีกลับเมืองอังวะ ในปีเดียวกันนั้น พระยาแพร์ก็พร้อมด้วยหัวเมืองฝ่ายเหนือมีพระยายอง เป็นต้น ก็สู้รบกับพม่าในเวียงเชียงแสน ส่วนตัวของมวยหวานเชียงแสน ก็แพ่พ่ายหนีไป หนีมาเชียงรายพระยาเชียงรายก็จับได้ตัวของมวยหวานล่าภักส่งลงไปนคร พระยานครก็ส่งตัวมวยหวานลงไปเมืองใต้ในปีนั้น พระนานครก็ยกทัพขึ้นไป ตั้งอยู่เชียงแสนแล้วจับพระยาแพร์ใส่คาลงไปเมืองใต้ ในปีเดียวกันนั้น

ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑ พม่าก็ยกกองทัพใหญ่ขึ้นมาเมืองเชียงแสน ตั้งอยู่บ้านด้วยท่าแพ ในเวลานั้นพระยานครก็รีบกวาดต้อนเอาครอบครัวเมืองเชียงแสนลงมาอยู่เมืองเริงแล้วจึงได้หนีไปเมืองนคร ครานั้นพระยายองก็เอาครอบครัวหนีข้ามไปตั้งเมืองกุคา ส่วนฝ่ายพระยาน่านและชาวเริงทั้งมวลก็คอยรวบรวมเอาครอบครัวไพร่ไทยชาวน่าน ชาวเริงทั้งมวลหนีออกจากเมืองเริงลงมาในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒ มาถึงเมืองน่านในวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ มาตั้งอยู่บ้านตีตรมนี้ น่านฝั่งตะวันตกกุเพียงแช่แห่ง ครานั้นเจ้าจันทโชติคือเจ้ามวงคลวยศท่านที่ตั้งอยู่ท่าปลา ส่วนเจ้าสมณะผู้เป็นน้องของเจ้าพระยามวงคลวยศนั้นท่านขึ้นมาตั้งอยู่บ้านคือเวียงพ้อ ครั้งนั้นเจ้าอัครวรปัญญาท่านก็พาท้าวขุนไพร่ไทย จำนวนตามสมควรลงไปหาเจ้าสมณะผู้เป็นน้ำที่บ้านคือ ในครานั้นยังมีขุนท่านหนึ่งได้ทลายลักษณะของ เจ้าอัครวรปัญญาที่จะลงไปเยี่ยมบ้านนั้น ครั้งนั้นขุนท่านนั้นห้ามไว้ไม่ให้ไปเพราะถูกษไม่ตี ครั้นจะลงไป หาน้ำในวันนั้นก็กลัวจักเกิดเหตุอันตราย เมื่อนั้นท้าวขุนทั้งหลายก็ห้ามไว้ ท่านก็ยังไม่เชื่อฟังพาเอาท้าว ขุนชีเรือล่องลงไปหาเจ้าผู้เป็นน้ำที่บ้านคือเวียงสานั้น ในครานั้นเจ้าสมณะผู้เป็นน้ำท่านก็ตีเหล็กอยู่ผู้ เป็นหลานก็เข้าไปหาน้ำ เจ้าผู้เป็นน้ำครั้นเห็นหลานไปหาคิดว่าเป็นข้าของเมืองเหนือ ตัวเราเป็นข้า ของเมืองใต้ มันจะมาทำร้ายเรา คิดอย่างนี้แล้วจึงห้ามผู้เป็นหลายไม่ให้เข้าไปหา ๒ - ๓ ครั้ง ครานั้นผู้ เป็นหลานก็ได้ตะโกนบอกกล่าวว่าจะมาหาเพื่อพบปะไม่คิดสู้รบด้วยประการใด ส่วนหลานก็เข้ามาใกล้ น้ำอีก ครานั้นผู้เป็นน้ำจึงจับได้ปืนจึงยิงเจ้าผู้เป็นหลาน ๒ - ๓ ครั้ง ปืนก็ยังไม่ออก ส่วนผู้เป็นหลาน เห็นน้ำกระทำเช่นนั้นต่อตัวเองจึงจับเอาหอกไล่ล่าของตน ส่วนน้ำไม่อาจทนอยู่ได้จึงวิ่งหนีไปที่วังคือ น้ำน่าน ในขณะที่นั้นมีบ่าวของผู้เป็นน้ำไปด้วย ๑ คนก็วิ่งตามเจ้าผู้เป็นน้ำไป ส่วนหลานก็วิ่งตามไปถึง ริมน่านแล้วเจ้าผู้เป็นน้ำก็กระโจนลงน้ำที่วังคือนั้น เกือบเสียชีวิต บ่าวผู้ติดตามก็กระโจนตามไปแล้ว ช่วยอุ้มเอาเจ้าผู้เป็นน้ำไปอีกฟากของน้ำน่านแล้วก็พาหนีไป ครานั้นผู้เป็นหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าว ไพร่ขึ้นกลับมา ในปีเดียวกันนั้นผู้เป็นหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าวไพร่ลงไปหาเจ้าพระยามวงคลวยศผู้ เป็นน้ำที่เมืองท่าปลาแล้วก็พูดด้วยกิริยาด้วยเจ้าสมณะผู้เป็นน้ำกระทำแก่ตัวเองนั้น ครานั้นพระยา มวงคลวยศผู้เป็นน้ำซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ท่านก็มีคำตักเตือนขอกับหลานอย่าได้มีความอาฆาต ร้ายแค้น่า ท่านเลยขอหลานอย่าได้ถือสา

อีกประการหนึ่งบ้านเมืองน่านของเราต่อไปนี้ในภายภาคหน้าจะมีความเจริญรุ่งเรืองในภาย หน้านั้น น้ำก็จะมอบเมืองให้หลานได้ครอบครองรักษาทั้งหมด อีกประการหนึ่งนั้นน้ำก็แก่เฒ่าแล้วได้ ครอบครองเมืองน่านมาก็ ๒ - ๓ ปี บ้านเมืองไม่เคยมั่นคง เจ้าผู้เป็นหลานหากได้ฟังคำตักเตือนแล้ว นั้น ท่านก็มีความยินดีไม่ได้มีความโกรธเคืองแต่ประการใดแก่เจ้าสมณะผู้เป็นน้ำนั้น แล้วท่านก็ได้ลา

จากเจ้าพระยามงคลรวรยศผู้เป็นน้ำขึ้นไปอยู่บ้านตีตบญูเรื่อง เจ้าพระยามงคลรวรยศคือเจ้าจันทโชติ นั้นท่านได้เป็นเจ้าครองเมืองนานได้ ๔ ปี จนถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ.๒๓๒๙) ท่านก็ได้มอบ บ้านเมืองทั้งมวลให้แก่เจ้าอัทธวรปัญญา ผู้เป็นหลานได้ครองเมืองนานต่อไป นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟอง มาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๖ ผู้ครอง เจ้าอัทธวรปัญญาท่านได้ครองเมืองนานแทนผู้เป็นน้ำแล้วอยู่มาได้ หนึ่งปี ในปีจุลศักราช ๑๑๕๐ (พ.ศ.๒๓๓๑) แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ ท่านได้พาท้าวขุนและไพร่ไทยลงไป กราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ท่านก็มีพระมหากฤษฎาตั้งให้เจ้าอัทธวร ปัญญาให้ได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองนาน แล้วจึงได้ตั้งให้เจ้าสมณะผู้เป็นน้ำ อันเป็นน้องของพระยา มงคลรวรยศนั้นให้เป็นเจ้าพระยาหอหน้า เจ้าอัทธวรปัญญาท่านได้รับเป็นเจ้าเมืองนานแล้วก็กราบทูล ลาพระมหากษัตริย์เมืองใต้ แล้วก็พาเจ้าขุนไพร่ไทยกลับคืนมา ถึงในวัน ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ ท่านก็ได้ ขึ้นมาถึงเมืองงั่วก็ได้ตั้งอยู่ที่นั่นก่อน ครานั้นเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายก็ได้ลงไปต้อนรับเอาท่านขึ้น มาถึงเมืองในวัน แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ วันนั้นท่านได้พักอยู่ที่ทุ่งต้นซางหัวซุ้มฝ้ายเหนือ ท่านก็ได้ให้ สร้างพระพุทธรูปทันใจหนึ่งองค์ จนถึงวันแรม ๘ ค่ำ ก็ได้นิมนต์พระสงฆ์มากระทำกรพุทธาภิเษกใน คืนวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ และในวัน แรม ๙ ค่ำ เวลาเช้าก็ใส่บาตรถวายทานแล้วก็ขึ้นมาอยู่บ้านตีต บญูเรื่อง ถึงวันอังคาร ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ ท่านก็ได้ยกเอาครอบครัว ช่าง ม้า ท้าวขุนไพร่ไทยบ้านตี ดลงไปตั้งอยู่เมืองงั่วในวันนั้น ครานั้นท่านก็มีบัญชาแก่เจ้าขุนทั้งหลายมีเจ้าพระเมืองแก้วและนายชาย แก้ว มีนายดวงทิพย์เป็นประธานและท้าวขุนทั้งหลายให้รวบรวมไพร่ไทยทั้งหลายอยู่รักษาเวียงเก่าไว้ ให้เป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือก่อน ถึงจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ท่านก็ได้มา จากเมืองงั่วขึ้นมาบ้านตีตบญูเรื่อง ในครั้งนั้นบ้านเมืองในเมืองนานก็มีแต่ความว่างเปล่า โจรผู้ร้าย ได้มาขโมยหักเอายอดมหาเจดีย์เจ้าแช่แห่งและเอาเกี้ยวลงมา เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็เห็นพุทธ ศาสนามีความมัวหมองทรุดโทรมยิ่งนัก ในปีจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ท่านได้พาเจ้าขุนมูลนายและประชาราษฎร์ทั้งหลายขึ้นไปทำความสะอาดวัดหลวงแช่แห่งและบริเวณ ช่วงพระมหาธาตุเจ้า จนถึงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ได้ก่อสร้างประตูโขงนั้นก่อน ถึงแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ก็สำเร็จเรียบร้อย ในวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ได้กระทำกราคาดคะขามมหาธาตุเจ้าขึ้นไว้จนถึงเวลา ตอนเย็นก็เป็นทีสำเร็จ ท่านได้นำแกนเหล็กอันแก่นั้นลงมาทำใหม่ต่อแกนเหล็กเก่าขึ้นอีกหนึ่งคอก ถึง วันอังคาร ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ เวลาเช้าจึงเอาแกนเหล็กยอดมหาธาตุเจ้าขึ้นตั้งใหม่ ท่านได้รวบรวมช่าง ทั้งหลายให้มาทำเกี้ยวใหม่ใส่อีก ๒ ใบ เกี้ยวเก่ามี ๗ ใบรวมเข้ากันมี ๙ ใบ แล้วจึงทำการสร้างรูปหงส์ตัว หนึ่งมีความงามยิ่งนัก ให้คาบเกี้ยวขึ้นไป ถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน..... ก็ได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์รวมได้ ๓ รูป สามเณรมี ๑๑๔ รูป มารับถวายทานและเทศนาธรรม ท่านก็พร้อมด้วยเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลาย พากันมาใส่บาตรให้ทานในวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เวลาเที่ยงวันจึงชักเอารูปหงส์คาบเกี้ยวขึ้นไปยัง มหาธาตุเจ้าเป็นอันเสร็จสิ้นในปีนั้น

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ในคืนวันนั้นได้กระทำกรพุทธาภิเษกองค์มหาธาตุเจ้าแช่แห่ง ถึง วัน แรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ ท่านก็ใส่บาตรถวายทานอีกครั้งในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ นั้นครั้นเมื่อเอาเกี้ยว ขึ้นไว้บนธาตุนั้นเทพเทวดาก็ปรากฏให้เห็นซึ่งอัศจรรย์มี ๖ ประการก็ปรากฏในเวลานั้น ประการหนึ่ง คือได้เห็นคิซชะราชาคือว่าพระยาแรง ๔ ตัวก็มาบินร่อนอยู่เหนือองค์มหาธาตุเจ้าให้คนทั้งหลายได้ เห็นทุกคน ประการหนึ่งได้ยินเสียงเป็นประดุจดั่งเสียงนกยูงบินมาแต่ทิศทางใต้นั้นแต่พอมองไปไม่เห็น มีนกยูงแม้แต่ตัวเดียว และอีกประการหนึ่งได้เห็นงู ๑ ตัวเลื้อยตามหลังพระยาเจ้าเข้าไปที่ช่วงบริเวณ

มหาธาตุเจ้าแล้วก็หายไป ในขณะที่เมื่อซักรูปหงส์คาบแก้วขึ้นไปนั้นกลับฝ่าเมฆทั้งหลายก็กลับหายไปทางใต้ ท้องฟ้าโปร่งใสบริสุทธิ์ ประการหนึ่งเหล่าดาวที่อยู่บนท้องฟ้าเกินปรากฏให้เห็นแก่คนทั้งหลายในเวลาเที่ยงวันนั้น อีกประการหนึ่งฝนก็ตกลงมาเห็นเม็ดฝนอยู่เหมือนจะตกลงถูกใส่คนทั้งหลายแท้จริงแล้วนั้นก็ไม่ถูกใครสักคน ซึ่งตกลงมาแบบไม่ขาดสายนานได้ ๒ วันจึงหาย เจ้าหลวงอัครวรปัญญาท่านได้เห็นอัศจรรย์ทั้งหลายซึ่งไม่เคยเกิดมาก่อนนั้น ท่านก็บังเกิดปีติ โสมนัสชื่นชมยินดีหาประมาณไม่ได้ ครั้นเสร็จสิ้นแล้วท่านก็นิมนต์พระมหาครูบาเจ้าวัตร้องห้า ชื่อ เจ้าอริยะวังโส มาอยู่เมตตาปฏิบัติที่วัดหลวงภูเพียงแช่แห่งนี้

ที่นี้จะกล่าวถึงฝ่ายพระยายอง ก่อน ในครั้งจุลศักราช ๑๑๔๙ (พ.ศ.๒๓๓๐) ท่านได้เข้าใจผิดไม่คิดถึงบ้านเมืองตัวเองเลยได้พร้อมใจกับพระยาแพร์เข้ารบฟันต่อเจ้ามวยหวานเชียงแสน ในปีศักราชนั้นวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ พม่าก็ยกกองทัพลงมาถึงบ้านกุ่มเมืองเชียงราย ทางบ้านด้าย ทำแพนั้น ครั้นนั้นพระยาเชียงของ พระยาเชียงรายและพระยาน่านก็ยกครอบครัวไพร่ไทยหนีลงมาเป็นข้าเมืองใต้หมดสิ้น ส่วนตัวพระยายองก็ไม่ลงมากเอาครอบครัวไพร่ไทยแห่งตัวเองข้ามของหนีไปอยู่เมืองหลวงภูคาที่นั่น ครั้นว่ากองทัพพม่าเข้ามาถึงเวียงเชียงแสน เจ้านาขวาเมืองเชียงแสนก็เอาครอบครัวไพร่ไทยกลับคืนมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสนพร้อมด้วยทัพพม่าทั้งหลายเหมือนเดิม ในเวลานั้นแม่ทัพพม่าทั้งหลายก็ไม่ยกทัพไปรบกับพระยายอง เหตุว่าแม่ทัพพม่าทั้งหลายเห็นว่า พระยายองนี้หากเป็นข้าของพระมหากษัตริย์เจ้าแต่เดิมมา อีกประการหนึ่งลูกของพระยายองก็อยู่ในสำนักของพระมหากษัตริย์ แม่ทัพพม่าก็อยู่รอฟังคำสั่ง พระยายองก็ไม่ออกมามีแต่เตรียมทัพอยู่ไม่ออกมารบ อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๒ (พ.ศ.๒๓๓๓) พม่าก็ยกกองทัพเข้าไปรบเอาพระยายอง พระยายองก็แตกพ่ายเข้าไปทางเมืองลาวคิดว่าจะไปเมืองสุวรรณคโลกนั้น ครั้นนั้นพม่าก็ตามไปและจับได้พระยายองจึงนำไปเมืองอังวะ ซึ่งไม่ทันไปถึงเมืองอังวะพระยายองก็ถึงแก่กรรมก่อนในกลางทาง ส่วนไพร่ไทยทั้งหลายของพระยายองก็แตกพ่ายเข้ามาเมืองน่านมีพระยาศรีและราชปราบโลก ท้าวทั้งหลายก็เข้ามาเมืองน่านนับได้ ๕๘๕ ครอบครัว ก็เข้ามาทางบ่อมาจนถึงเมืองน่านในศักราชนั้นวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑ ก็มาอยู่ในเมืองน่านทั้งหมด ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๕๓ (พ.ศ.๒๓๓๔) ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๗ พระยาเชียงของก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยทั้งหลายในเมืองเชียงของออกมาจากเมืองแก่นท้าวก็เข้ามาทางเองด่านใต้ก็มาอยู่ในเมืองน่านทั้งหมด รวมคนครัวมี ๕๐๕ ครัว ถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๔ (๒๓๓๕) วันอาทิตย์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ เวลาใกล้เที่ยงวัน เจ้าหลวงอัครวรปัญญาเป็นประธานและเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายพร้อมใจกันสร้างพระเจดีย์วัดนาราบ เมืองงั่วในวันแรกเริ่มนั้นพระเจดีย์หลังนี้ เจ้าหลวงอัครวรปัญญาท่านได้สร้างเอาไว้ด้วยคำสั่งจะอธิษฐานของท่าน ซึ่งไม่ใช่เป็นพระธาตุเก่า ถึงวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ท่านได้กระทำการฉลองถวายทานและทำการพุทธานุภาพซึ่งพระธาตุเจ้าในวันนั้น ในปีเดียวกันนั้นเจ้าหลวงและเจ้ามวงคลวยศและเจ้าอุปราชาหอหน้าและเจ้านายทั้งหลายมีบริวาร ๒๐๐ คน ยกขึ้นไปเมืองเก่า ถึงวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ก็มาถึงบ้านตีตบุงเรื่อง ท่านก็ได้พาเอาหน่อขัติยะวงศาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลาย ภายใน(หมายถึงถึงคณะสงฆ์) มีเจ้าอารัมมาธิปัตต์วัดศรีบุญเรืองเป็นประธานพร้อมใจกันก่อสร้างเสาวิหารและก่อฝาผนังเทพื้นอยู่ที่นั่น ครานั้นเจ้าหลวงและครูบาเจ้าวัตร้องหลวงแช่แห่งท่านเห็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่วัดหลวงแช่แห่งนั้นแตกกระแหง ท่านจึงพาเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายอันมีครูบาเจ้าวัตร้องแช่แห่งเป็นประธานพร้อมใจกันสร้างโปกปูนและหารักมาทาให้คงามแล้วก็ติดทองคำเสร็จสิ้นในปีจุลศักราช ๑๑๕๕ (พ.ศ.๒๓๓๖) วันพฤหัสบดีขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ เวลาใกล้รุ่ง

ต้นไม้มหาจำโรงก็หักโค่นลงทับใส่พระธาตุเจ้าแช่แห่งตั้งแต่บัวคว่ำลงมาทำให้แตกชำรุดไป อีกประการหนึ่งวิหารน้อยที่สถิตยสาราญพระเจ้าทันใจห้องหน้าก็พาดใส่โค่นลงพังเสียหายเว้นแต่พระเจ้าทันใจที่อยู่นั้นไม่เสียหาย

ในปีเดียวกันนั้นเจ้าหลวงอัทธวรปัญญา ท่านก็ได้พาเจ้านายไพร่ไทยมากจากเมืองงั่วขึ้นมาทำ ความสะอาดบ้านพ้อปากน้ำสาสน์ ถึงวันเสาร์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ เวลายามเช้าได้เริ่มแรกตั้งเวียงให้ เป็นเวียงในบ้านพ้อปากสา ถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๖ (พ.ศ.๒๓๓๗) วันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเที่ยง วันก็ได้ยกเอาครอบครัวและท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหมดเข้ามาอยู่เวียงพ้อปากสา ณ ที่นั้น ครั้นท่านได้มา อยู่เวียงพ้อแล้วก็มาคิดสร้างทำฝายน้ำสา ด้วยฝายน้ำสาและทุ่งนาได้ทำสร้างสูญเสียตั้งแต่เมื่อลาวค้อน ก้อมเข้ามากวาดเอาชาวเมืองน่านหนีไป ตั้งแต่นั้นมา ๒๑๓ ปี ท่านก็มาคิดสร้างให้เป็นฝาย มั่นคง ทำ ให้เป็นทุ่งเป็นนากลับมาดีเหมือนเดิมในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นรบกับลัวะเมืองเชียงแสน กับด้วยพระยาแพร์ ในปีเดียวกันนี้ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๓ เจ้าฟ้าอัทธวรปัญญา ก็พาเอาเจ้าขุนมูลนายบ่าว ไพร่ยกจากเวียงพ้อขึ้นมาภูเพียงแช่แห้ง แล้วท่านก็พร้อมไปด้วยพระสงฆ์ทั้งหลายมีครูบาเจ้าวัดแช่ แห้งเป็นต้น พวกกันบูรณะพระมหาธาตุเจ้า ที่ไม้จำโรงหากหักโค่นลงทุบตีนั้น ท่านได้ก่อเริ่มแรกสร้าง ทำการนั้นตั้งแต่วันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ นานได้ ๖ วันก็เสร็จสิ้นมาเหมือนเดิม ส่วนวิหารพระเจ้าทันใจ และที่ใดชำรุดเสียหายท่านก็พาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสงฆ์ทั้งหลายสร้างให้สมบูรณ์ทุกสิ่งอัน ถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ได้กระทำบุญให้ทานทำพุทธานิเชกทดลองพระธาตุเจ้าแช่ แห้ง อยู่มาถึงวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็ได้ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยจาก เมืองงั่วขึ้นมาทดลองวัดศรีบุญเรืองเป็นงานบุญใหญ่ อยู่มาถึง วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จุลศักราช ๑๑๕๗ (พ.ศ.๒๓๓๘) เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านได้กระทำทดลองพุทธานิเชกพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงวัด แช่แห้งนั้นอีกครั้ง ในปีเดียวกันนี้ วันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ ท่านพร้อมกับเจ้าขุนมูลนายไพร่ไทย ได้ ก่อสร้างปราสาทหอธรรมที่วัดกลางเวียงเมืองสา ส่วนสูงตั้งแต่พื้นดินถึงยอดมี ๙ วา ท่านก็ได้บรรจุ อรหันตธาตุไว้ในที่นั้นมี ๒๐ พระองค์กับพระพุทธรูปแก้วหนึ่งองค์ ถึงวันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ เวลาเย็นท่านได้ยกฉัตรขึ้น คราที่ท่านมาจากเมืองงั่วขึ้นมาตั้งอยู่เวียงสา นั้นท่านได้ให้ผู้เป็นน้ำ คือ เจ้าพระยามงคลวรยศและนายอริยะอยู่ที่เมืองงั่ว นั้น ในปีจุลศักราช ๑๑๕๗ (พ.ศ.๒๓๓๘) ครั้นมาถึง เดือน ๙ ก็มาบังเกิดเหตุการณ์ในเมืองงั่วด้วยเทพสังฆกรรมแก่งเป็นยักษ์ เทวดา มากระทำการรบกว นกับพระที่จำวัดอยู่ ในวัดหลวงเมืองงั่ว อีกทั้งชาวบ้านก็มารังควานทุบตีและได้เขียนหนังสือมาทักให้ว่า เป็นรุกเทวดาที่รักษาอยู่พระธาตุเจ้าพลูแช่นั้น เป็นสถานที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ทั้งหลายเอาพระธาตุมาประดิษฐานไว้ท่านได้สร้างไว้แต่ก่อนนั้นได้ชำรุดทรุดโทรมเสียหาย ท่าน ทั้งหลายก็ไม่ได้สร้างให้ดีขึ้นต่อไปนี้ให้ท่านทั้งหลายได้สร้างได้ทำให้ดีเหมือนแต่เก่า หากว่าท่าน ทั้งหลายไม่สร้างพระธาตุพลูแช่ที่นั่นให้เจริญรุ่งเรืองดีขึ้นเหมือนเดิม เราทั้งหลายก็จะมารังควานให้ ได้รับอันตรายไม่หยุดยั้ง หากว่าท่านสร้างทำให้ดีขึ้นเหมือนเดิมเราทั้งหลายก็จะไม่รบกว นไม่มารัง ความอีก ครั้งนั้นเจ้าพระยามงคลวรยศผู้เป็นน้ำท่านก็ได้ใช้ให้คนใช้ขึ้นมาแจ้งสารนำความมาบอก เจ้า อัทธวรปัญญาผู้เป็นหลานที่เวียงพ้อด้วยเหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นทุกประการ ครั้งนั้นเจ้าหลวง อัทธวรปัญญาท่านก็จึงได้ให้เจ้าพระยามงคลวรยศผู้เป็นน้ำและนายอริยะและพระสงฆ์ทั้งหลายและ ท้าวขุนไพร่ไทยในเมืองงั่วที่อยู่ นั้น ให้ขึ้นไปสร้างพระธาตุเจ้าพลูแช่ ถึงเดือน ๑๒ เจ้าพระยามงคลว รยศท่านก็พาเอาเจ้าขุนมูลนายท้าวทั้งหลายและพระสงฆ์ทั้งหลายในเมืองงั่วเริ่มก่อสร้างทำพระธาตุเจ้า

พลูแช่ที่นั่นนานได้ ๕ เดือนก็สำเร็จบริบูรณ์ ถึงวันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือน ๘ เจ้าหลวงอัทธวรปัญญา ท่านก็เสด็จลงมาฉัตรพระชินชาตุเจ้าพลูแช่ลงมาแล้วก็กระทำการพุทธานิเชกขลงในวันนั้นด้วย ครั้นเมื่อสร้างพระธาตูปลูแช่เสร็จเรียบร้อย เหล่าเทพสังฆกรรมก็หายไปในวันนั้นด้วย ถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๙ (พ.ศ.๒๓๔๐) เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็พาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายก่อสร้างเสาศา พระวิหารหลวงวัดบุญยืนเวียงสาที่นั่นใน วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ จุลศักราช ๑๑๕๙ (พ.ศ.๒๓๔๐) ถึงจุลศักราช ๑๑๖๐ (พ.ศ.๒๓๔๑) ก็ได้ก่อสร้างวัดบุญยืนที่นั่น ท่านให้หมื่นสัพพะช่าง เป็นช่างตัดไม้ วิหารหลวงนั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๖๑ (พ.ศ.๒๓๔๒) แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ได้นำเอาเจ้าขุนมูลนาย ไพร่ไทยได้กำลัง ๔๙๖๓ คน มีเจ้านายท้าวขุนจำนวน ๔๓๔ คน รวมเข้ากันมี ๕๓๙๗ คนก็พากันไป สร้างฝายสมุน ในวันศุกร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ จึงเริ่มลงหลักไว้ก่อนแล้วจึงขุดเหมืองแบ่งท่า เฉลี่ยแล้ว ๒ คนต่อท่า รวมท่าเหมืองมี ๒๔๘๑ ท่า ด้วยฝายสมุนที่นั่นได้ห่างหายสูญไปในครั้งเมื่อลาวค้อนก้อม เข้ามากวาดเอาเมืองน่านหนีไปนั้นก็เป็นเวลาานานมาก นานได้ ๒๑๙ ปี เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็ มาสร้างตั้งแต่วันก่อสร้างครั้งแรกลงหลักฝายนั้นมาได้ ๑๕ วัน ก็สำเร็จเสร็จสิ้นมั่นคงดีเป็นทุ่งน้ำจน มาถึงทุกวันนี้ ถึงจุลศักราช ๑๑๖๒ (พ.ศ.๒๓๔๓) วันอังคาร ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลายามเช้าก็นำคน เข้าแผ้วถางเวียงน่านเก่านั้น ถึงวันพุธ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ เวลาเที่ยงเจ้าหลวงอัทธวรปัญญา ท่านก็ได้ สร้างพระพุทธรูปเจ้าองค์อิน ๓ วัดหลวงบุญยืนที่นั่น ถึง วันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ ก็สำเร็จบริบูรณ์ ท่าน ติดทองคำหมดไป ๔๙๕๐ แผ่น อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๖๓ (พ.ศ.๒๓๔๔) ท่านได้ลงไปกราบทูล พระมหากษัตริย์เจ้าขอขึ้นมาตั้งเวียงเก่า เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็อนุญาตให้ขึ้นมาตั้งอยู่เวียงเก่า นั้น

ในปีเดียวกันนั้น ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลาค่ำแผ่นดินร้องครวญครางสนั่นหวั่นไหวมากนัก แก้วที่ประดับไว้บนยอดพระธาตุน้ำแช่แห่งนั้นก็หลุดกระเด็นตกลงมา ยอดพระธาตุน้ำแช่โดยสุเทพ เชียงใหม่ และยอดพระธาตุน้ำแช่พูน และยอดพระธาตุน้ำแช่ปาง ยอดพระธาตุน้ำแช่ฮ่อมเมืองแพร่ และชื่อพระวิหารหลวงเมืองพะเยาที่พระเจ้าตนหลวงอยู่นั้นก็กระเด็นตกลงพร้อมเดียวกันในครั้งนั้น ด้วย ในเดือนเดียวกันนี้ก็มาถึงแรม ๑๔ ค่ำ ก็เกิดแผ่นดินไหวอีกครั้ง ถึงเดือน ๓ ท่านจากเวียงสา ขึ้นมานิมนต์พระสงฆ์ทั้งหลายให้คาตคะชาเอาแก้วขึ้นใส่อีกครั้ง ที่ใดแตกกระแหงท่านก็ให้ซ่อมให้ดี ดั้งเดิมแล้วท่านก็กลับคืนลงไปเวียงสาแล้วก็ยกครัวขึ้นมาตั้งอยู่ดอนหมากเบน ให้คนทั้งหลายแผ้วถาง ทั้งในเวียงและนอกเวียง ถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเที่ยงวัน ท่านได้ก่อสร้างประตู เวียงและก่อกำแพง ครั้นเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ลงไปเวียงสา ถึงวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ยก เอาครอบครัวจากเวียงสาขึ้นมาอยู่ดอนไชย วันอังคาร ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ยกครอบครัวเสด็จ เข้าสู่เวียงน่านเก่านั้น ถึงจุลศักราช ๑๑๖๔ (พ.ศ.๒๓๔๕) ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ ท่านก็ยกกำลังพลมี กำลังคนสามพัน ขึ้นไปรบเอาเมืองเชียงแสน

ครั้งเมื่อพระยายมราชเมืองใต้เป็นแม่ทัพขึ้นมาทั้งพระเจ้าเวียงจันทร์และพระเจ้าเชียงใหม่ และท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดได้รวบรวมกำลังพลคนศึกมีทั้งหมด ๒๐๐๐๐ คน ยกกองทัพ ใหญ่ขึ้นล้อมเอาเมืองเชียงแสนไม่ได้ถอยหนี ถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ อยู่มาถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๖๖ (พ.ศ.๒๓๔๖) ขึ้น ๑๓ ค่ำเดือน ๘ ท่านก็ยกเอากำลังพลมีจำนวนหนึ่งพันคน เมืองเชียงใหม่ ๑๐๐๐ เมืองนคร ๑๐๐๐ รวมกัน ๓๐๐๐ ยกพลขึ้นรบเมืองเชียงแสนอีก ถึงวันอังคาร ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ เวลาใกล้แจ้งท่านก็ยกเอากำลังพลคนศึกเข้าเวียงเชียงแสน เข้าประตูดินขอ จึงได้เวียงในวันนั้น ตัวเจ้า

มวยหวานเจ้าเมืองเชียงแสนก็ถูกกระสุนปืนตายที่นั่นด้วย ส่วนตัวเจ้านาชาเวียงแสนนั้นก็แตกพ่ายหนีไปอยู่จอมเฝ้า จอมแขว ไปไล่ตามเอาได้ตัวนาชาเวียงแสนกับทั้งภรรยาชาวสองคน ลูกของนาชาเวียงแสนสามคนแล้วก็กวาดเอาไพร่พลคนครัวเมืองเชียงแสนลงมาใส่เมืองน่านและนครเชียงใหม่จนหมดสิ้น ครั้นลงมาถึงเมืองแล้ว เชียงใหม่ก็เอาตัวนาชาเวียงแสนไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้า ตัวนาชาเวียงแสนก็ไปตายเมืองใต้ที่นั่น ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ชุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัครวรปัญญาให้เป็นเจ้าฟ้าน่าน ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ชุบเลี้ยงเจ้าหลวงฟ้าผ่าเสมอดังลูกเกิดแต่อกของตนนั้น

ในครั้งนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ได้พระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้า มีแหวนห้ามรงค์ดวงปลาหกวง ชั้นทองคำหนึ่งใบ กล่องยาสูบทองคำ ๒ กล่อง จอกหมากทองคำ ๒ ลูก ของพลูทองคำหนึ่งลูก มีดผ่าหมากด้ามทองคำหนึ่งเล่ม คนโททองคำหนึ่งลูก กระโถนทองคำหนึ่งใบ ชั้นโตกเงิน ๒ ใบ เสื้อผ้าเนื้อดีและเครื่องทั้งหลายเป็นจำนวนมาก เจ้าฟ้าหลวงเมื่อได้รับของพระราชทานรางวัลกับพระมหากษัตริย์แล้วก็ทูลลาขึ้นมาเมืองน่าน ในปีเดียวกันนั้น วันอังคาร ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ท่านก็เกณฑ์เอากำลังพลคนศึกได้แล้วก็ลงทัณฑ์ไชย ถึงแรม ๔ ค่ำ เดือน ๔ เจ้าฟ้าหลวงท่านก็ยกเอากองทัพขึ้นไปเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งจกยกกองทัพเข้าปราบเอาเมือง ครั้นนั้นเมืองเชียงแ่งและเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองพินนาทั้งหมดก็ไม่อาจจะต่อสู้รบได้สักเมืองก็พากันเข้ามาถ่มกราบน้อมทุกหัวเมืองขอเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทนมหานครสิ้นทุกหัวเมือง อันเมืองเชียงรุ่งนั้นท่านก็ได้นำตัวเจ้านามวงศ์ผู้เป็นน้ำของเจ้าเมืองเชียงรุ่งและท้าวพระยาในเมืองสิบสองพินนาทั้งหมดมีพระยาเมืองเชียงแ่งเป็นประธานและลูกพระยาภูคาและเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ลงไปทูลต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงเทนมหานคร ครานั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดียิ่งกว่าแล้วก็พระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้าหลวงน่านเป็นอันมากแล้วก็พระราชทานรางวัลแก่เจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเมืองเชียงรุ่งเป็นต้น พระราชทานขึ้นเมืองเชียงรุ่งนั้นมีช่างพลาย ๒ ตัว บาทรเหล็ก ๖ ลูก ไบลานเขียนธรรม ๑๒ กัป ผ้าสักหลาดแดง ๖ พับ ผ้าขาวบางมีดอก ๓ พับ ผ้ากาสา ๗ พับ ผ้าพรมนอน ๖ ผืน ผ้าสำนแดง ๑ ผืน ผ้ายกน้ำค่า ๑ ผืน ผ้ายกเทศ ๑ ผืน ผ้าก้ายแยง ๑ ผืน ผ้ายกนคร ๑ ผืน ผ้าก้านแยงเขียว ๑ ผืน ผ้าแต่มเทศ ๑ ผืน แก้วกาจก ๒ หมื่นค่าปีว ๑๒๐๐ ใบ ครั้นพระมหากษัตริย์ได้พระราชทานรางวัลแล้วเจ้าฟ้าท่านก็พาเอาเจ้านายหัวเมืองเหนือเข้าทูลลาขึ้นมา ครั้นขึ้นมาถึงเมืองน่านแล้ว เจ้าฟ้าหลวงท่านก็ให้มหาอุปราช ผู้เป็นน้ำแห่งท่านและท้าวขุนบ้างไพร่มีคน ๒๐๐ คนควบคุมเอาเครื่องพระราชทานและท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นไปเมืองเชียงรุ่ง ถึงปัจจุศักราชได้ ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๗) ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ เจ้าฟ้าท่านก็ยกจากเวียงไปตั้งอยู่ทุ่งช้างยี่ ที่ดินดอยภูเพียงแช่แห้งแล้วท่านก็เห็นบริเวณกำแพงพระธาตุเจ้าแช่แห้งนั้น ดูแล้วคับแคบ ท่านก็พร้อมด้วยเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสงฆ์ทั้งหลายช่วยกันขยับกำแพงพระธาตุเจ้าด้านใต้ให้ย้ายออกอีก ๔ วาและก่อประตูโขงด้านตะวันออกและด้านใต้ ด้านตะวันตกและประตูโขงบังเวียนองค์พระธาตุสองประตู และก่อสร้างคร่อมมุมและสร้างดอกบัวค่าตั้งเหนือฉัตร ๗ ใบ และก่อสร้างรูปเทพบุตร ๔ องค์ อยู่ ๔ มุมนั้น ถึงปัจจุศักราชได้ ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๘) วันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเที่ยงวันมีพระบัญชาให้เกณฑ์เอากำลังคน ๕๐๐ คน ก่อสร้างรูปมหาราชใหญ่ ๒ ตัว ยาว ๖๘ วา ตัวใหญ่ตั้งแต่พื้นดินขึ้นสูง ๔ ศอก ยกหัวแผ่ฟางสูงขึ้น ๑๐ ศอก ตั้งไว้สองข้างทางขึ้นไปนมัสการพระมหาธาตุเจ้าแช่แห้ง พร้อมทั้งได้สร้างศาลาบาตรแวดล้อมตามกำแพงภายในบริเวณข่าวมหาธาตุเจ้า และได้ก่อสร้างรูปท้าวจตุโลกทั้ง ๔ กับบริวาร อย่างละ ๒ อยู่รักษาพระธาตุเจ้าทั้ง ๔ มุม ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖

ท่านก็ทำบุญถวายทานไปเป็นครั้งหนึ่งกัน อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๖๙ (พ.ศ.๒๓๔๙) ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ เวลาสายทิพย์เจดีย์ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระธาตุวัดช้างค้ำได้โค่นพังลง ถึงอง วันพุธ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงท่านก็ได้สร้างศาลานางหย่อง ก่อเสาดิน มุงด้วยแป้นเกล็ดมี ๓ ห้อง ๒ ชาย ถึงวันพุธ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ เวลาเที่ยงวัน ก็ได้นำเอาศรัทธาทิ้งภายในและภายนอกพร้อมใจกันก่อสร้างทิพย์เจดีย์ขึ้นใหม่ แล้วท่านก็ได้บรรจุพระธาตุไว้ ๑๖ องค์กร ก่อสูงขึ้น ๗ วา ได้ยกฉัตร ๕ ใบ ไขว้ทองทั้ง ๔ ด้านเป็นที่สถิตย์พระพุทธรูปทองคำ ๔ องค์กร อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๗๐ (พ.ศ. ๒๓๕๐) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เจ้าฟ้าหลวงท่านก็เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ท่านเสด็จลงไปถึงท่าปลาบ้านแฝก ครานั้นยังมีสามเณร ๒ รูป รูปหนึ่งชื่อว่า อริยะ อีกรูปหนึ่งชื่อว่า ปัญญา ลงไปยังท่า ยามเช้า ท่านได้เห็นไหเงินใบหนึ่งลอยหมุนอยู่ที่วังวนปากถ้ำนั้น ก็ได้ชวนกันลงไปเอาออกมาแล้วก็ เปิดดูเห็นพระเศียรธาตุเจ้าดวงหนึ่งรอยเข้ามุกดาหารไว้ ๔ ดวง ธาตุอรหันต์ธาตุเจ้ามี ๒๖๐ ดวง พระพิมพ์ค่า ๖๐ องค์กร พระพิมพ์เงิน ๒๐๔ องค์กร พระพุทธรูปแก้วมี ๔ องค์กร ต้นดอกไม้ทองคำหนึ่งต้น ดอกไม้เงินหนึ่งต้น ต้นน้ำเงินหนึ่งต้น ต้นน้ำค่าหนึ่งต้น ไหเงิน ๑ ลูก ไหทอง ๑ ลูก หมอนเงิน ๑ ลูก ภายในใส่แก่นจันทร์ขาวไว้ หมอนทองคำ ๑ ลูก ภายในใส่แก่นจันทร์แดง และมีข้างซ้อย ม้าซ้อย เงิน ทองมี ๖๐ เสื้อเงินหนึ่งผืน เสื้อทองหนึ่งผืน แก้วแหวนเงินทองมีพร้อมทุกประการ ครั้นท่านลงไปถึง แล้วท่านก็ให้ช่างเครื่องมาตีทำโกศเงินใส่และทำต้นดอกไม้เงินหนึ่งต้น ดอกไม้ทองหนึ่งต้นไว้กับพระธาตุเจ้า แล้วท่านก็ได้นิมนต์พระสังฆองค์เจ้ามากระทำการฉลองฟังธรรมพุทธานุสัทธิกรรม การใส่บาตร กรวดน้ำถวายทาน ท่านก็ได้นิมนต์เอาพระเศียรธาตุลงสู่เรือเอาล่องลงไปเมตตาพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้าครั้งได้ทราบซึ่งเจ้าฟ้าได้พระเศียรธาตุเจ้าลงไปเมตตา ฉะนั้น ท่านก็มีโสมนัสชื่นชมยินดีประมาณไม่ได้แล้วท่านก็ให้ประดับเสลี่ยงทองและชันทองพร้อมด้วยเครื่องทั้งหลาย มีดุริยางค์ดนตรีมาต้อนรับหน้าเอาเข้าไปที่ท้องปราสาทแล้วก็กระทำการสักการบูชาพระเศียรธาตุเจ้าด้วยเครื่องบูชาทั้งหลายต่างๆ ครานั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีพระบัญชาเรียกขุนนิมนต์พระเศียรธาตุเจ้าอยู่เมตตาโปรดในกรุงเทพมหานครนั้น แล้วท่านก็มีคำยินดีด้วยกับเจ้าฟ้ายิ่งกว่าเดิมแล้วก็พระราชทานรางวัลสมมะนาคุณให้กับเจ้าฟ้าเป็นจำนวน มาก เจ้าฟ้าหลวงครั้งเสด็จขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นมาถึงเมือง น่านใน วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ครั้นว่าท่านเสด็จขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็จึงชักชวนเจ้านายขัตติยะ วงศา ขุนแสน ขุนหมื่น ประชาไพร่ไทยทั้งหลายในจังหวัดนครน่าน ทุกแห่งให้ตกแต่งเครื่องของครีว ทานและเครื่องเล่นทั้งหลายทุกประการ ให้มีรูปหลากหลายพร้อมทุกประการ ถึงวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๖ ท่านก็มีพระบัญชาแก่เจ้านายเสนาอำมาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายให้ก่อตั้งเล่นเป็นมหรสพในท้องข้าง สนามไปจนถึงวันเดือนเพ็ญ เวลาเช้าท่านจึงได้ยกเอาเครื่องของถวายทานทั้งหลายขึ้นไปในช่วงแก้วภูเพียงและได้นิมนต์พระสงฆ์ สามเณรมารับถวายทานในช่วงพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง มีจำนวน ๑๓๙ วัด พระสงฆ์รวม ๔๖๙ รูป สามเณรรวม ๘๖๓ รูป รวมกันทั้งหมดมีจำนวน ๑๓๒๖ รูป วัดอุทยานมี เรือนทานห่อผ้า ๑๓๖ หลัง ท่านได้ทำการจัดแข่งบั้งไฟใหญ่กระบอบหนึ่งใส่ดินประสีหมดไปสามแสน เจ็ดหมื่นสี่พัน มีบั้งไฟขึ้น ๑๔๔ กระบอบ บั้งไฟกวาง บั้งไฟคว้าง บั้งไฟกัณฑ์ บั้งดาว ไฟนก ไฟเทียน ประทีป ซ่อ ตุง มีอาจคนับได้ มีทั้งต้นกล้วยพลูกล้วย บั้งไฟขึ้นใช้เวลาเจาะรู ๓ วันจึงสำเร็จ อยู่มาถึง จุลศักราชได้ ๑๑๗๒ (พ.ศ.๒๓๕๒) ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาท่านเสด็จ ลงไปทำการปลงศพพระมหากษัตริย์เจ้าบรมโกฏีในกรุงเทพมหานคร ไม่ทันจะได้ปลงศพถึงเดือน ๑๒

แรม ๔ ค่ำ เวลาใกล้รุ่งท่านก็เกิดโรคแล้วก็ถึงแก่กรรมไปในเมืองไต้หวัน สมเด็จพระเจ้าฟ้าแต่แรกนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะมีพระราชองค์การให้จ่าสวนให้ท่านได้เป็นพระยานานแล้วท่านก็ตั้งอยู่เมืองเริงได้ ๓ ปี ถึง เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ท่านจึงได้ยกเอาครอบครัวลูกเมียและไพร่ไทยจากเมืองเริงลงมา ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ก็มาถึงเมืองน่านตั้งอยู่ที่บ้านตีตบุญเรือนที่นั่นก่อน ในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้ไปหาเจ้าพระยามงคลวรายศที่เมืองท่าปลา ขอลงมาเป็นเอาราชการต่อพระมหากษัตริย์เมืองใต้ เมื่อนั้นเจ้าผู้เป็นนาก็มีความยินดีท่านจึงมอบบ้านเมืองให้กับเจ้าอัครวรปัญญาได้ครอบครองบ้านเมืองต่อไป เจ้าอัครวรปัญญาท่านก็กลับคืนมาอยู่ที่บ้านตีตบุญเรือนได้หนึ่งปี ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๕๐ (พ.ศ. ๒๓๕๐) เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ท่านได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีความยินดีด้วยเจ้าอัครวรปัญญาลงไปกราบทูลขอเป็นข้าพึ่งสมภารเอาราชการฝ่ายใต้ด้วย ท่านจึงได้ตั้งให้เจ้าอัครวรปัญญาขึ้นเป็นเจ้าพระยานาน ท่านได้เป็นพระยานานได้ ๑๗ ปี ก็ได้นำกำลังพลศึกพร้อมด้วยนครเชียงใหม่ ขึ้นไปปราบเอาเมืองเชียงแสนได้แล้วก็ลงไปกราบทูลถวายพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์ท่านมีความยินดียิ่งนักก็ได้เลื่อนยกท่านให้เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงเมืองน่าน ท่านเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงน่าน นั้นนานได้ ๕ ปี ถึงเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ เวลาใกล้รุ่งท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไป สมเด็จพระเจ้าฟ้าท่านเสวยราชสมบัติเมืองน่านได้ ๒๒ ปี เป็นข้าฝ่ายใต้ เป็นพระยานานอยู่เมืองเริง ๓ ปีนั้นเป็นข้าฝ่ายเหนือ รวมท่านได้เป็นเจ้าเสวยเมืองอยู่เมืองเริงและเมืองน่านนั้นได้ ๒๕ ปี นับเป็น ๗ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๗ ผู้ครอง ในปีจุลศักราช ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒) เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ วันพฤหัสบดี เจ้าพระยาอุปราชาผู้เป็นน้ำอยู่รักษาเมืองแทนท่านก็ได้ไปก่อพระเจดีย์เจ้าเขาแก้วในวันนั้น ข้าหลวงชื่อพระยาจันทะทิพย์ถือหนังสือตราพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ขึ้นมาตั้งเจ้าพระยามหาอุปราชาผู้เป็นน้ำนั้น ให้เป็นเจ้าพระยานานในวันนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ได้เลื่อนยกชื่อให้ว่า เจ้าสมนเทวราชเจ้าพระยานาน ครั้นท่านได้รับเมืองแล้ว ถึงเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ท่านก็ได้ลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ผู้เป็นลูก ถึงเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ก็ถึงกรุงเทพมหานครในวันนั้น ถึงจุลศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๓) เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ วันปีใหม่ พระมหากษัตริย์จึงได้พระราชทานให้แก่เจ้าหลวงสมนเทวราช คือมี ปานพระศรีทองคำหนึ่งใบ จอกทองคำ ๒ ใบ ผอบยาสูบทองคำ ๒ อัน ซองพลูทองคำหนึ่งอัน มีด้ามทองคำหนึ่งเล่ม อุบนวนทองคำหนึ่งลูก คนโททองคำหนึ่งลูก กระโถนทองคำหนึ่งใบ แหวนธำมรงค์ราชาลูกดีพลอยเพชรตัน ๑๐ กลาง ๑๒ วง พระกลดแดงดอกทองคำหนึ่งใบ ปืนลองชนเครื่องทองคำหนึ่งกระบอก ปืนลองชนตันเหลี่ยม ๒ กระบอก ผ้ายกไหมทองคำหลวงสังเวียนหนึ่งผืน ผ้านุ่งยกไหมทองคำ ๔ ผืน ผ้าโพกหัวทองคำหนึ่งผืน เสื้อจีบเอาผูกดอกทองคำหนึ่งผืน แพรเชียวผูกดอกทองคำหนึ่งผืน สุตระ ๒ ผืน ชันโตกเงิน ๒ ใบ มีดิงที่กล่าวมานี้

เจ้าหลวงน่านครั้งเสร็จราชการก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองน่านได้ในเดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ เจ้าหลวงสมนเทวราช ท่านก็ได้ยกเอากำลังพลเข้าตีเมืองลำ เมืองพง ได้ยกกำลังพลวางทัพไชยอยู่ท่าซี้เหล็กแล้วท่านจึงมีบัญชาให้เสนาอำมาตย์สร้างวิหารหลวงด้านใต้ถึงจุลศักราชได้ ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๔) เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายที่อยู่ในเมืองน่านก็พร้อมกันสร้างวิหารหลวงด้านใต้ ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๓ เจ้าหลวงท่านก็ได้กวาดต้อนเอาคนครัวเมืองลำ เมืองพง เชียงแข็ง เมืองหลวงภูคาลงมาไว้เมืองน่านมีหกพันครัว ถึงจุลศักราช ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๕) เจ้าหลวงท่านก็ลาถอยทัพกลับเมืองน่านในเดือน ๘ นั้น ในปีเดียวกันนั้นเดือน ๑๒ ท่านก็

นำเอาท้าวพระยาหัวเมืองลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครเมืองไต้ขึ้น ครั้นเสร็จราชการแล้วท่านก็กราบทูลลาพาเจ้านายหัวเมืองขึ้นมาถึงเมืองน่านในเดือน ๔ นั้น ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๖ ท่านก็กระทำการฉลองถวายทานพระอุโบสถวัดช้างค้ำด้านเหนือเป็นมหาทานอันใหญ่ ถึงปีจุลศักราช ๑๑๗๖ (พ.ศ.๒๓๕๖) เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็กระทำการฉลองพระมหาเจดีย์เจ้าเขาแก้วเป็นการฉลองใหญ่และวิหารเขาแก้วนั้นก็ฉลองพร้อมเดียวกันนั้น ในปีเดียวกันนี้ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็ยกเอากำลังคนหนึ่งหมื่นไปตั้งตำหนักอยู่ที่ทุ่งถิมตอง ไปชูดเหมืองหลวงและตั้งฝาย ถึงเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ วันเสาร์ ท่านก็เริ่มชูดเหมืองและทำฝายสมุนในวันนั้น รวมท่าและเหมืองมี ๙๓๒ ท่า ปากเหมืองกว้าง ๒ วา ร่องเหมืองกว้าง ๔ ศอก ถึงเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ก็เสร็จบริบูรณ์ถึงเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็เสด็จเข้ามาในเมืองวันนั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๗) เจ้าหลวงท่านก็เห็นฝายหลวงสมุนไม่มั่นคง ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ท่านก็ได้ยกเอากำลังคนมีหนึ่งหมื่นออกตีทำฝายสมุนอีกครั้งในวันนั้น เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ก็เสร็จบริบูรณ์ ถึงเดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ท่านก็เสด็จเข้ามาในเมืองเวียงน่าน ถึงปีจุลศักราช ๑๑๗๘ (พ.ศ.๒๓๕๘) เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เจ้าพระยาจางวางซ้ายผู้เป็นพี่ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมในปีเดียวกันนั้น หมอคล้องช้างชื่อน้อยคนธาไปคล้องช้างก็ได้ช้างเผือกพลายหนึ่งสูง ๓ ศอก คืบปลาย ๖ นิ้ว งามยาว ๓ คืบ หนึ่งนิ้ว ในแขวงเมืองจิมได้นำเข้ามาถึงตำหนักทำขี้เหล็กในเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำเจ้าหลวงก็เสด็จยกเอากำลังพลโยธาเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายออกไปต้อนรับเอาพระยาช้างเผือกในวันนั้น เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคาร ท่านก็ยกเอากำลังพลโยธาทั้งหลายแห่เอาพระยาช้างเผือกเข้ามาสู่เวียงในเวลาใกล้เที่ยงวัน ท่านก็มีบัญชาให้ระวังรักษาเฝ้าไว้ในตำหนักหลวงช่วงสนามนั้น ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็ยกเอากำลังพลโยธาเจ้านายลูกหลานและพระยาหัวเมือง เชียงแข้ง เชียงของ ภูคา เมืองหลวง คูมาเอาพระยาช้างเผือก ลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าปราสาททองในกรุงเทพมหานครในวันนั้น ครานั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีความยินดีแล้วก็ได้พระราชทานรางวัลให้แก่เจ้าหลวงสมุนเทวราช มีเงินได้ ๒ ชั่งและสิ่งของทั้งหลายเป็นอันมาก ครั้นเสร็จราชการทั้งหลายแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมา ท่านมาถึงเมืองพิชัยในภายหลังท่านเอาช้างเผือกลงไปเมืองไต้ขึ้น หมอคล้องช้างก็ได้ช้างแดงอีก ๑ พัง นำเอาเข้ามาสู่เวียงในปีจุลศักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๕๙) เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เจ้าพระยารัตน เจ้าราชวงศ์ได้คุมเอาช้างแดงลงไปถึงเมืองพิชัยก็ลงไปประสบพบเจ้าหลวงน่าน ที่เมืองพิชัย ครั้นนั้นเจ้าหลวงก็ให้พระยารัตนหัวเมืองแก้วและเจ้าราชวงศ์คุมเอาช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไต้ พระมหากษัตริย์เจ้าก็สรรเสริญยกยอบุญคุณเจ้าหลวงมากนัก ท่านจึงได้พระราชทานรางวัลเป็นอันมาก เจ้าหลวงท่านก็เสด็จขึ้นมาถึงเมืองน่านในเดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ในวันนั้น ครั้นท่านมาถึงแล้วท่านก็มีบัญชาแก่ท้าวพระยาเสนาอามาตย์ให้สร้างหอเทวดาไว้ที่ป่าเขตเมืองจิมที่ได้ช้างเผือกนั้นให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย อย่าให้คนทั้งหลายได้กระทำปบบแก่สัตว์ทั้งหลายในเขตป่านั้น ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๙ แรม ๑๐ ค่ำ วันเสาร์ เวลาเช้าแม่น้ำน่านท่วมเวียงน่านในวันนั้น ทำให้ปราการเวียงและวัดวาอารามบ้านเรือนพังทลายไปเป็นจำนวนมาก เจ้าหลวงสมุนเทวราชท่านก็เห็นพื้นที่เวียงเก่าที่มีความคับแคบ ฝั่งด้านตะวันออกของเวียงนั้น น้ำน่านก็ได้เซาะเข้ามาเป็นจำนวนมาก ท่านจึงมีบัญชาแก่ท้าวพระยาขัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายให้ได้พิจารณาหาที่ชัยภูมิ อันควรที่จะย้ายเมืองไปตั้งใหม่ให้เป็นเวียงนั้น จึงเห็นดงพระเนตรช้างมีที่ทิศเหนือไกลจากเวียงเก่าไป ๓๖ เส้น ไกลจากน้ำน่าน ๒๐ เส้นเป็นที่ชัยภูมิสำหรับตั้งเมืองใหม่เป็นมหา

นครเวียงใหญ่นั้น ในปีเดียวกันนี้ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ท่านก็ยกเอากำลังพลเสนาโยธาไปดูสถานที่นั้น ควรให้ตั้งเป็นมหานครชัยภูมิแล้วเจ้าหลวงท่านก็ให้คนทั้งหลายแผ้วถางที่นั่นถึงเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ วันศุกร์ ท่านก็พาเอาท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นไปตั้งอยู่ตำหนักดงพระเนตรช้างที่นั่นถึงเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ แผ้วถางก็สำเร็จบริบูรณ์ ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำวันเสาร์ท่านได้สร้างประตูเวียงและตั้งลำด้านตะวันออกมี ๙๔๐ ขุดคือด้านตะวันตก ๗๒๘ ทำ ด้านใต้ ๓๙๓ ทำ ด้านเหนือ ๖๗๗ ทำปากคือกว้าง ๕ ศอก ท้องคือกว้าง ๔ ศอก ลึก ๙ ศอก รวมท่าเวียงทั้ง ๔ ด้านมี ๓๐๓๘ ทำ ท่านสร้างเสร็จบริบูรณ์ในเดือน ๖ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ วันสังขาร เจ้าหลวงท่านก็เสด็จขึ้นไปขึ้นปีใหม่อีกก่อน ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๐ (พ.ศ.๒๓๖๐) เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ท่านก็กระทำการฉลองพระวิหารหลวงด้านใต้และพระพุทธรูปเจ้าหลวงและหอธรรมเป็นมหาทานครั้งใหญ่ ในปีเดียวกันนั้นท่านก็มีบัญชาให้สร้างวัดวาอาราม บ้านเรือนก่อน ถึงจุลศักราช ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๑) เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ วันอังคาร เจ้าหลวงท่านก็ยกเอาครอบครัวทั้งหมดเสด็จเข้ามาอยู่ในเวียงในวันนั้น ถึงจุลศักราช ๑๑๘๒ (พ.ศ.๒๓๖๒) เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าหลวงก็มีพระราชกรุณาตั้งแสนหลวงให้เป็นพระยา ๔ ท่าน และขุนทั้ง ๘ และขุนจเร ๑๒ คน ไว้ให้เป็นที่ปรึกษาราชการ ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ หมอคล้องช้างก็ได้ช้างแดงมาพลายหนึ่ง เอาเข้ามาถวายถึงราชสำนักในวันนั้น เจ้าหลวงท่านให้ระวังรักษาไว้ในตำหนักช่วงสนามหลวงนั้น

ถึงเดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็ได้ให้เจ้าอุปราชและเจ้านายท้าวขุนควบคุมเอาช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์ในเมืองกรุงเทพมหานครในวันนั้น ในปีเดียวกันนี้ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าหลวงท่านจึงมีบัญชาให้เสนาอามาตย์ได้ตั้งเสามังเมือง เล่มตะวันตกกับหลักช้างเผือกไว้ที่ช่วงสนามหลวงนั้น ถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ทำการตั้งเสาหลักเมืองเล่มทิศเหนือในวันนั้น ในปีเดียวกันนี้เจ้าหลวงท่านก็เล็งเห็นวิหารหลวงวัดแช่แห่งทรุดโทรม ท่านจึงได้พาเอาชัตติยวงศาเสนาอามาตย์กระทำการบูรณะด้านบนมี แปและแป้นแหนบ ด้านล่างได้ก่อฝาผนังแวดล้อมรอบพระวิหารและสร้างติดต่อก้อมพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงและติดรักติดทองคำใหม่ นอกจากนั้นท่านได้สร้างฉัตรหลวง ๔ ใบกระทำด้วยไม้แก่นมุงด้วยแป้นไม้หุ้มด้วยแผ่นทองหนักแสนสองหมื่น ฉลุด้วยลายดอกประดับด้วยแก้วและใสลงรักปิดทองคำแดง และติดด้วยตาข่ายใบไผ่และหล่อระฆังหลวง ๒ ลูก ลูกหนึ่งหมดทองแสนเจ็ดหมื่น ลูกหนึ่งหมดทองแสนสามหมื่น สร้างหอระฆังไว้ ๒ หลังไว้ทางตะวันตกและตะวันออก ถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอาทิตย์ ท่านก็พร้อมด้วยอัครมเหสีและหน่อชัตติยวงศาและเสนาอามาตย์ไพร่ไทย ทั้งภายในและภายนอกจังหวัดกระทำพุทธานุสัทธิกรรม ฉลองถวายให้เป็นทานไว้ที่พุทธานุชาพระมหาธาตุเจ้านั้น นอกจากนั้นท่านก็ถวายทาน ๓ คนแม่ลูก ชายสอง หญิงหนึ่งไว้กับพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห่งที่นั่นตราบ ๕๐๐๐ พระวัสสา พระสงฆ์ที่ได้นิมนต์มารับไทยทานในสมัยนั้นมีจำนวน ๑๖๕ วัด มีภิกษุ ๓๗๙ รูป สามเณรมี ๗๔๙ รูป ถึงเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็เกณฑ์เอากำลังคนหนึ่งหมื่นยกไปสร้างฝายสมุนและห้วยทั้งหมดให้น้ำเข้าถึงในเวียง ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๓ (พ.ศ.๒๓๖๓) เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เมืองสิบสองปันนา เชียงรุ้ง มีราชบรรณาการคือ ม้า ๔ ตัว เงิน ๗๔๐๐ ผ้าไหมม่าน ๓ ผืน แสดแดงหนึ่งรำ สีเขียวหนึ่งรำ สีแสดหนึ่งรำ เกรียนแดง ๖ ผืน เกรียนดอกหนึ่งผืนและราชสาส์นให้พระยาอรินทร์และราชปัญญาคำลือเป็นราชทูตไพร่รวมกัน ๒๓ คน นำเอาลงมาถวายถึงสำนักเจ้าหลวงสุมนเทวราช ขอซื้อช้างพลายหกตัวไปเป็นช้างมลคทูลขวัญเจ้าฟ้าอังวะองค์ใหม่ เจ้าหลวงยังไม่สามารถขายให้ได้จึงให้หมื่นนระรัตนถือหนังสือลงไปแจ้งราชการได้ฝ่า

ละออธฤณีพระบาทหักษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระราชองค์การโปรดเกล้าให้ด้วยเป็นเสมือนเมืองราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จึงให้พระยาน่านได้ขายให้ตามความประสงค์แห่งเขา เจ้าหลวงน่านท่านได้ทราบความแล้วจึงมีบัญชาแก่เสนาอำมาตย์ให้สำรวจหาเอาช้างภายในเมืองน่านตัวที่มีหูดีหางดีให้นำขายแก่พระยาอรินทร์ เป็นมูลค่า ๑๑๕๗๐ เงินราง ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ วันพฤหัสบดี เจ้าหลวงท่านก็เสด็จเห็นพระพุทธรูปศาสนาภายในไม่มีสมเด็จเจ้าราชครูผู้เป็นใหญ่ ไว้อบรมสั่งสอนแก่คณะสงฆ์ ท่านก็กลัวว่าพระพุทธรูปศาสนาจะหม่นหมอง ท่านจึงคิดสร้างวัดอุทยานทั้งหลายพร้อมแล้ว ถึงเดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ พระพุทธรูปศาสนาได้ล่วงไปได้ ๒๓๖๔ ปี ๒ เดือน กับอีก ๒๑ วัน อนาคตที่จะมาถึงในวันข้างหน้าอีก ๒๖๓๕ ปี ๙ เดือน กับอีก ๙ วัน เหตุนั้นเจ้าหลวงท่านจึงได้ยกเอามหาครูเจ้าวัดพระพญาวัด มีนามว่า ทิพวงโส ขึ้นเป็นมหาสังฆราชา ให้มีสาสติ อนุสาสติ โอวาณิสาสินีแก่พระภิกษุในเขตนั้นทั่วบุรี พระสงฆ์ทั้งหลายท่านได้นิมนต์มารับถวายทานในครั้งนี้มี ๕๖ วัด มีพระภิกษุ ๑๒๓ รูป สามเณรมี ๑๖๘ รูป อยู่มาถึงปัจจุศักราช ๑๑๘๔ (พ.ศ.๒๓๖๔) เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เจ้าหลวงท่านจึงเกณฑ์เอาเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงของเป็นต้น และโยธา ๓๐๐ คน คุมเอาช้าง ๖ ตัวช่วยพระยาอรินทร์รักษาช้างส่งขึ้นไปถึงเมืองเหนือ เพื่อเป็นการป้องกันข้าศึกมากระทำร้ายระหว่างทาง ในปีเดียวกันนี้เจ้าหลวงท่านก็บังเกิดความศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง ถึงเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ท่านได้กระทำการหล่อพระพุทธรูปองค์หนึ่ง หมดทองไปหนึ่งแสนเจ็ดหมื่นห้าพันไว้กับวัดสภารศ กลางเวียงนั้น ถึงปัจจุศักราช ๑๑๘๕ (พ.ศ.๒๓๖๕) เจ้าหลวงสุนทรวราชท่านก็ได้มีบัญชาให้เสนาอำมาตย์เกณฑ์คนไปตัดไม้มาสร้างราชนิเวศน์โรงหลวงตั้งเสามงคล ๒ เล่ม ท่านก็ให้ไปเอาไม้สักที่ภูแท่นแก้วที่แขวงเมืองชะมำ ถึงเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ วันเสาร์ จึงได้ตั้งเสาร่มงคลในวันนั้น ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เจ้าหลวงท่านได้เสด็จขึ้นสถิตอยู่ราชนิเวศน์ในวันนั้น ถึงปัจจุศักราช ๑๑๘๖ (พ.ศ.๒๓๖๖) เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ท่านก็ได้ก่อตั้งคุ่มแก้วด้านยาวมี ๗๙ วา ด้านขวางมี ๗๐ วา ถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เกิดอุบาทว์มีขึ้นที่เมืองบ่อแก้ว คือแม่น้ำมางไหลอยู่เกิดแห้งขอดไปในวันนั้น ในเวลาเที่ยงวัน ถึงเวลาเย็นจึงไหลไปตามปกติ ถึงเดือน ๖ นั้นท้องตราราชสีห์ ได้ขึ้นมาแจ้งข่าวว่ากษัตริย์ซึ่งเป็นพระบิดาสวรรคตให้พระยาน่านได้ลงไปปลงพระบรมศพมหากษัตริย์เจ้าเมืองกรุงศรีอยุธยา

ครั้งนั้นเจ้าหลวงท่านก็ได้จัดตกแต่งเครื่องบรรณาการและเหล่าขัตติยะวงศ์เจ้านายท้าวขุนทั้งหลายพากันออกจากเวียงไปในเดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ท่านก็ไปถึงกรุงเทพมหานคร ถึงเดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ ท่านเจ้าหลวงน่านก็เกิดโรคลงท้องเป็นอันหนักมาก ถึงเดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ วันอาทิตย์ เวลาเย็นท่านก็ถึงแก่กรรมไปในวันนั้น ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นลูกก็ทรงโปรดให้ปลงพระศพท่านที่วัดแจ้ง ที่เมืองไต้ขึ้น เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ เจ้าหลวงสุนทรวราชอายุท่านได้ ๖๐ ปี ได้เป็นพระยาน่านและท่านครองเมืองน่านได้ ๑๔ ปี อายุได้ ๗๔ ปี ท่านก็ถึงแก่กรรมไปในวันนั้น นักราชวงศ์ได้ ๖ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๘ ผู้ครองท่านถึงแก่กรรมในวันนั้น เป็นช่วงวันปีใหม่เป็นปัจจุศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๗) ในภายหลังที่ท่านได้เสด็จลงไปเมืองไต้ขึ้นปีใหม่นั้นบังเกิดพายุลมใหญ่มาจากทิศตะวันตกน่ากลัวยิ่งนักพัดเอาต้นไม้และบ้านเรือนเป็นจำนวนมาก อีกประการหนึ่งเหยื่อของพระเจ้าองค์หลวงวัดช้างค้ำและพระเจ้าที่อุโบสถที่ไหลออกมา อีกประการหนึ่งยอดพระธาตุเจ้าภูเพียงก็พัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถึงเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีปัจจุศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๗) พระมหากษัตริย์จึงได้แต่งตั้งเจ้าราชวงศ์ท่านอื่น ชื่อ

มหายศเป็นบุตรเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ขึ้นเป็นพระยาน่านแทน พระมหากษัตริย์ท่านจึงได้พระราชทานเครื่องพระยศให้เหมือนพระยาน่านองค์เก่านั้น

เจ้าหลวงมหายศครั้งท่านได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเจ้าพระยาน่านแล้วก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เมืองใต้ขึ้นมาถึงเมืองน่าน ท่านก็มาหยุดพักอยู่ตำหนักดอนไชยเวียงเก่าที่นั่น ถึงเดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ท่านก็เสด็จขึ้นสถิตอยู่ในมณฑลนครินทรที่เดิม ในปีจุลศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๗) เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ วันเสาร์ มหาขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็มาทูลเชิญท่านให้ขึ้นสถิตอยู่ในราชนิเวศน์โรงหลวงแทนเจ้าสุมนเทวราชที่ท่านได้สร้างไว้ นั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๘ (พ.ศ.๒๓๖๘) เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ท้องตราพระราชสีห์เรียงลำดับหัวเมืองพิชัยส่งขึ้นมาถึงเมืองน่าน ว่าเจ้าอนุเวียงจันทบุรีคิดกบฏต่อพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ให้พระยาน่านได้เกณฑ์ทหารนำกองทัพ ๕๐๐ คนไว้เพื่อจะยกเข้าไปตีเอาเมืองจันทบุรี อยู่มาถึงเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ข้าหลวงชื่อแฝงสะท้านได้ถือท้องตราขึ้นมาเร่งยกทัพไปตีเอาเวียงจันทร์ ให้ทันพร้อมกับเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และนครเมืองแพร่ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ เจ้าหลวงมหายศท่านจึงเกณฑ์ให้เจ้าราชวงศ์เป็นแม่ทัพหน้าคุมกำลังคนหนึ่งพันยกจากเมืองออกไป ทางเมืองโถงเกณฑ์ให้เจ้าพระเมืองแก้วคุมกำลัง ๕๐๐ ยกไปทางน้ำปาดให้ไปรวมกองทัพกันนครเชียงใหม่ ลำพูน ส่วนเจ้าหลวงมหายศยกกำลังพล ๗๕๐๐ คน ออกไปรอเอาชัยในตำหนักไชยในวันอังคารนั้น เดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจุลศักราช ๑๑๘๘ (พ.ศ.๒๓๖๘) ถึงวันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำเจ้าหลวงมหายศราชก็ไดยกกำลังพลออกไปจากดอนไชยไปทางเมืองโถงไปถึงเมืองพันพร้าวในเดือน ๙ แรม ๕ ค่ำ ส่วนกษัตริย์เจ้าวังหน้าและไทย ลาว หัวเมืองทั้งหลายก็ไปตั้งอยู่เมืองพันพร้าวทั้งหมด ส่วนเจ้าอนุเวียงจันทร์และบ้านเมืองไพร่พลทั้งหลายรู้ว่ากองทัพใหญ่เมืองใต้ยกเข้าไปตั้งนั้นก็แตกตื่นกระจัดกระจายหนีไป ส่วนเจ้าอนุก็ลงเรือไปออกท่าสิดาแล้วก็หนีเข้าไปเมืองพวน มหากษัตริย์เจ้าวังหน้าจึงมีบัญชาให้กองทัพหัวเมืองทั้งหมดไปตั้งอยู่เมืองจันทร์ แล้วให้ไปกวาดเอาครอบครัวพวกพระยาสุปากเกี้ยว และครัวเวียงจันทร์ เเชิง อันแตกตื่นไปหลบซ่อนอยู่นอกบ้านริมเมืองนั้นมาให้ได้หมด เมื่อกองทัพหัวเมืองทั้งหลายไปกวาดเอามาได้แล้วก็นำไปถวายกษัตริย์เจ้าวังหน้านั้น และส่งไปเมืองใต้ ส่วนเมืองน่านก็ได้คนครัวมาถวาย ๑๒๐๐ ครัว ส่วนพระยาราษฎร์ภูวดีท่านกลับขึ้นมาทางเมืองปาจิม เมืองปาสัก มาถึงเวียงพันพร้าวเดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ มหากษัตริย์เจ้าวังหน้าก็เสด็จลงไปเมืองใต้ ในเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ เเชิง ลาว เมืองหล่ม เมืองเลย แก่นท้าว น้ำพูนรำชา พระยอง น้ำปาด ก็แตกตื่นเจ้ามาเมืองน่านมาพึ่งเจ้าหลวงน่าน เหล่าคนทั้งหลายก็มาสร้างบ้านเรือนอยู่พึ่งสมภารเจ้าหลวงน่าน เว้นแต่เมืองหลวงพระบางยังไม่เข้ามา ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ท่านไม่ไว้วางใจด้วยเหตุเป็นด่านต่อแดนเมืองพวน อีกประการหนึ่งเจ้าอนุเวียงจันทร์ก็ยังไม่ได้ตัวมาจึงมีท้องตราขึ้นมาให้พระยาพิชัยคุมกำลังคน ๕๐๐ ยกขึ้นไปอยู่รักษาเมืองหลวงพระบาง มีตราโปรดขึ้นมาเมืองน่านให้พระยาน่านได้เกณฑ์คนไปอยู่รอพึ่งราชการในเมืองหลวงพระบางอย่าให้ขาด ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๙ (พ.ศ.๒๓๖๙) เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ เจ้าหลวงก็ให้แสนสิริสงครามคุมคน ๖๐ คน ไปอยู่รอพึ่งราชการเมืองหลวงพระบางกับพระยาพิชัยก่อน เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ พระยาพิชัยรณฤทธิ์จากเมืองน่านไปทางเมืองแพร่ ส่วนพระยาเซียงของผู้เฒ่าก็ถึงแก่กรรมในวันนั้น เดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ หม่อมน้อยให้ราชาสีห์ไชยและท้าวปรากฏไชยนำราชบรรณาการลงมาถึงเมืองน่าน เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ หลวงไชยยศเข้าหลวงถือตราขึ้นมาให้เมืองน่านเกณฑ์กองทัพไปเมืองหลวงพระบางถึงเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ท่านให้เกณฑ์เจ้าพระเมืองวิไชยราชา พระยาเซียงแข็ง คุมคน ๖๕๐ คน ยกไปเมืองหลวงพระบางอีก

ถึงเดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ให้แสนธัญไชยแสนจิตมโน คุณคน ๓๐๐ คน ไปฟังราชการ ฝ่ายเมืองเวียงจันทร์ไปตั้งอยู่ปากลายอยู่กับพระลับแล ตัวแสนจิตมโนลงไปเมืองเวียงจันทร์ทั้งท่านพระยาราชาสุภาวดี แสนจิตมโนก็แจ้งการกลับคืนมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเฟื่องกวาดต้อนเอาครอบครัวที่นั่น เจ้าหลวงได้รู้แจ้งว่าแสนจิตมโนขึ้นมาตั้งอยู่สามหมื่น หนองแก้วหายเคย ท่านจึงเกณฑ์เจ้าสุริยะ คมคนสามร้อยยกไปตามหาแสนจิตมโน ออกจากเมืองไปเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ เจ้าสุริยะไปถึงแสนจิตมโนแล้วก็พร้อมกันกวาดเอาคนครัวเวียงจันทร์ เเชิง ที่แตกพ่ายขึ้นมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเฟื่อง หนองแก้ว หาดเคย ได้ ๓๐๐๐ ครัว แล้วส่งเข้ามาหาพระลับแล ที่ตั้งอยู่ปากลาย ส่วนพระยาพิไชยรณฤทธิ์ก็ให้พระมหาสงครามลงมาอยู่ที่ปากลายที่นั่น พระมหาสงครามก็แบ่งคนครัวให้เจ้าสุริยะ ๑๗๐ คน แบ่งให้แสนธัญไชย ๖๑ คน ส่วนพระยาพิไชยรณฤทธิ์อยู่เมืองหลวงพระบางก็รู้ข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทร์ได้หลบหนีอยู่ในแขวงเมืองพวน จึงให้พระยาเลยกับพระลับแลคุณคน ๑๗๐ คนยกเข้าไปตามหาสืบดูก็เป็นทีรู้แน่แล้ว ก็ยกเข้าไปจับเอาก็ได้ตัวเจ้าอนุกับนางคำปล้องจับได้ในเดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลากลางคืน ก็คุมเอาตัวเจ้าอนุและนางคำปล้องลงไปถึงพระยาราชาสุภาวดี ณ เวียงจันทร์แล้วพระยาสุภาวดีก็พระราชทานคนครัวให้พระยาเลย ๓๐ คน เป็นความชอบนั้น ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๙๑ (พ.ศ. ๒๓๗๑) เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าหลวงมหายศก็พาขัตติยราชวงศ์ไปพูลเฝ้ามหากษัตริย์เจ้าท่านก็ได้ตั้งให้เจ้ามหายศ พระเมืองไชยผู้เป็นน้ำให้เป็นเจ้ามหายศปราชชาหอหน้า ตั้งนายหนานรัมมเสนบุตรพระยาเชียงของให้เป็นพระยาเชียงของ ตั้งพระยาเชียงแข็ง ตั้งพระยาเมืองหลวง พระยาภูคา ครั้งนั้นเสร็จแล้วท่านก็กลับขึ้นมาเมือง ส่วนพระยาเชียงของก็ขึ้นกลับมาอยู่เมืองเชียงของ ครั้นอยู่มาพระยาเชียงของรัมมเสนก็ไปแบ่งลูกสาวให้กับเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ เจ้าองค์หลวงมหายศได้รู้จึงเอาลูกสาวพระยาเชียงของชื่อ ปิยะภา ที่จะให้ไปเชียงใหม่นั้นเอามาเป็นลูกสะใภ้ ส่วนพระยาเชียงของได้เข้ามาอยู่เมืองน่านหมดไป ๒ พระยา ถึงท่านที่ ๓ เจ้ารัมมเสนก็ไปแบ่งลูกสาวให้เจ้าต่างประเทศเหมือนกันท่านพระยาสิวไชยนั้นก็ได้แบ่งปันหลานสาวให้เจ้าเมืองเวียงจันทร์เหมือนกับพระยารินทร์ผู้เฒ่าที่คิดว่าให้ลูกสาวไปสืบไชยเมตรีเมืองหลวงพระบางจนได้หมั้นไว้ ส่วนเจ้าหลวงมหายศท่านก็ครองเมืองน่านนานได้ ๑๐ ปี ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๙๗ (พ.ศ. ๒๓๗๗) ท่านก็ได้ไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ก็เกิดโรคอันหนักแล้วท่านก็ถึงแก่กรรมในเมืองไต่ที่นั่น นับได้ ๙ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๙ ผู้ครอง ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๘) เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ วันอังคาร เจ้าอชิตวงศ์ บุตรเจ้าสุมนเทวราชผู้เป็นราชวงศ์นั้นก็ได้ลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไต่ท่านลงไปเมืองไต่เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระมหากษัตริย์มีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้าราชวงศ์บุตรเจ้าสุมนนั้นให้เป็นพระยาน่าน เจ้าอชิตวงศ์ครั้งนี้ได้รับสัญญาบัตรเป็นพระยาน่านแล้วท่านก็กราบพูลลาขึ้นมาถึงเมืองน่านเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำท่านก็ได้มาพักอยู่ตำหนักไชยเวียงเก่าก่อน ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ท่านก็บวชเป็นสามเณร ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคาร ท่านก็กระทำมหาภิเนษก เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำก็ปีจุลศักราช ๑๑๙๙ (พ.ศ. ๒๓๗๙) เวลาเช้าท่านก็เสด็จจากตำหนักเวียงเก่าเข้าไปสถิตอยู่โรงหลวงเวียงใหม่ในวันนั้น ถึงเดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ เจ้าหลวงอชิตวงศ์ ท่านก็เสด็จขึ้นแช่แห้งต่อแค้นธาตุเจ้าแต่เดิมรุ่นเจ้าฟ้าอัทธวรปัญญาสร้างมี ๑๒ ศอก ท่านก็พร้อมเพรียงกับด้วยเจ้านายท้าวพระยาและพระสงฆ์ทั้งหลายคาคะชาขึ้นเอายอดมหาธาตุเจ้าอันที่คดไปทางตะวันออกเฉียงใต้นั้นลงมาทำต่อให้ยาวอีก ๔ ศอกเป็น ๑๖ ศอก ฉัตรเก็งเดิมมี ๕ ใบท่านก็สร้างใส่อีก ๒ ให้คือ ใบต้น และใบปลายร่วมทั้งอันเก่าเป็น ๑๑ ใบ อยู่มาถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ท่านก็พร้อม

กับด้วยหน่วยขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นไปกระทำพุทธานิเชกฉลองทำบุญให้ทานเป็นมหาทาน ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียง ตั้งแต่วัน ๙ ค่ำนั้นก็บังเกิดโรคอันหนักคือบวมตั้งแต่เท้าถึงท้อง ให้หมอทั้งหลายมารักษาก็ไม่หาย ถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเที่ยงคืนท่านก็ถึงแก่กรรมไปในวันนั้น ท่านเสวยเมืองได้ ๗ เดือนก็ถึงแก่กรรม และถึงปีจุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๐) จึงได้กระทำการปลงศพท่าน รวมได้ ๑๐ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๖๐ ผู้ครอง

เจ้าอชิตวงศ์ มีบุตรชาย ๒ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าพระยาวังขวาดัก บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานสุยะ ภรรยาคนที่ ๒ ที่ ๓ ไม่มีลูก ในปีจุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๐) ได้ปรองพระศพเจ้าหลวงอชิตวงศ์ เจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ผู้เป็นบุตรแม่เจ้านางเลิศนั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้พระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาตั้งเจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ ให้เป็นพระยานาน เจ้าหลวงมหาวงศ์นั้นครั้งได้รับสัญญาบัตรเป็นเจ้าเสวยเมืองแล้ว ก็กราบทูลลาขึ้นมาเมืองน่าน ในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้เสด็จเห็นพุทธศาสนาที่ข่ารุดทรุดโทรมควรที่จะซ่อมสร้างขึ้นใหม่ ท่านได้สร้างวิหารวัดสภารศและโรงวัดและพระธาตุเจ้าวัดสภารศนั้นเป็นครั้งแรก และสร้างวิหารวัดพระเกิดเป็นครั้งที่ ๒ และท่านได้ซ่อมพระวิหารพระธาตุเจ้าแช่แห่งนับเป็นครั้งที่ ๓ ถึงปีจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๘) เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ วันศุกร์ท่านก็พร้อมด้วยหน่วยขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์ได้ก่อสร้างจนพระเจดีย์ ๔ หลังเหนือปากชั้นหลวงมหาธาตุเจ้าแช่แห่ง ๔ ด้าน และซ่อมแซมพระวิหารหลวงและศาลาบาตรและบริเวณช่วงและประตูโขงศาลานางหย่อง เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ จึงได้นำฉัตรและเกี้ยวขึ้นใส่ใหม่อีก ๒ ใบ ดอกบัวเงิน ๖ ดอก ดอกบัวคำ ๖ ดอก สร้างเต็มน้อยห้อย ๑๐ ลูก สร้างพระพุทธรูปเจ้า ๓ องค์ ในปีจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๘) เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้กระทำพุทธานิเชกฉลองทำบุญให้ทานเป็นมหาทานใหญ่ หลังจากนั้นท่านก็ได้พร้อมทั้งหน่วยขัตติยะวงศ์เสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลาย ซ่อมพระธาตุเจ้าทำลือเป็นครั้งที่ ๕ หลังจากนั้นท่านก็ได้ซ่อมแซมพระวิหารเจ้าวัดช้างเผือกเป็นครั้งที่ ๖ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าดอนหนาม เมืองพั่วเป็นครั้งที่ ๗ หลังจากนั้นท่านได้ซ่อมแซมพระวิหารวัดปงสนุกเวียงสาเป็นครั้งที่ ๘ นอกจากนั้นพระพุทธานิเชกฉลองที่ไหนข่ารุดทรุดโทรมควรต้องซ่อมสร้างท่านก็ได้มีบัญชาให้แก่ขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์และไพร่พลบ้างเมืองทั้งหลายให้ร่วมกันซ่อมสร้างให้เจริญรุ่งเรือง พระยานานมหาวงศ์ท่านนี้เป็นบุตรแม่เจ้านางเลิศและเจ้ามหาพรหมเมืองเงี้ยว แม่เจ้านางเลิศเป็นเป็นลูกแม่เจ้านางเทพ แม่เจ้านางเทพเป็นบุตรลูกเจ้าหลวงติ่มมหาวงศ์ลูกมเหสีท่านเมืองเชียงใหม่ เจ้าพระยานานมหาวงศ์ ท่านเป็นบุตรเจ้านางเลิศนี้ มเหสีท่านชื่อแม่เจ้านางยอด แต่เดิมในครั้งที่ท่านไม่ได้เสวยเมืองนั้นได้เป็นเจ้าพระเมืองไชยแล้วก็ได้เป็นเจ้าหอหน้า แล้วถึงได้เป็นเจ้าพระยา ท่านมีราชบุตรชาย ๓ คนคนที่หนึ่งชื่อเจ้าน้อยอินปัน ท่านนี้ได้เป็นราชบุตรแล้วได้เป็นบุรี บุตรคนที่ ๒ ชื่อเจ้าคำเครื่อง ท่านนี้ได้เป็นวังขวา บุตรคนที่ ๓ ชื่อเจ้าน้อยหน่อเมืองแล เจ้าพิมมะสารและเจ้าตุ้ย บุตรทั้ง ๒ คนนี้ต่างมารดาเป็นลูกเจ้ามหาวงศ์ ภรรยาคนที่ ๒ เจ้าหลวงมหาวงศ์ท่านเสวยราชสมบัติเป็นเจ้านครเมืองน่านได้ ๑๓ ปี ถึงจุลศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ.๒๓๙๓) ท่านถึงแก่อสัญกรรม ณ เวียงเหนือเมืองน่านนี้เรียกได้ว่า ๑๑ ช่วงราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๖๑ ผู้ครอง ถึงปีจุลศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๔) เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ เจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้วชื่อนันทยศ เป็นบุตรเจ้าฟ้านั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพมหานคร ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ท่านจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้ง

เจ้าบุรีรัตน์หัวเมืองแก้วให้เป็นเจ้าพระยามงคลรวรยศเป็นเจ้านครเมืองน่าน แล้วก็พระราชทานเครื่องยศคือ เสื้อตะเข็บทองคำ ผ้านุ่งตะเข็บทองคำ พระมาลาสวมหัวและกระโถนทองคำ คนโคทอง พานหมากทอง เครื่องในทอง ปืนชนิดดี ๑ กระบอก ดาบฝักทอง ๑ เล่ม ชันโตกเงิน ๒ ใบ ทวน ๒ เล่ม ครั้นเสร็จราชการกิจทั้งหมดแล้วท่านก็กราบทูลพระมหากษัตริย์ขึ้นถึงเมืองน่านในเดือน ๙ จุลศักราชได้ ๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๕) ครั้นท่านขึ้นมาถึงเมืองน่านแล้ว ท้องตราพระมหากษัตริย์เจ้าก็ตามขึ้นมาในภายหลังถึงเมืองน่าน โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาน่านได้เจ้าเอากองทัพพลคนศึกยกกองทัพขึ้นไปเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ้ง โดยเร็วด้วยกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้และหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองแพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่จัดขึ้นไปเอาเชียงตุงแล้ว ครั้นถึงเดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๕) พระเจ้าน่านให้เจ้ามงคลรวรยศนั้นท่านได้เกณฑ์กำลังพลคนศึกได้แล้วยกกองทัพขึ้นไปเมืองสิบสองพินนา ส่วนกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้นั้นเสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาเป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นมาทางเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่นั้นเจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นแม่ทัพ ส่วนหัวเมืองทั้งหลายก็ขึ้นไปทางเมืองเชียงใหม่ไปเชียงตุงก็ในปีเดียวกัน เดือนเดียวกัน เจ้าพระยาน่านขึ้นไปทางเชียงรุ้ง เจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นทัพหน้าขึ้นเอาเชียงตุงฝ่ายทัพเจ้าเมืองน่านครั้งขึ้นถึงเมืองสิบสองพินนาแล้ว ส่วนเมืองสิบสองพินนาทั้งหมดก็ไม่กล้าต่อกรรบด้วยเจ้าพระยาน่าน ก็ได้พากันเข้ามาน้อมเป็นข้าสวามิภักดิ์ กับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครนั้นหมด ครั้นหัวเมืองสิบสองพินนาเชียงรุ้งยอมเป็นข้าสวามิภักดิ์แล้วท่านก็สร้างบ้านเมืองใหม่ให้มีเสี้ยนหนามต่อแผ่นดิน แล้วท่านก็ได้ตั้งให้เจ้ามหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งยกกำลังพลขึ้นไปตามหาเสด็จที่เชียงตุงก็ไม่ทันเสด็จเจ้า กองทัพเสด็จเจ้าและเจ้ามหาพรหมเชียงใหม่ไม่มีชัยชนะก็ได้ถอยกำลังลงมาจากเชียงตุง มหาอุปราชเชียงรุ้งขึ้นไปก็ประสบกับกองทัพเสด็จเจ้ากลางทางแล้วก็เลยตามเสด็จเจ้าลงมา

กองทัพเสด็จเจ้าลงมาถึงเมืองน่านแล้วก็มาตั้งทัพอยู่ที่นาริน ริมเวียงเหนือทางออกทิศใต้ ฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็กลับจากเมืองสิบสองพินนา ลงมาก็พบเสด็จเจ้าอยู่ที่นารินนั้น เสด็จเจ้ามาถึงเมืองน่านแล้วก็ได้เกณฑ์กำลังพลคนศึกหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองหลวงพระบางและ หล่ม เลาย ลาว ทั้งหมดเมืองน่าน แพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่ ยกทัพใหญ่ขึ้นกลับเชียงตุงอีกครั้ง เจ้าพระยาน่านท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นไปตามเสด็จอีกในจุลศักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๙๖) เดือน ๑๒ กองทัพใหญ่ฝ่ายใต้ทั้งหมดก็ขึ้นรบคุมเอาเมืองเชียงตุงก็ไม่ได้ ด้วยกองทัพใหญ่จากทางฝ่ายเหนือลงมาเสริมทัพเป็นจำนวนมาก เสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาที่ไม่อาจต่อสู้กำลังพลจากเชียงตุงได้ก็แตกทัพถอยหนี ฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็ได้ระวังป้องกันเอาชีวิตเสด็จเจ้า ก็ค่อยถอยตามหลังเสด็จเจ้ามา เจ้าพระยาน่านท่านถอยจากเชียงตุงลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๙ จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ.๒๓๙๗) ครั้นท่านมาถึงเมืองแล้วท่านก็ได้ใช้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครขอลงมาซ่อมสร้างเวียงเก่า นั้น เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าก็มีพระมหากษัตริย์โปรดอนุญาตขึ้นมาให้ซ่อมสร้างนั้นในจุลศักราชนั้น ท่านก็ได้เกณฑ์ไพร่พลคนเมืองทั้งหลายปั้นก้อนอิฐและแผ้วถางในเวียงเก่าให้หมดสดใส่ตีงามแล้วถึงเดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคาร เวลาใกล้เที่ยง ท่านก็ได้ให้ขัตติยะวงศาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก่อแรกตั้งประตูไชและกำแพงเวียงนั้น ในศักราชนั้นท่านก็ได้ให้เจ้าหนานมหาพรหมและเจ้าสุระ อันเป็นราชบุตรแห่งท่านคุมเอาเจ้านายท้าวพระยาแขกเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ้งเมืองหลวงภูคา เมืองลำ เมืองพง ลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องราชบรรณาการมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานคร ในปีจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๓๙๘) เจ้าสองพี่น้องก็ได้อยู่พรรษาในเมืองไต่ก่อน ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหา

กรุณาโปรดตั้งเจ้านานพรหมผู้เป็นพี่ ให้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ โปรดตั้งเจ้าสุยะผู้เป็นน้องให้เป็นพระยาราชวงศา เจ้าองค์พี่น้องครั้งนี้สำเร็จราชการแล้วก็พาเจ้านายไพร่ไทยแขกเมืองทูลลาขึ้นมาเมือง เจ้าสองพี่น้องขึ้นมาถึงเมืองน่านเข้าเวียงในวันพฤหัสบดี อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๘) เดือน ๑๒ เจ้าพระยาน่านชื่อ มงคลวรายศ ท่านก็พาเอาเจ้านายทำขุนไพร่ไทย เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครนั้น เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณา โปรดตั้งเลื่อนยศเจ้าเมืองน่านนั้นให้เป็นเจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาธิบดี เจ้านครเมืองน่านแล้วก็พระราชทานเครื่องยศ คือ ทรงประพาสและกระโจมหัวคำ ท่านแก้ว ๕ ชั้น และเสวตฉัตรขาว ๗ ใบ และดาบเครื่องทอง ๒ เล่ม ทวนเขี้ยวทองฝักเขี้ยว ๔ เล่ม ปืนชนิดดี ๒ กระบอก กระโถนทอง ๑ ใบ คนโททอง ๑ ใบ พานหมากทอง ๑ เครื่องในทองทั้งหมด มีด้ามทอง ๑ เล่ม ลูกปัดที่ทอง ๒ แถว รูปม้าทอง ๑ ตัว ชันโตกเงิน ๑ ใบ เบ้ายาทอง ๑ ในปีจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๘) เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอาทิตย์ ภายหลังเจ้าชีวิตลงไปรับสัญญาบัตรเจ้าชีวิตนั้นเจ้าราชวงศ์ท่านได้ยกกำลังพลขึ้นเมืองเชียงแข็งแล้วก็กวาดเอาครัวเมืองเชียงแข็งลงมาเมืองน่าน

เจ้านันทวรฤทธิเดช สร้างวัดวาอารามพระพุทธศาสนาและพระไตรปิฎก บาลี นิบาต นิกาย นิยายทั้งหลายไว้คำชูพระศาสนา ถึงจุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๓๙๙) เจ้ามหาชีวิตท่านก็มีบัญชาแก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์บ้านเมืองทั้งหมดให้สร้างหอคำและคุ้มแก้วนั้น เจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาเจ้าพระมหาชีวิต ท่านได้เสวยราชสมบัติในพระนครเมืองน่านก็อยู่เย็นเป็นสุขเป็นที่เรื่องลือปรากฏแผ่ไปทั่วด้วยเดชานุภาพแห่งท่านทั่วๆ ประเทศ ผู้ร้ายขโมยก็ไม่ปรากฏได้ ท่านได้เป็นเจ้าเสวยราชสมบัติแล้วก็มาตั้งพระยาหลวงจำแสนราชาไชยอภัยนัทรปัญญาวิสุทธิมงคลปฐมอัครมหาเสนาธิบดีให้เป็นต้นสนามและตั้งพระยาทั้ง ๔ ทั้ง ๘ แสนหลวง แสนน้อยรวมมี ๓๒ พร้อมหอสนามหลวง

ตั้งสุรลัยการ คนใช้ คนเวรทั้งหลายบ้านเมืองเป็นที่ครึกครื้นยิ่งนัก ท่านยังได้มีความเห็นซึ่งพระพุทธรูปศาสนาที่ซารุดทรุดโทรม เป็นที่ควรต่อการซ่อมสร้างท่านก็ได้มีพระราชศรัทธาอยากสร้างเขียนซึ่งรธรรมเทศนา คือ บาลีและนิบาตนิยาย นิยายทั้งหลายไว้คำชูพระพุทธรูปศาสนาให้รุ่งเรืองไปในภายภาคหน้า ครั้นมีความเห็นดังนี้แล้วในเมื่อปฐมต้นเริ่มแรกนั้นท่านได้สร้างพระวิหารช้างค้ำ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดกู่ครั้งที่ ๒ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดมิ่งเมืองเป็นครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดนาฟังเป็นครั้งที่ ๔ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าชิงแครงเป็นครั้งที่ ๕ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดไผ่เหลืองและพระเจ้าจอมทองเมืองปงเป็นครั้งที่ ๖ หลังจากนั้นก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าหนองบัวเมืองไชยพรมเป็นครั้งที่ ๗ หลังจากนั้นได้สร้างวิหารวัดดอนไชยเมืองศรีสะเกษเป็นครั้งที่ ๘ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารหลวงภูมินทร์เป็นครั้งที่ ๙ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุเจ้าพญาภูเป็นครั้งที่ ๑๐ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุเจ้าจองจ้อเมืองเชิงเป็นครั้งที่ ๑๑ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุตุ้งเมืองอินทร์เป็นครั้งที่ ๑๒ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุเจ้าสบแวนเมืองเชียงคำเป็นครั้งที่ ๑๓ จากนั้นท่านสร้างพระธาตุเจ้าเป้งสกัด เมืองบัวเป็นครั้งที่ ๑๔ จากนั้นท่านได้สร้างหอพระธรรมที่คุ้มแก้วทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นครั้งที่ ๑๕ จากนั้นท่านได้สร้างพระวิหารวัดม่วงใต้เป็นครั้งที่ ๑๖ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดสวนตาลและอุโบสถเป็นครั้งที่ ๑๗ จากนั้นท่านได้สร้างพระวิหารดอยเขาแก้วและวิหารตีนดอยเขาแก้วและนำเอาฉัตรและเกี้ยวขึ้นไว้บนยอดพระธาตุเจ้าเขาแก้วเป็นครั้งที่ ๑๘ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดมณเฑียรเป็นครั้งที่ ๑๙ จากนั้นท่านได้

สร้างวิหารวัดพันต้น เป็นครั้งที่ ๒๐ จากนั้นท่านได้นำเอาฉัตรและเกี้ยวขึ้นใส่บนยอดพระธาตุเจ้าแช่แห้ง เป็นครั้งที่ ๒๑ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดหัวช่องและสร้างอุโบสถวัดช้างค้ำเป็นครั้งที่ ๒๒

อีกประการหนึ่งด้วยรศธรรมเทศนานั้นท่านก็ได้สร้างติดตามกันมาตั้งแต่แรกนั้น ในเมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๑๗ (พ.ศ.๒๓๙๗) ท่านได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมทั้งหลายมีดังต่อไปนี้

อภิธัมมาสังคณีคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	วิภังคะคัมภีร์ มี ๑๘ ผูก	ธาตุกถาคัมภีร์ มี ๖ ผูก
ปุคคัลบัญญัติคัมภีร์ มี ๖ ผูก	กถาวัตถุคัมภีร์ มี ๗ ผูก	ยมกคัมภีร์ มี ๙ ผูก
มหาปัญญาฐานคัมภีร์ มี ๘ ผูก	ปราชิกกัณฑ์คัมภีร์ มี ๒๐ ผูก	ปาจิตตีย์คัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
มหาวิคคคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	จุลวิคคคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	ปริวารคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
ทีฆนิกายคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	มัชฌิมนิกายคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก	อังคุตตรนิกายคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก
สังยุตตรนิกายคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	ขุททกนิกายคัมภีร์ มี ๑๗ ผูก	ปาหะมัตตันมี ๑๐ ผูก
ปาหะมัต ๒ มี ๑๒ ผูก	ปาหะมัตถา ๓ มี ๑๒ ผูก	ปาหะมัต ๔ มี ๑๒ ผูก
ปาหะมัต ๕ มี ๑๒ ผูก	ปาหะมัต ๖ มี ๘ ผูก	ปาหะมัต ๗ มี ๗ ผูก
ปาหะมัต ๘ มี ๙ ผูก	ปาหะมัต ๙ มี ๙ ผูก	เตมิยะคัมภีร์ มี ๓ ผูก
ชนกคัมภีร์ มี ๒ ผูก	สุวณณสามคัมภีร์ มี ๒ ผูก	เนมิราชคัมภีร์ มี ๒ ผูก
มโหสถคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ฎริทัตคัมภีร์ มี ๕ ผูก	นารทะคัมภีร์ มี ๓ ผูก
วิจฺรคัมภีร์ มี ๕ ผูก	จันทกุมารคัมภีร์ มี ๒ ผูก	ปัญญาเนปาทคัมภีร์ ๑ มีมัด ๔
ปัญญาเนปาทมัด ๕	ปัญญาเนปาทมัด ๖	ปัญญาเนปาทมัด ๙
เอกทัสสะเนปาทมัด ๑๑	เตรัสสะเนปาทมัด ๑๓	ติงสะเนปาทมัด ๓๐
จัตตาริสสะเนปาทมัด ๔๐	ปัญญาสเนปาทมัด ๕๐	สัตตเนปาทมัด ๗๐
อสีตินิปาทมัด ๘๐	เวสสันดรจริยาปิฎกคัมภีร์ ๑๕ ผูก	สทานามมัด มี ๑๓ ผูก
วตังคูลี ๑ ผูก	โลกบัญญัติ ๑ ผูก	สทาวิมะลา ๑ ผูก อานิสงส์
ประทีป ๑ ผูก	จันทสุริยา ๑ ผูก	มหาพุทธคุณ ๑ ผูก
สังจธรรม ๑ ผูก	จุฬนีพันธะ ๑ ผูก	อัมมสุโข ๑ ผูก
สิริสา ๑ ผูก	ทัสสะชาติ ๑ ผูก	คิลิมานันทะ ๑ ผูก
สมุทโฆษ ๑ ผูก	มูลตันไตรมัต มี ๕ ผูก	สิหนาทะคัมภีร์ มี ๒ ผูก
ชนสันระคัมภีร์ มี ๓ ผูก	ยอดไตรปิฎก ๑ ผูก	โอวาทานุสาสิณี ๑ ผูก
เทวทูกคัมภีร์ มี ๕ ผูก	สิงคาลสูตรคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ปริวารคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
นามตะสิคัมภีร์ มี ๗ ผูก	มหาวงศ์หลวงคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก	สีสชาติก ๑ ผูก
มูลกัมมัฏฐาน ๑ ผูก	ธรรมจักร ๑ ผูก	อภิธัมมาจอง ๑ ผูก
แปดหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก	รัตนสูตร ๑ ผูก	โวหารยาณี ๒ ผูก
ธรรมธัชคคะ ๑ ผูก	มูลนิพพานสูตร ๑ ผูก	ศัพทสมัมตคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก
สกละวัตถุคัมภีร์ มี ๕ ผูก	ติลักขณะคัมภีร์ มี ๕ ผูก	มังคลปัญหา คัมภีร์ มี ๖ ผูก
กังขาเวตตรณคัมภีร์ มี ๗ ผูก	ไตรปิฎกทั้ง ๖ คัมภีร์ มี ๖ ผูก	วัณณะพราหมณ์คัมภีร์มี ๕ ผูก
จันทรคาธคัมภีร์ มี ๖ ผูก	สามัญผละคัมภีร์ มี ๕ ผูก	โลกะโกคัมภีร์ มี ๕ ผูก พระ
เจ้าเลียบโลกคัมภีร์ มี ๙ ผูก	อรุณวตีคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ฎีกาอภิธัมมาคัมภีร์ มี ๙ ผูก
ศัพทมันตาปาสาธิกะคัมภีร์ ๑๖ ผูก	สุวณณะโมกษะคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	สังฆะผัสตคัมภีร์ มี ๒ ผูก

พุทธโฆษเถระคัมภีร์ มี ๕ ผูก กับ ๑ มี ๑๒ ผูก
คิลิมานันทะ ๑ ผูก ทสชาติ ๑ ผูก

รวมทั้งหมดมี ๘๐ กับ ได้ถวายปัจจัยบูชาธรรมที่พระสงฆ์ทั้งหลายได้เขียนให้ทั้งสิ้น ๑๙,๔๐๐ เงินทอก ถึงปัจจุลศักราชได้ ๑๒๒๒ (พ.ศ.๒๔๐๒) เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้ให้มหาชาติ ยะวงศ์และเสนาอำมาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างมหายานที่ท้องช่วงสนามหลวง สร้างเป็นจัตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยผ้าขาวและ เตรียมเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมแล้วท่านก็ได้กระทำการฉลองถวายทาน ธรรม ตั้งแต่วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ไปจนตลอดถึง เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำจึงเป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ รวม ท่านได้ตั้งกัมภ์บูชาฟังธรรมและให้ทานมี ๔๒๓ กัมภ์ เจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นบุรุษหาราชวงศาธิบดีเจ้ามหาชีวิตนครเมืองน่าน ท่านได้สร้างธรรมและถวายทานฉลองฟังธรรมในครั้ง นั้นเป็นปฐมต้นแรกก่อน

ถึงปัจจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ.๒๔๐๓) ท่านได้เบิกของราชสมบัติออกจับจ่ายสร้างธรรมเทศนา ต่อไปอีกครั้งดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

กัจจายนเถระคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก	เอกะนิบาตอังคตตระนิกายคัมภีร์ มี ๒ ผูก
อัฐฎกธาเอกะนิบาตคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	นาฎฐะอภิธัมมาคัมภีร์ มี ๑๕ ผูก
ปรมัตถะวิภูสิตีคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก	โวหารธาตวิภังคะคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
นีสัยอังคตตระนิกายคัมภีร์ มี ๙ ผูก	มธุรส กับ ๑ มี ๖
ผูกปัญญาสะชาติคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	โบราณะสังคะคัมภีร์ มี ๑๔ ผูก
รูปะสิทธิคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก	วินัยสังคะคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก
ห้าสิบชาติคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	วิสุทธิมรรค มัต ๓ คัมภีร์ มี ๘ ผูก
วินัยธัมมจักรคัมภีร์ มี ๘ ผูก	ฎีกาสังคะคัมภีร์ มี ๑๖ ผูก
สุตตโสสมคัมภีร์ มี ๘ ผูก	สุทธนุคัมภีร์ มี ๒ ผูก
สีลขันธะวัคคทีฆนิกายคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	มูลฎีกาสูตคัมภีร์ มี ๓ ผูก
วิเทวันทกุมารชาดก ๑ ผูก	โลกะนัยคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
ทุกคตะสูตรคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ธาตวิภังคะคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
อุเทนราชคัมภีร์ มี ๙ ผูก	มหาวัคคคัมภีร์ มี ๙ ผูก
ฎีกาปรมัตถะนีสัยคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก	เจ็ดคัมภีร์กับ ๑ มี ๗ ผูก
วิสติโหวาทคัมภีร์ มี ๗ ผูก	สามัญผละคัมภีร์ มี ๙ ผูก
สิงหปรกรณ์คัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	พรหมชาละสูตรคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก
พุทธวังสะคัมภีร์ มี ๗ ผูก	พุทธนิทานคัมภีร์ มี ๔ ผูก
ฎีกา ๑ ผูก	สะธัมไมปัญญาณะคัมภีร์ มี ๘ ผูก
ไตรภูมิคัมภีร์ มี ๘ ผูก	สิงคาลสูตรคัมภีร์ มี ๔ ผูก
จุฬวิภังคะพุทธคุณ ๑๐ ดวง คัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	อุปคตคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก
มังคละปัญหาคัมภีร์ มี ๘ ผูก	พละสังขยาคัมภีร์ มี ๙ ผูก
โลกะวิฑูคัมภีร์ มี ๔ ผูก	สรูปัสสะบารมีคัมภีร์ มี ๖ ผูก
โควินท์ ๑ ผูก	โสทรัสสะ ๑ ผูก
มธุรวาสินีคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	เอตะทัคคคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก

บาลีโยชนาคัมภีร์ มี ๑๕ ผูก
 ลายงูคัมภีร์ มี ๗ ผูก
 รัมมะเทียนกับ ๑ มี ๓ ผูก
 สุธนคัมภีร์ มี ๙ ผูก
 ฎีกามาลย์ คัมภีร์ มี ๑๒ ผูก
 อ้อมล้อมต่อมคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 นิสัยพุทธมนต์คัมภีร์ มี ๒ ผูก
 ณะระชีวะคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 สุพรหมโมกษะคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก
 ปถมะกัปปี ๑ ผูก
 กำพร้างัวทองคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 อานิสงส์ปริวาส ๑ ผูก
 ปุณณะนาคะ ๑ ผูก
 นรนต์ติหาระคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 ฎีกานะโมคัมภีร์ มี ๓ ผูก
 ช้างโงะคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 ยะสนระราคัมภีร์ มี ๗ ผูก
 บัวหอมคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 สิรินันทะคัมภีร์ มี ๓ ผูก
 โพธิปักขิยะธรรมคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 ทุคคตะกุมารคัมภีร์ มี ๑ ผูก
 ฎีกาธัมมจักร ๑ ผูก
 สาระทะมานะวะ ๑ ผูก
 สติปฏิฐานคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 สุวัณณะหอยสังข์คัมภีร์ มี ๖ ผูก
 เจตะนาเกหาคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 ปะระภาวะคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 ยะสนระวา ๑ ผูก
 ปฐมภาณวาร ๑ ผูก
 เตปทุมกุมาร คัมภีร์ มี ๔ ผูก
 ศัพท์ปฏิสังขาโย ๑ ผูก
 ฎีกามาลา ๑ ผูก
 ฎีกापุทธาคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 อุสสาปารสมัดปลายมี ๗ ผูก
 ท่านสร้างตั้งแต่ปัจจุศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๓) รวมเป็นคัมภีร์มี ๗๒ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๔๕๕ ผูกนับเข้ากันรวมทั้งหมดมี ๕๓๒ ผูก ถึงจุลศักราช ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เดือน ๑๑ ท่านก็มี

โวหารวินัยทั้ง ๕ กับ มี ๕ ผูก
 สุวัณณะเมฆคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 วุตโตไทยกับ ๑ มี ๔ ผูก
 กุสสราชคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 มังคละเกหาคัมภีร์ มี ๘ ผูก
 สิรินันทะคัมภีร์ มี ๓ ผูก
 มุลธัมมจักรคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 ชมพูปะติคัมภีร์ มี ๘ ผูก
 อุบาทว์สันติคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 พุทธมนต์ ๑ ผูก
 ปัญหาราชสูตร ๑ ผูก
 อานิสงส์ธัมมะสวณะ ๑ ผูก
 จันทะกินนรี ๑ ผูก
 เสฎฐีทั้ง ๕ คัมภีร์ มี ๕ ผูก
 พุทธเสณะกะคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 ธัมมหายาทคัมภีร์ มี ๓ ผูก
 โลกกะจักขุคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 หมายุคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 สุนทะสุกกะพีคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 อานิสงส์ ๑ ผูก
 จักขาวุคัมภีร์ ๑ สินหาทะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก
 ศรีมหามายาคัมภีร์ มี ๕ ผูก
 อานิสงส์คำสอน ๑ ผูก
 เวสสันตระนงเค้าคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 สุพภาโภชนาคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 ฎีกามหาสมัยคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 อรินทร์ ๑ ผูก พกุธ ๑ ผูก
 มุลสิกขาคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 อุณหัสสะวิไชย ๑ ผูก
 ปัญญาพะละคัมภีร์ มี ๒ ผูก
 ธรรมธัชคคะ ๑ ผูก
 สติปฏิฐานคัมภีร์ มี ๔ ผูก
 อุสสาปารสคัมภีร์ ๑ มัดตันมี ๘ ผูก
 มธุรสคัมภีร์ มี ๒ ผูก จันทะสุริยา ๑ ผูก

บัญชาป่าวประกาศให้เจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างมหรสพหลังใหญ่ทำเป็นจตุรมุข ๔ ด้านมี ๕ ยอดที่ห้องช่วงสนามหลวง สร้างเครื่องถวายทวายทั้งหลายพร้อมแล้ว ถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ วันศุกร์ ท่านก็ได้พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายกระทำพุทธานิเทศน์กถอลองถวายทานธรรมเป็นบุญใหญ่ トラบถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำจึงเป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ ในครั้งนี้ท่านบุชชาภัณฑ์เทศน์เป็นของท่านนั้นมี ๑๘๙ กัณฑ์ กัณฑ์ไหนมีวัตถุห้อยแขวนกัณฑ์ละ ๕ บาท ดอกฟุ้งฝนแสนห่ามี ๓๒ ผูก พระสงฆ์เจ้าซึ่งมารับถวายทานในครั้งนี้ ๒ นี้ทั่วจังหวัดนครเมื่อนานทั้งหมด

ถึงจุลศักราช ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๕) นั้นท่านก็ได้กระทำเบิกของพระราชทรัพย์ออกจ้างสร้างเขียนธรรมเทศนาต่อไปอีกครั้งตั้งจะได้กล่าวต่อไปนี้

มหาเวสธบับไหเหล้ากับ ๑ มี ๑๓ ผูก มาลัย ๒ ผูก	อานิสงส์ ๑ ผูก รวม ๑๖ ผูก	
มหาเวสธบับกำแพงชั้นในกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก	มหาเวสธบับเมืองสองกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก	
มหาเวสธบับพระยอดสร้อยกับ ๑ มี ๑๖ ผูก	มหาเวสธบับพุกกล้า กับ ๑ รวม ๑๖ ผูก	
มหาเวสธบับพระหินฟูกกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก	จำปาสี่ต้นคัมภีร์ มี ๑๔ ผูก	
อภัยราชคัมภีร์ มี ๘ ผูก	กัมมวาจา ๔ ผูก	ปีฎกทั้งสามรวมมี ๔ ผูก กับ ๑
พุทธานิเทศน์ ๓ ผูก	คามณีจันทร์ ๕ ผูก	พิมพ์พานุ่นजू ๕ ผูก
ทุกกนิบาตร ๑๐ ผูก	อนาคตวงศ์ ๓ ผูก	สุวัณณะชีวหา ๖ ผูก
สี่วิไชยยนต์หงส์ ๑๐ ผูก	ธรรมจักรโทน ๑ ผูก	จักกะวัตติค่านคาก ๓ ผูก
วิมานวัตถุ ๗ ผูก	ภะวิรัตติ ๔ ผูก	สมุทรมโฆษ ๘ ผูก
วินัยคัมภีระ ๙ ผูก	ตำนานพระบาทพระธาตุ ๑๑ ผูก	ศัพท์ปาทะ ๕ ผูก
มูลฤกษ์ ๒ ผูก	บัวลม ๔ ผูก	วิริยะมังสัง ๑๐ ผูก
จัดตูกกนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก	มีรินทะปัญหา ๑๕ ผูก	บาลีธัมมปาทะ ๑๔ ผูก
จำปาสี่ต้นมัด ๓ มี ๑๓ ผูก	ยะสนธะรา ๗ ผูก	สุชะวะนะ ๗ ผูก
วัดตั้งคูลี ๑ ผูก	จุฬธัมมปาละ มี ๗ ผูก	วิสุทธิมรรคมัดต้น ๘ ผูก
วิสุทธิมรรคมัด ๒ มี ๑๑ ผูก	วิสุทธิมรรคมัด ๓ มี ๑๓ ผูก	มูล ฎีกาสูตร ๑ ผูก
ทะเลิหะ ๑ ผูก	ทีโสทะตะ ๑ ผูก	อนุโลกะสาสะนา ๑ ผูก
นาคิตตสูตร ๑ ผูก	พุทธปาทาน ๑ ผูก	ปากินนกะนิบาต ๕ ผูก
รัฐระที่ปณี ๔ ผูก	ติลิกขณะยอดธรรมปาทะ ๕ ผูก	ปีฎกจริยา ๑ ผูก
พุทธานิเทศน์ ๒ ผูก	พระเวส ๑๓ ผูก	บาลีพระเวส ๙ ผูก
อภิมมาสังคณี ๑๑ ผูก	บาลีวิภังคะ ๑๗ ผูก	ปาทะ ๑๔ ผูก
บาลีทานะสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผูก	บาลีมหารวรรค ๙ ผูก	
บาลีอัฐฐะทุกกนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๕ ผูก	บาลีอัฐฐมหารวรรคสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผูก	
บาลีอัฐฐปัญจะอังคตตระนิกาย ๑๔ ผูก	บาลีอัฐฐะกถาป็นนะสมัชฌิมนิกาย ๑๒ ผูก	
บาลีจัดตาฬิสะนิบาต ๔ ผูก	บาลีปัญญาสะนิบาต ๓ ผูก	บาลีสัทธินิบาต ๑ ผูก
จามเทวี ๕ ผูก	วระยุตตะเทวันทะ ๖ ผูก	มังคลที่ปณี ๑๓ ผูก
วิตวะณีฎีกามหารวรรค ๙ ผูก	เมตไตรสูตร ๓ ผูก	อรพพิมพ์ ๒ ผูก
ศัพท์มหารวรรค ๑๔ ผูก	บาลีนภธอัฐถกถาอภิมมา ๑๕ ผูก	ติกกนิบาต ๑๕ ผูก

ปิฎก ๔ ผูก	พุทธาภิเษก ๓ ผูก	โสฬสตัดแปกขณะสูตร สุตตสังคหะ ๓ ผูก
มัตตะสูตร ๑ ผูก	อะสีวิสูตร ๑ ผูก	สุวัณณะโลมา ๑ ผูก
กำพร้าร้อยชอด ๑ ผูก	สักกระวะदान ๗ ผูก	เมตไตรวงศ์ ๖ ผูก
ปิฎกหนองควาย ๘ ผูก	พระเวสณบับดอนคว่าง ๑๖ ผูก	แปดหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก
พุทธนิทาน ๑ ผูก	หัสสวัตถุ ๘ ผูก	ปถมะมูละมูลา ๕ ผูก
สิญไชยราช ๑๗ ผูก	วิมานวัตถุ ๙ ผูก	ยัสสะตีติ ๑๑ ผูก
วิสาข ๘ ผูก	นันทะเสน ๖ ผูก	พระเวสณม์บวงกต ๑๖ ผูก
เตสกุณา ๗ ผูก	โลหนะชีวหา ๑๔ ผูก	สุธน ๙ ผูก
โคณะสูตร ๑๔ ผูก	สุนันทะโวหารวมิกสูตร ๔ ผูก	อะละวัคกะยักษ ๒ ผูก
ภูิกภาพาหุง ๑ ผูก	อภิธัมมาจอง ๑๐ ผูก	พุทธาภิเษกบารมี ๓ ผูก
เปตวัตถุ ๑๘ ผูก	ครุธัม ๑๒ ผูก	สิญฐินิบาต ๓ ผูก
โสฬสสังคหะ ๖ ผูก	ปัญญาสะนิบาต ๑๒ ผูก	ทักขิณะวิมังคะสูตร ๑ ผูก
อังกุตตระนิกาย ๑๓ ผูก	สุตตะสังคหะโถกะวิหุ ๑ ผูก	วิชาละสูตร ๒ ผูก
จพมณีสูกโขพัทธีรา ๒ ผูก	มูลภูิกาสูตระสุญญสูตรกาฬีชาตุ ๓ ผูก	
เสื่อตายเสื่อนอนโลกะวัตถุ ๒ ผูก	ขานะวุดติปัญญาภิริยาสุปปินะสามเณร ๓ ผูก	
โมคคัลลานะเถรนิพพาน ๑ ผูก	ศรีสุทโธณะ ๕ ผูก	สารีบุตรนิพพาน ๑ ผูก
ทัฬหะมัลลปุตตะเถรนิพพาน ๑ ผูก	อโสกกราชนิพพาน ๑ ผูก	มหาอนันตนิพพาน ๑ ผูก
ภยวินาสอุบาทว์สันติ ๓ ผูก	นินัยโบริราณะภูิก ๑๓ ผูก	นินัยหาโมจะนะ ๗ ผูก
คิลิमानันทะครองวิปัสสนา ๓ ผูก	มูลกัมมัญฐาน ๒ ผูก	ราหุลสูตร ๑ ผูก
ธัมมทายาทไชยปรากฏาร ๓ ผูก	ราชาภิเษกเจ้าชาลิกัณหา ๑ ผูก	กัสสปะเถร ๑ ผูก
อานิสงส์พีตาย ๑ ผูก	พุทธนิพพาน ๑ ผูก	กวางคัมมันธาตุราช ๙ ผูก
กะป็นณะ ๖ ผูก	พระแก้วพระจันทร์หัวล้านเปื้อนเห็นเข้ากัน ๓๖ ผูก	
กัมมวาจา ๔ ผูก	โยกัปปะโก ๕ ผูก	ปทุมกุมาร ๑ ผูก
สัพพปุณณปทสังคหะ ๕ ผูก	สัพพสูตรมนต์ทั้ง ๕ มี ๗ ผูก	โวหารปธานสูตร ๙ ผูก
โบริราณะสังคหะ ๑๐ ผูก	ธัมมเวทิตั้งบาลี ๒ ผูก	เทวทันตะสูตร ๘ ผูก
วิสตินิบาต ๘ ผูก	มหาวัคคินิทาน ๘ ผูก	หัสสวัตถุ ๘ ผูก
ปารายนวัคคัตตทัณดา ๖ ผูก	ทันตะกั ๘ ผูก	มัจฉิมป็นณาสะ ๗ ผูก
โลกะวินัย ๑๕ ผูก	มหาปธานะสูตร ๑๑ ผูก	บาลีสักกะนิบาต ๗ ผูก
สัพพะสูตรสังคหะ ๑๕ ผูก	โยชนะธัมมโหมะวิโนทะนี ๑๖ ผูก	มธุรสวาสิณี ๑๐ ผูก
มหาวงศ์หลวง ๒๑ ผูก	พระเวสณบับวงศา ๑๖ ผูก	อภิธัมมาสังคหะ ๕ ผูก
รัฐวินิตะสูตร ๑๐ ผูก	จกवालที่ปณี ๑๐ ผูก	ทุกกะสิกขาวินิจฉัย ๓ ผูก
กฐินวินิจฉัย ๑ ผูก	ศัพทคัมภีร์ ๑ ผูก	มหานิพพาน ๑๐ ผูก
นินัยภูิกาสติปัญญาฐาน ๑๔ ผูก	เอตทัคคะอังกุตตระนิกาย ๑๑ ผูก	นินัยจตุกะนิบาต ๑๕ ผูก
สุตโสม ๖ ผูก	สติยะสังคหะ ๙ ผูก	นินัยธัมม ๗ ผูก
เปตวัตถุ ๑๗ ผูก	ศัพทขุททกสิกขา ๕ ผูก	นินัยมหาปัญญาฐาน ๔ ผูก

นิตยภัตนาปฏิฐาน ๔ ผูก	ศัพทอภิมมาสังคหะ ๙ ผูก	ศัพทนีปณณาปัทหะสังคหะ ๑๑ ผูก
นิตยวินัยวินิจฉัย ๑๓ ผูก	โพรานะ ๘ ผูก	อสีตินิบาต ๖ ผูก
สุนันทะอสังขโย ๕ ผูก	ปัญญาสะนิบาต ๓ ผูก	ทีฆะนิกายโทน ๑ ผูก
สัฎฐนิบาต ๓ ผูก	ตำนานระแวก ๑ ผูก	ปาตีโมกข์คฤหัสถ์ ๑ ผูก
มินิจฉัย ๑๒ ผูก	มหาวัค ๙ ผูก	วิมานวัตถุ ๖ ผูก
สุทธาโกชนา ๒ ผูก	กุณณาละ ๕ ผูก	สุดตะสังคหะ ๑๓ ผูก
ฎีกานิบาต ๑๕ ผูก	อัญญูริปณณาสะ ๑๑ ผูก	ฎีกาอภิมมา ๙ ผูก
สหยตะนะวัค สังยุตตนิกาย ๑๘ ผูก	ศัพทสมันตะ ๑๒ ผูก	สมณะเสฎฐีอมิตตพันธุ ๑๑ ผูก
นิตยปรูปพฎีกาปฏิฐาน ๑๔ ผูก	สุดตสังคหะ ๑๐ ผูก	สาระสังคหะ ๑๔ ผูก
ศัพทอภิมมาสังคหะ ๙ ผูก	โยชนะอภิมมาสังคหะ ๘ ผูก	สามัญญผละสูตร ๗ ผูก
บาลีอัญญูถาขันธะวัคสังยุตตนิกาย ๔ ผูก	บาลีอัญญูถาฆาวัคสังยุตตนิกาย ๘ ผูก	
บาลีกัจจายะนาถะสนธิ ๑ ผูก	บาลีกัจจายะนาถะสมาส ๖ ผูก	
บาลีกัจจายะนาถะตถะการกะ ๑ ผูก	บาลีกัจจายะยาถะตถะฉิต ๓ ผูก	
บาลีนาราชาตวะสังสะ ๑ ผูก	ศริมหามาया ๖ ผูก	วิสุทธีมัต ๑๕ ผูก
นิทานวัคสังยุตตนิกาย ๑๒ ผูก	สุรวินิตยคัมภีระ ๙ ผูก	เสฎฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก
มังคลสูตร ๑๒ ผูก	มหานิปพานสูตร ๑๓ ผูก	ห่าสิบชาติ ๑๐ ผูก
รัฎฐนิตะสูตร ๙ ผูก	เปกขณะสูตร ๑ ผูก	จินนาราชาฎะ ๑ ผูก
โสหันตะเก ๖ ผูก	วิสุทธีมัต ๑๓ ผูก	มธุรส ๑๐ ผูก
ปรมัตถวิภูสีนี ๑๒ ผูก	วินิจฉัยจุฬวัค ๑๒ ผูก	อติตะพุททวังสะ ๑๕ ผูก
มณีปทีป ๑๖ ผูก	พุทธานิปพาน ๑๕ ผูก	ฎีกานิบาต ๑๖ ผูก
มธุรสวาหินี ๑๑ ผูก	ฎีกานิบาต ๑๕ ผูก	ทสชาติ ๑๓ ผูก
นิตยสมันตะปาสาธิกะ ๑๔ ผูก	ศัพทสมันตสังฆาทีเสส ๑๐ ผูก	จริยาปิฎก ๒๐ ผูก
พุททวงค์ ๙ ผูก	มูลกัมมัฎฐาน ๒ ผูก	อักษระมโน ๑ ผูก
วินัยรอม ๑๑ ผูก	อุทาหรณ์สัททาทั้ง ๘ มี ๘ ผูก	บาลีสมันต ๑๘ ผูก
โยชนาสัททา ๑๙ ผูก	บาลีพระสิงค์ ๑ ผูก	นิตยห่าสิบชาติมัต ๒ มี ๑๐ ผูก
นิตยหน้าสิบชาติมัต ๓ มี ๑๐ ผูก	นิตยห่าสิบชาติมัต ๔ มี ๑๐ ผูก	นิตยห่าสิบชาติมัต ๕ มี ๑๐ ผูก
นิตยมัชฌิมนิกายมัตตัน ๑๔ ผูก	นิตยมัชฌิมนิกายมัต ๒ มี ๑๐ ผูก	นิตยวุตโตไทยบาลี ๑๓ ผูก
นิตยไทยพุทติยวังสมาธิณี ๑๓ ผูก	นิตยสูตรมนต์ไชย ๑๒ ผูก	นิตยธัมมปาทะมัต ๑๑ มี ๑๐ ผูก
นิตยมธุรสชมพู ๑๕ ผูก	นิตยสีลวัคที่ฆนิกาย ๑๗ ผูก	นิตยพิมพาเถรี ๗ ผูก
ศัพทปถมะ ๒๒ ผูก	ศัพทสมันตปาสาธิกะมัตตัน ๙ ผูก	ศัพทสมันตปาสาธิกะมัต ๗ มี ๘ ผูก
สัตตะนิบาต ๑๐ ผูก	อุลลคราตุ ๖ ผูก	ตำนานพระยาเจือง ๑๑ ผูก
ศัพทอักษระกัฎฐี ๓ ผูก	ศัพทสุโพธาลังกา ๒ ผูก	นิตยสังจสังเขป ๘ ผูก
นิตยสัททเภทจินตา ๑๓ ผูก		

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๒๕ (พ.ศ.๒๔๐๕) トラบถึงจุลศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ.๒๔๑๒) นานได้ ๘ ปี รวมท่านได้สร้างธรรมครั้งนี้ นับเป็นคัมภีร์มี ๑๘๙ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๑๒๕๑ ผูก ใน ศักราชนี้เดือน ๑๑ ข้างแรม ท่านได้มีบัญชาปาวประกาศให้หน่อขัตติยะวงศ์เสนาอามาตย์ไพร่ไทย

ทั้งหลายให้สร้างมหามณฑปหลังใหญ่สูง ๘ วา ทำเป็นทรงจตุรมุข ๔ ด้าน มุงด้วยผ้าขาวที่ห้อง
สนามหลวงและสร้างเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมแล้วถึงวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ท่านก็ได้ตั้งกระทำ
พุทธาภิเษกฉลองพิธีกรรมกระทำบุญให้ทานตั้งแต่วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ไปจนตลอดถึงวันเดือน ๑๒
แรม ๑ ค่ำ จึงเป็นที่บริบูรณ์ เป็นมหาทานใหญ่นับเป็นกัณฑ์ที่ท่านได้กระทำบูชาในครั้งนี้รวม ๓๑๖
กัณฑ์วัตถุห้อยแขวนกัณฑ์ไหนละ ๒ แถบรูเปีย เจ้ามหาอุปราชบูชาเป็นทรัพย์ของท่าน ๕๐ กัณฑ์
เจ้าราชวงศ์บูชาเป็นกัณฑ์ของตนเอง ๑๐ กัณฑ์ เจ้าสุริยะบูชา ๕ กัณฑ์ เจ้าราชบุตร ๕ กัณฑ์ นอกนั้น
ศรัทธาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ก็บูชาคนละกัณฑ์สองกัณฑ์ พระสงฆ์เจ้าทั้งหลายซึ่งท่าน
นิมนต์มารับทานในสมัยนั้นมี ๓๘๙ พระองค์ ท่านได้เบิกข้าวใส่บาตรถวายทานในครั้งนี้หม้อข้าวสาร
ไป ๘๗๐,๐๐๐ ได้เบิกเป็นข้าวพันก้อนหมดไป ๒๗,๕๐๐ ทำขนมหมดไป ๑๐๐,๐๐๐ รวมทั้งเลี้ยง
พระสงฆ์เจ้าเมืองแพร่หม้อข้าวสารไป ๑,๐๓๗,๐๐๐ การถวายทานครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๓

ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๒๓๖ (พ.ศ.๒๔๑๖) เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำท่านได้เบิกเอาของราชสมบัติ
ออกจ้างสร้างเขียนธรรมดั่งจะกล่าวต่อไปนี้

พุทธานุสสติกัมมัฏฐาน ๕ ผู้ก	เสฐฐีเปื้องหม้อ ๑ ผู้ก	โอรุอาหาวีจระนะ ๑ ผู้ก
ฎีกามูลปนนามัชฌิมนิยาย ๑๐ ผู้ก	ฉิมมรังสี ๑ ผู้ก	ทะเวสสะหงส์คำ ๑ ผู้ก กุศล
นิตยธรรมาฎุญญะคันตี ๑ ผู้ก	โอรุอาภยวินาส ๖ ผู้ก	โอรุอาทิมพนต์ ๓ ผู้ก
โสจันทะกุมาร ๕ ผู้ก	โอรุอาปาทะมัต ๙ มี ๑๓ ผู้ก	อัครคักกุฎฐาธัม ๙ ผู้ก
ครุสาสติ ๑ ผู้ก	กะยะวิระติ ๑ ผู้ก	ทูลลภา ๑ ผู้ก
บาลีจตุกนิบาตอังคตตรนิกาย ๗ ผู้ก	สะนิบาต ๘ ผู้ก	จันทพานิช ๑ ผู้ก
จุฬวิบาก ๑ ผู้ก	โมคคัลลทานนิพพาน ๑ ผู้ก	โพชฌงค์ทั้ง ๗ มี ๒ ผู้ก
ราหุโลวาหะสูตร ๑ ผู้ก	ทูกกุมาร ๓ ผู้ก	บาลีมหาปิฎฐานมัต ๒ มี ๑๑ ผู้ก
มหาเวสธบับพร้าวพันลำ ๑๕ ผู้ก	มหาเวสธบับฟ้าท้วง ๑๕ ผู้ก	
มหาเวสธบับข้อมือเหล็ก ๑๖ ผู้ก	ยะมะกะ มัต ๒ มี ๑๐ ผู้ก	

ท่านสร้างในจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ.๒๔๑๖) ถึงตรงนี้ก่อน

อีกประการหนึ่งด้วยพระมหาวิหารหลวงภูมิทรราชาที่กลางเวียงนครน่านที่ท่านได้ก่อแรกตั้ง
ต้นสร้างมาตั้งแต่จุลศักราชได้๑๒๒๙ (พ.ศ.๒๔๐๙) เดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ วันศุกร์ไทย สร้างตั้งต้นแต่นั้น
มานานได้ ๘ ปี มาถึงปีจุลศักราชได้ ๑๒๓๖ (พ.ศ.๒๔๑๖) ก็เป็นที่สำเร็จ ในปีเดียวกันนั้นเดือน ๑๒
ท่านก็ได้มีบัญชาป่าวประกาศแต่เหนือขัตติยะวงศ์ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ไพร่บ้านคนเมืองทั่วจังหวัด
น่านทั้งมวลให้ตกแต่งสร้างเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมทุกประการ ส่วนหัวเมืองต่างประเทศ
ทั้งหลายคือเมืองนคร ลำพูน เชียงใหม่ พะเยา เชียงราย เมืองหลวงพระบาง นั้นท่านก็ได้ให้นำเอา
หนังสือไปบอกบุญกุศลทุกหัวเมืองนั้น ครั้นถึงเดือน ๕ ท่านให้สร้างมหามณฑปหลังใหญ่ทำเป็น
จตุรมุข ๔ ด้าน มุงด้วยผ้าขาวที่ห้องช่วงสนามหลวงเหมือนแต่ก่อนนั้น ครั้นถึง วันเดือน ๖ ขึ้น ๑
ค่ำ ท่านก็กระทำพุทธาภิเษกฉลองพิธีกรรมกระทำบุญถวายทานพิธีกรรมตั้งแต่นั้นไปจนถึงเดือน ๖ ขึ้น
๘ ค่ำ ให้เป็นที่บริบูรณ์ห้องหนึ่งก่อน ตั้งแต่วัน ๙ ค่ำ ถึงวัน ๑๒ ค่ำ ฟังฝนแสนห่า และถึงวัน ๑๓ ค่ำ
วัน ๑๔ ค่ำ หัวเมืองและหน้าบ้านทั้งหลายก็แห่เอาเครื่องถวายทานและบั้งไฟเข้าไปกระทำการเวียน
รอบวัดภูมินทร์ คือ ตั้งฉลองวัดหลวงภูมินทร์ หัวเมืองทั้งหลายและหน้าบ้านทั้งมวล ครั้นแห่รอบวัด
แล้วก็แห่เอาพระกุศลเข้าถวายองค์สมเด็จพระมหาชีวิตที่ตำหนักห้องช่วงสนามหลวงทุกคุ้มบ้าน

และหัวเมืองนั้น ถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ท่านก็กระทำพุทธานิเชกฉลองวัดหลวงภูมินทร์นั้น ถึงเดือน ๖ แรม ๑ ค่ำก็ได้กระทำการอุทิศรวदन้าถวายทานเสร็จแล้ว คும்บ้านและหัวเมืองทั้งหลายก็ให้นำเอาบั้งไฟไปเจาะที่ตีนดอยภูเพียงแซ่แห่ง ใช้เวลาในการเจาะบั้งไฟถึง ๓ วันจึงจะเจาะหมด พระองค์สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตท่านถวายธรรมและฉลองวัดหลวงภูมินทร์ราชาในครั้งนี้เป็นมหาสมัยกาลบุญอันใหญ่ ท่านทำบุญฉลองในครั้งนี้นับเป็นคัมภีร์ ๙๔ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๑๐๓๖ ผูก รวมพระสงฆ์ทั้งหลายที่ได้นิมนต์มารับถวายทานในครั้งนี้เป็นจำนวน ๕๓๗ รูป สามเณรนอกเมืองมี ๔๗ รูป ส่วนสามเณรในเมืองนั้นนับจำนวนไม่ได้ รวมการถวายทานได้เบิกข้าวฉางหลวงออกเลี้ยงหัวเมืองให้ทานในครั้งนี้หมดข้าวสาร สองโกฏีสี่ล้านแปดแสนหนึ่งหมื่นสี่พันห้าร้อย พริกหมดไปสามแสนหนึ่งหมื่นสี่พันห้าหมื่นไปหกหมื่นสี่พันห้าร้อย ปูนหมดไปห้าหมื่น ปลาห้าหมื่น ไปสามหมื่น ไข่ปลาบีกหมดไปหกหมื่น ปลาแห้งหมดไปสามแสนห้าหมื่นหนึ่งพัน หมากแขวนหมดไปสามหมื่น ขิงหมดไปสองหมื่นสี่พัน หอมหมดไปสองหมื่น เมียงหมดไปสามแสนสี่หมื่น หมากหมดไปหกพันห้าร้อย พลุหมดไปสามแสนแปดหมื่น ดินประสิ่วหมดไปหกแสนห้าหมื่น เหล็กขางหมกไปสี่หมื่น ดินประสิ่วแจกภายในหมดไปหนึ่งแสน มาดหมดไปสามหมื่น ค่าดินประสิ่วรวมแล้วหมดไป เจ็ดแสนห้าหมื่น เงินแถบ เงินบี ซึ่งท่านได้ประทานให้กับกลุ่มแห่งบั้งไฟและห่อผ้า ของเครื่องทานทั้งหลายรวม ๔๘๕ แถบ รวมเป็นปีมี ๓๔๐๐ ปี รวมสิ่งของทั้งหมดท่านได้สร้างพระวิหารหลวงภูมินทร์นั้นเหล็กหมดไปสามหมื่น ทองหกพันหนึ่งร้อย แก้วหมดสามแสนสามหมื่นสองพัน ทองคำเปลวหมดไปห้าหมื่นสี่พันเจ็ดร้อยใบ รั้งหมดไปสามสิบห้า ไห้กับอีกสิบหกกระบอก หางหมดไปยี่สิบแปดห่อ น้ำมันผสมสหายหมดไปยี่สิบไห น้ำอ้อยหมดหกแสนห้าหมื่น ปูนหมดไปสี่ล้านสามแสนสี่หมื่น จ้างช่างไม้เลื่อยไม้หมดไป ห้าซ่ง เงินแถบหมดไปสามร้อยแถบ พระองค์สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตสร้างวัดและสร้างธรรมแล้วฉลองทานในครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๔

ถึงจุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ.๒๔๑๗) ท่านได้เบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมต่อไปอีก ครั้งดังจะกล่าวต่อไปนี้

พระเวสณบับกาลคอด ๑๖ ผูก	พระเวสณบับหลายหิน ๑๖ ผูก	พระเวสณบับพระรอม ๑๕ ผูก
สาธินราชมูลกิตติกา ๒ ผูก	อรรถสังขารโลก ๑ ผูก	เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก
วาราสีราชย ๑ ผูก	สรุพวินัยคัมภีร์รัฐระทีปนี ๙ ผูก	มโหสถ ๑๓ ผูก
อานิสงส์สัพพะทาน ๕ ผูก	โสหัสสนี ๕ ผูก	บาลีอัฐฐาปัญจะอังคุดตระนิกาย ๑๔ ผูก
พระเวสณบับสิงหะรส ๑๖ ผูก	โวหารอังคุดตระนิกาย ๘ ผูก	บาลิมหาปัญฐาน ๑๑ ผูก
สัพพะบารมี ๑๒ ผูก	ศัพทปาติโมกข์ ๙ ผูก	บาลีจุฬาคัมมัตตัน ๑๑ ผูก
บาลียะมะกะมัตคัน ๑๓ ผูก	บาลีธาตุกถา ๕ ผูก	โสณนทชาดก ๑๑ ผูก
มุตตาเหวดา ๑ ผูก	ทุสสกุมารวิไชยสูตร ๑ ผูก	อานิสงส์บอไฟ ๑ ผูก
บาลีอัฐฐมหาวักสังยุตตระนิกาย ๘ ผูก	พระเวสณบับป่าเหยงแรงฟือ ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับป่าไผ่แจ้เรียวแดง ๑๖ ผูก	พระเวสณบับแห่นแก้ว ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับแผ่นดินไหว ๑๖ ผูก	พระเวสณบับมังธา ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับเชียงทอง ๑๖ ผูก	พระเวสณบับมุกมุ่นทรายมูน ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับน่านเก่า ๑๖ ผูก	มิลินทปัญหา ๑๖ ผูก	สมุทรมะ ๘ ผูก
โวหารอภิธัมมา ๙ ผูก	เวทะมุลคันถี ๔ ผูก	สุวัณณะเห็นคำ ๗ ผูก
ปัญญาธ ๑ ผูก	บารมีพ้อคำแก้ว ๑ ผูก	เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก

ศัพนธ์ปาจิตติย ๑๐ ผูก	ศัพนธ์จุฬวัค ๑๗ ผูก	ศัพนธ์ปริวาร ๙ ผูก
จุฬวิภังคะ ๙ ผูก	มหานิพพานหลวง ๑๐ ผูก	ติโลกะทีป ๕ ผูก
โสทะกัณิ ๑ ผูก	ปิฎก ๔ ผูก	พุทธาภิเชก ๕ ผูก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ.๒๔๑๗) จนถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๑ (พ.ศ.๒๔๒๑) รวมเป็นกัปมี ๓๔ กัป รวมเป็นผูกมี ๔๓๒ ผูก รวมเงินค่าท่านได้ถวายพระสงฆ์ในการเขียนธรรมครั้งนี้หมดไป ๖๔๕ สลึง คิดเป็นเงินแถบมี ๑๘๒ แถบ ๓ สลึง ในปีจุลศักราช ๑๒๔๑ (พ.ศ.๒๔๒๑) เดือน ๑๒ ท่านได้มีบัญชาให้ปาวประกาศแก่หน่อมมหาชติยะวงศ์เสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างมหามณฑปหลังใหญ่ในห้องช่วงสนามหลวงสร้างเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน มิ่งด้วยผ้าขาวและเตรียมเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมแล้ว ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ท่านก็กระทำพุทธานิเชกฉลองฟังธรรมกระทำบุญถวายทานตั้งแต่วันนั้นไปจนถึงเดือน ๑๒ ลง ๑ ค่ำ จึงเป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ ท่านแลองถวายธรรมในครั้งนี้เกิดแผ่นดินไหวในวัน เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำนั้น แผ่นดินไหวมาจากทางเหนือก่อน ท่านทำการถวายทานในครั้งนี้เป็นการทำบุญใหญ่แล้วรวมเป็นครั้งที่ ๕

ถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ.๒๔๒๒) ท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมต่อไปอีกครั้งดังจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

ปิฎกจรียา ๑๐ ผูก	พระเวสฉบับเมืองทาน ๑๖ ผูก	สังฆะวัตนะ ๕ ผูก
อภิธัมมาโจท ๖ ผูก	พระเวสฉบับเชียงแสน ๑๖ ผูก	พุทธบารมี ๕ ผูก
คามะธัม ๑ ผูก	บาลีวิภังคะอังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก	บาลีธาตุกถาปกรณ์ะ ๔ ผูก
บาลีวิภังคะปกรณ์ะ ๑๗ ผูก	บาลีปุคคลบัญญัติ ๖ ผูก	
โลกะสังฆฐาสติโวหารตำนานพระยาธัม ๒ ผูก		ชะวะนะหังสะชาต ๑ ผูก
กัปปิณะ ๑ ผูก	ช้างฉัททันต์ ๑ ผูก	สะวัฏฐะกุมาร ๔ ผูก
ศัพนธ์ตัทธิต ๓ กัป ศัพนธ์สมาส ๓ กัป ศัพนธ์การะกะ ๓ กัป รวม ๓ กัปนี้มี ๑๗ ผูก		
สังฆะธาทู ๔ ผูก	สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผูก	สาลากะวิริชาสูตร ๑ ผูก
พระเวสทั้งแก้ววิจวรร ๑๖ ผูก	มังคละที่ปณีกับ ๑ ผูก	วินัยทั้ง ๕ ๑ กัป
เจ็ดคัมภีร์ ๑ กัป	สีละกถารอม ๑ กัป	ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผูก
ชั้นระทั้ง ๕ มี ๑ ผูก	บาลีอัฐมมหาวัคสังยุตตนิคาย ๘ ผูก	พุทธานิเชก ฉบับ ๑ มี ๕ ผูก
ปิฎกทั้ง ๖ มี ๖ ผูก	มหาวิบาก ๔ ผูก	มูลละมูลลี ๒ ผูก
สมุทโฆษ ๘ ผูก	อานิสงส์ข้าวชาวมืด ๑ ผูก	ญะอุญญาตัพพะสูตร ๑ ผูก
สาระทะมานะวะ ๑ ผูก	บาลีสังคิณีปกรณ์ะ ๑๐ ผูก	บาลีกถาวัตถุปกรณ์ะ ๗ ผูก
บาลีสะทาทั้ง ๘ มี ๘ ผูก	รัฐฐะบารมี ๒ ผูก	บาลียะมะกะ ๘ ผูก
ปิฎกทั้ง ๓ มี ๓ ผูก	อานิสงส์ปิฎก ๑ ผูก	ปุคคลบัญญัติ ๖ ผูก
พุทธบารมี ๔ ผูก	แปดหมื่นสี่พันชั้นธ์ ๑ ผูก	กถาวัตถุ ๖ ผูก
ศัพนธ์การะ ๒ ผูก	บารมี ๑ ผูก	อุบาทว์สันติ ๑ ผูก
สังยุตตะ ๖ ผูก	จุฬวัค ๕ ผูก	ปณิธาน ๑ ผูก
วินัยทั้ง ๕ มี ๕ ผูก	มหาวิบาก ๑ ผูก	อังคตตระนิกาย ๕ ผูก
ทีฆะนิกาย ๗ ผูก	สังยุตตะนิกาย ๑๑ ผูก	สุวัณณะหงส์คำ ๖ ผูก
บาลีสัททาทั้ง ๘ มี ๔ ผูก	สุวัณณะขางคำ ๓ ผูก	สาระทะมานะวะ ๑ ผูก

นะอุยญาตัพพะสูตร ๑ ผู้ก	สะเพาโหน ๑ ผู้ก	อัญฐปาละ ๑ ผู้ก
จุฬวิบาก ๑ ผู้ก	สัพพะสอน ๑ ผู้ก	สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผู้ก
สูตรมนต์ทั้ง ๕ มี ๑ ผู้ก	สะทาวิมลา ๒ ผู้ก	ฉัมมะสอน ๑ ผู้ก
ทัสสะปัญหา ๑ ผู้ก	ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผู้ก	อาณิสสส์ข้าวขาวเม็ด ๑ ผู้ก
มหามูลนิพพาน ๑ ผู้ก	สีลกถา ๑ ผู้ก	พระเวสณบับมังกตรา ๑๖ ผู้ก
พระเวสณบับมุกม่นทรายมุน ๑๖ ผู้ก	พระเวสณบับป่าซาง ๑๖ ผู้ก	พุทธาภิเชก ๒ ผู้ก
กถาวัตถุ ๕ ผู้ก	เตมิยะ ๔ ผู้ก	ชนะก ๕ ผู้ก
นมโหสถ ๑๓ ผู้ก	สุวัณณะสาม ๔ ผู้ก	เนมิราช ๔ ผู้ก
มหาปฏิฐาน ๑๗ ผู้ก	ศัพทอะชยาด ๔ ผู้ก	จันทะกุมาร ๔ ผู้ก
วิภังคะ ๑๐ ผู้ก	พุทธรนิพพาน ๑๒ ผู้ก	ศัพทอุณณาต ๗ ผู้ก
สังสาระวัฏสูตร ๑๑ ผู้ก	พระเวสณบับกำแพงพันชั้น ๑๖ ผู้ก	ยอตไตรปิฎก ๑ ผู้ก
อสิวิสูตร วิชานะสูตร ๒ ผู้ก	กัมมวาจา ๔ ผู้ก	มหาวิบาก ๔ ผู้ก
จุฬวัค ๑๔ ผู้ก	อาณิสสส์บอกไฟ ๑ ผู้ก	อาณิสสส์พระเจ้า ๑ ผู้ก
อาณิสสกองไชย ๑ ผู้ก	อาณิสสส์ข้าวพันก้อน ๑ ผู้ก	เสฏฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผู้ก
มามะศัพทจุฬวัค ๑๔ ผู้ก	โคนันทะ ๑ ผู้ก	สมุทรมุข ๒ ผู้ก
สาลากะวีริชา ๑ ผู้ก	บารมีพ้อคำแก้ว ๑ ผู้ก	มาลัยเผดโลก ๑ ผู้ก
สรุปนัยคัมภีระอัญฐูปัทหนิ ๙ ผู้ก	นมโหสถ ๑๓ ผู้ก	อาณิสสส์สัพพะทาน ๕ ผู้ก
โสทัสสนิ ๕ ผู้ก	สัพพะบารมี ๑๒ ผู้ก	ศัพทปาติโมกข์ ๙ ผู้ก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราชได้ ๑๒๔๒ (พ.ศ.๒๔๒๒) มาถึงจุลศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ.๒๔๒๕) นับเป็นกัปปี ๖๑ กัป นับเป็นผู้กมี ๒๗๑ ผู้ก รวมเงินค่าถวายพระสงฆ์ในการสร้างเขียนธรรมหมดไป ๕๖ แถบ ครั้นบริบูรณ์แล้วในปีจุลศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ.๒๔๒๕) ท่านก็ได้สร้างหอพระธรรมหลังหนึ่ง ทำเป็นมณฑปมุงด้วยแผ่นหินประดับด้วยแก้วและहारรักติดทองคำ ผากระดานภายในวาดรูปพระบาทเจ้านั่งแทนอย่างวิจิตรบรรจง ให้ตั้งมาก่อกำแพงรอบแล้วก่อรูปกุ่มกัณฑ์ ๒ ตัว ไหลดอกหนึ่งไห รูปสิงโต ๒ ตัว ตั้งเหนือกำแพงทางทิศตะวันออก ครั้นสำเร็จแล้ว เดือน ๑๒ ท่านก็ได้มีบัญชาปาฐะประกาศแผ่พระกุศลถึงแก่ขัตติยวงศ์และเสนาอามาตย์ ไพรไทยทั้งหลายสร้างเครื่องถวายทานทั้งหลายและสร้างมณฑปหลังใหญ่ที่ห้องช่วงสนามหลวง มุงด้วยผ้าขาวทำเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน ครั้นถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ท่านก็พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพรไทยทั้งหลายแห่นำเอาพระธรรมเจ้าลงสู่หอ มณฑปหลวงที่ห้องช่วงสนามหลวงแล้วก็ ประโคมด้วยดนตรีเป็นมหรสพนั้น ถึงวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็ตั้งทำการฉลองทำพุทธาภิเชกฟังธรรมไปตราบถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ จึงเป็นที่บริบูรณ์แล้ว ท่านก็ได้นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าขึ้นสู่หอ มณฑปหลวงสร้างให้มั่นคง ท่านฉลองทานธรรมและฉลองหอพระธรรมเจ้าในครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๖

อยู่มาถึงเดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ วันอาทิตย์ จุลศักราชได้ ๑๒๔๖ (พ.ศ.๒๔๒๖) ท่านก็ได้ให้ทานข้างปลายหนึ่งตัว ขี่ฝั้งหนักหนึ่งหมื่น หัวเหล็กบ่อเมืองสาเก่าพันแก่พระมหาครุบาเจ้าไชยลังกา วัดหลวงไชยสถานกลางเวียงพะเยาในวันนั้น ในปีเดียวกันนั้นท่านได้ทำการเบิกของราชสมบัติออกจากรสร้างเขียนธรรมต่อไปอีกครั้งตั้งจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

ปิฎกทั้ง ๓ มี ๔ ผูก	อานิสงส์วิสุทิมัค ๑๐ ผูก	นิกายทั้ง ๕ ผูกต้น ผูกสี่ ผูกห้า รวมสามผูก
สุวัณณะชมพู ๑๒ ผูก	พุทธานิเชก ๔ ผูก	เมตรไทยสูตร ๔ ผูก
มหาสมัยสูตร ๑ ผูก	พระเวสธบับหิงแก้ว ๑๖ ผูก	พระเวสธบับท่าแป้น ๑๖ ผูก
พระเวสธบับวิวร ๑๖ ผูก	พระเวสธบับข้าพ้าน ๑๖ ผูก	พระเวสธบับจริยา ๑๖ ผูก
พระเวสธบับปากี ๑๖ ผูก	พระเวสธบับป่าซาง ๑๖ ผูก	พระเวสธบับมังธา ๑๖ ผูก
พระเวสธบับเต้านั่งรุ่ง ๑๖ ผูก	พระเวสธบับแทนแก้ว ๑๖ ผูก	
พระเวสธบับมุกมุ่นทรายมุน ๑๖ ผูก	สุวัณณะชมพู ๑๒ ผูก	แต่งเขียว ๔ ผูก
เจ็ดคัมภีร์ ๗ ผูก	สุวรรณชีวหา ๔ ผูก	นาระทะ ๓ ผูก
		เสฏฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๔๖ (พ.ศ.๒๔๒๖) มาจนถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๘ (๒๔๒๘) นับเป็นกัปมี ๒๔ กัป นับเป็นผูกมี ๒๐๒ ผูก ในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้ทำการบูรณะอุโบสถวัดข้างค้ำ ด้วยก็เป็นทีสำเร็จบริบูรณ์ อยู่มาถึงเดือน ๑๒ ท่านก็ได้มีบัญชาให้ป่าวประกาศแก่หน่อชัตติยะวงศ์ เสนาอำมาตย์และประชาชนทั้งหลายให้สร้างมฬามณฑปหลังใหญ่ที่ห้องช่วงสนามหลวงและเครื่อง ถวายทานทั้งหลายเหมือนกับครั้งก่อนๆ ครั้นถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ท่านก็ได้นิมนต์เอาพระธรรมเจ้า ลงหอมณฑปที่ช่วงสนามหลวงแล้วท่านก็กระทำอบรมสมโภชด้วยดนตรีเป็นมหรสพ ถึงวัน ๘ ค่ำ ท่าน ก็กระทำการตั้งฉลองฟังธรรมตราบถึงวัน ๑๔ ค่ำ ในวัน ๑๕ ค่ำ นั้นท่านก็กระทำการพุทธานิเชกฉลอง พระอุโบสถวัดข้างค้ำ และฟังพุทธานิเชก ๖ ผูก ถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ก็เป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ ท่านฉลองถวายธรรมและฉลองพระอุโบสถในครั้งนี้เป็นมหาบุญใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ท่านถวายทานครั้งนี้ เป็นครั้งที่ ๗ ท่านสร้างธรรมในครั้งนี้รวมเป็นกัปมี ๓๘ กัป นับเป็นผูกมี ๒๘๙ ผูก เจ้าอนันตวรฤทธิ เดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้าพระมหาชีวิตเจ้านครเมืองน่าน ครั้งเมื่อท่านได้ เป็นเจ้ารับสัญญาบัตรแต่ต้นนั้น เริ่มแรกเดิมที่ท่านได้เป็นเจ้าพระพิไชยราชา มาก่อนแล้วก็ได้เป็น เจ้าพระยารัตนหัวเมืองแก้วเป็นครั้งที่ ๒ ไม่นานท่านก็ได้เป็นพระยาบุรุษรัตน แล้วก็ได้มาเป็นเจ้าพระยา มงคลวรยศเจ้าพระยาหลวงน่าน อยู่มาไม่นานท่านก็ได้เป็นเจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ ไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาธิบดี เจ้าพระมหาชีวิตเจ้านครเมืองน่านเป็นครั้งที่ ๕ คราเมื่อท่านได้เสวย ราชสมบัติเป็นเจ้าพระยาน่านนั้นอายุท่านได้ ๔๙ ปี เมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระมหาชีวิตนั้นท่านมีอายุ ๕๐ ปี ท่านได้เสวยราชสมบัติแล้ว พระพุทธศาสนาและบ้านเมืองทั้งมวลก็มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งใหญ่มากกว่าแต่ก่อน

ภรรยาของท่านคนที่ ๑ ชื่อว่าแม่เจ้าสุนันทา มีลูกเป็นบุตรชาย ๔ คน หญิง ๒ คน บุตรชาย คนที่ ๑ ชื่อเจ้าหนานมหาพรหมคนนี้ได้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ ไม่นานมากท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมไป บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าสุยะ คนนี้ได้เป็นเจ้าพระยาราชวงศ์ ไม่นานเท่าไรท่านก็ได้เป็น เจ้ามหาอุปราชหอน้ำแทนพี่ที่เสียไป ต่อจากนั้นท่านก็ได้เป็นเจ้าเมืองเสวยเมืองแทนพ่อของตน บุตรชายคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าสารคนนี้ได้เป็นเจ้าสุริยวงศา ไม่นานเท่าไรก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์และก็ได้เป็น เจ้ามหาอุปราชหอน้ำแล้วก็ถึงแก่กรรมไป บุตรชายคนที่ ๔ ชื่อ เจ้าบุญรังสี คนนี้ได้เป็นเจาราชบุตร แล้วก็ถึงแก่กรรมไป บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหมอกแก้ว บุตรหญิงคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าคำทิพย์

ภรรยาของท่านคนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าขอดแก้วมีราชบุตรหนึ่งคนชื่อเจ้าน้อยมหาพรหมคนนี้ได้ เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์ ไม่นานเท่าไรก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชหอน้ำ บุตรหญิงหนึ่ง คน ชื่อ เจ้ายอดมโนรา

ภรรยาของท่านคนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าคำปิว คนนี้ไม่มีบุตร

ภรรยาของท่านคนที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าบัวเขียว เป็นเชื้อเมืองแพะ มีบุตรหญิง ๑ คนชื่อ นางปิว

ภรรยาของท่านคนที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้าแวน มีบุตรชาย ๑ คน หญิง ๒ คน บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าแก้วไหลมา บุตรหญิงคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าบุษบา บุตรชายคนเดียวชื่อ เจ้าห้อยบุญสุวรรณค์

ภรรยาของท่านคนที่ ๖ ชื่อ แม่เจ้าอรัมมรา คนนี้เป็นหลานแล้วท่านได้อามาเป็นภรรยา มีบุตรชาย ๑ คนชื่อ เจ้าน้อยฟ้ารวนเมืองอิน บุตรหญิง ๑ คน ชื่อ เจ้าชันคำ

ภรรยาของท่านคนที่ ๗ ชื่อ แม่เจ้าปาริกา เป็นเชื้อเมืองเชียงของมีราชบุตรชาย ๗ คน หญิง ๑ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าน้อยบัวรม คนนี้ได้เป็นเจ้าบุรีรัตน ไม่นานเท่าไรก็ได้ถึงแก่อสัญกรรมไป บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าน้อยบัวเรียว บุตรชายคนที่ ๓ ชื่อเจ้าพระหยิ่งดำเขียว คนนี้ได้เป็นพระแล้วก็ได้ตายด้วยการสั๊กหมึกไป บุตรชายคนที่ ๔ ชื่อเจ้าน้อยบัวรองบองฟ้าบุณธวงศ์ คนนี้ได้เป็นเจ้ากรมนา แล้วก็ได้เป็นเจ้ากรมอัยการ บุตรชายคนที่ ๕ ชื่อ เจ้าน้อยหมอกมุงเมือง คนนี้ได้เป็นเจ้ากรมคลังที่ ๒ แล้วก็ได้ไปเป็นเจ้าแขวงเมืองเชียงลม บุตรชายคนที่ ๖ ชื่อเจ้านานรัตนเรืองรังสีคนนี้ได้เป็นเจ้ากรมทหารที่ ๒ บุตรชายคนที่ ๗ ชื่อ เจ้าน้อยสุทธนะ และบุตรหญิงคนเดียวชื่อ เจ้าคำเกี้ยว

ภรรยาของท่านคนที่ ๘ ชื่อแม่เจ้าสุคันธา มีบุตรชายหนึ่งคน หญิง ๓ คน บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อเจ้าเกียงคำ บุตรหญิงคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าเหมย บุตรหญิงคนที่ ๓ ชื่อ สวະดี บุตรชายคนเดียวชื่อ เจ้าน้อยยอนุสรังสี คนนี้ได้เป็นเจ้ากรมป่าไม้

ภรรยาของท่านคนที่ ๙ ชื่อ แม่เจ้าแวน เป็นเชื้อสายลื้อ เมืองกุสวະดีคนนี้มีลูก

ภรรยาของท่านคนที่ ๑๐ ชื่อนางแก้ว เป็นเชื้อเสนาเป็นหลานพระยาหลวงมนตรี มีบุตรชาย ๑ คน ชื่อเจ้านานมหาวงศ์ บุตรหญิง ๑ คนชื่อ นางป็อก

ภรรยาของท่านคนที่ ๑๑ ชื่อ นางคำแพง บ้านนาพัง เป็นเชื้อไพร่ มีบุตรชาย ๑ คน หญิง ๑ คน บุตรชายชื่อเจ้าน้อยนนท์ บุตรหญิงชื่อนางบัวแฝง

ลูกของคนใช้คนหนึ่ง ชื่อเจ้านานมหาวงศ์ รวมราชบุตรชายทั้งหมดมี ๑๗ คน ๑๘ ทั้งลูกของคนใช้ และรวมราชบุตรหญิงทั้งหมด ๑๒ คน

เจ้านันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้าพระมหาชีวิต ท่านเสวยราชสมบัตินานได้ ๓๙ ปี อายุได้ ๘๖ ปี ท่านก็ถึงแก่พิราลัยไป ในปีจุลศักราช ๑๒๕๓ (พ.ศ.๒๔๓๓) เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ วันศุกร์ไทย ครั้งนั้นเจ้ามหาอุปราชาท่านก็ได้ให้เจ้านายผู้ใหญ่ผู้น้อยลงไปกราบทูลพระมหาษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครด้วยเจ้าพระมหาชีวิตถึงแก่พิราลัย

ถึงปีจุลศักราช ๑๒๕๔ (พ.ศ.๒๔๓๔) เจ้ามหาอุปราชอาทอนเป็นประธานและพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงใหญ่ที่ ๒ ในกรุงเทพมหานครและเจ้าราชวงศ์เสนาอามาตย์ก็ได้กะเกณฑ์ไพร่พลบ้านเมืองให้ตัดไม้มาสร้างพระเมรุ ในปีนั้น เจ้ามหาอุปราชเป็นต้น และเจ้าราชวงศ์ พระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงใหญ่ ประจำเมืองและหน้อยมหาษัตริยะราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันและรวบรวมช่างไม้ทั้งหลาย สร้างมหาปราสาทพระเมรุหลวงหลังใหญ่ที่ช่วงดอนไชยด้านล่างวัดหัวเวียง ท่านได้ให้พระยาหลวงจำแสนราชา ใช้เป็นพนักงานจัดการควบคุมช่างไม้ทั้งหลายสร้างมหาปราสาทพระเมรุหลังใหญ่เป็นจัตุรมุขออกทั้ง ๔ ด้าน หลังคามุงยอดด้านบนประดับด้วยน้ำสีต่างๆ ใส่ทั้งยอดช่อฟ้าและบนยอดเศวตฉัตรดูงามสะอาดตา แล้วก็สร้างศาลาบาตรล้อมรอบ ๔ ด้าน ติดกัน มุงด้วยคาหุ้มด้วยผ้าขาวอันบริสุทธิ์ ทำเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน มีประตูทั้ง ๔ แล้วก็ตกแต่งโคมไปไว้โดยรอบ

ถึงจุลศักราช ๑๒๕๕ (พ.ศ.๒๔๓๕) เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ก็ได้เชิญเอาพระบรมศพเจ้าพระมหาชีวิตเสด็จลงจากหอคำราชโอรสแล้วก็กระทำสงเสพด้วยดนตรี ตีกลองนั้นทเถรอันสะอาด ทำรูปเทวดาไปก่อนหน้าแห่เอาศพพระเจ้าฟ้าไปสู่ปราสาทพระเมรุหลวงในวันนั้น แล้วก็จัดให้มีการเล่นเป็นมหรสพอันใหญ่ ผู้คนประชาไพร่ให้สนุกในกระทำบุญให้ทานไปไม่ให้ขาด กรวดน้ำอุทิศส่วนบุญคือมีมหาบังสกุลเป็นต้น ถึงวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ก็ได้พร้อมกันเชิญเอาพระบรมศพท่านไปถวายพระเพลิงไฟในวันนั้น ถึงวันเดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ นั้น มีเจ้ามหาอุปราชาสุวณณะฝ่ายหน้าหอคำเป็นต้นและเป็นคนเป็นเจ้าราชวงศ์เป็นประธานและหม่อมมหาชัตติยะราชวงศาเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอัญเชิญเอาซึ่งพระมหาอัฐิเจ้าเสด็จลงจากพระเมรุแล้วก็ประโคมด้วยดนตรีหน้าเข้ามาในเวียงให้สถิตอยู่ในพระมหาวิหารหลวงวัดช้างค้ำนั้น และก็กระทำบังสกุลพระอัฐิทำบุญให้ทานอยู่ที่นั่น

ครั้นถึงวันเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ เวลาขึ้น ๓ โมงก็พร้อมกันอัญเชิญเอาพระมหาอัฐิเจ้าเสด็จขึ้นสถิตอยู่ที่ภูในช่องพระธาตุเจ้าช้างค้ำที่ฝั่งทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือในปิ่นเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ เจ้ามหาอุปราชาท่านก็ได้เสด็จลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมเฝ้ามหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครถวายเครื่องราชบรรณาการ ครานั้นพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าตั้งให้เจ้ามหาอุปราชาท่านเป็นผู้เป็นไอรสบุตรเจ้านันทวรฤทธิเดช นั้นให้เป็นเจ้านครเมืองน่านปรากฏทรงพระนามว่าเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่าน แล้วก็พระราชทานเครื่องยศคือ พานหมากทองคำ เครื่องในทองคำทั้งหมด กระโถนทองคำ ๑ ใบ คนโททองคำ ๑ ใบ พระมาลาหมวกจิกทองคำ ๑ ใบ เสื้อผ้าเครื่องครุฑทั้งหลาย ครั้นเสร็จราชกิจแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์ขึ้นมาเมืองน่าน ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ จุลศักราชได้ ๑๒๕๖ (พ.ศ.๒๔๓๖) ท่านก็เสด็จมาถึงเมืองน่าน อยู่มาถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ หน้อยชัตติยะราชวงศาเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันกระทำมูธาภิเษกสร่งท่านแล้วก็พร้อมกันเชิญท่านขึ้นสถิตอยู่หอคำแทนเจ้านันทวรฤทธิเดช ผู้เป็นพระราชบิดาแห่งท่านนั้น รวมเจ้านันทวรฤทธิเดช ถึงพิราลัยไปเรียกได้ว่า ๑๒ ชั่วราชวงศ์ นับรวมแต่เจ้าขุนฟองเป็นต้นมาได้ ๖๐ เจ้าผู้ครอง เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาธิบดี ท่านได้เสวยราชสมบัติแล้วท่านก็มีตำแหน่ง ๖ ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งมหาดไทย ตำแหน่งยุติธรรม ตำแหน่งทหาร ตำแหน่งวัง ตำแหน่งคลัง ตำแหน่งนา ๖ ตำแหน่งนี้เป็นเมืองประเทศราชขึ้นอีกกว่าเดิม เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองนครเมืองน่านเมื่อท่านได้เป็นเจ้าราชวงศ์อยู่นั้นเดือนปีนั้นจำไม่ได้ มีวันหนึ่งท่านก็ได้ทรงนิมิตฝันประการหนึ่งว่าท่านได้เห็นพระสุริยะอาทิตย์ปรากฏออกจากกลีบเมฆ ทางทิศตะวันออกแล้วมีรัศมีส่องสว่างไปทั่วโลกจักรวาล ครั้นอยู่มาไม่นานพระองค์สมเด็จพระเจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้าพระมหาชีวิตผู้เป็นพระราชบิดาท่านนั้นมีพระมหากรุณาโปรดสั่งเหนือเกล้าเหนือหัวแห่งท่านว่าแต่นี้ไปในภายภาคหน้าให้เจ้าราชวงศ์ได้เป็นเจ้าพนักงานคอยซ่อมสร้างพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าแต่ก่อน มีโปรดประการนี้แล้วเมื่อนั้นเจ้าราชวงศ์ผู้ชื่อเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชท่านก็ได้รับเอาคำพระมหากรุณาของพระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตทุกประการ

๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

การศึกษาวิจัยการปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้าง

เมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง มาประกอบในการวิเคราะห์เพื่อให้มีเนื้อหาที่มีความน่าเชื่อถือในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์พงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ประกอบเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒)

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณูกา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณูกาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรนคร หรือเมืองปัว^{๕๑}

จากการสำรวจศึกษาของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดน่าน พบชุมชนโบราณอีก ๔ แห่งในพื้นที่ของอำเภอปัว คือ ชุมชนโบราณบ้านปัว และชุมชนโบราณบ้านสวนดอก ตำบลปัว ชุมชนโบราณบ้านศาลา ตำบลศิลาแลง และชุมชนโบราณบ้านดอยทุ่งกลาง ตำบลแงง ลักษณะทางกายภาพของชุมชนโบราณทั้ง ๔ แห่ง มีความใกล้เคียงกัน คือ เป็นคูน้ำ คันดิน รูปวงกลมมนหรือวงรี ขนาดไม่ใหญ่มากนัก มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๔๐๐-๖๐๐ เมตร ชุมชนโบราณทั้ง ๔ แห่งนี้ น่าจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งเมืองวรนครหรือเมืองพลัว(พัวหรือปัว)ในอดีตได้เป็นอย่างดี^{๕๒}

ภายหลังขุนฟองถึงแก่พิราลัยแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่าเมืองปัวเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเมืองกับเมืองแพร่ งาว พะเยา ลงไปถึงเมืองศรีสะเกษ สุธโขทัย ซึ่งอาจมาจากสาเหตุของการถ่วงดุลอำนาจเพื่อรักษาอิสรภาพจากอำนาจของเมืองพะเยา โดยอาศัยความคุ้มครองของกรุงสุโขทัยในห้วงระหว่างรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑^{๕๓} ร่วมกับหัวเมืองอื่นในเขตอาณาจักรสุโขทัย ล่วงมาถึงปีพุทธศักราช ๑๙๐๒ พญาการเมือง ได้ย้ายลงมาสร้างเมืองใหม่ บริเวณที่ราบทางตอนล่างทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ล้อมพระธาตุแช่แห้งบนดอยภูเพียง ซึ่งพระองค์นำพระธาตุและพระพิมพ์จากสุโขทัยมาบรรจุไว้ก่อนเรียกว่า เวียงภูเพียงแช่

^{๕๑} กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.๒๕๓๗) , หน้า ๕๑

^{๕๒} จังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน.(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เออบอย,๒๕๕๒),หน้า ๓๕

^{๕๓} กรมศิลปากร,ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ,๒๐๑๕),หน้า ๑๐

แห่ง^{๕๔} (ปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยของคูน้ำคันดิน ซึ่งเป็นกำแพงและคูเมืองสองชั้น ในเขตบ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ขนาดยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร กว้าง ๓๕๐ เมตร โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางของเมือง ต่อมาเกิดความแห้งแล้งกันดารน้ำ พระญาผากอง โอรสพระญาการเมือง จึงได้ย้ายเมืองมาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ในปี พ.ศ. ๑๙๑๑^{๕๕} ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน และสำหรับความเป็นมาของการย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแช่แห้งไปยังฝั่งแม่น้ำน่านด้านตะวันตก มีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาของ สรัสวดี อ๋องสกุล^{๕๖} ในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ซึ่งได้บันทึกไว้ว่า “น้ำแห้งเสียหาที่จักข้ามม้า จักกินปได้ จึงจักหนีไปสร้างเวียงกวมบ้านห้วยไคร้คือว่าเวียงน่าน ”

ปัจจุบันได้ปรากฏหลักฐานให้เห็นชัดเจน ซึ่งเชื่อกันว่า ตัวเมืองนครน่านที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑ คือ แนวคันดินใหญ่ที่ยังคงปรากฏร่องรอย บางส่วนให้เห็นอย่างชัดเจน อยู่บริเวณวัดพญาวัดพอจะบอกได้ว่า แนวคันดินดังกล่าวเป็นกำแพงเมืองด้านทิศใต้ กว้างประมาณ ๒๕ เมตร สูงประมาณ ๕ เมตร กำแพงเมืองดังกล่าวคงถูกใช้มาจนกระทั่งสมัยเจ้าจ้าวพารผาสุม เพราะปรากฏตามประวัติวัดพระธาตุช้างค้ำว่า ในปี พ.ศ. ๑๙๖๙ เจ้าจ้าวพารผาสุม เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๑๕ ในห้วงระยะเวลา พ.ศ. ๑๙๖๙-๑๙๗๖ ครองเมืองนาน ๘ ปี^{๕๗} โปรดให้ก่อกำแพงเมืองขึ้นใหม่ โดยใช้ไม้ซุงทั้งท่อนตามแนวกำแพงเดิมเป็นปราการชั้นนอกของนคร ชื่อของเมืองนครน่านปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๘ กล่าวถึงเขตแดนแคว้นสุโขทัย สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ความตอนหนึ่งว่า^{๕๘} “ เมืองเหนือน่านถึ เจ้าพญาผากองเจ้าเมืองน่าน เมืองพลัว ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นอกจากความสัมพันธ์ทางการปกครองและการศาสนาแล้ว เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์สุโขทัย อีกทางหนึ่งด้วย ดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ ด้านที่ ๑ และหลักที่ ๖๔ ด้านที่ ๑ (จารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ) กล่าวถึงการกระทำสัตย์สาบานระหว่างพญา (เจ้าพญาผากอง) และหลาน (กษัตริย์ครองสุโขทัย) ในปีพุทธศักราช ๑๙๓๕ เพื่อช่วยเหลือกันเมื่อเกิดสงคราม^{๕๙} และก่อนหน้านั้นพระญาผากองได้ส่งกองทัพทหารจากนครน่านลงไปช่วยเหลือสุโขทัยในสมัยของพระญาลือไท (สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒) รบกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ยกทัพมาจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อป้องกันเมืองซากังราว เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๙ แต่ก็ไม่สามารถต้านทัพอยุธยาได้^{๖๐} ขณะเดียวกัน เรื่องที่พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์เมือง

^{๕๔} กรมศิลปากร,ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙,(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,๒๕๐๗), หน้า ๓๐๑

^{๕๕} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร,ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙,หน้า ๓๐๔

^{๕๖} สรัสวดี อ๋องสกุล,พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วินิตการพิมพ์,๒๕๖๑),หน้า ๓๓

^{๕๗} อ้างแล้วในจังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน,หน้า ๔๒

^{๕๘} ตริ อมาตยกุล,เมืองเหนื่อและเมืองใต้,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์,๒๕๑๓),หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕

^{๕๙} อ้างแล้วใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย,หน้า ๒๐๑

^{๖๐} อ้างแล้วใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย,หน้า ๒๑๕

น่านสองพระองค์ว่า เกิดจากการลอบวางยาพิษโดยกรุงศรีอยุธยา^{๖๑} แสดงถึงการอยู่คนละฝักฝ่ายระหว่างเมืองน่านกับกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี^{๖๒}

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑)

ในปี พ.ศ. ๑๙๙๓ พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอบ่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา^{๖๓}

ระยะแรก เมืองน่านยังมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของแคว้นล้านนา แต่หลังจากที่พระญาผาแสงเจ้าผู้ครองนครน่าน ราชวงศ์ภูคา องค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๐๐๔ ฐานะของเมืองน่านถูกลดลงเป็นเพียงหัวเมืองในราชอาณาจักรของแคว้นล้านนา กษัตริย์นครเชียงใหม่ได้จัดส่งขุนนางหรือเจ้าเมืองที่อยู่ในเขตปกครองของพระองค์มาผลัดเปลี่ยนกันปกครองนครน่าน นับแต่หมื่นสร้อยเชียงทอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๐๕ เป็นต้นมา จนถึงพญาพลเทพฤาชัยในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ (ค.ศ. ๑๕๕๘) ซึ่งในห้วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๖-๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์แห่งพม่ายกกองทัพขึ้นตีเชียงใหม่ พระเจ้าเมกุฎี เจ้าผู้ปกครองเชียงใหม่ ไม่สามารถต้านทานอำนาจกำลังรบของพม่าได้ จึงได้ยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช ส่งผลให้เจ้าผู้ปกครองนครน่านได้หนีไปพึ่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง เนื่องจากว่า นครน่านเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในขณะนั้น^{๖๓}

ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๖-๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่า ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น พระเมกุฎี พระเจ้าเชียงใหม่ ไม่สามารถต้านทานกำลังได้ จึงยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช พระญาพลเทพฤาชัย เจ้าเมืองน่าน จึงหนีไปพึ่งเมืองหลวงพระบาง ดั่งมีข้อความบันทึกไว้ว่า “เจ้าพระยาเทพฤาชัย มาเสวยเมืองน่าน ท่านเสวยเมืองได้ ๓๒ ปี จุลศักราชได้ ๙๒๐ ตัว ปีเบิกขงัว (พ.ศ. ๒๑๐๑) “เจ้าฟ้าหงสามังตรามาปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ดั่งเจ้าพระยาเทพฤาชัยเมืองน่านก็หนีไปเมืองล้านช้างพันในปีนั้นแล ”^{๖๔}

ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี นครน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นล้านนา ซึ่งมีนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ เป็นราชธานี หรือเป็นศูนย์กลางการปกครอง นครน่านได้ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนามาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอารูปแบบศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบเดิมที่มีรูปแบบร่วมกับศิลปะแบบสุโขทัย^{๖๕}

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘)

หลังจากพญาพลเทพฤาชัยหนีไปเมืองหลวงพระบางแล้ว พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองโปรดฯ ให้พญาหน่อคำเสถียรชัยสงคราม มาเป็นเจ้าเมืองน่านแทนดั่งมีข้อความบันทึกไว้ว่า “เจ้าฟ้ามังตรา ได้

^{๖๑} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน, หน้า ๓๖

^{๖๒} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, หน้า ๕๒

^{๖๓} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๗), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๓๙๗ - ๓๙๘

^{๖๔} อ้างแล้วใน สรัสวดี อ๋องสกุล, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า ๖๔

^{๖๕} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, หน้า ๘๑ - ๘๕

ปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ก็หื้อพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้มาเปนเจ้าส่วยเมืองน่านหันแล ” และตลอดในห้วงระยะเวลา ๒๐๐ ปีเศษ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘ หัวเมืองล้านนาทั้งมวลตกอยู่ในความระส่ำระสาย เพราะทุกหัวเมืองเกิดศึกสงครามกับพม่าและกรุงศรีอยุธยาอยู่เนื่อง ๆ เมื่อพระนางวิสุทธิเทวี เจ้าผู้ครองเชียงใหม่ เชื้อสายราชวงศ์มังราย องค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัย พระเจ้าหงสาวดีจึงส่ง มังนรธาช่อ มาปกครองเชียงใหม่ เพื่อปกครองหัวเมืองล้านนาโดยตรง^{๖๖} ในปี พ.ศ. ๒๑๒๒ นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนาและนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาช่อ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด ความกดดันจากการปกครองของพม่า ทำให้เจ้าผู้ปกครองนครน่านได้คิดและพยายาม แข็งเมืองต่อพม่าหลายครั้ง แต่ไม่สามารถทำได้สำเร็จ ดังเช่น ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ได้ต่อสู้กับมังนรธาช่อที่ปากง้าว แต่พ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งล้านช้าง ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “พระยาหลวงน่านแลเจ้าฟ้าสาระวดีต่อบกกันที่ปากง้าวหันแลฝ่ายพระยาน่านบ่นนะเจ้าฟ้าสาระวดีถอยรีพลลงมาส่วนตนเจ้าพระยาน่าน ก็หนีไปเมืองล้านช้างพุ้น วันนั้นแล ”^{๖๗} มังนรธาช่อ (เจ้าฟ้าสาระวดี) ได้ตั้งพระยาแขกขุนนางรักษาเมืองอยู่ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐-๒๑๔๓ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ได้นำกำลังของล้านช้างเข้าไปตีเชียงใหม่ แต่ไม่สำเร็จ จึงกลับมายึดนครน่านคืนแล้วปกครองนครน่านต่อจนถึง ปี พ.ศ. ๒๑๔๖ ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “ถึงเบิกเสร็จ จุลศักราช ๙๖๒ เจ้าเจตบุตร คือ พระยาหลวงน่านได้กำลังลาว คือ ลาวที่พื้นหงสาออกมาที่พาเอากำลังเมืองล้านช้างไปเอาเชียงใหม่ นั้นก็ฝ่ายไปเชียงใหม่ในปีเบิกเสร็จนั้นแล พระยาก็กลับคืนมาอยู่เมืองน่านดังเก่าหันแล ” และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๖ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ถูกมังนรธาช่อจับไปประหารที่เมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเจ้าศรีสองเมือง อนุชาของตนเอง รักษาประตูเมืองเป็นขบถ เปิดประตูเมืองให้พม่าเข้ายึดนครน่านได้สำเร็จ ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า^{๖๘}

พระยาหลวงน่านแลเจ้าน้ำบ่อจึงหื้อเจ้าศรีสองเมืองตนเปนน้องเปนลูกที่แม่นแลหื้อไปอยู่ระวังรักษาประตู . . . วันนั้นก็ลวดไชประตูเอาหมู่ข้าศึก . . . เจ้าฟ้าสาระวดีจับได้ก็เอาเมื่อเชียงใหม่พุ้นหันแล . . . ครั้นเอาเมื่อถึงเมืองเชียงใหม่แล้วครั้นถึงเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ก็ฆ่าเสียยังเมืองเชียงใหม่หันแล

มังนรธาช่อได้มอบให้เจ้าศรีสองเมือง ถวายพระนามใหม่ว่า เจ้าพระบาทศึกชัยไชยสงคราม ปกครองนครน่านต่อจากเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๖-๒๑๕๘ และในปี พ.ศ. ๒๑๕๘ ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ได้มาเชิญไปเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ปกครองเชียงใหม่จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๗๔ และได้มอบให้ เจ้าอุนเมือง ผู้เป็นอนุชาปกครองนครน่านสืบแทน ในปี พ.ศ. ๒๑๕๘-๒๑๖๘ และในปี พ.ศ. ๒๑๖๖ ถูกพม้ามาคูกคาม เจ้าอุนเมืองจึงได้รวบรวมไพร่พล ส่วนหนึ่งหนีทัพพม่าลงไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ปกครองกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารเมืองน่านได้ ดังมี

^{๖๖} อ่างแล้วใน กรมศิลปากร,ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙,หน้า ๕๒

^{๖๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,นิทานโบราณคดี,(กรุงเทพฯพหุทานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร,๒๕๑๖),หน้า ๖๖

^{๖๘} อ่างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,นิทานโบราณคดี,หน้า ๖๗

ข้อความบันทึกเกี่ยวกับเจ้าอุ้นเมืองลงไปฟังก์ษัตริย์เมืองใต้ไว้ว่า “เจ้าอุ้นเมืองตนเปนน้องเสวยเมือง น่านแทนพัตนถึงปีกาไถ้นันจุลศักราชได้ ๙๘๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพ็งเม็งวันศุกร์ท่านก็พินม่านหนีไปเมืองใต้พุ่นแล”^{๖๙} ในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ และในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ เจ้าอุ้นเมืองได้รวบรวมกำลังทัพ กลับมาชิงนครน่านคืนจากพม่า และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ พระเจ้าสุทโธทรมหาราชได้ยกทัพมาตีนครน่านและได้ทำการกวาดต้อนผู้คนไปไว้ที่เมืองหงสาวดี จึงได้มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนเจ้าเมืองในเขต ล้านนาเข้ามาปกครองนครน่านอีกครั้ง^{๗๐} เจ้าอุ้นเมืองสู้ไม่ได้จึงได้หลบหนีไปพึ่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง

ในปี พ.ศ. ๒๑๖๘ เจ้าหลวงเมืองละคร ได้ยกกำลังจากลำปางมาชิงนครน่านและปกครองนครน่านในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๘-๒๑๘๑ และเมื่อถึงแก่พิราลัยลง เจ้าพระญาเชียงราย ปกครองนครน่านเป็นองค์ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘๑-๒๑๙๑ และเมื่อถึงแก่พิราลัยลง มหาธรรมราชาเจ้า กษัตริย์พม่า ซึ่งมีอำนาจในการปกครองล้านนาในขณะนั้น จึงได้ส่งพระยาเชียงของ สามคนพี่น้องมาขึ้นนครน่าน คนพี่มีชื่อว่า เจ้าพระญาแหลมมุ่ม คนน้องถ้วน ๒ ชื่อ เจ้าพระญาอดใจ และน้องคนที่ ๓ ชื่อว่า เจ้าพระญาเมืองราชา โดยเจ้าพระยาแหลมมุ่มขึ้นนครน่านตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๙๒-๒๒๐๕ แต่ถูกกษัตริย์จากอยุธยา คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงส่งกองทัพมาตีนครน่านในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ถึงแก่พิราลัยที่อยุธยา^{๗๑} เมื่อพระญาแหลมมุ่มถึงแก่พิราลัย พระญาอดใจปกครองนครน่าน ในปี พ.ศ. ๒๒๐๘-๒๒๓๐ เนื่องจากปี พ.ศ. ๒๒๐๕-๒๒๐๘ อยู่ที่เมืองบัว แล้วย้ายเข้ามาขึ้นนครน่านในปี พ.ศ. ๒๒๐๘ เมื่อถึงแก่พิราลัย มหาธรรมราชาเจ้าก็ให้พระญาเมืองราชาปกครองนครน่านต่อในปี พ.ศ. ๒๒๓๒-๒๒๔๖ ภายหลังสมคบกับลาวแสนแก้วแข็งเมืองกับพม่า พระเจ้ากรุงอังวะแห่งพม่าจึงส่งกองทัพจากเชียงใหม่มาตีนครน่าน เมื่อยึดได้แล้วจึงทำการเผาทำลาย นครน่านเสียหายอย่างหนัก ผู้คนทางหลบหนีละทิ้งบ้านเรือนเข้าไปหลบซ่อนตามป่าเขา นครน่านจึงถูกทิ้งร้างนานถึง ๕ ปี พระญาเมืองราชาจึงหนีไปพึ่งเมืองล้านช้างและลงไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา ทำให้นครน่านร้างผู้คนครั้งแรกในการศึกครั้งนี้ พม่าเผาครน่านเสียหายเป็นอย่างมาก คงเหลือแต่แผ่นดิน ดังได้มีการบันทึกไว้ว่า^{๗๒}

ทัพพม่าครั้งถึงเมืองแล้วก็กระทำอันตรายแก่บ้านเมืองรั้วเวียงทั้งมวล คือ จุดเผาฆ่า พระพุทธรูปเจ้า วัดภูมินทร์องค์ตะวันตกนั้นก็ฆ่าดู อนึ่งยอมมหาเจดีย์ทิพย์ธาตุเจ้าแช่แห้งแล เจดีย์หลวงกลางเวียงแลทิพย์เจดีย์ข้ากั้ฆ่าพระวัดอารามสาสนาธรรมพระพุทธเจ้าก็จุดเผาเสีย จะเผาไว้แต่แผ่นดินหั้นแล

เจ้าฟ้าเมืองคองและเจ้าฟ้าเมียวชา ขุนนางพม่า ได้เข้ามารวบรวมไพร่พลตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๕๗ และให้การปกครองดูแลนครน่านมิให้ก่อการกระด้างกระเดื่องได้อีกต่อไป เมื่อเจ้าฟ้าเมียวชาถึงแก่พิราลัยแล้ว พระยานคร (น้อยอินทร์) ผู้รักษาเมือง ซึ่งเป็นชาวน่าน ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้ากรุงอังวะ อัญเชิญพญาหลวงดินมทาวงศ์เจ้าเมือง เชียงใหม่มาเป็นผู้ปกครองน่านในปี พ.ศ. ๒๒๖๙-๒๒๙๔ จึงทำให้นครน่านได้มีเจ้าผู้ปกครองนครโดย

^{๖๙} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี*, หน้า ๖๘-๖๙

^{๗๐} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, *เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ*, หน้า ๕๓

^{๗๑} กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙*, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า

^{๗๒} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี*, หน้า ๗๙

การสู้รบเชื้อสายลำดับราชวงศ์อีกครั้งหนึ่งในพงศาวดารเมืองน่านเรียกว่า “ราชวงศ์หลวงตีนมหาวงศ์” (บรรพบุรุษต้นสายสกุล ณ น่าน)^{๗๓}

ในปี พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้าอลองพญาक्षัตริย์แห่งพม่า ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่เกิดเหตุป็นใหญ่แตก ถูกพระองค์ประชวรหนัก ต้องยกทัพกลับและเสด็จสวรรคตกลางทาง^{๗๔} ส่งผลให้บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาได้โอกาส จึงพากันแข็งเมืองต่อพม่า เมื่อพระเจ้ามังลอกเสวยราชสมบัติ จึงทรงส่งอภัยคามณีเป็นแม่ทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองอื่น ๆ เจ้าอริยวงศ์เจ้าเมืองน่าน จำต้องยอมหันไปอ่อนน้อมกับพม่าดังเดิม^{๗๕} เมื่อปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาได้ราบคาบเรียบร้อยแล้ว พระเจ้ามังลอกทรงแต่งตั้งอภัยคามณีเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๐๖ พระเจ้ามังระได้ขึ้นเสวยราชย์ อภัยคามณีลงไปเข้าเฝ้าที่เมืองอังวะ เจ้านายท้าวพระยาในหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านนา ได้กำลังทหารสนับสนุนจากเมืองหลวงพระบางพากันแข็งเมือง พระเจ้ามังระทรงทราบจึงแต่งตั้งให้เมี้ยวสีหบดีเป็นแม่ทัพนำกำลังร่วมกับกองทัพอภัยคามณียกมาปราบปรามอีกครั้ง จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ อภัยคามณีได้ตระเตรียมกองทัพให้พร้อมเพื่อจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา โดยได้ระดมกำลังไพร่พลจากหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา เจ้าอริยวงศ์ เจ้าผู้ปกครองนครน่านขณะนั้นได้มอบหมายให้เจ้านายอ้าย ผู้เป็นหลานคุมกำลังพลของนครน่านมาสมทบกับกองทัพของ เนเมี้ยวสีหบดี แม่ทัพพม่าเพื่อไปตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป^{๗๖} กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกอบกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาจากพม่าได้สำเร็จแล้ว แต่พม่ายังคงยึดครองหัวเมืองล้านนาอยู่จึงทรงยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่ถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกที่ไม่สำเร็จ ส่วนครั้งหลังยกขึ้นมาในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ พญาจ่าบ้าน เจ้าเมืองเชียงใหม่ พญาภาวิละ เจ้าเมืองลำปาง ได้หันมาสวามิภักดิ์กับฝ่ายไทย และได้นำกำลังผู้คนเข้ามาสมทบตีเมืองเชียงใหม่ ส่วนทางนครน่านซึ่งยังสวามิภักดิ์ต่อพม่า ได้มอบให้เจ้าน้อยวิฑูรดาแห่งเจ้านาขวา เกณฑ์พลมาช่วยพม่าป้องกันเมืองเชียงใหม่ โปมะยง่วน เจ้าเมืองเชียงใหม่สู้กำลังกองทัพไทยไม่ได้ จึงทิ้งเมืองไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน ส่วนเจ้าน้อยวิฑูรถูกกองทัพไทยจับกุม หลังจากที่ตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ รัชกาลที่ ๑) อยู่จัดการปกครองหัวเมืองล้านนา และได้เกลี้ยกล่อมเจ้าผู้ปกครองนครน่านให้สวามิภักดิ์กับสยาม และให้เจ้าน้อยวิฑูรกลับไปปกครองนครน่าน ในเวลาต่อมาเจ้าน้อยวิฑูรไม่ตั้งมั่นอยู่ในสัจจะพระญาภาวิละเจ้าผู้ปกครองลำปาง จึงนำกำลังไปควบคุมตัวและครอบครัวส่งมายังกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ เป็นเหตุให้นครน่านขาดผู้นำ กองทัพพม่าจากเมืองเชียงแสนได้ยกกำลังมากวาดต้อนผู้คนในนครน่านไปไว้ที่เมืองเชียงแสน ทำให้นครน่านถูกทิ้งร้างเป็นครั้งที่ ๒ เป็นเวลาถึง ๒๓ ปี^{๗๗}

^{๗๓} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน,เล่าเรื่องวรรณคดี, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์อัมรินทร์,๒๕๔๙),หน้า ๒๗

^{๗๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ ๒).

(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ ,๒๕๐๖),หน้า ๓๔๑

^{๗๕} องค์การคำครุสภา,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,๒๕๐๗ จ),หน้า๓

^{๗๖} อ่างแล้วใน องค์การคำครุสภา,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐,หน้า ๑๑

^{๗๗} กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์,๒๕๓๗),หน้า

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๒ เป็นต้นมา นครน่านตกอยู่ในความวุ่นวายสับสน ดังปรากฏความในพงศาวดารเมืองน่านตอนที่หนึ่งว่า “ในกาลยามนั้นเมืองล้านนาไทยก็บ่มัน บ่เที่ยง ลักบ้าน ลักเมืองแลดังเมืองน่าน เราเป็นอันเปล่าห่างสูญหาท้าวพระยาบ่ได้แล” เจ้านายเชื้อสายราชวงศ์หลวงตี้นมหาวงศ์ที่ยังหลงเหลืออยู่ตามบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตนครน่าน และเมืองข้างเคียง ต่างแตกความสามัคคีแบ่งแยกออกจากกัน หันไปเข้าข้างพม่าบ้าง ไทยบ้าง ประกอบกับระยะนี้สถานการณ์ในกรุงธนบุรีไม่เรียบร้อย มีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ส่วนทางฝ่ายพม่าขึ้นไปมะยูง่วนก็ยังคงคุมกำลังตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงแต่งตั้งเจ้านานจันทโชติขึ้นเป็นพระยามงคลวรยศให้มาครองนครน่าน ขณะนั้นบ้านเมืองรกร้างว่างเปล่า พระยามงคลวรยศจึงตั้งมั่นอยู่ที่บ้านท่าปลา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์) ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกเกี่ยวกับการแต่งตั้งเจ้าผู้ปกครองนครน่าน และเขตพื้นที่การปกครองที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยามไว้ว่า^{๗๘}

ในเมื่อสกราชได้ ๑๑๔๕ เมืองน่านก็เปนอันว่างเปล่าห่างสูญเสียก็บ่มีท้าวพระยาแลรั้งไพร่ไทยทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมืองนั้นก็พากันลี้ซ่อนอยู่ในป่าเถื่อนห้อมห้วยราวเขาหั้นแล . . . มหากระษัตริย์เมืองใต้ตั้งเจ้านานจันทโชติตนเปนลูกเจ้าอริยวงศ์นั้น ทือเปนเจ้าพระยามงคลวรยศแล้วก็ทือขึ้นมาเปนเจ้าส่วยเมืองน่าน

สำหรับฝ่ายพม่าได้แต่งตั้งเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา เป็นผู้ปกครองนครน่านในปีต่อมาเช่นกัน โดยเจ้าอัครวรปัญญาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเทิง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเทิง จังหวัด-เชียงราย) ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกเกี่ยวกับเขตพื้นที่การปกครองและอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าไว้ว่า^{๗๙}

เจ้ามวยหวานเชียงแสนก็เข้ามาเอาเจ้าอัครวรปัญญา ตนเปนบุตรเจ้าสุทธะเปนหลานเจ้ามโนที่เมืองเทิงนั้น ขึ้นเมื่อที่เมืองเชียงแสนที่นั้นแล้วก็ปงเมืองน่านทั้งมวลทือเจ้าอัครวรปัญญาได้เปนพระยาน่านหั้นแล ยามนั้นเจ้ามวยหวานเชียงแสนจึงใช้แสนไชยปลารขึ้นเมื่อทูล มหากระษัตริย์เจ้าเมืองอังวะหั้นแล เมื่อนั้นมหากระษัตริย์เจ้าอังวะจึงมีอำมิตต่อจาสวนลงมาทือ เจ้าอัครวรปัญญา ตนหลานทือได้เปนพระยาน่านหั้นแล เจ้าอัครวรปัญญาได้รับอำมิตต่อจาสวนได้กินเมืองน่านแล้วก็อยู่เมืองเทิงที่นั้นก่อนแล

ส่วนเจ้าสุมนเทวราช ตั้งมั่นอยู่ที่เวียงสา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน) พงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า “ยามนั้นเจ้าจันทโชติ คือ เจ้ามงคลวรยศนั้นท่านก็ตั้งอยู่ท่าปลาหั้นแลดังเจ้าสมณะตนเปนน้องเจ้าพระยามงคลวรยศนั้นท่านก็มาตั้งอยู่บ้าน คือ เวียงพ้อหั้นแล ”

หลังจากเมืองเชียงแสนถูกกำลังหัวเมืองฝ่ายเหนือตีได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ แล้ว เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ได้นำครอบครัวชาวน่านและชาวเมืองเทิงย้ายลงมาอยู่ที่บ้านตีดในเขตนครน่านอยู่ด้านตะวันตกของเวียงภูเพียงแช่แห้ง หมายถึง ที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน ซึ่งพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า “ฝ่ายพระยาน่านแลชาวเทิงทั้งมวลก็ค่อยเกากุมครอบครัวไพร่ไทยชาวน่านชาวเทิงทั้งมวลหนีออกจากเมืองเทิงลงมาในวันเดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ มาฮอดเมืองน่านเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ

^{๗๘} อ่างแล้วโน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,นิทานโบราณคดี,หน้า ๘๖

^{๗๙} นิยม สองศรีโย และคณะ,พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทรวินัย,(น่าน : โรงพิมพ์อังก์เบอร์รี่,๒๕๕๖),หน้า ๕๙

มาตั้งบ้านตีคริมน้ำ่านวันตฤเพียงแ่งแห่งั้นแลฯ” ในเวลาต่อมาเจ้าอัครวรปัญญาเกิดวิวาทกับเจ้าสุนทรเทวราช ผู้เป็นน้ำ ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า^{๕๐}

ครั้นว่าเห็นเจ้าตนเปนหลานเข้าไปหาสนั้นนั้นคิดใจว่ามันเปนข้าเหนือกูเปนข้าได้ลี้มนั้นจักมาเอากูกีบ่แจ้งคิดสนั้นแล้ว ก็จึงห้ามถ้วน ๒ ที่ ถ้วน ๓ ที่ หนึ่งแล เมื่อเจ้าเปนหลานก็เอิ้นบอกกล่าว ว่าข้าจักไปหาน้ำด้วยสวัสดิศบ่คิดคืนด้วยประการใดแล เจ้าตนเปนหลานข้าเข้าไปใกล้ . . . เมื่อนั้นเจ้าตนเปนน้ำก็วัดจับได้ปืนก็ยิงเจ้าตนเปนหลานถ้วน ๒ ที่ ๓ ที่ ก็บ่ออกบ่ไหม้หนึ่งแลเจ้าตนหลานหันน้ำกระทำแก่ตนสนั้นนั้น ก็วัดจับได้หอกก็ไล่เจ้าตนน้ำ เจ้าตนน้ำก็บ่ข้างจักทนอยู่ได้ก็แล่นหนีไปทางวัง คือ น้ำ่าน

จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ พระญามงคลยศ ซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่ท่าปลา จึงใกล้เคียงปรองดองให้สมัครสมานสามัคคีกัน แล้วยกนครน่านให้เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ปกครองแทนตน ซึ่งพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า^{๕๑}

เจ้าตนเปนหลานก็พาเอาท้าวขุนไพร่ลงไปหาเจ้าพระยามงคลวรยศตนเปนน้ำที่เมืองท่าปลา แล้วก็พูดด้วยกิริยาภาวะด้วยเจ้าสมณะตนเปนน้ำกระทำแต่ตนนั้นหนึ่งแล เมื่อนั้นเจ้ามงคลวรยศตนเปนน้ำอันเป็นผู้เฒ่าแก่ นั้น ท่านก็มีคำตักเตือนห้าม ขอกับเจ้าตนหลานก็บ่ห้อมีความอาฆาพหมายมั่นแก่พ่ออาว์ ขอเจ้าตนเปนหลานอย่าได้ถือสาพ่ออาว์เพื่อะ อนึ่ง บ้านเมืองน่านของเราบัดนี้ภายน่าเยี่ยงสันใดจะดีกานกุงรุ่งเรืองไปภายน่านนั้น น้ำก็จักมองบงหื้อเจ้าตนหลานได้ครอบครองรักษาทั้งมวลแล้วแล . . . เจ้าตนหลานครั้นว่าได้ยินเจ้าเปนน้ำมีความตักเตือนสนั้นนั้น ท่านก็มีความยินดีแล้วอนุญาตปลดปลงยังโทษแลคุณทั้งมวลแก่เจ้าสมณะตนเปนน้ำนั้นแล้ว ท่านก็ลาเจ้าพระยามงคลวรยศตนเปนน้ำขึ้นมาอยู่บ้านตีบุญเรืองก่อนหนึ่งแล

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑)

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทำการปราบดาภิเษกขึ้นแล้ว จึงได้จัดการแก้ไขปัญหามืองให้กลับเข้าสู่ภาวะปกติ ในปีชลา จัตราศก จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. พร้อมกันนี้ได้ทำการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองสยามทรงมีพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชามาหากักรบรมนาถนเรศวรราชวิวัฒน์วงศ์ ปฐมพงศาธิราชรามธาธิบดินทร สยามพิชิตินทรวิโรดมบรมนารถบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ซึ่งมีพระชนมายุได้ ๔๕ พรรษา กับ ๒ เดือนในขณะนั้น ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี^{๕๒}

ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ เจ้ามงคลวรยศ ได้สละอำนาจในการปกครองนครน่าน ให้เจ้าอัครวรปัญญา ซึ่งเป็นหลานขึ้นเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านสืบต่อมาในห้วงระยะเวลา ปี พ.ศ. ๒๓๒๙-๒๓๕๓ รวม ๒๔ ปี^{๕๓}

^{๕๐} อ้างแล้วใน นิยม สองศรีโยและคณะ,พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทวิสุทธิ, หน้า ๕๗

^{๕๑} นิยม สองศรีโย และคณะ,พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทวิสุทธิ,(น่าน : โรงพิมพ์อิงค์เบอร์,๒๕๕๖),หน้า ๕๙

^{๕๒} เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล,แรกสร้างพระนคร,(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้,๒๕๕๒),หน้า ๕๒

^{๕๓} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบกน่าน,พระเจ้า่าน,หน้า ๔๗

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านและแต่งตั้งเจ้าสุมนเทวราช ขึ้นเป็นเจ้าพระยาหอหน้า ซึ่งมีตำแหน่งเทียบเท่าอุปราชหรือเจ้าอุปราช ให้กลับไปขึ้นมาครองนครน่าน ล่วงมาถึง ปี พ.ศ. ๒๓๔๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตย้ายจากบ้านตึกกลับไปตั้งนครน่าน ที่เดิมซึ่งถูกทิ้งร้างไว้นานถึง ๒๓ ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๑-๒๓๔๔ และในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าอัครวรปัญญาซ่อมสร้างนครน่าน เมื่อเสร็จแล้วจึงกลับมาตั้งยังถิ่นฐานที่เดิมพร้อมทั้งได้ก่อสร้างกำแพงและบูรณะตัวเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งในสมัยเจ้าอัครวรปัญญา ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ยังได้นำกำลังไปร่วมเป็นกองทัพผสมกับทัพเชียงใหม่ ลำปาง เวียงจันทน์ และกรุงเทพฯ ตีเมืองเชียงแสนแตกยึดคืนจากพม่าได้ มีการแบ่งผู้คนของเมืองเชียงแสน ๒ หมื่น ๓ พันคนเศษ ไปให้บ้านฮ่อม เชียงใหม่ บ้านปงสนุก เมืองลำปาง บ้านพระหลวง เมืองแพร่ บ้านเสาไห้ เมืองสระบุรี และบ้านคูบัว เมืองราชบุรี เป็นต้น^{๘๔} จึงถือว่าเป็นการขับไล่พม่าให้พ้นจากแผ่นดินสยามไปได้ และพร้อมกันนี้ได้นำเมืองเชียงแสน เชียงรุ่ง และเมืองโนแคว้นสิบสองพันนา ลงมาสวามิภักดิ์ต่อกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงรักใคร่ตั้งพระโอรส และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็น “เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา” นอกจากงานในด้านการปกครอง และงานด้านการทหารแล้ว เจ้าฟ้าอัครวรปัญญายังสืบสานงานด้านการศึกษา เช่น การถวายพระเกศาธาตุแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ได้สร้างกำแพงและบันไดนาควัดพระธาตุแช่แห้ง และสร้างวัดบุญยืนที่เวียงพ้อปัจจุบัน คือ วัดบุญยืนพระอารามหลวง ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน และสร้างเสาหลักเมืองน่าน ซึ่งปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดมิ่งเมือง ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑^{๘๕} ความโปรดปรานของรัชกาลที่ ๑ ทรงมีต่อเจ้าฟ้าอัครวรปัญญานั้น ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า “พระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ชุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัครวรปัญญาหื้อเป็นเจ้าน่านหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีรักเจ้าหลวงพ่าน่านเสมอ ดังลูกอันเกิดแต่อกตนนั้นแล ” และในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ได้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อประกอบพระราชพิธีปลงพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ ทรงประชวรถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ^{๘๖} ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า

เถิงจุลศักราชได้ ๑๑๗๒ ตัว ปีกดสง่า เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาท่านก็เสด็จลงไปปลงศพพระมหากษัตริย์เจ้าบรมโกษฐในเมืองกรุงเทพมหานครนนั้น ในพงเถิง เดือนยี่ ลง ๔ ค่ำ ยามใกล้รุ่ง ท่านก็ยังเกิดด้วยพยาธิเถิงแก่อลัญกรรมตายในเมืองไค้ที่นั่นวันนั้นแล

^{๘๔} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๖๑), หน้า ๒๔๓

^{๘๕} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๖๑

^{๘๖} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบกน่าน, พระเจ้าน่าน, หน้า ๔๗

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เจ้าสุมนเทวราช ขึ้นปกครองนครน่านต่อจากเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์จักรี ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า

ในจุลศักราชได้ ๑๑๗๒ ตัวปีกตสง่าเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เม็งวันพฤหัสบดีนั้น . . . วันนั้นมีข้าหลวงชื่อพระยาจันททิพ ถือนหนังสือตราพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ขึ้นมาตั้งเจ้าพระยามหาอุปราชตนเป็นน่านนั้นหื้อเป็นพระยาน่านในวันนั้นแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็เลื่อนยศขึ้นว่าสุมนเทวราช เจ้าพระยาน่าน

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ (ค.ศ. ๑๘๑๑) เจ้าสุมนเทวราชทรงยกทัพไปกวาดต้อนชาวไทลื้อ ๖,๐๐๐ คน^{๘๗} จากเมืองลำ เมืองพง เมืองเชียงแขงและเมืองหลวงภูคา ในแคว้นสิบสองปันนามาไว้ที่นครน่าน ซึ่งในยุคนั้นเรียกว่า “ยุคเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง” และหลังจับช้างเผือกหลายได้แขวงเมืองป่าแดด เมืองยิมปัจจุบันอยู่เขตตำบลจิม อำเภอบึง จังหวัดพะเยา จึงได้นำไปถวายรัชกาลที่ ๒ ยังกรุงเทพมหานครเป็นช้างคู่พระบารมีได้รับพระราชทานนามว่า “พระยาเศวตคชลักษณ์” ซึ่งในปัจจุบันเป็นผู้สืบสายสกุลพระราชทานนามว่า “สมณะช้างเผือก”^{๘๘} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้เกิดอุทกภัยใหญ่ น้ำท่วมตัวเมืองของนครน่านอย่างหนัก เจ้าสุมนเทวราชจึงได้ย้ายเมืองขึ้นไปทางทิศเหนือไปตั้งบนที่ดอนบริเวณที่เรียกว่า “ดงพระเนตรช้าง” ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของนครน่าน จึงเรียกว่าในยุคนั้นว่า “เวียงเหนือ” ปัจจุบัน คือ บ้านมหาโพธิ์ และบ้านหัวเวียงเหนือ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ห่างจากตัวเมืองน่านในปัจจุบันขึ้นไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๒ กิโลเมตร ปัจจุบันยังพบร่องรอยของคูน้ำ คันดินโบราณอยู่ ในด้านความจงรักภักดีต่อสยามของเจ้าสุมนเทวราชแสดงให้เห็นในกรณีของเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองปันนา ได้ขอซื้อช้างจากนครน่านแต่เจ้าสุมนเทวราช ไม่ยอมขายให้ทันทีด้วยเกรงว่า สยามจะระแวงสงสัยว่ามีใจเอนเอียงไปข้างพม่า จึงมีหนังสือบอกลงมายังรัชกาลที่ ๒ ที่กรุงเทพฯ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงยินยอมขายช้างให้ เป็นต้น^{๘๙} เจ้าสุมนเทวราช ถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ เนื่องจากลงไปร่วมพระราชพิธีปลงพระบรมศพของรัชกาลที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ แล้วรัชกาลที่ ๓ พระราชโอรสของรัชกาลที่ ๒ จึงให้ทำการปลงพระศพเจ้าสุมนเทวราช ที่วัดแจ้งกรุงเทพฯ ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า

เถิงเดือน ๖ ท้องตราพระราชสีห์น้อยขึ้นมาว่า กษัตริย์บิดาเถิงสวรรคตให้พระยาน่านลงไปปลงพระบรมศพมหากษัตริย์เจ้า . . . ท่านก็ลงไปเถิงกรุงเทพมหานครนั้นแล เถิงเดือน ๗ ลง ๑๓ ค่ำ ท่านก็บังเกิดพยาธิลงท้องแลราก็เป็นอันนักเถิงเดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ เม็งวันอาทิตย์ ยามกองแลง ก็เถิงแก่อสัญกรรมตายวันนั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์ตนเป็นลูกก็มีโปรดให้ปลงศพ ทำเสียนวัดแจ้งเมืองไต้ขึ้น เดือน ๙ ลง ๗ ค่ำ นั้นแล

^{๘๗} องค์การค้าคุรุสภา,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๑ เล่ม ๔ พงศาวดารโยนก,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,๒๕๐๗จ),หน้า ๔๘

^{๘๘} อ่างแล้วในองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน,สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘,หน้า ๒๖๑

^{๘๙} ทิทากรวงศ์, เจ้าพระยา,พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,๒๕๒๖),หน้า ๙๕ - ๙๖

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เจ้ามหายศ ปกครองนครน่านต่อจากเจ้าสุนทรวรราช ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้ามหายศ เกณฑ์กำลังพลเมืองนครน่านไปช่วยปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กรุงเวียงจันทน์ และปี พ.ศ. ๒๓๗๐ พระยาพิชัยธรรมาธิบดี ถือนโยบายตราราชสีห์มาให้เกณฑ์กำลังพลเมืองนครน่านไปรักษาหลวงพระบาง เจ้ามหายศปกครองนครน่านถึงปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ก็ถึงแก่พิราลัย เจ้าอชิตวงศ์ได้ขึ้นปกครองนครน่านสืบต่อมาได้ ๗ เดือน ประชวรติดเชื้อมาจากการลงไปเฝ้ารัชกาลที่ ๓ ที่กรุงเทพฯ เมื่อกลับมาถึงนครน่านก็ถึงแก่พิราลัย ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ เจ้ามหายศจึงได้ขึ้นปกครองนครน่าน ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๑-๒๓๘๔ รวม ๑๓ ปี ในยุคนี้นับเป็นยุคแห่งความสงบสุข เจ้ามหายศจึงได้ทำนุบำรุงวัดวาอาราม และศาสนสถานต่าง ๆ อาทิ สร้างวิหารวัดสภารศ และวัดพระเกิด ซ่อมสร้างพระวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง ซ่อมสร้างพระธาตุเจ้าวัดท่าล้อ และวัดช้างเผือก สร้างพระพุทธรูปวัดดอนหนาม เมืองบัวซ่อมสร้างวัดปงสนุก เวียงสา^{๙๐}

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้ขึ้นปกครองนครน่าน เป็นองค์ที่ ๖๒ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๓๖ ซึ่งปกครองนครน่านในห้วงระยะเวลาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองสยาม โดยมีศูนย์กลางการปกครอง คือ กรุงเทพมหานคร และเป็นห้วงระยะเวลาที่ชาติมหาอำนาจตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศส ได้แผ่อิทธิพลเข้ายึดปกครองประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อสยามและประเทศราชของสยามอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ซึ่งจะได้กล่าวถึงในเรื่องของปัจจัยส่งเสริมบทบาทและความสำคัญของเจ้าผู้ปกครองนครน่าน ที่มีต่อการปฏิรูปการปกครองสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในบทต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ไปตีเมืองสิบสองปันนาเชียงรุ่ง ให้มาสวามิภักดิ์ต่อสยาม และในห้วง ปี พ.ศ. ๒๓๙๗-๒๓๙๘ ยกกองทัพไปช่วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงนำกองทัพหลวงและกองทัพหัวเมืองล้านนาไปรบเมืองเชียงตุง (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่รัฐฉาน ประเทศสหภาพพม่า) และในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ แม่น้ำน่านได้เปลี่ยนเส้นทางเดินแนวลำน้ำจึงถอยห่างจากตัวเมืองเก่าไปมากแล้ว เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ย้ายเมืองกลับไปตั้งยังที่เดิม^{๙๑} หลังจากได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ ๔ ให้ย้ายเมืองกลับไปตั้งเดิมได้เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ โปรดให้ซ่อมสร้างเวียงเก่า และสร้างคุ้มแก้ว ๗ หลัง เป็นที่ประทับและสร้างหอคำเป็นท้องพระโรงออกว่าราชการทรงปกครองนครน่าน ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ราษฎร พระองค์ทรงมีฐานะเป็น “เจ้าชีวิต” มีกฎหมายเรียกว่า “อาณาจักรหลักคำ” เป็นกฎหมายที่เข้มงวดและมีบทลงโทษที่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต โดยมีเจ้าชั้นห้าใบ ประกอบด้วย เจ้าผู้ปกครองนคร เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตรและเจ้า

^{๙๐} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน, **ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์จักรีพงศาวดารเมืองน่าน**, (น่าน: โรงพิมพ์น่านออฟเซต, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔๕

^{๙๑} องค์การคำครุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒

บุรีรัตน์ และเค้าสนามหลวง (สำหรับคำว่า “เค้าสนามหลวง” หมายถึง กรณีที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของสยามได้ส่งผู้แทนที่เป็นข้าราชการมาประจำหน่วยงานของนครน่าน เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด และสรรพากรจังหวัด เป็นต้น สำหรับเจ้าผู้ครองนครน่านนั้นได้กำหนดรายได้เป็นอัตราเงินเดือนสำหรับส่วยอากรต่าง ๆ ต้องเก็บเข้าท้องพระคลังทั้งสิ้น

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ โปรดให้เจ้าราชวงศ์(พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ) ยกทัพขึ้นไปตีเมืองพง เมืองเชียงแข็ง และกวาดต้อนคนซึ่งส่วนใหญ่เป็นครอบครัวชาวไทลื้ออพยพลงมาอยู่ที่นครน่านเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งครั้งแรกนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญญา และในครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ในสมัยเจ้าสุมนเทวราช ซึ่งมีความสอดคล้องกับการศึกษาของ วิพันธุ์ ชมะโชติ^{๙๒} ศึกษาเรื่อง *บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่เสียไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น* ทำให้ทราบถึงอาณาเขตการปกครองของสยามในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ มีอาณาเขตของดินแดนครอบคลุมถึงสิบสองปันนา ทิศตะวันออก และตะวันตกเฉียงเหนือ มีอาณาบริเวณถึงเมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ส่วนทิศเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือมีอาณาเขตจรดจีนถึงแคว้นสิบสองปันนา โดยมีชาวไทลื้ออาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีเมืองเชียงรุ่งเป็นศูนย์กลางการปกครอง โดยเจ้าเมืองเชียงรุ่งจะส่งเครื่องราชบรรณาการถวายแก่พระมหากษัตริย์สยามทุกปี ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๓ สยามได้สูญเสียแคว้นสิบสองปันนาให้แก่จีนมีพื้นที่ประมาณ ๖๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ ปี พ.ศ. ๒๔๒๐ สยามมีอาณาเขตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีชายแดนถึงแคว้นสิบสองจุไท ติดกับประเทศจีนและเวียดนาม นั่นคือ มีพื้นที่ครอบคลุมไปถึงแคว้นสิบสองจุไทและหัวพันห้าทั้งหก สมัยรัชกาลที่ ๕ เกิดกบฏฮ่อขึ้นในแคว้นสิบสองจุไท พวกฮ่อ คือ ชาวจีนที่ต่อต้านราชวงศ์แมนจู (ราชวงศ์ชิง) เรียกว่า “กบฏไต้ผิง” ได้หนีมาอาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก (ห้าเหนือ) พงสาลี เชียงขวางและเมืองหลวงพระบาง ได้ก่อกบฏในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ สยามส่งกองทัพไปปราบฮ่อร่วมกับฝรั่งเศส หลังจากปราบกบฏฮ่อได้สำเร็จแล้ว ฝรั่งเศสไม่ยอมยกทัพกลับ โดยอ้างว่าแคว้นสิบสองจุไท รวมถึงหัวพันห้าทั้งหกเป็นของเวียดนาม ทำให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ซึ่งเป็นแม่ทัพปราบฮ่อเห็นว่า สยามยังไม่มีแผนที่แนวเขตแดนแบบรัฐสมัยใหม่และไม่มีหลักเขตแดนที่ชัดเจนว่า ทั้งสองแคว้นนี้เป็นของสยามที่ชัดเจน เพราะรูปแบบการปกครองแบบรัฐจารีต ไม่มีเขตแดนที่ชัดเจน จึงได้ตกลงทำสัญญาชั่วคราวกับผู้บัญชาการทหารฝรั่งเศสในอินโดจีน คือ พันตรี เปนเนอร์แก็ง (Le Commandant Pennequin) และนายปาวี (Monsieur Auguste Jean Marie Pavie)^{๙๓} เรียกว่า สัญญา ๙ ข้อ ที่เมืองแกลง (ปัจจุบัน คือ เมืองเดียนเบียนฟู) เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ โดยสยามจะรักษาแคว้นหัวพันห้าทั้งหกและแคว้นพวน (เชียงขวาง) ฝรั่งเศสจะรักษาแคว้นสิบสองจุไทสำหรับเมืองแกลงนั้น กองทหารทั้งสองฝ่ายจะร่วมกันตั้งมั่นรักษา ผลของสัญญาทำให้สยามต้องเสียดินแดนส่วนนี้ไปเนื้อที่ ๘๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร กระทั่งหลังเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒

^{๙๒} วิพันธุ์ ชมะโชติ, *บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่เสียไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑), หน้า ๖๓ - ๖๘

^{๙๓} โชีพ, เอช. *สัมพันธภาพของประเทศฝรั่งเศสกับประเทศสยาม พ.ศ. ๒๒๒๓-๒๔๕๐* (บันทึกร บันลือสินธุ์, ผู้แปล), (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๒ - ๘๒

(พ.ศ. ๒๔๓๖) สยามจำต้องยอมยกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ซึ่งมีแคว้นสิบสองจุไท และหัวพันห้าทั้งหกอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงด้วยก็ตกเป็นของฝรั่งเศสไปด้วยเช่นกัน^{๙๔}

สำหรับในห้วงระยะเวลาของรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ นครน่านมีอาณาเขตกว้างขวาง โดยมีเมืองบริวารถึง ๔๕ เมือง จึงถูกจัดให้มีฐานะเป็น “นครน่าน” โดยพิจารณาจากการศึกษาความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓ ของ สมศักดิ์ ลือราช^{๙๕} ในการจัดการแบ่งเขตการปกครองเป็นบริเวณของเมืองแพร่และนครน่าน ซึ่งการจัดแบ่งเขตการปกครองเป็นบริเวณตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ได้แบ่งเขตการปกครองแบบเดิม คือ เมืองแพร่ได้ถูกกำหนดฐานะเป็น “เมือง” ส่วนเมืองน่านมีฐานะเป็น “นคร” เพราะมีอาณาเขตกว้างขวางโดยแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นใน คือ เมืองที่อยู่ใกล้ที่ทำการเค้านามหลวงและหัวเมืองชั้นนอก ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ห่างออกไปและมีความยุ่งยากในด้านการปกครอง จึงจำเป็นจะต้องจัดตั้งเป็นบริเวณขึ้น^{๙๖}

การจัดบริเวณของนครน่าน ซึ่งมีพระยาศรีสทเทพเป็นข้าหลวงพิเศษได้จัดหัวเมืองชั้นนอกคือ ริมแม่น้ำโขงตอนเหนือ จัดตั้งเป็นบริเวณน่านเหนือ ซึ่งมี ๘ เมือง ประกอบไปด้วย เมืองเชียงของ เมืองเชียงคาน เมืองเทิง เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแลง เมืองเชียงลม เมืองเชียงฮ่อน และเมืองเงิน หรือเมืองกุฎสาวดี^{๙๗} หัวเมืองชั้นนอกมีพื้นที่กว้างขวางมีเขตแดนติดต่อกับเมืองที่เป็นรัฐอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งได้แผ่อิทธิพลเข้ามาทางเมืองหลวงพระบาง นับตั้งแต่กรณีเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) สยามได้สูญเสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ตามสัญญาสงบศึกระหว่างชาติสยามกับชาติฝรั่งเศส ลงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) ในข้อ ๑ ความว่า “รัฐบาลสยามยอมสละกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นที่มีอยู่เหนือดินแดนทั่วไปบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้น”^{๙๘} ซึ่งหัวเมืองชั้นนอกมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส ดังได้มีข้อความปรากฏในรายงานของพระยาบรมบาทบารุง ซึ่งทำหน้าที่ข้าหลวงพิเศษ ต่อจากพระยาศรีสทเทพ โดยให้เหตุผลว่า^{๙๙}

เพราะนครน่านมีชายแดนต่อฝรั่งเศสมีการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศมาก ถ้าไม่มีเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ประจำกำกับรักษาอยู่แล้ว เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นตามชายแดนไม่ค่อยรู้ทันท่วงทีราชการย่อมจะทำให้เสียผลทางราชการไปเป็นอันมาก และทั้งจะได้ไม่ให้มีการติดขัดซึ่งต้องมาถึงเค้านามหลวง

^{๙๔} สุวิทย์ ธีรศาศวัต,จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง,(กรุงเทพฯมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน,๒๕๕๒),หน้า ๒๐

^{๙๕} สมศักดิ์ ลือราช,ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓). (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,๒๕๕๙)

^{๙๖} เสถียร ปลายลักษณ์,ผู้รวบรวม “กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙” เล่มที่ ๑๗. (กรุงเทพฯมหานคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์,๒๔๗๗),หน้า ๔๐๗ - ๔๐๘

^{๙๗} กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ,เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๓๓สำเนาที่ ๕๖๔/๘๒๒๕ ลงวันที่ ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ เรื่อง กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์,(กรุงเทพฯมหานคร: ผู้แต่ง,๒๔๔๒ค)

^{๙๘} กองทัพเรือ, กรมสารบรรณทหารเรือ,กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. ๑๑๒, (กรุงเทพฯมหานคร: ผู้แต่ง,๒๕๐๙),หน้า ๑๕๘

^{๙๙} กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ,เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑๕๘ ลงวันที่ ๒ มิถุนายน ๑๑๙-๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ เรื่อง จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองขึ้น. (กรุงเทพฯมหานคร: ผู้แต่ง,๒๔๔๙ก)

จากการเข้ามาดำเนินการของพระยาบรมบาทบารุงได้รับทราบปัญหาและอุปสรรคในการจัดการปกครองนครน่านของสยามที่เกี่ยวข้องกับชาติฝรั่งเศสต้องดำเนินการอย่างระมัดระวัง เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกับฝรั่งเศส โดยรัฐบาลสยามได้ใช้นโยบายแบบผ่อนปรน ไม่สร้างความขัดแย้ง ไม่ใช้ความรุนแรง โดยใช้กำลังทหารเข้าบังคับและรวบรัดในการปกครองนครน่าน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อฝรั่งเศสได้ ดังเหตุผลที่พระยาบรมบาทบารุงได้กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ มีข้อความบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า^{๑๐๐}

นครน่านนี้เป็นเมืองที่เพิ่งย่างเข้าสู่ความเจริญ และเพิ่งเริ่มมีภาษากรต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งแต่เดิมมาไพร่บ้านพลเมืองยังไม่รู้สึกและประกอบทั้งภูมิประเทศอยู่ในที่กันดารและต่อต่างประเทศ และทั้งไพร่บ้านพลเมืองก็อดตาคัดขัดสน ทั้งล่าอ่อนมีหลายชาติหลายภาษา และก็เป็นคนใหม่ของปากตะวันออกโดยมาก ถ้าฝ่ายเราจัดการรุนแรง . . . ก็จะเป็นโอกาสของฝรั่งเศสที่จะหยิบยกขึ้นกล่าวส่งเสริมโดยเล่าห์กลอุบายต่าง ๆ ยุแหยให้พวกเหล่านี้มีจิตร์กำเริบเข้ารับหนังสืออยู่ในความปกครองของฝรั่งเศสหรือกลับไปบ้านเมืองเดิม

จากกรณีเหตุการณ์ที่ได้กล่าวถึงข้างต้น ทำให้ทราบถึงพื้นที่การปกครองของนครน่านมีเนื้อที่กว้างขวางระยะทางที่จะไปมาหากันระหว่างเมืองต่อเมืองนั้นห่างกันมากและมีความยากลำบากในการเดินทางไปมาหาสู่กัน คือ อย่างเร็วใช้เวลา ๑ วัน อย่างช้าใช้เวลา ๒ ถึง ๓ คืน ซึ่งถือว่ามีควมลำบากต่อการติดต่อและการจัดการปกครองในหัวเมืองชั้นนอกเหล่านั้น และยังมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการแผ่อิทธิพลเข้ามาของฝรั่งเศสผ่านทางเมืองหลวงพระบางอีกด้วย ดังนั้น การจัดการปฏิรูปการปกครองนครน่านจึงต้องดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งในพื้นที่ของนครน่านมีการต่อต้านจากเจ้านายพื้นเมืองน้อยมากสำหรับการปฏิรูปการปกครองในนครน่านนั้น เจ้าผู้ปกครองนครน่านยอมรับการเปลี่ยนแปลงตามรัฐบาลสยาม ด้วยทรงมองเห็นการณ์ไกลที่จะพัฒนานครน่านให้มีความเจริญตามรูปแบบของรัฐธรรมนูญใหม่ โดยพิจารณาจากที่เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ปกครองนครน่าน ได้เร่งรัดให้ข้าหลวงใหญ่จัดการปกครองนครน่านให้เป็นแบบเดียวกับเมืองเชียงใหม่ โดยที่ข้าหลวงใหญ่เห็นว่า นครน่านยังไม่ถึงเวลาอันสมควร เป็นต้น สำหรับปัญหาที่เกิดจากการแย่งชิงอำนาจกันของเจ้านายบุตรหลานในนครน่านมีไม่มาก เช่น หัวเมืองอื่น ๆ เจ้าผู้ปกครองนครน่านสามารถควบคุมและแก้ไขปัญหานั้นได้^{๑๐๑} สำหรับพื้นที่การปกครองหัวเมืองชั้นนอกของนครน่านนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงพื้นที่เขตการปกครองทางภูมิรัฐศาสตร์ของนครน่านที่กว้างขวางมากกว่าในปัจจุบัน นั่นคือ เส้นแบ่งเขตแดนของนครน่านกับรัฐอาณาจักรของฝรั่งเศสจรดถึงแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบางหรือเรียกว่า ผิงขวาของแม่น้ำโขง

สำหรับเขตพื้นที่การปกครองของหัวเมืองชั้น เท่าที่ปรากฏในหลักฐานนครน่านได้ทำการปกครองโดยแบ่งหัวเมืองออกเป็นชั้น ๆ แบบสมัยโบราณ โดยวิธีการกำหนดยศเจ้าเมืองตามขนาดและความสำคัญของเมืองที่มีต่อนครน่าน ดังได้กำหนดยศของเจ้าเมืองที่เป็นเมืองชั้นดังนี้ คือ กลุ่มแรก ได้แก่ หัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้นครน่าน ผู้ปกครองจะมียศเป็นเจ้า ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๔

^{๑๐๐} กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑๕๘สำเนาที่ ๒/๕๘ ลงวันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ เรื่อง พระยาบรมบาทบารุงข้าหลวงประจำนครเมืองน่าน กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, (กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๔๔๕).

^{๑๐๑} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๓๓๕

เมือง ได้แก่ เชียงของ เทิง เชียงคำ เมืองเงิน ถัดลงมา ได้แก่ เมืองขนาดเล็กอยู่ไกลจากเมืองน่าน ผู้ปกครองมียศเป็นพระยา และแสนหลวง มีด้วยกันทั้งหมด ๔๑ หัวเมือง เช่น เมืองงอบ เมืองพง เมืองบ่อ เมืองบัว เป็นต้น เมืองต่าง ๆ เหล่านี้โดยส่วนใหญ่นครน่านจะปกครองโดยปล่อยให้คนพื้นเมืองปกครองกันเอง แต่ถ้าเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์อย่าง เช่น เมืองเชียงของ เมืองเทิง แล้วเจ้าเมืองจะได้รับการแต่งตั้งและส่งไปจากเมืองน่านแทบทั้งสิ้น^{๑๐๒}

นับตั้งแต่เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้วพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ช่วยราชการบ้านเมืองสำคัญ ๆ หลายครั้งหลายคราด้วยกัน เช่น ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงแสน ในรัชกาลที่ ๑ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ในรัชกาลที่ ๓ ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงตุง ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้ทำนุบำรุงกิจการพระพุทธศาสนาในนครน่าน ซ่อมแซมวัดวาอารามต่าง ๆ อยู่เป็นนิจ ทำให้นครน่านกลับคืนสู่สันติสุขร่มเย็นต่างจากกระยะที่ผ่านมา

ในสมัยของเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ตรงกับรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขวิธีการปกครองแผ่นดินขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยแบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้ส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไว้วางพระราชหฤทัยจากกรุงเทพมหานครมาเป็นผู้แทนต่างพระเนตรพระกรรณ เพื่อกำกับดูแลการบริหารบ้านเมืองของเจ้าผู้ครองนคร รวมถึงการแก้ปัญหากรณีพิพาท เรียกชื่อตามตำแหน่งทำเนียบว่า “ข้าหลวงประจำเมือง” และทรงแต่งตั้งเจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครให้เป็นเจ้าศักดินาชั้นสัญญาบัตรลดหลั่นกันลงไปเป็นกรมการพิเศษ ช่วยเหลือการบริหารงานของเจ้าผู้ปกครองนครน่านประกอบด้วย (๑) เจ้าอุปราช (๒) เจ้าราชวงศ์ (๓) เจ้าบุรีรัตน์ (๔) เจ้าสุริยวงศ์ (๕) เจ้าราช-ภาติวงศ์ (๖) เจ้าราชภาตินัย (๗) เจ้าราชดน้อย (๘) เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ (๙) เจ้าราชบุตร (๑๐) เจ้าประพันธ์พงษ์ (๑๑) เจ้าชัยสงคราม (๑๒) เจ้าราชญาติ และ (๑๓) เจ้าวรญาติ

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชดำริว่าเจ้าสุริยะ (เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ) เจ้าผู้ปกครองนครน่าน ได้ประกอบคุณงามความดี เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง เป็นที่รักใคร่นับถือของเจ้านาย ท้าวพระยา และพลเมืองโดยทั่วไป จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน” มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุระมหาหาราชวงษาธิบดี สุจริตจารีราชานุกาวัตรักษ์ วิบุลยศักดิ์กิตติไพศาล ภูบาลบพิตร สถิติ ฌ นันทราชวงษ์พระเจ้านครเมืองน่าน ได้ปกป้องเจ้านายบุตรหลานแสนท้าวพระยา ลาว ราษฎรในเมืองน่าน และ

^{๑๐๒} อ้างแล้วใน สมศักดิ์ สือราช, ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓).

เมืองขึ้นทั้งปวง ให้ปรากฏเกียรติยศเดชานุภาพสืบไป ขอจงเจริญชนมายุ พรรณศุขพล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติสรรพศิริ สวัสดิ์พิพัฒน์มงคล ทุกประการ ปกป้องพระราชอาณาเขตร์ชั้นธสีมาโดยความซื่อตรงต่อกรุงเทพมหานคร ดำรงอยู่ยืนยาวสืบกาลนานเทอญ”^{๑๐๓} ซึ่งถือได้ว่า เจ้าผู้ปกครองนครน่านนับตั้งแต่อดีตจนถึงที่สุดการปกครองนครน่านในรูปแบบของเจ้าผู้ปกครองนครท้องถิ่นเป็นรูปแบบการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน” เพียงพระองค์เดียวที่ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศสูงที่สุดของนครน่าน

นอกจากนี้แล้ว ความสำคัญของเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ นั้น ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อนครน่านเป็นอย่างมาก เมื่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ถึงแก่พิราลัยในวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ทางราชการได้ประกาศให้วันนี้เป็นวันที่มีความสำคัญต่อชาวนครน่านสืบมาจนถึงทุกวันนี้ จึงเรียกวันที่ ๕ เมษายนของทุกปีเป็น “วันพระเจ้าน่าน” หรือ “วันพระเจ้านครน่าน” และทางจังหวัดน่านก็ได้จัดให้มีการทำบุญทักษิณานุประทานพระอัฐิและถวายราชสักการะเป็นประจำทุกปีสืบมา และหลังจากนั้น เจ้ามหาพรหมสุรธาดา (เจ้าอุปราชา) ได้ขึ้นปกครองนครน่านสืบต่อมาเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๔ และเป็นองค์สุดท้ายของนครน่าน ซึ่งในสมัยนี้อำนาจของเจ้าผู้ปกครองนครน่านได้ลดน้อยลง เนื่องมาจากทางกรุงเทพฯ ได้จัดส่งข้าราชการ เช่น ผู้ช่วยผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด และสรรพากรจังหวัด ฯลฯ มาประจำหน่วยงาน ที่เรียกกันว่า “เค้าสนามหลวง” ส่วนตัวเจ้าผู้ปกครองนครน่านได้กำหนดรายได้ให้เป็นอัตราเงินเดือน ส่วนช่วยอากรต่าง ๆ ต้องเก็บเข้าท้องพระคลังหลวงทั้งสิ้น และเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ตำแหน่งเจ้าผู้ปกครองนครน่านจึงถูกยุบเลิกแต่นั้นมา

^{๑๐๓} ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน, (กรุงเทพมหานครฯ, ๒๔๔๖), หน้า ๖๑๐-๖๑๑.

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย ๒) เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเชิงคุณภาพ (Key Informant) ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปลได้แก่พระสงฆ์ ประชาชนชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) จากการดำเนินการวิจัยวิเคราะห์สังเคราะห์สามารถสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะในการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ การศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย

จากการวิจัยพบว่า การปริวรรต หมายถึง การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารที่ถูกบันทึกไว้บนใบลานด้วยอักษรภาษาล้านนา ให้เป็นอักษรไทยแล้วตรวจชำระให้ถูกต้องตามหลักของการเทียบเคียงอักษรไทยกับอักษรภาษาล้านนา ให้ความคงเดิมตามแบบต้นฉบับของคัมภีร์พงศาวดารน่าน ทั้งการสะกดและการใช้การปริวรรตอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย การสะกดคำอาจจะไม่ได้ตรงกับหลักของภาษาไทยโดยทั้งหมดเพื่อให้เห็นถึงคำเฉพาะท้องถิ่น ที่เป็นภาษาล้านนา ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ เนื่องจากเมืองน่านในอดีตเคยได้เป็นเมืองขึ้นกับพม่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สามารถแปลเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ได้ว่า พงศาวดารน่านเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านตั้งแต่เริ่มต้นตระกูลเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านจากพระยาภูคาปฐมต้นเจ้าผู้ครองเมืองน่านเรียงลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงยุคของผู้ครองเมืองน่าน การเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา เชียงใหม่ พม่า และกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกเหตุการณ์สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาการสร้างพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ตลอดจนการย้ายบ้านเมืองตามยุคสมัย การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้อยู่นาน เป็นต้น

๕.๑.๒ การศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย

จากการวิจัยพบว่า การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย หมายถึง การแปลเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่เป็นสำนวนภาษาล้านนาให้เป็นสำนวนภาษาไทยกลาง เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน เพื่อให้ง่าย

และสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง ๖๓ พระองค์ อาณาเขตของการปกครองที่มีความกว้างขวางจนอาจกล่าวได้ว่าน่านเป็นรัฐจารีตที่มีการปกครองเป็นของตนเอง บางช่วงของยุคสมัยอาจจะเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา พม่า กรุงรัตนโกสินทร์ แต่การปกครองอาณาจักรใหญ่ๆ ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองมีเฉพาะส่งเจ้าเมืองมาปกครองเป็นช่วงสมัย ทำให้เป็นคุณค่าของภาษาล้านนาที่ถือได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญในการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นตัวกลางสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ ผ่านความประสงค์ของเจ้าเมืองน่านที่มีความศรัทธาต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังทำให้เห็นถึงบริบทและสภาพของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของประชาชนคนน่านในอดีต

๕.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า เนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณาคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมางที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาธิราชเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยได้สรุปวิเคราะห์เป็นการอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ การศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนา เป็นอักษรไทย การปริวรรต หมายถึง การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารที่ถูกบันทึกไว้บนใบลานด้วยอักษรภาษาล้านนา ให้เป็นอักษรไทยแล้วตรวจชำระให้ถูกต้องตามหลักของการเทียบเคียงอักษรไทยกับอักษรภาษาล้านนา ให้มีใจความคงเดิมตามแบบต้นฉบับของคัมภีร์พงศาวดารน่าน ทั้งการสะกดและการใช้การปริวรรตอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย การสะกดคำ

อาจจะไม่ได้ตรงกับหลักของภาษาไทยโดยทั้งหมดเพื่อให้เห็นถึงคำเฉพาะท้องถิ่น ที่เป็นภาษาล้านนา ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมามีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ เนื่องจากเมืองน่านในอดีตเคยได้เป็นเมืองขึ้นกับพม่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สามารถแปลเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ได้ว่า พงศาวดารน่านเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านตั้งแต่เริ่มต้นตระกูลเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านจากพระยาภูคาปฐมต้นเจ้าผู้ครองเมืองน่านเรียงลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงยุคของผู้ครองเมืองน่าน การเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา เชียงใหม่ พม่า และกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกเหตุการณ์สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การสร้างพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ตลอดจนการย้ายบ้านเมืองตามยุคสมัย สอดคล้องกับ รัตนา จันท์เทาว์^{๑๐๔} ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา” พบว่าอักษรที่ใช้ในการจารหรือเขียน ใบลาน ส่วนใหญ่เป็นอักษรธรรม บางภูมิภาคใช้ทั้งอักษรธรรมและอักษรไทน้อยและมีวิธีการสะกดการันต์แตกต่างกัน หนังสือผูกใบลานไม่สมบูรณ์ ชำรุดและตัวอักษรเลือนราง ไม่ชัดเจน ทำให้การอ่านลำบากมากยิ่งขึ้น เนื้อหาเกี่ยวกับยา ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสูตรยาพื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ โดยโรคที่พบมากที่สุด ได้แก่ โรคไข้ต่างๆ อาการปวดเมื่อยตามร่างกายที่เกิดจากการทำงานหนักและโรคผิวหนัง ผื่นคัน รongลงมาได้แก่ โรคที่เกิดจากแมลงมีพิษกัดต่อย ตลอดจนวิธีบันทึกรักษาบาลแผลต่างๆ การปริวรรตใบลาน เอกสารที่เกี่ยวข้องกับปริวรรตอักษรโบราณอีสาน เช่น อักษรไทน้อย และอักษรธรรมนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเอกสารประเภทหนังสือที่ใช้เรียน การอ่านใบลานอักษรธรรมและการสัมภาษณ์หมอยาที่มีประสบการณ์เพื่อเผยแพร่ลงในวารสาร ธรรมทรรศน์ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น โดยเริ่มเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

ในส่วนของการศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย หมายถึงการแปลเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่เป็นสำนวนภาษาล้านนาให้เป็นสำนวนภาษาไทยกลาง เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง ๖๓ พระองค์ อาณาเขตของการปกครองที่มีความกว้างขวางจนอาจกล่าวได้ว่าน่านเป็นรัฐจารีตที่มีการปกครองเป็นของตนเอง บางช่วงของยุคสมัยอาจจะเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา พม่า กรุงรัตนโกสินทร์ แต่การปกครองอาณาจักรใหญ่ๆ ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองมีเฉพาะส่งเจ้าเมืองมาปกครองเป็นช่วงสมัย ทำให้เป็นคุณค่าของภาษาล้านนาที่ถือได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญในการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็น

^{๑๐๔} รัตนา จันท์เทาว์, “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘).

ตัวกลางสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ ผ่านความประสงค์ของเจ้าเมืองน่านที่มี ความศรัทธาต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนรุ่นก่อนได้เห็น ความสำคัญของเรื่องราวในอดีตที่ควรบันทึกทำให้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ บ้านเมืองของตนเอง สอดคล้องกับ ตูลาภรณ์ แสนปรน^{๑๐๕} ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลาน วัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่นผู้สูงอายุ เรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณพบว่าควรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญโดยเฉพาะคุณค่าทางองค์ ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยการศึกษาค้นคว้าการทำรายงานการทำวิจัยตลอดจน การสำรวจดูแลการจัดเก็บรักษาเพื่อคงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไปนอกจากนี้ควรมีการใช้ประโยชน์ใน การแสดงพระธรรมเทศนาเทศมหาชาติประเพณีพิธีกรรม

การวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้จากพงศาวดารน่านสามารถกล่าวได้ว่า นครน่านเป็น นครรัฐอิสระมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองวรนคร เป็นยุคเริ่มต้นของนครน่าน จนถึงปี พ.ศ. ๑๙๙๓ นครน่าน ได้ถูกเชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีนครน่าน เจ้าอินต๊ะแก่นท้าว พายแพ้จึงหนีไปตั้ง เมือง นับตั้งแต่นั้นมานครน่านจึงเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาด้านตะวันออก เชียงใหม่ปกครองนครน่าน ในฐานะประเทศราช ต่อมาไม่นานก็รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโดยทำการแต่งตั้งขุนนางจาก เชียงใหม่ หรือโยกย้ายจากเมืองอื่นไปปกครองนครน่านแทนเชื้อสายเจ้านครน่านคนเดิม สาเหตุมา จากนครน่านอยู่ติดกับอาณาจักรล้านช้างและญวน ทำให้เขตแดนด้านนี้ไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ ผนวกเอาดินแดนฝั่งนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาโดยให้นครน่านมีฐานะเป็นเพียงเมืองหน้า ด่านที่สำคัญด้านตะวันออกของอาณาจักรล้านนาไทย

นครน่านเป็นรัฐประเทศราชของสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่มีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น กรณีการบัญญัติกฎหมายใช้เป็นแนวทางในการปกครอง คือ กฎหมายอาณาจักรหลักคำออกใช้ บังคับใน พ.ศ. ๒๓๙๕ และมีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๐๔ การแก้ไขกฎหมายทำแบบจารีต คือ ใช้ วิธีออกกฎหมายใหม่แล้วบัญญัติต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม นอกจากนี้แล้ว นครน่านยังมี ระบบเงินตราใช้เป็นของตนเอง นั่นคือ เงินท่อน่าน และเงินเจียงน่าน สำหรับเงินเจียงนั้นจะมีอักษร ย่อ “น่าน” และ “นวน” เป็นตราประทับของเงินเจียงและยังมีการประทับตราของเจ้าเมือง และ น้ำหนักของเงินด้วย สำหรับเงินเจียงน่านจัดอยู่ในกลุ่มเงินเจียงของอาณาจักรล้านนาด้วย ซึ่งในกรณี ดังกล่าวนี้ นครน่านเป็นรัฐอิสระมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่เริ่มสร้างนครน่านเป็นต้นมา แม้ว่าใน ห้วงระยะเวลาต่อมา นครน่านขึ้นการปกครองกับสุโขทัย เชียงใหม่ อโยธยา ที่สำคัญก็คือ นครน่าน สามารถดำรงความเป็นอิสระได้ดีกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา อาจจะมาจากพื้นที่ของนครน่าน ไม่ใช่ เป็นทางผ่านทัพหรือตำบลรวบรวมเสบียงและรวบรวมกำลังพล เช่น ในกรณีที่พม่าจะไปรบกับกรุงศรี อโยธยา จำเป็นต้องตีหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อยก่อน เพื่อเป็นตำบลส่งกำลังบำรุงด้านกำลังพล ด้าน เเสบียงอาหาร เช่นเดียวกันในกรณีของอโยธยา หากจะยกกองทัพขึ้นเป็นตีหัวเมืองของพม่าหรือล้าน ช้างก็จำเป็นต้องยึดพื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งมั่นให้ได้ก่อน แม้แต่ในห้วงระยะเวลาที่อิทธิพลของ ชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสยามในขณะนั้น เช่น กรณีพิพาทต่าง ๆ ฝรั่งเศสกับสยามในพื้นที่ของลาว สยามจำเป็นต้องใช้พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งของตำบลส่งกำลัง

^{๑๐๕} ตูลาภรณ์ แสนปรน, “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง”, รายงานการ วิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘).

บำรุงทั้งกำลังพลของกองทัพและเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนการทัพของสยามมาโดยตลอดเช่นกัน ดังนั้น นครน่านไม่ใช่ทางผ่านของกองทัพพม่าและอยุธยาในห้วงระยะเวลาที่ต้องรบกัน หากมีการสู้รบกัน แม้ว่าจะยึดนครน่านได้ก็ตามยังคงให้นครน่านปกครองกันเอง แม้ว่าในบางครั้งผู้มีอำนาจปกครองใช้คนของตนเองมาทำการปกครองนครน่านก็ตาม ดังนั้น ความเป็นอิสระในการปกครองของนครน่านจึงมีมากกว่าหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา นครน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา สำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะมีอำนาจสูงสุดอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองแผ่นดิน ไม่ว่าจะเป็นด้านนิติบัญญัติ การบริหารราชการ การภาษี และการตุลาการ รัฐบาลสยามจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวใด ๆ นอกจากบังคับให้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ทุก ๓ ปี ในแบบเครื่องราชบรรณาการ และการจ่ายส่วยทรัพย์สินประจำปี ซึ่งมักจะเป็นของสำคัญ เช่น ไม้สัก ครั่ง แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งสยามหรือเมืองหลวงของสยาม คือ ศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร ก็จะได้มีการพระราชทานสิ่งของที่เป็นของหายากตอบแทนไปตามพระราชประสงค์ในลักษณะสินน้ำใจ รวมถึงการจัดกองทัพเข้าร่วมในยามศึกสงคราม นอกจากนี้ ให้หัวเมืองจัดการบริหารบ้านเมืองกันเองโดยมีเจ้านายร่วมกันให้คำปรึกษาและช่วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านในด้านปกครองในลักษณะของเจ้าชั้นห้าใบ อันได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และรวมถึงเจ้าผู้ครองนครน่านด้วย เป็น ๕ คน แต่ละคนก็ได้รับหน้าที่ในการรับผิดชอบ คล้ายลักษณะของจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา ของสยามก่อนจะมีการปฏิรูปสยามในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นอกจากนี้ ยังมีคณะกรรมการที่เป็นขุนนางต่าง ๆ ประมาณ ๓๒ คน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการ

ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองบัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณาคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาดอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณาคาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรรณคร หรือเมืองบัว

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอบ่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนา และนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาซอ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑. ผู้วิจัยควรเพิ่มการศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ล้านนาที่ถูกบันทึกไว้เพื่อเปรียบเทียบความแม่นยำทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ ในอดีตตลอดจนการศึกษาข้อมูลสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดน่านในท้องสมุดหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมต่อยอดการวิจัยครั้งต่อไป

๒. ควรต่อยอดในประเด็นของการจัดทำเป็นสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายทั้งหลักสูตรท้องถิ่น หนังสือประวัติศาสตร์น่านฉบับพกพาหรือสื่อมัลติมีเดียร่วมสมัยที่สามารถเข้าถึงได้บนโทรศัพท์มือถือ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๕๑๕.

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑๕๘ ลงวันที่ ๒ มิถุนายน ๑๙๙-๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ เรื่อง จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองขึ้น, กรุงเทพมหานคร : ผู้แต่ง, ๒๔๔๙ก.

กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๗), กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

กาญจนา แก้วเทพ, เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน, กรุงเทพมหานคร : มายด์พับริสซิ่ง, ๒๕๓๘.

กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗.

กองทัพเรือ, กรมสารบรรณทหารเรือ, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. ๑๑๒, กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๕๐๙.

เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล, แรกสร้างพระนคร, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๒.

โกวิทย์ พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : บริษัทบริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓.

จังหวัดทหารบกน่าน, พระเจ้านครน่าน, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย, ๒๕๕๒.

จินตวีร์ เกษมสุขุ, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

จารุวรรณ ธรรมวัตร, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, มหาสารคาม : โรงพิมพ์สิรินธรออฟเซต, ๒๕๓๘.

จินตวีร์ เกษมสุขุ, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

จามะรี เชียงทอง. การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา. สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. เชียงใหม่ : ไชต์วอม บุ๊ค, ๒๕๔๓.

โซฟ, เอช, สัมพันธภาพของประเทศฝรั่งเศสกับประเทศสยาม พ.ศ. ๒๒๒๓-๒๔๕๐ (นันทพร บันลือสินธุ์, ผู้แปล), กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๔.

ตรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓.

ทวิวงศ์ ศรีบุรี, **สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖.

ทองคำดี คุ่มไข่น้ำ, **หลักการพัฒนาชุมชน**, ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐.

ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ. ๒๕๓๙.

ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๓๙.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, **แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน**, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ร้าไทยเพรส, ๒๕๕๐.

นิยม สองศรีโย และคณะ, **พงศาวดารน่าน**, น่าน : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อิงค์เบอร์รี่, ๒๕๕๖.

บวรศักดิ์ อูวรรณโณ, **รัฐธรรมนูญปัจจุบันกับการปฏิรูปการเมือง**, นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ปรีดี โชติช่วง และคณะ, **การพัฒนาชุมชนและการบริหารงานพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ประเวศ วะสี, **การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา**, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐.

ปกรณ์ ปรียากร, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภากการพิมพ์, มปป.

ประเสริฐ ญ นคร, **แนวการปฏิวรรตอักษรพื้นเมืองล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑. หน้า ๗๑-๗๓.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอุ่น), **นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร :โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน, ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์จักรี พงศาวดารเมืองน่าน**, น่าน: โรงพิมพ์น่านออฟเซต, ๒๕๕๗.

ราชกิจจานุเบกษา, **ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรี และราชกิจจานุเบกษา, ๒๔๔๖.

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, **หลักรัฐศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์, ๒๕๕๓.

วิจารณ์ พานิช, **การจัดการความรู้**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘.

วิพันธุ์ ชมะโชติ, **บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่หายไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ ๒)**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยควอลิตี้บุคส์, ๒๕๐๖.

สร้อยดี อ่องสกุล, **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดีการพิมพ์. ๒๕๖๑.

สายันต์ ไพเราะจูจิตร, **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน**, กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, **เอกลักษณ์น่าน**, เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิก, ๒๕๔๙.

สุเทพ สุนทรเกษม, **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและวัฒนธรรม**, เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น, ๒๕๔๐.

สุวิทย์ อีระศาสตร์, **จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒.

สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๑.

เสถียร ลายลักษณ์, **ผู้รวบรวม “กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙” เล่มที่ ๑๗**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๗๗.

ศรีศักร วิลลิโถม, **พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานีในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. พระนครศรีอยุธยา : ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา, ๒๕๕๓.**

อานันท์ กาญจนพันธ์, **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.**

อัมพร อังระลักษณ์ บรรณาธิการ, **การบริหารปกครองสาธารณะ (Public Governance) การบริหารรัฐกิจในศตวรรษที่ ๒๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, **เล่าเรื่องวรรณคร**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๙.

องค์การคำครุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๗.

องค์การคำครุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๑ เล่ม ๔ พงศาวดารโยนก**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๗.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, **สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๘.

(๒) บทความในวารสารและงานวิจัย

กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ, **“การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาโบราณ”**, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๒.

ไกรสร เพ็งสกุล และคณะ, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ**. รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑

ตุลาภรณ์ แสนปรน, **“กรวิเคราะห์คัมภีร์โบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง”**, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘.

- ปัทมา สุกกาปัง, “การมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา : สภาพปัญหาและความท้าทายในอนาคต”, วารสารสำนักวิจัยและพัฒนา, กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑.
- สุเทพ สุนทรเกษม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค, วารสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.๒๕๔๒.
- พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต), “ศึกษาวิเคราะห์นิพนธ์ในคัมภีร์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- มณีนภา ชุตติบุตร, “แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน”, วารสารหมู่บ้าน, ๗(๘๗): ๕; ธันวาคม, ๒๕๓๘.
- รัตนา จันท์เทาว์, “การปริวรรตโบราณอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘.
- วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โบราณเรื่องสัตราภิธรรมกำเนิด”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.
- ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๗(๔) : ๗-๑๑ เมษายน - พฤษภาคม, ๒๕๔๒.
- สมคิด สุขเอิบ, “การศึกษาผู้และหีบเก็บคัมภีร์โบราณเพื่ออนุรักษ์และพัฒนารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในจังหวัดยโสธร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.
- สมศักดิ์ ลือราช, ความสำคัญของเมืองแพร์และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓), ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๕๙.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. รายงานการวิจัย, กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, New York : Mc Graw –Hill Book Co, 1972.

Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, New York : Mc Graw – Hill Book Co, 1972.

Erwin, Williams, Participation Management : Concept, Theory and Implementation, At lanta, Ga : Georgia State University Press, 1976.

Helene Heyd and Andreas Neef, International Food policy Research Institute 2033 K Street, N.W.Washington, D.C. 2006 U.S.A. December 2004.

Koontz & others, **Essential of management**, New York : Mc Graw-Hill, 1986.

Putti Joseph M, **Management : A Functional**, Singapore : Mc Graw-Hill, 1987.

White, Alastair T, **The community A Discussion of the Agreement Community Participation**, Current issue and Lesson Learned, USA. : The United Nations Childrens Fund, 1982.

WHO and UNICEF, **Report of The International Conference on Primary Health Care**, NewYork : N.P.Press, 1981.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
แบบสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ
เรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน

คำชี้แจง : แบบสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ

แบบสนทนากลุ่มชุดนี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน” จากผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรภาษาล้านนาและวรรณกรรมท้องถิ่นน่าน เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์น่านที่ปรากฏในพงศาวดารน่าน ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนี้จะถูกรวบรวมและทำการวิเคราะห์นำเสนอเป็นองค์ความรู้ในภาพรวมของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ต่อไป

ลำดับ	ประเภทข้อมูล	ประเด็นสนทนากลุ่ม	สรุปผลการสนทนากลุ่ม	ข้อสังเกต
๑	การใช้อักษร	๑. การใช้อักษรในการบันทึกพงศาวดารน่าน นั้นท่านเห็นว่ามีคามยากง่ายของการใช้อักษรในการบันทึกอย่างไร ๒. อักษรที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีความเหมือนหรือแตกต่างจากอักษรแบบเรียนภาษาล้านนาโดยทั่วไปอย่างไรบ้าง ๓. อักษรที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีความยากง่ายอย่างไรต่อการปริวรรต ๔. ปัญหาอุปสรรคของการใช้อักษรในการบันทึกพงศาวดารน่านเป็นอย่างไร		
๒	สำนวน	๑. สำนวนที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีสำนวนเป็นอย่างไรบ้าง ๒. การใช้สำนวนในการบันทึกพงศาวดารน่านมีความยากง่ายอย่างไรบ้าง ๓. สำนวนที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีผลต่อการปริวรรตหรือไม่อย่างไร		
๓	การถอดใจความ	๑. การถอดใจความของบันทึกพงศาวดารน่านมีความยากง่ายอย่างไรบ้าง ๒. ปัญหาอุปสรรคของการถอดใจความเป็น		

		อย่างไร		
๔	การเทียบคำล้านนา กับภาษาไทยกลาง	๑. ท่านเห็นว่าการเทียบคำภาษาล้านนากับ ภาษาไทยกลางมีความยากง่ายอย่างไรต่อ การปริวรรต ๒. ท่านใช้หลักการวิธีการใดในการเทียบคำ ภาษาล้านนากับภาษาไทยกลาง ๓. ท่านเห็นว่าการเทียบคำมีปัญหาอุปสรรค ใดบ้าง		
๕	เนื้อหาในวรรณกรรม	๑. ในวรรณกรรมพงศาวดารโดยภาพรวมมี เนื้อหาอย่างไรบ้าง ๒. เนื้อหาวรรณกรรมพงศาวดารนาน กล่าวถึงประวัติศาสตร์นานอย่างไร ๓. ท่านเห็นว่าสามารถแยกประเภทของ เนื้อหาในวรรณกรรมพงศาวดารนานได้ หรือไม่อย่างไร		

ภาคผนวก ข.

หนังสือเชิญ ผู้ทรงคุณวุฒิ,ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

ภาคผนวก ค

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย/ประวัตินักวิจัย

ผลผลิต (Output)

ผลงานที่คาดว่าจะได้รับ	รายละเอียดของ ผลผลิต	จำนวนนับ						หน่วย นับ	ระดับ ความสำเร็จ
		2564	2565	2566	2567	2568	รวม		
1. ต้นแบบผลิตภัณฑ์ โดยระบุ ดังนี้									
1.1 ระดับอุตสาหกรรม								ต้นแบบ	Primary Result
1.2 ระดับกึ่งอุตสาหกรรม								ต้นแบบ	Primary Result
1.3 ระดับภาคสนาม								ต้นแบบ	Primary Result
1.4 ระดับห้องปฏิบัติการ								ต้นแบบ	Primary Result
2. ต้นแบบเทคโนโลยี โดยระบุ ดังนี้									
2.1 ระดับอุตสาหกรรม								ต้นแบบ	Primary Result
2.2 ระดับกึ่งอุตสาหกรรม								ต้นแบบ	Primary Result
๒.๓ ระดับภาคสนาม								ต้นแบบ	Primary Result
2.4 ระดับห้องปฏิบัติการ								ต้นแบบ	Primary Result
3. กระบวนการใหม่ โดยระบุ ดังนี้									
3.1 ระดับอุตสาหกรรม								กระบวนการ	Primary Result
3.2 ระดับกึ่งอุตสาหกรรม								กระบวนการ	Primary Result
3.3 ระดับภาคสนาม	การปรับรื้อรถคัมภีร์และ วิเคราะห์พงศาวดารน่าน			1				กระบวนการ	Primary Result
3.4 ระดับห้องปฏิบัติการ								กระบวนการ	Primary Result
4. องค์ความรู้ (โปรดระบุ)									
4.1 การผลิตผลงาน	องค์ความรู้ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน			1				เรื่อง	Primary Result
4.2 การเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตผลงาน	ได้รับการพัฒนาองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ตามพงศาวดารท้องถิ่นน่านเกิดความตระหนักรู้และภาคภูมิใจในความเป็นคนน่าน			1				เรื่อง	Primary Result
								เรื่อง	Primary Result
5. การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์									
5.1 การถ่ายทอดเทคโนโลยี	ผ่านหลักสูตรท้องถิ่นการเรียนรู้พงศาวดารน่าน			1				ครั้ง	Primary Result
5.2 การฝึกอบรม	การเรียนรู้ประวัติศาสตร์น่านอย่างสร้างสรรค์ บนฐานทุนทางวัฒนธรรม			2				ครั้ง	Primary Result

ผลงานที่คาดว่าจะได้รับ	รายละเอียดของ ผลผลิต	จำนวนนับ						หน่วย นับ	ระดับ ความสำเร็จ
		2564	2565	2566	2567	2568	รวม		
	ของจังหวัดน่าน								
5.3 การจัดสัมมนา								ครั้ง	Primary Result
6. การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ									
6.1 การถ่ายทอดเทคโนโลยี			1					ครั้ง	Primary Result
6.2 การฝึกอบรม								ครั้ง	Primary Result
6.3 การจัดสัมมนา								ครั้ง	Primary Result
7. การพัฒนากำลังคน									
7.1 นศ.ระดับปริญญาโท								คน	Primary Result
7.2 นศ.ระดับปริญญาเอก								คน	Primary Result
7.3 นักวิจัยหลังปริญญาเอก								คน	Primary Result
7.4 นักวิจัยจากภาคเอกชน ภาคบริการและภาคสังคม								คน	Primary Result
8. ทรัพย์สินทางปัญญา ได้แก่ สิทธิบัตร/ลิขสิทธิ์/เครื่องหมายการค้า/ความลับทางการค้า เป็นต้น (โปรดระบุ)									
8.1								เรื่อง	Primary Result
8.2								เรื่อง	Primary Result
8.3								เรื่อง	Primary Result
9. บทความทางวิชาการ									
9.1 วารสารระดับชาติ								เรื่อง	Primary Result
9.2 วารสารระดับนานาชาติ								เรื่อง	Primary Result
10. การประชุม/สัมมนาระดับชาติ									
10.1 นำเสนอแบบปากเปล่า								ครั้ง	Primary Result
10.2 นำเสนอแบบโปสเตอร์	การนำเสนอบทความวิชาการ ในหัวข้อ การศึกษาปรีวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน			1				ครั้ง	Primary Result
11. การประชุม/สัมมนาระดับนานาชาติ									
11.1 นำเสนอแบบปากเปล่า								ครั้ง	Primary Result
11.2 นำเสนอแบบโปสเตอร์								ครั้ง	Primary Result

ผลลัพธ์ (Outcome) ที่คาดว่าจะได้ตลอดระยะเวลาโครงการ

ชื่อผลลัพธ์	ประเภท	ปริมาณ	รายละเอียด
ได้รับการพัฒนาองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ตามพงศาวดารท้องถิ่นน่าน เกิดความตระหนักและภาคภูมิใจในความเป็นคนน่าน	เชิงคุณภาพ	1	ได้รับการพัฒนาองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ตามพงศาวดารท้องถิ่นน่าน เกิดความตระหนักและภาคภูมิใจในความเป็นคนน่าน
ผลงานที่ผลิตขึ้นเป็นที่รู้จักของกลุ่มตลาดอุปโภคบริโภคสินค้าการเกษตร	เชิงคุณภาพ	3	ผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจชุมชนเป็นที่รู้จักมากขึ้นและบุคคลสามารถเข้าถึงได้โดยสะดวกรวดเร็ว

ผลกระทบ (Impact) ที่คาดว่าจะได้รับ

ชื่อผลงาน	ลักษณะผลงาน	กลุ่มเป้าหมาย / ผู้ใช้ประโยชน์	ผลกระทบที่คาดว่าจะได้รับ
การวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น	ชุดองค์ความรู้ประวัติศาสตร์น่าน	ผู้เรียนในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาน่าน	สถานศึกษาในสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาน่าน นำหนังสือท้องถิ่นการเรียนรู้พงศาวดารน่าน บูรณาการในการจัดการเรียนการสอน
เมืองน่าน อติตที่คุณควรรู้	หนังสือเมืองน่านอติตที่คุณควรรู้	ประชาชนผู้สนใจทั่วไป/นักเรียนในสถานศึกษาของจังหวัดน่าน	เกิดการตระหนักในคุณค่าความเป็นเอกลักษณ์น่าน ช่วยกันอนุรักษ์และรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์น่าน ให้คงอยู่ได้เรียนรู้สืบต่อไป

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

- ๑.๑ ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) นายอนันต์ จิตอารี
(ภาษาอังกฤษ) Mr . Anan Jitaree
- ๑.๒ หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน ๑-๕๕๐๕-๐๐๑๔๒-๓๘-๐
- ๑.๓ ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต
- ๑.๔ สังกัด วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
- ๑.๕ สถานที่ติดต่อ วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
ตำบลฝายแก้ว อําเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐
๐๕๔-๖๐๑๐๖๓
- ๑.๖ มือถือ ๐๘๘-๗๓๖-๓๐๔๔
E-mail: Jitaree๒๕๕๙@gmail.com
- ๑.๗ ประวัติการศึกษา
- มัธยมศึกษาตอนต้น สํานักเรียนคณะจังหวัดน่าน
 - เปรียญธรรม ๔ ประโยค สํานักเรียนคณะจังหวัดน่าน
 - ปริญญาตรี (พธ.บ.) รัฐศาสตร์
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
 - ปริญญาโท (พธ.ม.) สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย